

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ**

*KAFKAS UNIVERSITY
ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY*

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAÜİİBFD

*KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY*

KAUJEASF

ISSN: 1309-4289

E – ISSN: 2149-9136

HAKEMLİ DERGİ

Cilt Volume 9 / Sayı Number 17 / Ay Month Haziran June / Yıl Years 2018

**DERGİMİZ TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ
BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR**

Cilt Volume 9 / Sayı Number 17 / Ay Month Haziran June / Yıl Years 2018

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAÜİİBFD

KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY
KAUJEASF
ISSN: 1309-4289 / E – ISSN: 2149-9136

Dergi İmtiyaz Sahibi
Journal Executive Owner

Doç. Dr. Erkan TOKUCU
Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Adına
*On Behalf of Kafkas University Faculty of
Economics and Administrative Sciences*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Editorial Board Secretary

Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Editör
Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU

Üretim Editörü
Production Editor

Murat İNCE

Alan Editörleri
Field Editors

İktisat
İşletme
Siyaset Bilimi
Uluslararası İlişkiler

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇAPAR

Editör Yardımcıları
Subeditors

Arş. Gör. Cavit Emre AYTEKİN
Arş. Gör. Ömer ATALAY
Arş. Gör. Önder BALCI

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Prof. Dr. Hüseyin Ali KUTLU
Doç. Dr. Erkan TOKUCU
Doç. Dr. Alpaslan YÜCE
Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Dr. Öğr. Üyesi Alper TAZEGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Akın BİNGÖL

İngilizce Dil Uzmanı
English Language Linguist

Arş. Gör. Cavit Emre AYTEKİN
Arş. Gör. Ali NECEFOĞLU

KAÜİİBFD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
KAUJEASF IS A PEER-REVIEWED JOURNAL.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors.

DANIŞMA KURULU
Advisory Board

Prof.Dr. Ahmet İNCEKARA	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Aysel ERCİŞ	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Canan ÇETİN	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Cevat GERNİ	Gebze Teknik Üniversitesi / Kocaeli
Prof.Dr. Ercan BAYAZITLI	Ankara Üniversitesi / Ankara
Prof.Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
Prof.Dr. Hülya TALU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Reşat KARCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Selim BAŞAR	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Şerif ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi / Konya
Prof.Dr. Uğur GÜLLÜLÜ	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Uğur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi / İstanbul

İletişim / Correspondence

Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Merkez Yerleşke 36100 KARS

Telefon / Telephone

+90 (474) 225 11 50 / 1869

Belgegeçer / Faks

+90 (474) 225 12 57

e- posta / e-mail

kafkasiibfdergi@gmail.com

İnternet Sayfası / Web Page

<http://www.kafkas.edu.tr/KAUIIBFD>

Baskı / Print

Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık,
Kültür ve Spor Daire Başkanlığı - KARS

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD) Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ulusal resmi hakemli bilimsel dergisidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere altı ayda bir ve yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**dir.

Derginin temel amacı; İktisadi ve İdari Bilimler (İİBF) alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı İİBF alanı ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Maliye ve Uluslararası İlişkiler alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

"Dergimize erişim sağlayabileceğiniz "internet kaynakları, veri tabanları veya indeksler" şunlardır:

Erişim Yolları	Resim	İnternet Adresi
ULAKBİM TR DİZİN		http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tr-dizinde-dizinlenen-dergi-listesi/
Dergipark		http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kauibf/
EconLit		https://www.aeaweb.org/econlit/journal_list.php
ProQuest		search.proquest.com/publication/2036230/citation/B5632CDF2E594DBBPQ/1?accountid=130306
EBSCOHost		https://www.ebscohost.com/titleLists/buh-journals.htm
Akademik Dizin		http://www.akademikdizin.com/index.php?source=222&q=kafkas
UlrichsWeb		https://ulrichsweb.serialssolutions.com/search/278227064
Google Scholar		https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&q=%22Kafkas+%C3%9Cniversitesi+%C4%B0ktisadi+ve+%C4%B0dari+Bilimler+Fak%C3%BCltesi+Dergisi%22&btnG=&lr=
Arastirmax		http://www.arastirmax.com/en/search/publications?fulltext=kafkas&f[0]=field yayimlanan dergi%3A25823
TO-KAT		http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php?f=1&the_page=1&cwid=2&keyword=1309-4289&tokat_search_field=5&order=0&command=Tara#alt
AsosIndex		http://asosindex.com/page/kafkas-%C3%BCniversitesi-iktisadi-ve-idari-bilimler-fak%C3%BCltesi-dergisi

TEŞEKKÜR *

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak değerli katkıları sunan aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkürlerimizi ve en derin saygılarımızı sunarız.

Yayın Kurulu

ACKNOWLEDGEMENT

We convey our deepest gratitude and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing for articles of this number.

Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Mucip GÖKÇEN

Prof. Dr. Aypar Uslu,

Prof. Dr. Şeref KALAYCI

Prof. Dr. Adem DOĞAN

Prof. Dr. Ahmet UZUN

Doç. Dr. Ahmet TANÇ

Rumeli Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Cumhuriyet Üniversitesi

Akdeniz Üniversitesi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi

Ardahan Üniversitesi

Yedigöller Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

Aksaray Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

İstanbul Kültür Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi

Niğantaşı Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi

Ardahan Üniversitesi

Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Erdoğan KAYGIN

Doç. Dr. Erkan TOKUCU

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

Doç. Dr. Sebahattin YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAZAR

Dr. Öğr. Üyesi Ali Kemal ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KUŞCU

Dr. Öğr. Üyesi Emrah KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇAPAR

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KERSE

Dr. Öğr. Üyesi Halit HAMZAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Işım DEMİRİZ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail cem ÖZKURT

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜNER

Dr. Öğr. Üyesi Serhat DAĞLI

Dr. Öğr. Üyesi Seyhan ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Zafer AYKANAT

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILDIZ

* İsimler unvan ve alfabetik sıradadır.

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Yıl: 2018, Cilt: 9, Sayı: 17, Ay: Haziran
Year: 2018, Volume: 9, Number: 17, Month: June

ARAŞTIRMA MAKALELERİ (RESEARCH ARTICLES)

İKTİSAT (ECONOMICS)

- Sayım İŞİK, Huriye ALKIN, Mehmet ULUĞ DOI: 10.9775/kauibfd.2018.001
AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ 13 ÜLKEDE POST-KEYNESYEN
PARA ARZININ İÇSELLİĞİ HİPOTEZİNİN TEST EDİLMESİ1-20
TESTING OF POST-KEYNESIAN ENDOGENEITY OF MONEY
SUPPLY HYPOTHESIS FOR THE 13 MEMBER STATES OF EUROPEAN UNION
- Sezgin ZABUN DOI: 10.9775/kauibfd.2018.002
SİVAS 1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA.....21-52
A STUDY ON SIVAS 1844-1845 TEMETTUAT REGISTERS

İŞLETME (BUSINESS ADMINISTRATION)

- O. BÜYÜKYILMAZ, H. VARGÜN, H. UYGURTÜRK DOI:10.9775/kauibfd.2018.003
MESLEKİ BAĞLILIĞIN İŞ TATMİNİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....53-71
THE EFFECT OF OCCUPATIONAL COMMITMENT ON JOB SATISFACTION:
A RESEARCH ON PROFESSIONAL ACCOUNTANTS
- Gökhan ÖZER, Ayşegül YILDIRIM KUTBAY DOI: 10.9775/kauibfd.2018.004
KİŞİSEL FİNANSAL FAKTÖRLER, KOMPULSİF
SATIN ALMA VE FİNANSAL İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....73-99
RELATIONS BETWEEN THE PERSONAL FINANCIAL FACTORS,
COMPULSIVE PURCHASING AND THE FINANCIAL WELL- BEING
- Ferhat GÜNDEŞ, Merve KOÇOĞLU SAZKAYA DOI: 10.9775/kauibfd.2018.005
A STUDY ON CONSUMERS' ADOPTION AND BEHAVIOURAL
INTENTION TOWARDS INNOVATIVE BANKING PRODUCTS.....101-130
İNOVATİF BANKACILIK ÜRÜNLERİNE YÖNELİK TÜKETİCİ KABULÜ
VE DAVRANIŞSAL NİYETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
- Mukaddes YEŞİLKAYA, Fulya SEZER AYDIN DOI: 10.9775/kauibfd.2018.006
KULLANILAN ÇATIŞMA YÖNETİM TARZINA GÖRE
DUYGUSAL EMEK DÜZEYİ DEĞİŞİR Mİ?.....131-158
IS THE LEVEL OF EMOTIONAL LABOR VARY
BY CONFLICT MANAGEMENT STYLE USED?
- Zafer AYKANAT, Tayfun YILDIZ DOI: 10.9775/kauibfd.2018.007
SÜT SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN
REKABET EDEBİLİRLİK DÜZEYLERİNİN PORTER'İN
ELMAS MODELİ İLE ANALİZİ: ARDAHAN İLİ ÖRNEĞİ.....159-179
AN ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS LEVELS OF FIRMS OPERATING IN
THE MILK SECTOR USING PORTER'S DIAMOND MODEL: THE CASE OF ARDAHAN CITY

Hikmet ÇAĞLAR DOI: 10.9775/kauibfd.2018.008
**APPLICATIONS OF THEORIES OF
COMPEXITY AND CHAOS TO GOLD PRICES**.....181-190
KAOS VE KARMAŞIKLIK TEORİSİNİN ALTIN FİYATLARINA UYGULANMASI

Melih ALTAY, Ömer TURUNÇ DOI: 10.9775/kauibfd.2018.009
**İŞ YÜKÜ, ÇALIŞMA YAŞAM KALİTESİ VE İŞTEN AYRILMA
NİYETİ İLİŞKİSİ: LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN VE
ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACILIK ROLÜ**.....191-229
*THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKLOAD, QUALITY OF WORKING LIFE
AND TURNOVER INTENTION: THE MEDIATING ROLE OF LEADER-MEMBER
EXCHANGE AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT*

Alper TAZEGÜL, Azize KAHRAMANI DOI: 10.9775/kauibfd.2018.010
**TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ VE TMS-41 KAPSAMINDA
BÜYÜKBAŞ HAYVANLARIN MUHASEBE KAYITLARININ
KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ**.....231-255
*EVALUATING AS A COMPARATIVE COMPARISON OF
ACCOUNTING REGISTRATIONS OF CATLE IN SCOPE OF UNIFORM
ACCOUNTING SYSTEM AND TURKISH ACCOUNTING SYSTEM-41*

DERLEME MAKALELER (REVIEW ARTICLES)

İŞLETME (BUSINESS ADMINISTRATION)

Emine KAYA, Bener GÜNGÖR DOI:10.9775/kauibfd.2018.011
**ALTERNATİF VARLIK FİYATLAMA MODELLERİNDEN ZAMANLARARASI
VARLIK FİYATLAMA MODELİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM**.....257-279
*A THEORETICAL APPROACH TO INTERTEMPORAL ASSET PRICING MODEL WHICH IS
ONE OF THE ALTERNATIVE ASSET PRICING MODELS*

KAMU YÖNETİMİ (PUBLIC ADMINISTRATION)

Abdusemet YAMAN DOI: 10.9775/kauibfd.2018.012
**KAMU YÖNETİMİNDE PERFORMANS DENETİMİNİN
İŞ SÜREÇLERİNE ETKİSİ**281-295
*THE ESTABLISHMENT OF TURKEY’S EASTERN BORDERS IN THE CONTEXT OF
NORTHERN AND EASTERN POLITICS OF OTTOMAN AND RUSSIAN’S POLICY OF
REACHING THE WARM SEAS*

ULUSLARARASI İLİŞKİLER (INTERNATIONAL RELATIONS)

Haydar EFE, Murat KIZIL DOI: 10.9775/kauibfd.2018.013
**OSMANLI’NIN KUZEY VE DOĞU POLİTİKASI ve
RUSYA’NIN “SICAK DENİZLERE İNME POLİTİKASI”
KAPSAMINDA ŞEKİLLENEN DOĞU SINIRLARI**297-334
*THE ESTABLISHMENT OF TURKEY’S EASTERN BORDERS IN THE
CONTEXT OF NORTHERN AND EASTERN POLITICS OF OTTOMAN AND
RUSSIAN’S POLICY OF REACHING THE WARM SEAS*

Damla KOCATEPE DOI: 10.9775/kauibfd.2018.014
GÜVENLİK ÇALIŞMALARINDA ÇEVRE GÜVENLİĞİ SORUNSALI335-358
ENVIRONMENTAL SECURITY PROBLEMATIC IN SECURITY STUDIES

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ 13 ÜLKEDE POST-KEYNESYEN PARA ARZININ İÇSELLİĞİ HİPOTEZİNİN TEST EDİLMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 28.02.2018

Yayına Kabul Tarihi: 22.05.2018

Sayım IŞIK
Prof.Dr.
Akdeniz Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
sayim@akdeniz.edu.tr
orcid id: 0000-0002-2708-0253

Huriye ALKIN
Arş. Gör.
Akdeniz Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
huriyealkin@akdeniz.edu.tr
orcid id: 0000-0002-6328-3381

Mehmet ULUĞ
Doktora Öğrencisi
Tuscany Üniversitesi
orcid id: 0000-0001-6639-4207

ÖZ | Bu çalışmanın amacı Post Keynesyen paranın içsellik teorisinin 2001-2015 yıllarını kapsayan dönemde 13 Avrupa Birliği ülkesi için analiz edilmesidir. Bu amaç çerçevesinde birim kök testi, eşbütünleşme testleri, Panel ARDL ve ardından Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuç olarak çalışmanın genel sonuçları, 13 Avrupa Birliği ülkesi için Post-Keynesyen paranın içsellik yaklaşımını desteklemektedir. Bu bağlamda ampirik bulgular, bu ülkelerde halkın para talebini karşılamak için bankalar tarafından yaratılan kredilerin para arzı için temel teşkil ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Post Keynesyenler, Para Arzı, İçsellik, Panel Veri Analizi

JEL Kodu: C23, E12, E51

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.001

Atıfta bulunmak için: Işık, S., Alkin, H. & Uluğ, M. (2018). Avrupa Birliği üyesi 13 Ülkede Post-Keynesyen para arzının içsellik hipotezinin test edilmesi, *KAÜİBFD* 9(17), 1-20.

TESTING OF POST-KEYNESIAN ENDOGENEITY OF MONEY SUPPLY HYPOTHESIS FOR THE 13 MEMBER STATES OF EUROPEAN UNION

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.02.2018 Accepted Date: 22.05.2018

Sayım IŞIK
Prof.Dr.
Akdeniz University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
sayim@akdeniz.edu.tr

Huriye ALKIN
Research Assistant
Akdeniz University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
huriyealkin@akdeniz.edu.tr

Mehmet ULUĞ
PhD student
University of Tuscan

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze Post Keynesian endogenous money theory of 13 European union countries for period 2001-2015. For this aim, unit root tests, cointegration tests, Panel ARDL and then Granger causality tests have been performed. The results of this study supports Post-Keynesian endogenous money theory of 13 European union countries. In this regard, the empirical evidence shows that credits which are created to correspond the money demand of people are the basis of money supply.

Keywords: : Post Keynesian, Money Supply, Endogeneity, Panel Data Analysis

Jel codes: C23, E12, E51

Scope: Economics

Type: Research

Cite this Paper: Işık, S., Alkin, H. & Uluğ, M. (2018). Testing of Post-Keynesian endogeneity of money supply hypothesis for the 13 member states of European Union, *KAÜİİBFD* 9(17), 1-20.

1. GİRİŞ

Para, makroekonominin merkezinde yer almaktadır. Parasal iktisat yazınında para arzının dışsallığı/içselliği konusu, 19. Yüzyıldaki Nakit Okulu, Bankacılık Okulu ve Serbest Bankacılık Okulu arasındaki tartışmalara kadar gitmektedir¹. Nakit okulu, para arzının dışsal olarak merkez bankaları tarafından belirlendiğini, Bankacılık Okulu para arzının piyasanın kredi talebi tarafından içsel olarak belirlendiğini ve Serbest Bankacılık Okulu ise paranın arz-talebe göre serbestçe belirlendiğini ileri sürmektedir. Günümüzde para arzının dışsal olarak belirlendiğini savunan Nakit Okulunun temsilcisi olan ana-akım iktisat yaklaşımına göre para arzı, merkez bankası tarafından belirlenirken faiz oranları piyasa tarafından belirlenmektedir. Paranın dışsallığı yaklaşımı, temel olarak mal para kullanan, paranın sadece değişim amacıyla kullanıldığı takas ekonomisine dayanmaktadır. Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımı ise Tooke ve Thornton'un başını çektiği Bankacılık Okulunun yaklaşımına dayanmaktadır. Bankacılık Okulu, merkez bankalarının para arzı üzerinde etkili olmadığını, bankaların piyasanın kredi talebine göre kredi vererek para (mevduat) yarattığını ve ortaya çıkabilecek rezerv ihtiyacının ise merkez bankaları tarafından belirlenen faiz oranından karşılandığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Post-Keynesyenler, merkez bankalarının kısa dönemde faiz oranlarını kontrol ettiklerini ileri sürmektedir (Lavoie, 2016). Paranın içselliği yaklaşımı, esas olarak kredi paranın kullanıldığı parasal üretim ekonomisine dayanmaktadır. Sonuçta paranın dışsallığı/içselliği tartışması, iktisadi yaklaşımların mal para/kredi para ayırımına göre şekillenmektedir.

Paranın dışsallığı/içselliği tartışması, evrimci bir bakış açısıyla da değerlendirilebilir. Tarihsel süreç içinde paranın mal paradan kredi paraya doğru evrilmesi, bankaların kurumsal gelişmesiyle de ilişkilidir. Bu bağlamda bankacılık sisteminin ilk yıllarında para yaratma sürecinin dışsal olduğu ele alınabilir. Bankacılık sisteminin sadece aracı olduğu bu dönemlerde/süreçte tasarruflar yatırımları belirlemekte ve nedensellik, banka mevduatlarından rezervlere ve banka kredilerine doğru gerçekleşmektedir. Zaman içinde finansal gelişmeyle birlikte bankalar, rezerv ihtiyaçlarına göre borç vermekte iken daha sonra bankaların rezerv ihtiyaçlarının merkez bankaları tarafından karşılanmasının sonucunda bankalar aşırı kredi vermeye başladılar. Bu yaklaşıma göre paranın içselliği, finansal gelişmenin ve derinleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece banka rezervlerinde önemli bir değişiklik meydana gelmeden kredi arzının artırılması yani paranın içselleşmesi

¹ Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımının tarihsel kökenleri tartışması için bkz; Işık (2010).

gerçekleşmiştir. Sonuç olarak para, tarihsel sürece bağlı olarak içsellik ya da dışsallık niteliği kazanmaktadır (Rochon ve Rossi, 2013).

Para arzının içselliğini geliştirmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için test eden bir çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Farklı ülkeler için paranın içselliği ile ilgili yapılan bu ampirik çalışmalar, büyük ölçüde Johansen eşbütünleşme testi, VAR ve Granger nedensellik testine dayanmaktadır. Panel tekniğiyle yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Panel ARDL Yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca çalışmanın farklı bir diğer özelliği ise Avrupa Birliği'nde paranın içselliği hipotezini test eden ampirik çalışmaların azlığı nedeniyle literatüre yeni bulgular sunmasıdır.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği üyesi olan Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İsveç'in para arzının dışsallığı/içselliğini test etmektir. Bu amaçla çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Post-Keynesyen paranın içselliği literatürü incelenecektir. İkinci bölümde paranın içselliğini test eden ampirik çalışmalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise 2001-2015 döneminde Avrupa Birliği üyesi gelişmiş 13 ülke için yapılan ampirik analizin bulgularına yer verilecektir. Çalışma bir değerlendirme ile sonuçlandırılacaktır.

2. POST-KEYNESYEN PARANIN İÇSELLİĞİ LİTERATÜRÜ

Günümüz bankacılık sistemi, ana-akım paranın dışsallığı argümanının dayandığı bankaların geleneksel finansal aracılığının aksine sermaye birikimi sağlayacak şekilde kredi yaratan kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Modern bankacılık sisteminde bankalar, merkez bankalarının rezervlerine veya mudilerin mevduatlarına bağlı kalmaksızın kredi verebilmektedirler. Yani bankalar kredi vermek için tasarruf kısıtına tabi değildirler. Bankalar, önce kredi vererek mevduat (para arzı) yaratmakta daha sonra ise ihtiyaç duyulması halinde gerekli rezervleri bulmaktadır. Bankaların rezerv ihtiyaçları (parasal taban) büyük ölçüde merkez bankaları tarafından belirlenen faiz oranından karşılanmaktadır. Diğer yandan, özellikle modern finansal sistemde finansal gelişmenin ve derinleşmenin bir sonucu olarak para arzı gittikçe içselleşmektedir. Günümüz bankacılık sistemini bu bağlamda ele alan iktisat yaklaşımı, Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımıdır.

Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımı, para çarpanına odaklanan geleneksel ana-akım yaklaşım yerine bankanın kredi-para yaratma sürecine dayanmaktadır (Palley, 2015, s.1). Bankacılık Okulu geleneğinin modern temsilcisi olan paranın içselliği yaklaşımı, Keynes (1937)'den hareketle, Joan Robinson (1956), Kaldor (1970), Eicher (1987), Moore (1979a, 1979b, 1983,

1988), Davidson (1972) gibi önemli Post-Keynesyen iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Paranın içselliğinin hareket noktası, Keynes (1937a ve 1937b)'in geliştirdiği kredi para kullanan parasal analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Keynes'in analizinde üretim ve yatırım için finansman sağlayan para, içsellik niteliği kazanmaktadır (Işık, 2010, s.20-21). Paranın içselliği kavramı ilk olarak Keynes tarafından ele alınmış ve ardından Kaldor, Moore, Minsky ve Wray tarafından geliştirilmiştir (Pilkington, 2014, s.2-3). Kaldor'a göre para arzı ticari ihtiyaçlara bağlı olarak göre piyasa tarafından içsel olarak belirlenmektedir. Nedensellik ilişkisi paradan gelire doğru değil gelirden para arzına doğrudur. Kaldor ve Moore'a göre, kredi-para ve faiz oranı düzleminde para /kredi arzı, tamamen yatay bir eğridir (Işık, 2010, s.19-20).

Post-Keynesyen para arzının içselliği iki temel prensibe dayanmaktadır. İlki, kapitalist ekonomilerde mevduatların kredi tarafından yaratılmasıdır. Banka kredi talebi, bankaların para talebinde bulunan kesime kredi sağlamaları sonucu mevduat yaratılması ile bankacılıkta para yaratma sürecinin belirleyicisi olmaktadır. İkinci prensip, mevduatların rezerv yaratmasıdır. Bankalar önce kredi vermekte ardından gerekli rezervleri temin etmeye çalışmaktadırlar. Bugünkü modern bankacılık sisteminde rezervler, nihai borç veren konumunda olan merkez bankası tarafından yaratılmaktadır. Merkez bankaları ihtiyaç duyulan rezervleri arz etmekte olup rezervlerin fiyatı ise merkez bankası tarafından para otoriteleri, ekonomik ve politik koşulları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir (Rochon, 2007, s.3-4). Paranın içselliği yaklaşımında yaratılan kredi miktarı merkez bankasının inisiyatifinde değildir ve merkez bankası sadece paranın fiyatı olan kısa dönem faiz oranını belirlemektedir. Kısacası, paranın içselliği teorisinde para arzının merkez bankası tarafından belirlendiğini ileri süren dışsal para arzı reddedilmekte ve paranın kısa ve uzun dönemde reel değişkenler üzerinde etkin olduğu kabul edilmektedir (Palley, 1994; Işık, 2010; Alkın, 2015).

Post-Keynesyen yaklaşımda para arzının içsel olduğu hususunda fikir birliğine varılmış olsa da para otoritelerinin tepki fonksiyonları ve bankaların politikaları konusunda farklı yaklaşımlar benimsenmektedir (Işık, 2010). Ayrıca merkez bankasının para politikasındaki gücü ve faiz oranının belirlenmesine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır: Tam içsellik yaklaşımı² ve yapısal

² Tam içsellik yaklaşımını savunan önemli iktisatçılar: Moore (1988), Kaldor (1986), Lavoie (1984, 1985 ve 1992), Rousseaus (1985, 1986) .

içsellik yaklaşımı³. Tam içsellik yaklaşımında, kredilerin mevduat yaratması sebebiyle mevduatlar içselleşmektedir. Para arzı parasal gelir, fiyatlar ve üretim miktarındaki değişikliklerin sonucudur. Bankacılık sistemi kredi talebinin tamamını karşıladığından banka kredi talebinden parasal tabana ve geniş tanımlı para arzına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bu noktada para arzı, para talebi tarafından belirlenmesi sebebiyle içsellik kazanmaktadır. Diğer yandan parasal gelir ve parasal toplamalar arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Gelecekte gelirlerinin artacağı beklentisi içinde borç alan bireyler yatırım harcamalarını borç talebi ile finanse etmektedirler (Moore, 1989). Kredi aracılığıyla yaratılan mevduatlar toplam talepteki artışları finanse etmektedir. Dolayısıyla, tam içsellik yaklaşıma göre parasal gelir ile geniş tanımlı para arzı arasında iki yönlü nedensellik bulunmaktadır.

Yapısalcılık yaklaşımında ise ekonomik kurumlar ve firmalardan ziyade merkez bankaları, rezerv yönetimi aracılığı ile kredi genişlemesinde daha önemli bir etkidir. Bu yaklaşıma göre, krediler mevduat yaratmakta ardından mevduatlar rezerv yaratılmasında etken olmaktadır. Banka kredileri, parasal taban ve para çarpanı ile parasal gelir ile parasal toplamalar arasında çift yönlü bir ilişki vardır (Palley, 1998; Pollin, 1991). Tam içsellik ve yapısal içsellik yaklaşımlarının birleştiği nokta ise parasal gelir ile geniş tanımlı para arzı arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğudur.

Tablo 1: Post-Keynesyen Paranın İçselliği Yaklaşımı

Tam İçselciler	Yapısalcı İçselciler
Banka kredileri → Para Arzı Banka kredileri → Parasal Taban	Banka kredileri ↔ Parasal Taban Banka kredileri ↔ Para Çarpanı
Nominal Gelir ↔ Para Arzı	Nominal Gelir ↔ Para Arzı

Tam içsellik ve yapısal içsellik yaklaşımlarının farklılaştığı bir diğer konu ise faiz oranlarının belirlenmesi hususudur. Tam içsellik yaklaşımında, para otoritelerinin nihai borç verme rolünün faizleri dışsal kıldığı kabul edilmekte iken yapısal içsellik yaklaşımda ekonomi karar birimlerinin likidite tercihleri, ekonomik performans artışının getirdiği borçluluk ve risk faktörlerinin para arzını etkilemesi üzerine faiz oranlarının içselleştiği savunulmaktadır (Işık, 2010, s.135). Tam içsellik yaklaşımının hareket noktası,

³Yapısal içsellik yaklaşımın savunucuları ise Minsky, 1957, 1982, 1986; Dow ve Early, 1982; Wray, 1990, 1991, 1992, 1995; Dow, 1994, 1996; Dow ve Dow, 1989; Chick, 1983; Pollin, 1991, 1996; Palley, 1987-88, 1991, 1996; Cottrell, 1986, 1988.

Keynes'in sosyal teamüllere dayalı faizlerin belirlenmesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre faiz oranlarının politik sınıflar, finansal lobiler, merkez bankasının banka parası garantörlüğü, para otoritesinin politika amaçları, oligopolist fiyat liderliği gibi piyasa dışı etmenler tarafından dışsal olarak belirlendiği ileri sürülmektedir (Işık, 2010, s.136). Bu yaklaşımında merkez bankası nihai borç verme rolünü üstlenmekte ve fiyatların belirlenmesinde liderlik etmekte iken bankalar da önemli piyasa gücüne sahiptirler (Lavoie, 1992, s.150-51).

Yapısal içsellik yaklaşımında faiz oranları, özellikle bankaların likidite tercihleri ve portföy yönetimleri nedeniyle yükselme eğilimindedir. Bankalar, ihtiyaç duydukları rezervleri merkez bankasından karşılayamaz ise finansal yenilik yapar ve böylece portföylerini değiştirirler. Bankalar, kredi yaratma sürecinde belirsizlik ve risk nedeniyle müşterileriyle daha sıkı ilişkiler kurmakta ve değerli müşterilerine kredi vererek kredinin faizi ve miktarı üzerinde ayarlama yapmaktadır (Işık ve Kahyaoğlu, 2011 ve Lavoie, 2006, s.17-18). Piyasanın riskleri ve likidite tercihleri bankaların karlarını etkilemektedir (Wray 1990, s.179; Dow, 1996, s.497; Dow-Dow, 1989, s.150-156; Minsky, 1986, s.119). Çünkü bankaların kredileri aşırı derecede arttırmaları hem riskleri hem de likidite tercihini artıracığından bankalar ödedikleri faizleri ve kredi faizlerini arttıracaklardır. Diğer yandan merkez bankaları, bankaların rezerv talebini tam olarak karşılasalar bile aşırı kredi artışının yol açacağı riskleri dikkate alarak faiz oranlarını yükselteceklerdir (Işık, 2010).

Sonuç olarak paranın içselliği literatüründe para arzı ile faiz oranı arasındaki ilişki üzerinde tartışmalar devam etmekle birlikte günümüzde merkez bankaları faiz oranlarını dışsal olarak belirlemektedir. Ana-akım paranın dışsal yaklaşımının aksine Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımında nedensellik ilişkisi, banka kredilerinden para arzına (mevduatlara) doğrudur. Ayrıca, Post-Keynesyen içsellik yaklaşımına göre gelir ile para arzı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

3. AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Paranın arzının içselliğini test eden bir çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Farklı ülkeler için paranın içselliği ile ilgili yapılan bu ampirik çalışmalar, büyük ölçüde Johansen eşbütünleşme testi, VAR ve Granger nedensellik testine dayanmaktadır. Panel tekniğiyle yapılan çalışmaların sayısı görece daha azdır.

Paranın içselliğiyle ilgili ilk ampirik çalışmalar Moore (1988) ve Moore-Stutman (1984)'ın çalışmalarıdır. Amerika ve İngiltere için Granger nedensellik testiyle yapılan ampirik çalışmalarda, ticari banka kredilerinden

para arzına doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Tablo 2). Daha sonra, Palley (1994)'in Amerika için Granger ve Sims nedensellik testleri ve Howells ve Hussein (1998)'in 7 gelişmiş ülke için eşbütünleşme analiziyle yaptıkları çalışmalarda paranın içselliğini destekleyen bulgular ele edilmiştir. Badarudin, Ariff ve Khalid (2013)'in günümüze daha yakın çalışmalarında G-7 ülkeler için Vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi kullanılarak Kanada'da 1976-1990, İngiltere'de 1975-1992, Amerika'da 1987-2007 yılları arasında para arzının dışsal diğer dönemlerde ise içsel olduğuna, analizde yer alan diğer ülkelerde ise bütün dönemlerde paranın içsel olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nayan vd. (2013), 177 ülkeye ait 1970-2011 yılları için panel tekniği kullanarak yaptığı çalışmasında, bu ülkelerin büyük çoğunluğunda paranın içsel olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Lopreite (2014)'nin, Avrupa Birliği bölgesi için 1999-2010 yıllarını içeren ve VAR analizi ve eşbütünleşme testlerini kullandığı çalışmasında ise kredilerden para arzına doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulgusu elde edilmiştir. Benzer şekilde Lopreite (2015)'nin, 1999-2012 döneminde Amerika için yaptığı ampirik analizinde kredilerden para arzına doğru tek yönlü nedensellik elde edilerek paranın içselliği görüşü desteklenmiştir. Para arzının içselliğini destekleyen benzer bulgular, Vymyatnina (2006)'in 1995-2004 döneminde Rusya için yaptığı çalışmasında da elde edilmiştir.

Paranın içselliğini destekleyen bulgular gelişmiş ülkeler yanında gelişmekte olan ülkeler için de elde edilmiştir (Tablo 3). Nell (200-2001)'in Güney Afrika (1966-1997), Vera (2001)'in İspanya (1987-1998), Shanmugan vd. (2003)'in Malezya (1985-2000), Haghghat (2011)'in İran, Çifter ve Ozun, (2007), Nesanır (2010), Işık ve Kahyaoğlu (2011), Özgür (2011), Bozoklu (2013), Aktakas vd. (2015), Erataş vd. (2015), Güney ve Çepni (2016)'nin Türkiye için yaptıkları ampirik çalışmaları, paranın içselliğini desteklemektedir.

Tablo 2: Gelişmiş Ülkeler İçin Para Arzının İçselliğini Test Eden Çalışmalar

Çalışmalar	Ülke-Dönem	Yöntem	Sonuç
Moore (1988) ve Moore-Stutman (1984)	Amerika (1973-1981)	Granger ve Sims Nedensellik	Ticari banka kredilerinden parasal taban ve para arzına doğru nedensellik vardır.
Palley (1994)	Amerika (1973-1990)	Granger Nedensellik	Ticari banka kredileri ile para çarpanı ve ticari banka kredisi ile parasal taban arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Howells-Hussein (1998)	Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Amerika (1957-93)	Eşbütünleşme	Banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik vardır.

Vymyatnina (2006)	Rusya 1995-2004	Nedensellik	Kredi toplamından parasal toplamlara doğru nedensellik vardır.
Budarudin, Ariff ve Khalid (2013)	G-7 ülkeleri	Vektör Hata Düzeltme Model (ECM) Granger nedensellik	Kanada'da 1976-1990, İngiltere'de 1975-1992, Amerika'da 1987-2007 yılları arasında para arzı dışsal diğer dönemlerde içseldir. Diğer ülkelerde bütün dönemlerde para içseldir.
Nayan vd. (2013)	177 ülke 1970-2011	Granger nedensellik- VAR analizi	Banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik vardır.
Lopreite (2014)	Avrupa Birliği Bölgesi 1999-2010	Eş bütünleşme VAR analizi	Kredilerden geniş kapsamlı para arzına doğru tek yönlü nedensellik vardır. Kredilerden sanayi üretim endeksine doğru nedensellik yoktur.
Lopreite (2015)	Amerika 1999-2012	VAR Analizi	Kredilerden geniş kapsamlı para arzına doğru, parasal taban ve endüstriyel üretim endeksine doğru nedensellik vardır.

Tablo 3: Yükselen Ülkeler İçin Para Arzının İçselliğini Test Eden Çalışmalar

Çalışmalar	Ülke-Dönem	Yöntem	Sonuç
Nell (2000-2001)	Güney Afrika (1966-1997)	Eşbütünleşme	Banka kredilerinden parasal taban ve para arzı çarpanına doğru nedensellik vardır.
Vera (2001)	İspanya (1987-1998)	Granger nedensellik	Banka kredisinden para çarpanları, parasal taban ve para arzına doğru nedensellik vardır.
Shanmigan vd.(2003)	Malezya 1985-2000	Eşbütünleşme- Nedensellik	Banka kredileri ile geniş kapsamlı para arzı arasında nedensellik vardır . Banka kredilerinden para arzına, para arzından gelire, banka kredilerinden parasal tabana ve banka kredilerinden para çarpanına doğru nedensellik vardır.
Haghighat (2011)	İran 1968-2009	Nedensellik Granger	Banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik vardır.
Nesanır (2010)	Türkiye 1986-2010	Nedensellik- VAR analizi	Nedensellik, krediden parasal tabana ve krediden para arzına doğrudur.
Çifter ve Ozun (2007)	Türkiye 1997-2006	Nedensellik	Paranın içselliği hipotezi geçerlidir. Kredi stokundaki artış parasal taban genişlemesinde etkilidir. GSMH ile parasal taban arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Işık ve Kahyaoğlu (2011)	Türkiye 1987-2007	VAR analizi	Geniş kapsamlı para arzı içseldir.
Özgür (2011)	Türkiye 1987-2011	Eşbütünleşme ve ECM	Gelir ve para arzı arasında iki yönlü nedensellik vardır.
Bozoklu (2013)	Türkiye 1987-2011	Nedensellik	
Aktakas vd. (2015),	1987:Q1- 2011:Q1	ECM	Borçlar ve yatımlar, para miktarını belirleyen en önemli belirleyicilerdir.
Erataş vd. (2015)	G-7 ülkeleri 1980-2013	Westurlund ECM Eşbütünleşme testi- ARDL	Para arzı içseldir.
Güney ve Çepni (2016)	Türkiye 2006-2015	Eşbütünleşme - Nedensellik testi	Kısa ve uzun dönemde nedensellik banka kredilerinden para arzına doğrudur.

3. BULGULAR

Bu çalışmada 2001-2015 döneminde Avrupa Birliği'ne üye 13 gelişmiş ülkenin paranın içselliği hipotezini test etmek amacıyla Panel ARDL Yöntemi kullanılmıştır. Paranın içselliğini test etmek üzere modelde kullanılan değişkenler toplam banka kredileri, M2 para arzı ve reel gayri safi milli hasıladır. Tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin yıllık veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Para arzının içselliğini test etmek için kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$M2_{it} = \beta_0 + \beta_1 KREDİ_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Burada, alt indis *i* ve *t* sırasıyla ülkeler ve zamanı göstermektedir. Panel regresyonda yer alan bağımlı değişken M2, *i* ülkesinin *t* yılındaki para arzını göstermektedir. Modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerden KREDİ, *i* ülkesinin *t* yılındaki toplam kredi miktarını, bir diğer açıklayıcı değişken olarak modelde yer alan GDP ise *i* ülkesinin *t* yılındaki gelirini ifade etmektedir. β tahmini yapılmak üzere kullanılan parametre vektörünü ve son olarak ε_{it} *i* ülkesinin *t* yılındaki hata terimini ifade etmektedir.

Banka kredileri ile ilişkili olduğu düşünülen para arzı ve milli gelir değişkenleri nihai modeli oluşturmaktadır. Analizde kullanılan bu değişkenlerin durağan olup olmadığına analiz etmek için panel birim kök testi kullanılmıştır. Panel birim kök testlerinin ardından panel eş-bütünleşme testleri ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığı analiz edilmiştir.

Ardından PMG ve MG yöntemleri ile uzun dönem ve kısa dönem tahminleri elde edilmiştir. Son olarak da seriler arasında uzun dönem ve kısa dönem nedensellik olup olmadığı analiz edilmiştir.

3.1. Birim Kök Testleri

Analiz için önerilen yöntemden önce modelde yer alan değişkenlerin durağan olup olmadığının analiz edilmesi son derece önemlidir (Enders, 2010, s.195-196). Durağan olmayan bir seride meydana gelen şokların etkisi incelenen dönem boyunca devam edeceği için kalıcı bir şok olarak kalabilmektedir.

Durağanlık analizi için üç tür panel birim kök testi tüm serilere ayrı ayrı olarak uygulanmıştır. Tablo 4'de (Fisher ADF, Fisher PP ve Levin, Lin & Chu (2002) panel birim kök test sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Panel Birim Kök Testleri (Kesmesiz ve Trendsiz)

Fisher ADF Testi			<i>H₀: Bütün paneller birim kök içerir</i>		
<i>H_A: En az bir panel durağandır</i>					
Seriler LnM2	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔLnM2	İstatistiği	P-değeri
P	5.74	0.999	P	64.59*	0.000
Z	4.88	0.999	Z	-4.85*	0.000
Seriler LnKredi	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔKredi	İstatistiği	P-değeri
P	8.83	0.999	P	58.20*	0.000
Z	3.27	0.999	Z	-4.32*	0.000
Seriler LnGDP	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔGDP	İstatistiği	P-değeri
P	2.94	0.999	P	68.06*	0.000
Z	5.62	0.999	Z	-5.22*	0.000
Fisher, Philips & Perron Testi			<i>H₀: Bütün paneller birim kök içerir</i>		
<i>H_A: En az bir panel durağandır</i>					
Seriler LnM2	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔM2	İstatistiği	P-değeri
P	1.50	0.999	P	59.63*	0.000
Z	6.62	0.999	Z	-4.42*	0.000
Seriler LnKredi	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔKredi	İstatistiği	P-değeri
P	2.07	0.999	P	57.71*	0.001
Z	5.77	0.999	Z	-3.84*	0.000
Seriler LnGDP	İstatistiği	P-değeri	SerilerΔGDP	İstatistiği	P-değeri
P	1.49	0.999	P	70.16*	0.000
Z	6.19	0.999	Z	-5.31*	0.000
P: Fisher ki-kare İstatistiği, Z:Choi Z-normal İstatistiği, Gecikme uzunluğu Shwarz Bilgi Kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir.					
Levin, Lin & Chu birim kök testi			<i>H₀: Paneller birim kök içerir</i>		
<i>H_A: Paneller durağandır</i>					
Seriler		P-değeri	Seriler		P-değeri
LnM2	4.15	0.999	ΔLnM2	-6.03*	0.000
LnKredi	2.07	0.999	ΔLnKredi	-5.35*	0.000
LnGDP	2.07	0.999	ΔLnGDP	-5.35*	0.000

*, **, *** %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı

Tablo 4 de görüldüğü gibi sabitin (kesme) ve trend fonksiyonun dahil edilmediği testlerde analizde kullanılan serilerin olasılık değerleri (P-değeri) istatistiksel açıdan anlamsız bulunmuştur. Buna göre tüm serilerin düzeyde durağan olmadığı ve temel hipotezde yer alan serilerin birim kök içerdiği sonucuna varılmaktadır. Serilerin durağan olmaması meydana gelen şokların etkisinin kalıcı olacağını göstereceğinden söz konusu değişkenlerin birinci farkı alınarak panel birim kök testleri bu kez farkı alınmış serilere uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre serilerin (p-değeri =0.000 < 0.01) durağan hale geldikleri görülmektedir. Sonuç olarak dengeli panel için uygulanan panel birim kök testlerinden tüm serilerin birinci dereceden tümleşik I(1) olduğu ve eş-bütünleşmenin olabileceği sonucuna varılmaktadır.

3.2. Panel Eşbütünleşme Testleri

Avrupa’da para arzı, banka kredileri ve milli gelir arasında arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığını test etmek için Pedroni, Kao ve Fisher testleri yapılmıştır. Tablo 5, bu testlerin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testleri

Pedroni Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	İstatistiği	P-değeri	W-istatistiği	P-değeri
Panel v	-1.7998	0.9641	-2.8502	0.9978
Panel rho	1.6661	0.9522	1.4100	0.9207
Panel PP	-3.0604*	0.0011	-4.5018*	0.000
Panel ADF	-3.0113*	0.0013	-4.2091*	0.000
	İstatistiği	P-değeri		
Group rho	2.9123	0.9982		
Group PP	-4.3079	0.000		
Group ADF	-2.7636	0.002		

Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend
Gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir
Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

Kao Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>	
	t-İstatistiği	P-değeri	
ADF	-2.1270**	0.012	

Gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.
Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir

Fisher Test				
Eşbütünleşme Sayısı	İz (Trace)	P-değeri	Max Eigen değeri	P-değeri
Hiç Yok	229.9*	0.000	195.3*	0.000
En az 1	70.03*	0.000	48.89*	0.000
En az 2	73.85*	0.000	73.85*	0.000

*, **, *** %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı

Tablo 5’teki Pedroni (1999) panel eşbütünleşme test sonuçları dışındaki Kao (1999) ve Fisher test istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğundan eşbütünleşme yoktur şeklindeki temel hipotez reddedilmiş ve değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmiştir.

Kao ve Fisher testi ile uzun dönemde para arzı, banka kredileri ve milli gelir değişkenleri arasında eşbütünleşme olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, analize konu olan 13 Avrupa ülkesine ait değişkenlerin kısa ve uzun dönem parametre tahminlerinin yapılması için gerekli adımı oluşturmuştur.

3.3. Uzun ve Kısa Dönem Tahminleri

Eşbütünleşme testleri sonucunda değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler, Pesaran ve Smith (1995) tarafından önerilen MG ve Pesaran,

Shin ve Smith (1999) tarafından önerilen PMG yöntemleri ile tahmin edilebilmektedirler. İki tahminci arasında seçim yapmak için Hausman testi kullanılmaktadır. Tablo 6 uzun dönem homojenliği sınamak için kullanılan Hausman testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6: Uzun Dönem Homojenliği Sınamak İçin Hausman Testi

Katsayılar				
	(b)	(B)	(b-B)	$\sqrt{\text{diag}(V_b - V_B)}$
	MG	PMG	Fark	S.E.
LnKREDİ	1.2772	-0.6503	0.6268	0.4216
LnGDP	3.0609	2.6572	0.4036	0.875

b: H_0 ve H_A altında tutarlı; MG tahmininden elde edilmiştir
 B: H_A altında tutarsız, H_0 altında etkin; PMG tahmininden elde edilmiştir
 H_0 : Katsayılar arasında sistematik bir fark yoktur
 $\text{Chi}^2(4) = (b-B)'(V_b - V_B)^{-1}(b-B) = 4.25$
 $\text{Prob} > \text{Chi}^2 = 0.1194$

Bu testte H_0 hipotezi altında uzun dönem parametrelerinin homojen olduğu bir başka ifade ile birimden birime değişmeyen PMG tahmincisinin daha etkin olduğu ileri sürülmektedir. Hausman test istatistiği 4.25 ve olasılık değeri $p=0.1194$ olarak hesaplanmıştır. Buna göre, %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız bulunarak H_0 hipotezi altında yer olan Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahmincisinin daha etkin olacağı sonucuna varılmıştır. PMG tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: PMG Tahmin Sonuçları ARDL(1,1,1)

N=1		Gözlem.=182		
T=15		Log Likelihood=244.9958		
Uzun Dönem Tahminleri				
	Katsayı	Std. Hata	z	P-değeri
LnKREDİ	0.6503*	0.0963	6.75	0.000
LnGDP	2.6572*	0.2284	11.63	0.000
Kısa Dönem Tahminleri				
	Katsayı	Std. Hata	z	P-değeri
ECM	-0.4581*	0.088	-5.19	0.000
LnKREDİ	0.2282	0.159	1.43	0.152
LnGDP	0.4126***	0.265	1.73	0.084

*, **, *** %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı

Tablo7'de PMG tahmincisi ile edilen para arzı, banka kredileri ve gelir değişkenleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki gösterilmektedir. Sonuçlara göre hata düzeltme parametresi beklenildiği gibi (-0.4581) negatif ve anlamlıdır. Yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Bu parametre,

serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir (Tatoğlu, 2013, s.245). Buna göre, bir dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık % 45'i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesini yakalayacaktır. Ayrıca uzun dönem parametrelerinden kredi (LnCredit) ve gelir (LnGDP) pozitif ve anlamlıdır. Uzun dönemde banka kredilerinde meydana gelen %1'lik artış, para arzını %0.65 oranında arttırmaktadır. Uzun dönemde gelirdeki %1'lik artış ise para talebini/arzını %2.6 oranında arttırmaktadır. Yani para talebinin gelir esnekliği oldukça yüksektir. Sonuçta uzun dönemde banka kredileri ve gelirdeki artış, para miktarını arttırmaktadır. Bu sonuç Post-Keynesyen paranın içselliği hipotezini desteklemektedir.

Tablo 8, her bir ülke için hata düzeltme katsayılarını göstermektedir. Sonuçlara göre İrlanda ve Lüksemburg dışındaki ülkelerde hata düzeltme parametresi anlamlı ve negatif bulunmuştur. Diğer ülkeler arasında Almanya ve Finlandiya için hata düzeltme katsayısı (sırasıyla -1.0362 ve -0.7129), istatistiksel açıdan anlamlı ve çok yüksek bulunmuştur. Bu ülkede kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönem dengesine yaklaşma hızı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir.

Tablo 8: Her Bir Ülke İçin Hata Düzeltme Katsayıları

Ülke	Katsayı	Std. Hata	z-değeri	P-değeri
Austria	-0.4195**	0.164	-2.55	0.011
Belgium	-0.4426*	0.145	-3.04	0.002
Finland	-0.7129*	0.198	-3.59	0.000
France	-0.4329*	0.119	-6.66	0.000
Germany	-0.2486*	0.085	-2.90	0.004
Greece	-1.0362*	0.325	-3.18	0.001
Ireland	0.0084	0.118	0.07	0.944
Italy	-0.4013*	0.084	-4.76	0.000
Luxemburg	0.1439***	0.086	1.67	0.095
Netherland	-0.3529**	0.162	-2.17	0.030
Portugal	-0.6340*	0.215	-2.94	0.003
Spain	-0.799*	0.175	-4.56	0.000
Sweden	-0.6284**	0.255	-2.46	0.014

*, **, *** %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı

3.4. Panel Nedensellikler

Eşbütünleşme analizi sonucunda kredi, para arzı ve gelir arasında bulunan eşbütünleşme ilişkisi aynı zamanda bu seriler arasında bir nedensellik ilişkisini olabileceği fikrini ortaya koymuştur. Kısa dönem ve uzun dönem nedensellikler için dengeli panel veri analizinden elde edilen sonuçlar tablo 9’da özetlenmektedir.

Tablo 9: Panel Nedensellik Testleri

Kısa Dönem Nedensellikler	F-İstatistik		Uzun Dönem Nedensellikler	ECT
$\Delta \ln M2 \Leftrightarrow \Delta \ln Credit$	-	2.85***	$f(\ln Credit \ln M2, \ln GDP)$	- 0.237*
$\Delta \ln GDP \Rightarrow \Delta \ln Credit$	-	4.31**	$f(\ln GDP \ln Credit, \ln M2)$	- 0.458*
$\Delta \ln GDP \Leftrightarrow \Delta \ln M2$	10.30*	2.74***	$f(\ln M2 \ln GDP, \ln Credit)$	- 0.275*
*, **, *** %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı.				

Tabloda yer verildiği üzere kısa dönemde para arzından kredilere ve gelirden kredilere doğru tek yönlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan gelir ve para arzı arasında nedenselliğin çift yönlü ve anlamlı olduğu kısa dönemde elde edilen bir diğer önemli sonuçtur. Bu bulgularda, kısa dönemde para arzından kredilere doğru nedensellik dışında gelirden kredilere doğru tek yönlü ve para arzı ile gelir arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı Post-Keynesyen paranın içselliği yaklaşımını desteklemektedir.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin PMG tahmincisi kullanılarak bağımlı değişken olarak elde edildiği modellerde uzun dönemde anlamlı üç nedenselliğe ulaşılmıştır. Uzun dönemde nedenselliğin tespiti açısından hata düzeltme katsayısı olan ECT’nin 0 ile 1 arasında negatif olarak anlamlı olması son derece önemlidir. Tablo 9’da gösterildiği üzere uzun dönem nedenselliklerin tümü anlamlıdır. Sonuçlar, kredi ve para arzından gelire, gelir ve kredilerden para arzına ve para arzı ve gelirden kredilere doğru uzun dönemde nedenselliğin anlamlı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Çalışmada değişkenler arasında nedenselliğin varlığını gösteren bulgular, paranın içselliğini desteklemektedir. Post-Keynesyen paranın içsellik yaklaşımına göre para arzı ile gelir arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı, para talebinin tamamıyla karşılandığı anlamına gelmektedir. İlave olarak, banka kredileri ile para arzı arasındaki çift yönlü ilişkinin varlığını gösteren bulgu ise içsel para arzını yaratan bankalara yönelik likidite talebi olduğunu göstermektedir. M2 para arzı ile kredi arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi, yeni mevduat sahiplerinin tutmak istedikleri para miktarı

üzerinde bağımsız likidite tercihlerine sahip olması durumunda para talebi ile kredi talebinin birbirinden bağımsız olacağını da ifade etmektedir. Bu bağlamda bulgular, Post-Keynesyen yapısal içsellik yaklaşımını desteklemektedir.

Post Keynesyen paranın içselliği literatüründe tam içsellik ve yapısal içsellik yaklaşımının test edildiği ampirik çalışmanın sayısının görece az olduğu dikkate alındığında çalışmamızda elde edilen bulgular önemlidir. Özellikle Avrupa Birliği'nde para arzının içselliği üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Lopreite (2014)'nin, Avrupa Birliği bölgesinin 1999-2010 yıllarını içeren çalışmasının ampirik sonuçlarının (kredilerden geniş tanımlı para arzına (M3) doğru tek yönlü nedensellik) tam içsellik yaklaşımını desteklediğine ulaşılmaktadır. Çalışmamızın ampirik sonuçları yapısal içselliği desteklerken Lopreite (2014) çalışmasının tam içsellik yaklaşımını desteklemesi ise alınan dönemlerdeki farklılıktan ve Lopreite (2014)'nin M3 para arzı değişkenini kullanmasından kaynaklanmış olabilir.

4. SONUÇ

Post-Keynesyen yaklaşım, ana-akım yaklaşım içerisinde ileri sürülen paranın dışsallığına karşı alternatif olarak paranın içselliğini savunmaktadır. Çalışmada paranın dışsallığı/içselliği, 13 Avrupa Birliği üye ülkesi için 15 yıllık veriler kullanılarak ampirik olarak test edilmiştir. Bu çalışmada paranın içselliği diğer çalışmalardan farklı ekonometrik yöntem izlenerek analiz edilmekte ve panel ARDL kullanılmaktadır. Çalışma sonucunda banka kredileri ile para arzı arasında, gelir ile krediler ve gelir ile para arzı arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu bulguları elde edilmiştir. Bu bulgular, 13 Avrupa Birliği ülkesi için ekonomik kurumlar ve firmalardan ziyade ekonomide merkez bankalarının rezerv yönetimi ile daha etkin olduğunu ileri süren Post-Keynesyen yapısal içsellik yaklaşımının geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda bulgular, bu ülkelerde halkın para talebini karşılamak için bankalar tarafından yaratılan kredilerin para arzı için temel teşkil ettiğini göstermektedir. Çalışmada elde edilen bu sonuçlar, Amerika, İngiltere, Kanada, Rusya gibi gelişmiş ülkelerde paranın içselliğini destekleyen çalışmalar (Moore, 1988; Moore-Stutman 1984; Palley, 1994; Badarudin, Ariff ve Khalid, 2013; Vymyatnina, 2006; Howells ve Hussein, 1998; Nayan vd., 2013) ile Lopreite, 2014 ve Lopreite, 2015'in 1999-2010 döneminde Avrupa Birliği bölgesi için yapılan çalışmaların paranın içselliğini destekleyen bulgularıyla büyük ölçüde uyumludur.

Çalışmanın bulguları, bugün Avrupa Merkez Bankası'nın temel para politikası aracı olarak kullandığı faiz koridoru/hedeflemesi dikkate alındığında, bankacılık sisteminin para arzının yaratılmasında ya da en azından kredi talebinin karşılanmasında etkili olduğunu göstermektedir. Sonuçta, para arzının

yaratılmasında Avrupa Merkez Bankası kadar Avrupa bankacılık sistemi de etkili olmaktadır.

5. KAYNAKÇA

- Aktakaş, B. G., Akın, C. S., & Uçan, O. (2015). The nature of money in Post-Keynesian Institutionalists: Turkey case. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 277-287.
- Alkın, H. (2015). *Yeni uzlaş modelinin eleştirisi, Post-Keynesyen enflasyon hedeflemesi modelleri ve Post-Keynesyen para politikası kuralları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Badarudin, Z. E., Ariff, M., & Khalid, A. M. (2013). Post-Keynesian money endogeneity evidence in g-7 economies. *Journal of International Money and Finance*, 33, 146-162.
- Bozoklu, Ş. (2013). Money, income, and causality: an examination for the turkish economy. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 26(1), 171-182.
- Chick, V. (1983). *Macroeconomics after Keynes: a reconsideration of the general theory*, Oxford: Philip Allan.
- Cottrell, A. (1986). Endogeneity of money and money-income causality. *Scottish Journal of Political Economy*, 3(1), 1-27.
- Çifter, A., & Ozun, A. (2007). The monetary transmission mechanism in the new economy: Evidence from turkey (1997-2006). *South East European Journal of Economics and Business*, 2(1), 15-24.
- Davidson, P. (1972). Money and the real world. *New York: John Wiley & Sons (second edition 1978)*.
- Dow, S. (1993). *Post Keynesian Monetary Theory. Money and the Economic Process*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, Chapter5.
- Dow, S. (1996). Horizontalism: a critiqu. *Cambridge Journal of Economics*, 20, 497-508.
- Dow, A.S. ve S, C.Dow. (1989), Endogenous Money Creation and Idle Balances, *L. Pheby (der.)*, *New Directions in Post Keynesian Economics içinde*, Aldershot: Elgar: 141-163.
- Eicher, A. (1987). *The macrodynamics of advanced market economies*. Armonk: ME. Sharp.
- Enders W. (2010). *Applied econometric time series*. 3, John Wiley&Sons.
- Erataş, F., Nur, H. B., & Çınar, S. (2015). Para arzının Post Keynesyen yorumu: gelişmiş ülkeler örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 398-409.
- Güney, I. E., & Çepni, O. (2016). Endogeneity of money supply: evidence from Turkey (No. 1619). *Research and Monetary Policy Department*, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Haghighat, J. (2011). Endogenous and exogenous money: an empirical investigation from iran. *Journal of Accounting*, 1(1).

- Howells, P. & K.H. (1998). The endogeneity of money: Evidence from the G7, *Journal of Post Keynesian Economics*, 45 (3), 329-340.
- Im, Kyung So, Pesaran, M. H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels., *Journal of econometrics*, 115(1), 53- 74.
- Işık, S. (2010). *Para, finans ve kriz: Post Keynesyen yaklaşım*. Palme yayıncılık.
- Işık, S. & Kahyaoğlu, H. (2011). The endogenous money hypothesis: Some evidence from Turkey (1987-2007). *Journal of Money, Investment and Banking*, 19, 61-71.
- Kaldor, N. (1960). The radcliffe report, *The Review of Economics and Statistics*, vol.XLII, February, 14-19.
- Kaldor, N. (1970). The new monetarism. J, Christopher (Ed.), *Lloyds Bank Review*, June.
- Kaldor, N. (1986). *The scourge of monetarism*, New York: Oxford University Press.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data, *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Keynes, J. M. (1937a). Alternative Theories of the rate of Interest, *Economic Journal*, June, 241-252.
- Keynes, J. M. (1937b). The ‘Ex-ante Theory of The Rate of Interest, *Economic Journal*, December, 663-669.
- Lavoie, M. (1984). The endogenous flow of credit and the Post-Keynesian theory of money. *Journal of Economic Issues*, XVIII, 3, 771-797.
- Lavoie, M. (1985). Credit and money: The dynamic circuit, overdraft economics, and Post Keynesyen economics. M.Jarsulic (der.), *Money and Macro Policy* içinde, Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing, 63-84.
- Lavoie, M. (1992). *Foundations of Post-Keynesian economic analysis*. Aldershot: Edward Elgar.
- Lavoie, M. (2016). Understanding the global financial crisis: contributions of Post-Keynesian economics. *Studies in Political Economy*, 97(1), 58-75.
- Levin, A., L. Chien-Fu & Chia-Shang J. C. (2002). Unitroottests in panel data: asymptoticandfinite-sample properties. *Journal of econometrics*, Vol.108, No., 1-24.
- Lopreite, M. (2014). The endogenous money hypothesis: An empirical study of the Euro area (1999-2010). *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 1-23.
- Lopreite, M. (2015). Endogenous money and securitization. An analysis on United States (1999-2012). *Journal of Applied Economic Sciences, Editorial Board*, 142-151.
- Minsky, H. (1982). *Can “it” happen again?: Essays on instability and finance*, New York: M. E. Sharpe.
- Minsky, H. (1986). *Stabilizing an unstable economy*, London: Yale University Press.
- Moore, B.J. & S.L.S. (1984). A causality analysis of the determinants of money growth. *British Review of Economics Issues*, 6(14), 1-25.
- Moore, B. J. (1988). *Horizontalists and verticalists: the macroeconomics of credit*

- money*. Cambridge University Press.
- Moore, B. (1989). The endogeneity of credit money. *Review of Political Economy*, 1, 1: 65-93.
- Moore, B. J. (1991). Money supply endogeneity: “reserve price setting” or “reserve quantity setting”? *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), 404-413.
- Nayan, S., Kadir, N., Abdullah, M. S., & Ahmad, M. (2013). Post keynesian endogeneity of money supply: panel evidence. *Procedia Economics and Finance*, 7: 48-54.
- Nell, K. (2000-2001). The endogenous/exogenous nature of South Africa’s money supply under direct and indirect monetary control measures”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 23 (2), 313-329.
- Nesanır, Ö. (2011). Türkiye’de para arzı-banka kredileri ilişkisi: Var analizi (1986-2010). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-133.
- Özgür, G. (2011). Türkiye ekonomisinde para arzının içsel süreci. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(78), 67-90.
- Palley, Thomas (1994). Competing views of money supply process: Theory and evidence. *Macroeconomics*, 45(1), 67-88.
- Palley, T. I. (1998). Accommodationism, structuralism, and superstructuralism. *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(1), 171-173.
- Palley, T. I. (2015). The Theory of Endogenous Money: Mechanics and Implications for Macroeconomic Analysis and Monetary Policy. Political Economy Research Institute, *Working Paper Series*, 393.
- Pedroni, P.(1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors., *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*,61(S1), 653-670.
- Pesaran, M. H. & Pesaran, B. (1997). *Working with microfit 4.0: interactive econometric analysis*. Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., & Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pilkington, P. C. (2014). Endogenous money and the natural rate of interest: The reemergence of liquidity preference and animal spirits in the Post-Keynesian theory of capital markets. *Levy Economics Institute*,1-17.
- Pollin, R. (1991). Two theories of money supply endogeneity: some empirical evidence. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), 366-396.
- Rochon, L. P. (2007). The state of Post Keynesian interest rate policy: where are we and where are we going?. *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(1), 3-11.
- Rochon, L. P. & Rossi, S. (2013). Endogenous money: the evolutionary versus revolutionary views. *Review of Keynesian Economics*, 1(2), 210-229.
- Rousseas, S. (1986). *Post Keynesian monetary economics*. New York: M. E, Sharp, Armonk.

- Shanmugam, B., Nair, M., & Li, O. W. (2003). The endogenous money hypothesis: empirical evidence from Malaysia (1985-2000). *Journal of Post Keynesian Economics*, 25(4), 599-611.
- Tatoğlu, Y. F. (2013). *İleri panel veri analizi*. İkinci Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul.
- Vera, A. P. (2001). The Endogenous money hypothesis: some evidence from Spain (1987-1998), *Journal of Post Keynesian Economics/ Spring*, 23(3), 509-526.
- Vymyatnina, Y. (2006). How much control does Bank of Russia have over money supply?. *Research in International Business and Finance*, 20(2), 131-144.
- Wray, R. L. (1990). *Money and credit in capitalist economics: the endogenous money approach*. Aldershot: Edward Elgar.
- Wray, R. L.(1992). Alternatif theories of the rate of interest. *Cambridge Journal of Economics*, 16, 69-89.
- Wray, R. L. (1995). Keynesian monetary theory: liquidity preference or black box horizontalism?. *Journal of Economic Issues*, XXIX, 1,273-283.

SİVAS 1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 16.04.2018 Yayına Kabul Tarihi: 24.04.2018

Sezgin ZABUN
Dr. Öğr. Üyesi
Cumhuriyet Üniversitesi,
İİBF
sezginzabun@cumhuriyet.
edu.tr
orcid id: 0000-0003-2566-2513

ÖZ Sivas tarih boyunca önemini korumuştur. Gerek Roma döneminde gerekse Selçuklu döneminde önemli bir merkezdir. Osmanlı döneminde ise eyalet merkezi olmuştur. Sivas 1845 yılı Temettüat Defterleri kayıtlarına göre çoğunlukla Türk, Ermeni, Rum ve Kıpti nüfusuna sahiptir. Bu unsurların Müslüman ve Hıristiyan oldukları bilinmektedir. Mesleklerinden Müslüman ve Hıristiyan din adamı oldukları anlaşılan kimseler kayıtlıdır. Sivas'ta ikamet edenlerden yetişkin erkeklerin esnaf, zanaatkâr veya çiftçi oldukları, çocukların ise çıraklığa verildikleri ve ücretleri olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin tamamının zanaatkâr veya esnaf oldukları, çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşanların yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Temettüat Defterleri, Sivas Temettüat Defterleri

JEL Kodu: N00

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.002

Atıfta bulunmak için: Zabun, S. (2018). Sivas 1844-1845 Temettüat Defterleri üzerine bir çalışma, *KAÜİİBFD* 9(17), 21-52.

-
- Temettüat Defterlerine Göre 19.yy'da Sivas'ın Sosyo-ekonomik Yapısı başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

A STUDY ON SIVAS 1844-1845 TEMETTUAT REGISTERS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 16.04.2018 Accepted Date: 24.04.2018

Sezgin ZABUN
Asst. Prof. Cumhuriyet
University, Faculty of
Economic and
Administrative Sciences
sezginzabun@cumhuriyet.
edu.tr

ABSTRACT | Sivas has been preserving its importance since history. It was an important center both in Roman and in Seljuk period. It was also the center of the province in Otoman Period.

According to the records of Temettuat Notebooks, in 1845. Sivas had mainly the population of Turkish, Armenian, Grek and Copt. It has been known that these elements were Muslims and Christians. There were also some people, who were known to be Muslim and Christian religious men, registered in the Notebook.

It was discovered that the adult men living in Sivas were tradesmen, craftsmen or farmers, and the children were apprentice, who took salaries. On the other hand all the nonmulim adult population were the craftsmen and tradesmen.

Keywords: *Sivas, Temettuat Registered, Sivas Temettuat Registered.*

Jel codes: N00

Scope: *Economics*

Type: Research

Cite this Paper: Zabun, S. (2018). A study on Sivas 1844-1845 Temettuat Registers, *KAÜİİBFD* 9(17), 21-52.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca merkezi otorite için önemli bir şehir olan Sivas, ya baş şehir olmuş ya da bağlı bulunduğu devletin ikinci-üçüncü derecede önemli şehri olmuştur. Bunun sebepleri ise sahip olduğu coğrafi yapı, Anadolu'nun merkezi oluşu, yetiştirdiği ziraî ürünler olmuştur. Tarih boyunca pek fazla işgale uğramamış, ancak güvenliğin tehdit altında olduğu dönemlerde göç almış, göç vermiştir.

Sivas; gerek Selçuklular döneminde gerek Osmanlılar döneminde bu önemini korumuş, Kurtuluş Savaşı sürecinde 4 Eylül Kongresi kararlarının alınmasına ev sahipliği yapmış, kurtuluş mücadelesinin güvenli hareket noktası olmuştur. Bugün de Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir şehir; sahip olduğu yüzölçümü itibarıyla ülkenin ikinci büyük ilidir.

Temettüat Defterleri içerdiği bilgilerle yazıldığı döneme dair önemli istatistiki sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. “Osmanlı taşrasının anlaşılmasına yönelik tahlili çalışmalara imkân veren iki defter serisine sahibiz. Bunlardan birincisi: Klasik Dönem Osmanlı tarihinde devlet yapılanmasında önemli bir yeri olan Tapu Tahrirleridir. Tımar sisteminin uygulanabilmesi için idarî, sosyal, ekonomik ve askerî düzenlemeleri yapmak amacıyla bölgelerin imkânlarını tespit etmiştir. İkincisi ise; Osmanlı Devleti'nin yenileşme döneminde (XIX. yy) düzenlenen defter serisidir ki düzenleniş tarzı ve içerisindeki bir kısım değişik öğelerle Klasik Dönem Tapu Tahrirlerinden ayrılan Temettüat Defterleridir. Temettüat Defterleri araştırmacılara bulunduğu döneme ve ait olduğu bölgeye ilişkin sosyo-ekonomik ve demografik yapı hakkında daha mükemmel ve teferruatlı bilgiler sunar.” [http// www.os-ar.com/article.php](http://www.os-ar.com/article.php)(erişim tarihi 13.07.2007)

Temettüat, kelime anlamı itibarı ile Ş.Sami'nin Kamus-ı Türkî'sinde “kâr etme, fayda görme “olarak anlaşılmıştır. Temettü; meta kelimesinin tefa”ül babında mal, eşya, kazanç, kâr etme, fayda görme manasına gelir.” [http// www.os-ar.com](http://www.os-ar.com) (erişim tarihi 13.07.2007)

Temettüat Defterleri 1840 ve 1845 yıllarında olmak üzere iki defa yazılmıştır. Defterlerin tasnifi ve kataloglamasında o tarihlerdeki idarî taksimat esas alınmıştır. “Nüfus sayımıyla aynı zamanda, mülkiyeti tescil etmek ve böylece daha verimli ve sıhhatli bir vergi tarh ve tahakkuk sistemini gerçekleştirmek üzere mülk yazımı da yapıldı.” (Lewis,1993, s.91)

Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik kazalara ayrılmıştır. “Defterler H.1256-1261 /M. 1840-1845 tarihleri arasında toplam 17747 adettir. Bu defterler analitik envanter sistemine göre tasnif edilmiştir.” (BOA, 2000, s.254)

1.1. Temettuat Defterleri

Temettuat defterlerinde hane reisinin gelir kaynakları, mesleği, ikamet ettiği mahalle, verdiği vergi kalemleri görülmektedir. Kişilerin sahip olduğu tüm mal varlıklarını, müfredatıyla kaydeden defterler, Osmanlı taşrasının en ayrıntılı bilgilerini araştırmacılara sunmakta ve Osmanlı taşrasına ilişkin tahlili çalışmalar için önemli istatistikî verileri kapsamaktadır. Dolayısıyla ilgili bölgenin sosyo-ekonomik profilinin çıkarılması noktasında özgün bilgiler ihtiva etmektedir.” (Şenel, 2002, s.17). Defterlerde arazilerin her, nadas, boz, hali, çayır, gibi vasıfları belirtilmiştir. Diğer bütün mallar için de aynı şekilde vasıflarının belirtilmesine özen gösterilmiştir. “Temettuat defterleri çok ayrıntılı olarak yazılmış olmalarından dolayı Osmanlı iktisat tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu defterler ihtiva ettikleri sosyo- kültürel bilgiler bakımından da kültür ve medeniyet tarihine önemli birer kaynaktır” (Ekincikli, 1995, s.36).

Defterlerin hazırlanmasının temel nedenleri iktisadidir. Ancak içerdiği bilgiler daha farklı bilim dallarına da kaynaklık edebilecek durumdadır. “Söz konusu defterler yukarıda çok kısa değindiğimiz mali reform çabalarının küçük bir damarı olması yanında askeri amaçları da gözeterek Osmanlı Devleti’nde 1845 yılında uygulamaya konan ve 1844 yılına ait verileri içeren, halkın emlak, arazi ve hayvanlarının sayımıyla beraber yıllık gelirlerinin de yer aldığı tahrirleri ihtiva etmektedir” (Bayraktar, 2007, s.172).

Temettuat defterlerinde demografik yapı, meslekler ve gelir durumları konusunda da bilgiler vardır. “Bu tahrirlerde yer alan verilerden elde edilen en önemli bilgilerden biri şehir nüfusunun meslekleri ve bu mesleklerden elde ettikleri gelirlerle ilgilidir” (Güran, 1998, s.164)

Temettuat defterlerinde vergi kalemleri, vergi yükü, meslek gruplarının gelirden aldıkları payları görmek de mümkündür. Yine bu defterler nüfusun

etnik ve dini dağılımı noktasında da ipuçları vermektedir. Temettuat defterlerini düzenleyen nizamnamenin transkripti Şennur Şenel’in doktora tezinin ekler kısmında mevcuttur.

1.2. Sivas Temettuat Defterleri

Temettuat defterleri Osmanlı Arşivi’nde ML. VRD. TMT fonunda 9 katalog olarak bulunmaktadır. Sivas eyaletine ait Temettuat defterleri H.1261 / M.1845 yılına ait olup 7. ve 8. kataloglardadır. Bu kataloglara göre “Sivas Eyaleti: Akdağ, Amasya, Artukabad, Ballü, Boğazlıyan kazaları (8. Katalogda); Sivas Eyalati: Budaközü, Danişmendli, Darende, Divriği, Emlak, Erbaa, Aşudi, Eyrek, Ezinepazar, Gedikçubuk, Geldigelen, Gümüş, Gümüşhacıköy, Gürün, Hafik, Havza, Hüseyinabad, İlbeyli, İnallu, Kangal, Karahisar-ı Behramşah,

Karaguş, Karakaya, Kayseri, Kazabad, Kelinkiras, Kelmugad (Yıldızeli), Kızılkoca, Kızılkümbet, Köprü, Ladik, Mecitözü, Merzifon, Niksar, Ortapazar, Selmanlı, Sorgun, Sivas, Sivaslı, Süleymanlı, Şarkpare, Taşabad, Taht, Tokat, Tonos, Tozanlı, Turhal, Varay, Yahyalı, Yıldızeli, Yozgat, Yüzdepare, Zalton(Zeytunabad), Zeytun ve Zile kazaları"dır (Akgündüz, Öztürk, 2000, s.54).

7 No.lu katalogda Niş, Rumeli, Selanik, Silistre ve Sivas eyaletinin bir kısım defterleri vardır. Toplam 2015 aded olan bu defterlerde, Sivas eyaletinin Akdağ, Amasya, Artukabad, Ballu, Boğazlıyan kazalarının defterleri vardır. 8 No.lu katalogda ise tamamı Sivas eyaletine ait 1886 defter vardır. Sivas eyalet merkezine ait tespit edilen defter sayısı 184'tür. Esere kaynaklık eden bu 184 defter 59 mahalleye aittir. Bazı mahalleler bir kez yazılmışken (Billur mahallesi), bazı mahalleler ise birden fazla defterde (Sarıseyh Mahallesi yedi kez) yazılmıştır. Sivas eyalet merkezine ait 184 defterin mahallelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

TABLO 1: Sivas Eyalet Merkezine Ait Defterler ve Mahalleler

S.NO	Mahalle Adı	Mahalleye Ait Defterler (Gömlek No)	Aded	Hane Sayısı
1	Abdulkerim	14481		55
2	Abdulvahab-i Gazi	14448	1	6
3	Akça Bölge	14517, 14518, 14554, 14562	4	110
4	Akdeğirmen	14447, 14537, 14539, 14535, 14472	5	142
5	Alibaba	14444, 14459, 14526	3	78
6	Bab-ı Kayseri	14450, 14468, 14548, 14427, 14489	5	169
7	Bahtiyar Bostan	14439, 14515	2	75
8	Baldır Bazarı	14430, 14445, 14509	3	56
9	Billur (Pulur)	14470	1	50
10	Cami-i Kebir	14487, 14496, 14538, 13713	4	166
11	Çavuşbaşı	16523	1	93
12	Demircilerardı	14467, 14549, 14453, 14494	4	99
13	Ece	14528, 14551, 14543, 14218, 14464, 14506, 14508	7	237

14	Ferhat Bostan	14424, 14480, 14482, 14419, 14426, 14493	6	66
15	Ganem	14446, 14460	2	53
16	Gök Hüssam	14484, 14485	2	27
17	Gök Medrese	14469, 14471, 14541, 14270, 14558	5	83
18	Gökçe Bostan	14417, 14567, 14408	3	32
19	Hacı Mahmut	14423, 14474, 16791	3	48
20	Hacı Mehmet	14477, 14504, 16761	3	92
21	Hacı Veli	14436, 14490	2	47
22	Hacı Zahit	14557, 14497, 16736, 16756	4	75
23	Hamamardı	13119, 13675, 16724, 16725	4	76
24	Hoca Ali Çavuş	14409, 14410, 14513	3	27
25	Hoca Hüssam	17787, 16727	2	19
26	Hoca imam	14407, 14511, 14565	3	42
27	İmaret	14413, 14415, 14503, 14578	4	54
28	Kabalı	14458, 14507, 14577, 14547	4	41
29	Kaleardı	14525, 14536, 14546	3	115
30	Kale-i Atik	14449, 14491, 14544, 13791	4	49
31	Kale-i Cedid	14476	1	9
32	Keçibula	14456, 14527, 14531, 13660	4	65
33	Kılavuz	14492	1	32
34	Kırcık	14463, 14522, 14530	3	34
35	Köhnecivan	14486, 14501, 14502, 13876	4	31
36	Kösedere-i Müslim	14559, 14217, 14533, 14540	4	78
37	Kösedere-i Zımmi	14499, 14438, 16862	3	89
38	Kurt Mescid	14452, 14519	2	14

39	Küçükbençiler	14411, 14462, 14478, 14521	4	68
40	Küçükkenisa	14505, 14421	2	97
41	Küçükminare	14412, 14523, 14566, 14406, 14466, 14550	6	176
42	Oğlan Çavuş	14441,17176,17178	3	95
43	Osmanpaşa	14495, 14498, 14545,17170	4	50
44	Örtülüpınar	14442, 14457, 14555	3	89
45	Paşabey	14405, 14524	2	65
46	Pazar	145552, 14556	2	57
47	Sarı Şeyh	14420, 14422, 14500, 14416, 14542, 14561, 14794	7	140
48	Sofu Himmet	14532,17269	2	38
49	Şah Hüseyin	14429, 14516, 14418,17328	4	87
50	Şems-i Ferraş	14431, 14488, 14529	3	111
51	Hamurkesen	14440	1	76
52	Şeyh Çoban	14454, 14465, 14510, 14606	4	68
53	Tokmakkapı	14455, 14560	2	82
54	Üryan-ı Müslim	14437, 14483, 14433, 13477	4	156
55	Üryan-ı Zımmi	14434, 14435, 14451,17542	4	54
56	Veledbey	14414	1	54
57	Yahyabey	14563	1	69
58	Zaviye-i Alibaba	14475, 14553	2	36
59	Zilkar	14443, 14461, 14534	3	43
TOPLAM			184	4345

Kaynak: Bu tablo BOA'dan alınan Sivas Kazası Temettüat Defterleri kayıtları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

1.3. Sivas Merkez Kazası Temettüat Defterlerinin Tanıtımı

Sivas Temettüat Defterleri'nden bugünkü il merkezine ait 184 defterde, toplam 59 (elli dokuz) mahallenin kayıtları bulunmaktadır. Bazı mahalleler bir veya daha fazla defterde kayıtlı olup; defterlerde hane sayısı, bir önceki yıla ait vergi, cizye, sahip olunan gayrimenkuller, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar kayıtlıdır. Mahallede meskûn gayrimüslimlerin kayıtları da vardır.

14481 genel sıra No.lu defterde Abdulkerim Mahallesi'nden 55 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcut olup BOA kayıtlarına göre 20 sayfadan ibarettir ve son kayıtlar 20. sayfadadır.

Defterin sonunda toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve ilgili mühürler yoktur. Abdulkerim Mahallesi'ne ait başka defter bulunamamıştır.

14448 genel sıra No.lu defterde Abdülvahab-ı Gazi Mahallesi'nden 6 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mükerrer olarak bulunmaktadır. Önce ilk üç hanenin kayıtları sonra yeniden başa dönülerek 6 hanenin kayıtları sonra da 4,5 ve 6. hanenin kayıtları mevcuttur.

Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcut olup bir mühür ve 6 haneye ait temettüat, aşar ve vergi cetveli vardır. Ayrıca mikrofilmlerden defterin zarar gördüğü de anlaşılmaktadır.

14517 Genel sıra No.lu defterde Akça Bölge Mahallesi'nden 35 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır.

Defterin sonunda mahalleye ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

14518 Genel sıra No.lu defter de yine Akça Bölge Mahallesi'ne aittir. Defterde 35 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. 14518 No.lu defterde de toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

Yine aynı mahalleye ait 14554 No.lu defterde de 35 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defterde mahalleye ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Her üç defterdeki (14517, 14518, 14554) 35 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

Akça Bölge Mahallesi'ne ait 14562 No.lu temettüat defterinde 75 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 34589 kuruş, toplam vergisi 3800 kuruş, toplam cizyesi ise 3600 kuruştur.

14447 genel sıra No.lu defterde Akdeğirmen Mahallesi'nden 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14537 No.lu defterde 57 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları vardır. Bu defterdeki ilk 38 hanenin kayıtları ile 14447 No.lu defterin kayıtları örtüşmektedir.

Yine aynı mahalleye ait 14539 No.lu defterde 69 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. İlk 38 hane kayıtları her 3 defter için aynıdır. 14537 ve 14539 No.lu defterlerdeki ilk 57 hanedeki kayıtlar örtüşmektedir. Ancak 14539 No.lu defterde toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler de mevcuttur.

Akdeğirmen Mahallesi'ne ait 14535 No.lu defterde 70 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin toplam geliri 26452 kuruş, toplam vergisi 3362 kuruş, toplam cizyesi ise 2865 kuruştur.

Akdeğirme Mahallesi'ne ait olduğu kayıtlı 14472 No.lu defterde Akdeğir-men Mahallesi'ne ait 38 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 17401 kuruş, toplam vergisi 2134 kuruştur. Cizye kayıtlarında 63 kişinin cizye verdiği görülmektedir. 14535 No'lu defterde ilk üç hane eksiktir. 14472 No'lu defterin verileri dikkate alınarak tamamlanmıştır. Diğer hanelerin kayıtları örtüşmektedir.

14444 genel sıra No.lu defterde Alibaba Mahallesi'nden 57 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterdeki son kayıt 20. sayfadadır ve defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Alibaba Mahallesi'ne ait 14459 No.lu defterde 38 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Bu otuz sekiz hane ve 14444 No.lu defterin ilk 38 hanesine ait kayıtlar örtüşmektedir.

Yine Alibaba Mahallesi'ne ait defterlerden olan 14526 No.lu defter, 67 hane Müslüman ve 11 hane gayrimüslime ait temettüat kayıtlarını içermektedir.

İlk otuz sekiz haneye ait kayıtlar aynı hanelere aittir. Ehl-i İslam hanelerinin ve gayrimüslim hanelerinin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcuttur.

14450 genel sıra No.lu Bab-ı Kayseri Mahallesi'nden 56 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Söz konusu mahalleye ait 14468 No.lu defterde 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Bu kayıtlar ile 14450 No.lu defterin ilk 38 hanesine ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

Yine aynı mahalleye ait 14548 No.lu defterde 98 hane Müslüman'ın

temettüat kayıtları mevcuttur. 14548 No.lu defterin ilk 56 hanesinin kayıtları ve 14450 No.lu defterin kayıtları örtüşmektedir.

14548 No.lu defterin temettüat kayıtlarının sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Bab-ı Kayseri Mahallesi'ne ait 14427 No.lu defterde 38 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 19257 kuruş, toplam vergisi 1930 kuruştur. Cizye kayıtları yoktur.

Bab-ı Kayseri Mahallesi'ne ait 14489 No.lu defterde 71 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 32935 kuruş, toplam vergisi 3246 kuruş, toplam cizyesi ise 2865 kuruştur.

14439 genel sıra No.lu defterde Bahtiyar Bostan Mahallesi'nden 57 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Ancak 20 sayfanın sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Aynı mahalleye ait 14515 No.lu defterde ise 63 Müslüman'a ait temettüat kayıtlarının yanı sıra aynı mahallede ikamet eden 13 hane gayrimüslimin de temettüat kayıtları mevcuttur.

14430 genel sıra No.lu defterde Baldır Mahallesi'ne ait 54 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. İlk 6 hanede Müslümanlara ait temettüat kayıtları mevcuttur. Daha sonra yeniden 1 No.lu hanedan başlayarak 48 gayrimüslim haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları ve mühürler mevcut değildir. Mahallenin adı BOA kayıtlarında "Yaldır" ise de diğer kaynaklardan mahallenin adının "Baldır" olduğu anlaşılmıştır.

14445 No.lu defterlerde de ilk hane Müslüman'a aittir ve Baldır mahallesindeki kayıtlarla örtüşmektedir. Aynı defterdeki 31 gayrimüslime ait kayıtlarla 14430 No.lu defterdeki gayrimüslimlere ait ilk 31 hane kayıtları örtüşmektedir.

Yine Baldır Pazarı Mahallesi'ne ait 14509 No.lu defterdeki kayıtlar 14430 No.lu kayıtlarla örtüşmektedir.

14470 genel sıra No.lu defterde Billur Mahallesi'nden 50 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. 48 hane numarası iki farklı haneye verilmiş ve 50. hane kaydında numaralandırma yapılmamıştır. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 hanedir. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler vardır. Billur Mahallesi'ne ait başka defter yoktur.

14487 genel sıra No.lu defterde Cami-i Kebir Mahallesi'nden 95 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır, ancak deftere ait en son kayıtların olduğu sayfa 25. sayfa

olarak numaralandırılmıştır. Defterin sonunda toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Aynı mahalleye ait 14496 No.'lu defterde 52 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. 14487 No.lu defterin ilk 52 hanesine ait kayıtlar ve 14496 No.lu defterin kayıtları örtüşmektedir.

Cami-i Kebir Mahallesi'ne ait 14538 No.lu Temettüat Defteri'nde 71 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 42821 kuruş, toplam vergisi 4113 kuruş, toplam cizyesi ise 3835 kuruştur.

Cami-i Kebir Mahallesi'ne ait 13713 No.lu Temettüat Defteri'nde 15 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Bunların toplam geliri 38306 kuruş, toplam vergisi 560 kuruştur. 13713 No.lu Temettüat Defteri BOA kayıtlarında "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlıdır.

16523 nolu Temettüat Defterinde Çavuşbaşı Mahallesi'nde ikamet eden 93 hane Müslüman'a ait kayıtları mevcuttur. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 36367 kuruş, toplam vergisi 2079, toplam aşar vergisi ise 523 kuruştur.

14467 genel sıra No.lu defterde Demircilerardı Mahallesi'nden 28 hane Müslüman ve 14 hane Kıptiyan'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır. Müslümanların ve Kıptiyan'ın kayıtları birbirinden ayrı iki grup olarak yapılmış ve her iki grubun sonunda da toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler vardır.

Söz konusu mahalleye ait 14549 No.lu defterde Müslümanlara ait 28 hanenin temettüat kayıtları mükerrer olarak yazıldığı halde Kıptiyan'a ait kayıtlar yoktur. Ayrıca kayıtların sonunda toplam vergi, toplam temettüat, kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Demircilerardı Mahallesi'ne ait 14453 No.lu defterde 38 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 17483 kuruş, toplam vergisi 1500 kuruştur. Cizye kayıtları yoktur.

Demircilerardı Mahallesi'ne ait 14494 No.lu defterde 57 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 26076 kuruştur, vergi kaydı yoktur. Cizye kayıtlarında ise cizye miktarı yerine hanede cizye verenlerin sayısı kaydedilmiştir.

14528 genel sıra No.lu defterde Ece Mahallesi'nden 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

Ece Mahallesi'ne ait 14551 No.lu defterde 150 hane Müslüman'a ait temettüat kaydı mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Ece Mahallesi'ne ait 14218 No.lu defterde 33 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 12381 kuruş olup toplam vergi kaydı yoktur. Defterde kayıtlar 118. haneden başlayarak 150. hanede sona ermektedir.

Ece Mahallesi'ne ait 14543 No.lu defterde 56 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 18128 kuruştur, vergi kaydı yoktur. Cizye kayıtlarında cizye miktarı yerine her hane için kaç kişilik cizye verildiği belirtilmiştir.

Ece Mahallesi'ne ait 14506 No.lu defterde 87 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 30327 kuruş, toplam vergisi 3700 kuruş, toplam cizyesi ise 4005 kuruştur.

Ece Mahallesi'ne ait 14508 No.lu defterde 30 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 11934 kuruştur, vergi kaydı yoktur, toplam cizyesi ise 1515 kuruştur. 14508 No.lu defterde 58-69 hanelerine ait Ermenilerin ve 18 hane Rumların kayıtları bulunmaktadır.

Ece Mahallesi'ne ait 14464 No.lu defterde 37 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 13019 kuruş, toplam vergisi 1513 kuruştur. Cizye kayıtlarında cizye miktarı yerine hanede cizye veren kişilerin sayısı belirtilmiştir. Her iki defterdeki aynı numaralı hanelere ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14424 genel sıra No.lu defterde Ferhat Bostan Mahallesi'ne ait 30 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında 16 sayfa olduğu belirtilmiştir. Ancak defterin son sayfasındaki numara 11'i göstermektedir. Defterin sonunda toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları yoktur. Ayrıca mahalle muhtarları ve mahalle imamına ait mühürler de yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14480 ve 14482 No.lu defterlerde de 30 haneye ait kayıtlar vardır. 14480 No.lu defterde toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve mühürler mevcuttur.

Ferhat Bostan Mahallesi'ne ait 14419 No.lu defterde 3 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 3602 kuruştur. Vergi ve cizye kaydı yoktur.

Ferhat Bostan Mahallesi'ne ait 14493 No.lu defterde 36 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 20204 kuruş, toplam vergisi 1746 kuruş, toplam cizyesi ise 1860 kuruştur

Ferhat Bostan Mahallesi'ne ait 14426 No.lu defterde 36 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 20204 kuruş, toplam vergi 1746 kuruştur. Defterde cizye kaydı yoktur.

14446 genel sıra No.lu defterde Ganem Mahallesi'nden 53 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında 20 sayfa olduğu belirtilmiştir. Defterin sonunda toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları ve mahalle muhtarlarına ve mahalle imamına ait mühürler yoktur. Temettüat, aşar ve vergi cetveli de yoktur. Ancak birçok mahallede görülmeyen Ganem Mahallesi'nden diğer mahallelere taşınanların isimleri, taşındıkları mahalle ve vergileri belirtilmiştir. Sekiz hanenin kayıtları mevcuttur.

Söz konusu mahalleye ait 14460 No.lu defterdeki 53 hane Müslüman'a ait bilgilerle 14446 No.lu defterdeki kayıtlar örtüşmektedir.

14484 Genel sıra No.lu defterde Gök Hüsam Mahallesi'nden 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 14 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14485 No.lu defterde de 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Her iki defterdeki kayıtlar örtüşmektedir.

14485 Genel sıra No.lu defterde Gök Hüsam Mahallesi'nden 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Aynı mahalleye ait 14484 No.lu defterde de 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları vardır. Kayıtlar 14485 No.lu defterle örtüşmektedir.

14469 genel sıra No.lu defterde Gökmedrese Mahallesi'nden 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14471 No.lu defterde 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları vardır.

14469 No.lu defterin ilk 38 hanesindeki kayıtlarla 14471 No.lu defterin kayıtları örtüşmektedir.

Yine aynı mahalleye ait 14541 No.lu defterde 13 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Bu defterdeki 13 haneye ait kayıtlar ve diğer iki defterdeki ilk 13 haneye ait kayıtlar örtüşmektedir.

14471 genel sıra No.lu defterde Gök Medrese Mahallesi'ne ait 38 hane

Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Gök Medrese Mahallesi'ne ait 14469 No.lu defterde 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur.

Söz konusu mahalleye ait 14541 No.lu defterde 13 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur.

14270 No.lu defterde Gökmedrese Mahallesi'ne ait 27 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Bu Müslümanların toplam gelir 10144 kuruştur. Vergi kayıtları yoktur. BOA kayıtlarında "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlı olan bu verilerin Gökmedrese Mahallesi'ne ait olduğu tespit edilmiştir. Bu defterdeki kayıtlar 5883 No.lu haneleri kapsamaktadır.

14558 genel sıra No.lu defterde Medrese Mahallesi'nin sadece temettüat, aşar, vergi cetveli mevcuttur. Cetvele göre mahalle 83 hanedir. Mahallenin verdiği toplam vergi 1694 kuruş, toplam aşar 71 kuruş ve mahallenin toplam temettüatı 30389 kuruştur. Kayıtların Gökmedrese Mahallesi'ne ait olduğu tespit edilmiştir. Gökmedrese Mahallesi'nde toplam 83 hane Müslim kaydına rastlanmıştır.

14417 genel sıra No.lu defterde Gökçebostan Mahallesi'ne ait 14 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 8 sayfadır. Sekizi de mevcuttur. 4. sayfanın sonunda 6 No.lu hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. 5. sayfada 31. haneye ait kayıtlar mevcuttur. 8. sayfada 38. hane kayıtları mevcuttur. Sayfaların sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve mühürler yoktur. Aynı mahalleye ait 14567 genel sıra No.lu defterde de 18 haneye ait kayıtlar mevcut tur ve numaralandırma farklıdır.

14567 genel sıra No.lu defterde Gökçebostan Mahallesi'nden 18 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 10 sayfadır.

Gökçebostan Mahallesi'ne ait 14417 No.lu defterde ise 14 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur.

Gökçebostan Mahallesi'ne ait 14408 No.lu defterde 3 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 3356 kuruştur. Vergi ve cizye kayıtları eksiktir.

Her iki defterin sonunda da toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

14423 genel sıra No.lu defterde Hacı Mahmut Mahallesi'ne ait 48 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 14

sayfa olduğu belirtilmiştir. Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcut değildir. Mühürleri de eksiktir. Aynı mahalleye ait 14474 No.lu defterde 48 haneye ait bilgiler mevcuttur ve defter sonundaki toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları ile mühürler eksiktir. 16791 No'lu defterde de 48 haneye ait veriler mevcuttur.

14477 genel sıra No.lu defterde Hacı Mehmet Mahallesi'nden 92 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 40 sayfadır. Defterin sonunda toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Aynı mahalleye ait 14504 No.lu defterde 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Bu defterdeki 57 hane Müslüman'a ait kayıtlar, 14477 No.lu defterdeki ilk 57 hanenin kayıtlarıyla örtüşmektedir.

16761 No'lu defterde Hacı Mehmet Mahallesi'ne ait 6 haneye ait veriler mevcuttur.

14436 genel sıra No.lu defterde Hacı Veli Mahallesi'nden 38 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

Söz konusu mahalleye ait 14490 No.lu defterde 47 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. 47 No.lu haneye ait kayıtların hemen akabinde toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

14557 genel sıra No.lu defterde Hacı Zahid Mahallesi'nden 56 hane Müslüman'ın, 23 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. Müslümanlara ait kayıtlarda 3. haneden sonra 13. hanenin kaydına geçilmiştir. Böylece

9 hanenin kayıtları eksiktir. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır ve defterdeki son kayıt 15. sayfadadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Hacı Zahit Mahallesi'ne ait başka defter kaydı yoktur.

Hacı Zahid Mahallesi'ne ait 14497 No.lu defterde 47 hane Müslim, 19 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 22067 kuruş, toplam vergisi 2196 kuruş, toplam cizyesi ise 915 kuruştur.

Hacı Zahid Mahallesi'ne ait 16736 No.lu defterde Müslim kayıtları 39. Haneden başlayarak 56. Haneye kadar mevcuttur . aynı defterde 18 hane gayrimüslim kaydı da mevcuttur.

13119 ve 13675 no'lu defterlerde Hamamardı Mahallesi'nde ikamet eden 75 hane Müslüman ve 1 hane gayrimüslime ait kayıtlar mevcuttur.

Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 38813 kuruş, toplam vergisi ise 4456 kuruştur.

16724 ve 16725 No'lu defterlerde Hamamardı Mahallesi'ne ait 35 hane Müslim ve 1 hane gayrimüslim kaydı mevcuttur.

14409 Genel sıra No.lu defterde Hoca Ali Çavuş Mahallesi'ne ait 27 hanenin kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda mühürler ve toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcuttur. 1 No.lu haneden başlamıştır ve sonundaki kayıtlardan defterde eksik olmadığı anlaşılmaktadır.

14410 Genel sıra No.lu defterde Hoca Ali Çavuş Mahallesi'ne ait 27 hanenin kayıtları mevcuttur. Her ne kadar sonunda toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları yoksa da bir önceki defterden (14409) mahallede toplam 27 hanenin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. 14409 No.lu defterde yer almayan vergi kayıtları 14410 No.lu defterde görülmektedir.

14513 genel sıra No.lu defterde Hoca Ali Çavuş Mahallesi'nden 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır. Ancak defterdeki son kayıt 10. sayfadadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14409 No.lu defterde de 27 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Ayrıca 17 haneye ait temettüat, aşar ve vergi cetveli de vardır.

Söz konusu mahalleye ait 14410 No.lu defterde de 27 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir. Her üç defterdeki 27 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

17787 No.lu defterde Hoca Hüsam Mahallesi'ne ait 19 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Bu Müslümanların toplam geliri 8101 kuruş, toplam vergisi ise 517 kuruştur. BOA kayıtlarında "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlı olan bu verilerin Hoca Hüsam Mahallesi'ne ait olduğu tespit edilmiştir.

Hoca İmam Mahallesi'ne ait 14407 No.lu defterde 42 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 31804 kuruş, toplam vergisi 3138 kuruş, toplam cizyesi ise 2570 kuruştur.

Hoca İmam Mahallesi'ne ait 14511 No.lu defterde 42 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 31804 kuruştur. Vergi ve cizye kaydı eksiktir.

Hoca İmam Mahallesi'ne ait 14565 No.lu defterde 42 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 31804 kuruş,

toplam vergisi 3138 kuruştur. Cizye kaydı eksiktir.

14413 genel sıra No.lu defterde İmaret Mahallesi'ne ait 54 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında 20 sayfadan ibaret olduğu belirtilmiştir. Bütün sayfalar mevcuttur. Ancak her hanenin vergi kaydı ve defterin son sayfasında toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve mühürler eksiktir.

14415 genel sıra No.lu defterde İmaret Mahallesi'ne ait 54 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Aynı mahalleye ait 14413 No.lu defterden farklı olarak toplam temettüat, toplam vergi kayıtları, mahalle muhtarları ve mahalle imamı mühürleri mevcuttur. Ayrıca her hanenin temettüat kayıtlarından önce hanenin bir önceki yıl verdiği verginin kaydı mevcuttur.

14503 genel sıra No.lu defterde İmaret Mahallesi'nden 38 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

Aynı mahalleye ait 14413 No.lu defterde 54 hane Müslüman'a ait temettüat kaydı mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler de yoktur.

Yine aynı mahalleye ait defterde 54 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler vardır. Her üç defterdeki aynı hanelere ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14578 genel sıra No.lu defterde İmaret Mahallesi'nden 16 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Bunların toplam geliri 9501 kuruş, toplam vergileri ise 603 kuruştur. Kayıtlar 39-54 hanelerini kapsamaktadır. BOA kayıtlarında 14578 No.lu Temettüat Defteri "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlıdır.

14458 genel sıra No.lu defterde Kabalı Mahallesi'nden 38 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Kabalı Mahallesi'ne ait 14507 No.lu defterde 41 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları, toplam vergi, toplam temettüat kayıtları, ilgili mühürlerle birlikte temettüat, aşar ve vergi cetveli mevcuttur.

14458 No.lu defterdeki 38 hanenin temettüat kayıtları ile 14507 No.lu defterin ilk 38 hanesine ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14547 No.lu defterde 41 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur.

14525 genel sıra No.lu defterde Kaleardı Mahallesi'nden 113 hane Müslüman'ın, 2 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 28 sayfadır. Defterin sonunda mahalleye ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Söz konusu mahalleye ait 14536 No.lu defterde 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Adı geçen mahalleye ait 14546 No.lu defterde 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur. Her üç defterdeki aynı hanelere ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14449 genel sıra No.lu defterde Kale-i Atik Mahallesi'nden 36 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Söz konusu mahalleye ait 14491 No.lu defterde 49 hane Müslüman'a ait temettüat kaydı vardır. İlk 36 hane kayıtları 14449 No.lu defterle örtüşmektedir. 14491 No.lu defterin sonunda da toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve mühürler yoktur.

Yine aynı mahalleye ait 14544 No.lu defterde 49 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları vardır. Kayıtlar 14491 No.lu defterdeki kayıtlarla örtüşmektedir ve 14544 No.lu defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat ve ilgili mühürler mevcuttur.

Kale-i Atik Mahallesi'ne ait 13791 No.lu defterde 13 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 3792 kuruş, toplam vergisi 255 kuruştur. Kayıtlar 37. haneden başlayıp 49 No.lu hane ile sona ermektedir. BOA kayıtlarında 13791 No.lu defter "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlıdır.

14476 genel sıra No.lu defterde Kale-i Cedid Mahallesi'nden 9 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. 3, 9, 15 ve 18. sayfalar boş, 10, 11, 16 ve 17. sayfalar eksiktir. Defterdeki ilk üç hane 3 kez, diğer haneler 2 kez yazılmıştır. BOA kayıtlarında mevcut olup aradaki eksiklerle beraber defter 20 sayfadır. Defterin son sayfasında 9. hane kayıtlarını mütakiben toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Kale-i Cedid Mahallesi'ne ait başka defter kaydı yoktur.

14456 genel sıra No.lu defterde Keçibula Mahallesi'nde 52 hane Müslüman, 2 hane Kıpti, 10 hane gayrimüslim ve 1 hane Katolikan'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Toplam 65 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 28 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Keçibula Mahallesi'ne ait 14527 No.lu defterde 52 hane Müslüman, 2 hane Kıpti, 10 hane gayrimüslim ve 1 hane Katolikan 'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Kayıtların sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Söz konusu mahalleye ait 14531 No.lu defterde 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 13660 No.lu defterde 16 hane Müslim, 10 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 12077 kuruş, toplam vergisi 1126 kuruş, cizye kaydı yoktur. 13660 No.lu Temettüat Defteri BOA kayıtlarında "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlıdır.

Her üç defterdeki aynı haneye ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14492 genel sıra No.lu defterde Kılavuz Mahallesi'nden 32 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır. Defterin sonunda Kılavuz Mahallesi'ne ait toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Kılavuz Mahallesi'ne ait başka defter yoktur.

14463 genel sıra No.lu defterde Kırcık Mahallesi'nden 17 hane Müslüman, 3 hane Kıpti, 14 hane gayrimüslime ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Ancak defterdeki son kaydın bulunduğu sayfada, sayfa numarası olarak 15 yazmaktadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Aynı mahalleye ait 14522 No.lu defterde aynı şekilde 17 hane Müslüman, 3 hane Kıptiyan ve 14 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler vardır. Bu defterde ayrıca temettüat, aşar ve vergi cetveli mevcuttur.

Yine aynı mahalleye ait 14530 No.lu defterde ise 17 hane Müslüman, 3 hane Kıptiyan ve 12 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. Her üç defterdeki aynı hanelere ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14486 genel sıra No.lu defterde Köhneçivan Mahallesi'nden 5 hane

Müslüman'ın ve 24 hane Ermeniyan'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut defter 20 sayfadır. Defterin sayfaları tamam olmakla beraber Müslümanların kayıtlarını mütakiben 5, 6 ve 7. sayfalar boştur, herhangi bir kayıt yoktur. Defterde Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait toplam vergi toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Aynı mahalleye ait 14501 No.lu defterde 5 hane Müslüman, 24 hane Ermeniyan'ın temettüat kayıtlarının yanı sıra 2 hane Katolikan'ın temettüat kayıtları mevcuttur.

Yine aynı mahalleye ait 14502 No.lu defterde de 5 hane Müslüman, 24 hane Ermeniyan ve 2 hane Katolikan'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Müslümanlara, Ermeniyan ve Katolikan'a ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Her üç defterdeki aynı hanelere tesadüf eden kayıtlar örtüşmektedir.

Katolik Mahallesi'ne ait 13876 No.lu defterde 2 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 750 kuruş, toplam vergisi 338 kuruştur. Cizye kayıtları eksiktir. Bu defterde Katolik Mahallesi adı altında kayıt tutulmasına karşılık bu iki hanenin Köhnecivan Mahallesi'ne dâhil olduğu tespit edilmiştir.

14559 genel sıra No.lu defterde Kösedere-i Müslim Mahallesi'nden 67 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Ancak defterdeki son kayıt 15. sayfadadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Kösedere-i Müslim Mahallesi'ne ait 14217 No.lu defterde 11 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 2579 kuruş, toplam vergisi 255 kuruştur. Cizye kaydına rastlanmamıştır.

Kösedere-i Müslim Mahallesi'ne ait 14533 No.lu defterde 11 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 2579 kuruştur. Vergi ve cizye kayıtları eksiktir.

Kösedere-i Müslim Mahallesi'ne ait 14540 No.lu defterde 11 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 2579 kuruş, vergi ve cizye kayıtları eksiktir.

14499 genel sıra No.lu defterde Kösedere-i Zımmi Mahallesi'nden 3 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında 4 sayfa olduğu belirtilmiştir. Defterin sonunda toplam temettüat toplam vergi, kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

Kösedere-i Zımmi Mahallesi'ne ait 14438 No.lu defterde 79 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam

geliri 41472 kuruş, toplam vergisi 4056 kuruş, toplam cizyesi ise 3120 kuruştur.

Kösedere-i Zımmi Mahallesi'ne ait 16862 No.lu defterde 4. haneden başlamak koşuluyla 7 hane Müslim kaydı mevcuttur.

14452 genel sıra No.lu defterde Kurt Mescit Mahallesi'nden 4 hane Müslüman ve 10 hane gayrimüslime ait temettüat kayıtları mevcuttur. Gerek Müslümanlara ait 4 hane gerekse gayrimüslimlere ait 10 hane mükerrer olarak yazılmıştır. 4'ü Müslüman, 10'u gayrimüslim olmak üzere toplam kayıtlı hane sayısı 14'tür. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 24 sayfadır. 4, 5, 12, 13, 16 ve 17. sayfalar eksik 11. ve 23. sayfalar boş olmak üzere eksik ve boş sayfalar vardır.

Kurt Mescit Mahallesi'ne ait 14519 No.lu defterde 4 hane Müslim, 10 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 5316 kuruş, toplam vergisi 416 kuruş, toplam cizyesi ise 375 kuruştur.

14411 genel sıra No.lu defterde Küçükbengiler Mahallesi'ne ait 8 hanenin kayıtları mevcuttur. Kayıtlar 1 No.lu haneden başlamakta ve defterin sonunda ilgili mühürler ve toplam vergi ve temettüat kayıtlarının bulunmasından defterde eksik olmadığı kanaati hâsıl olmaktadır. Vergi kayıtları mevcuttur.

Küçükbengiler Mahallesi'ne ait 14478 No.lu defterde 57 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 31664 kuruştur. Vergi kayıtları eksiktir. Cizye kayıtlarında ise miktar yerine her hane için cizye verenlerin adedi belirtilmiştir.

Küçükbengiler Mahallesi'ne ait 14462 No.lu defterde 38 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 21587 kuruş, toplam vergisi 2219 kuruştur. Cizye kayıtlarında ise miktar yerine her hane için cizye verenlerin adedi belirtilmiştir.

Küçükbengiler Mahallesi'ne ait 14521 No.lu defterde 59 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 32114 kuruş, toplam vergisi 3169 kuruş, toplam cizyesi ise 2565 kuruştur.

14505 genel sıra No.lu defterde Küçükkenisa Mahallesi'nden 12 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Ancak 12. hane 2 kez, diğer 11 haneye ait kayıtlar 3 kez tekrarlanarak yazılmıştır. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 28 sayfadır. Defterin 5 ve 24. sayfaları boş, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22 ve 23. sayfaları eksiktir. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürleri mevcuttur.

Küçükkenisa Mahallesi'ne ait 14421 No.lu defterde 85 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam

geliri 36560 kuruş, toplam vergisi 3022 kuruş, toplam cizyesi ise 4175 kuruştur.

14412 genel sıra No.lu defterde Küçükminare Mahallesi'nden ait 38 hanenin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Ancak 38. hane kayıtlarından sonra toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları ve mühürler mevcut değildir.

14523 genel sıra No.lu defterde Küçük Minare Mahallesi'nden 149 hane Müslüman, 7 hane Kıptiyan'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 42 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

Yine Küçük Minare Mahallesi'ne ait 14566 No.lu defterde 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Her üç defterdeki aynı hanelere ait temettüat kayıtları aynıdır.

Aynı mahalleye ait 14406 No.lu defterde 20 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 6444 kuruş, toplam vergisi 679 kuruş, cizyesi ise kayıtlarda yoktur.

Söz konusu mahalleye ait 14466 No.lu defterde 20 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 6444 kuruş, toplam vergisi 679 kuruş, toplam cizyesi ise 645 kuruştur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14550 No.lu defterde 20 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 6444 kuruştur. Vergi ve cizye kayıtları yoktur.

Oğlan Çavuş Mahallesi'ne ait 14441 No.lu defterde 28 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre mahallenin toplam geliri 9265 kuruş, toplam vergisi 821 kuruş, toplam cizyesi ise 930 kuruştur. Bu 28 hanenin 4'ü "Katolikan" olarak kayıtlıdır.

Oğlan Çavuş Mahallesi'ne ait 17176 ve 17178 No.lu defterlerde 67 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir.

14495 genel sıra No.lu defterde Osmanpaşa Mahallesi'nden 32 hane Müslüman'ın ve 15 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup defter 20 sayfadır. Defterin sonunda Osmanpaşa Mahallesi'ne ait toplam vergi toplam temettüat, kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Osman Paşa Mahallesi'ne ait 14498 No.lu defterde sadece 32 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam temettüat, toplam vergi kayıtları ve ilgili mühürler yoktur. Müslümanlara ait her iki defterdeki kayıtlar örtüşmektedir.

Yine aynı mahalleye ait 14545 No.lu defterde 31 hane Müslüman'ın,18 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. Ancak gayrimüslimlerin ilk 4 hanesine ait kayıtlar eksiktir. Defterdeki numaralandırmada 9'dan 12'ye geçilmektedir. Yani 10 ve 11. sayfalar eksiktir. Muhtemelen 10. sayfada Müslümanların eksik olan 32. hanesi kayıtları ve toplam vergi, toplam temettüat kayıtları, 11. sayfada da gayrimüslimlere ait ilk 4 hanenin kayıtları vardı. Bu defterde de gerek Müslümanların gerekse gayrimüslimlerin örtüşen hane numaralarındaki kayıtlar birbirinin aynıdır.

17170 No'lu defterde Osman Paşa Mahallesinde ikamet eden 18 hane gayrimüslim kaydı mevcuttur.

14442 genel sıra No.lu defterde Örtülüpınar Mahallesi'nden 30 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarına göre 16 sayfa olarak kayıt olmasına karşılık defterin sonunda yer alan toplam vergi, toplam temettüat ve mühürler 10. sayfadadır.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14457 No.lu defterde de 30 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur.

Örtülüpınar Mahallesi'ne ait 14555 No.lu defterde 59 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 24191 kuruş, toplam vergisi 2524 kuruş, toplam cizyesi ise 2535 kuruştur.

Paşabey Mahallesi'ne ait 14405 genel sıra No.lu defterde 1, 2 ve 3. sayfalar eksiktir. Mevcut ilk sayfa 5 No.lu hanedan başlamaktadır, yani ilk 4 hanenin kayıtları eksiktir. Mevcut son sayfada (s.12) 22 No.lu hane kayıtları mevcuttur. Katalogda toplam 20 sayfa olduğu belirtilmiş olmasına karşın mikrofilme alınabilenler 4-12 sayfalardır. Diğer birçok defterde karşılaşılan son sayfadaki mahalle muhtarlarına ve mahalle imamına ait mühürler ve toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları da yoktur.

14524 genel sıra No.lu defterde Paşabey Mahallesi'nden 61 hane Müslüman, 4 hane gayrimüslimin temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 24 sayfadır. Ancak deftere ait son kayıt 19. sayfadadır. Defterdeki grupların toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Her iki defterdeki örtüşen hanelerdeki kayıtlar aynıdır.

Pazar Mahallesi'ne ait 14552 No.lu defterde 14 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre bu gayrimüslimlerin toplam geliri 11300 kuruş, toplam vergisi 1075 kuruştur. Cizye kayıtlarında cizye miktarı yerine cizye verenlerin adedi belirtilmiştir.

Pazar Mahallesi'ne ait 14556 No.lu defterde 57 hane gayrimüslim kaydı

tespit edilmiştir. Kayıtlara göre bu gayrimüslimlerin toplam geliri 49446 kuruştur. Vergi kayıtları yoktur. Cizye kayıtlarında cizye miktarı yerine cizye verenlerin adedi belirtilmiştir.

14420 genel sıra No.lu defterde Sarıseyh Mahallesi'ne ait 80 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfa olarak kayıtlı defterde 22. sayfada toplam temettüat ve toplam vergi kayıtları vardır. Sayfa sonunda mahalle muhtarlarına ve mahalle imamına ait mühürler mevcuttur. Ancak 6. ve 7. sayfalar eksiktir. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 ve 21. hanelere ait kayıtlar eksiktir.

14422 genel sıra No.lu defterde Sarıseyh Mahallesi'ne ait 38 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. 14420 No.lu aynı mahalleye ait defterde mahallede 80 haneye ait kayıtlar mevcuttur. 14422 No.lu defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcut değildir. Ayrıca mahalle muhtarlarına ve mahalle imamına ait mühürler de yoktur.

14500 genel sıra No.lu defterde Sarıseyh Mahallesi'nden 56 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır.

Sarıseyh Mahallesi'ne ait 14416 No.lu defterde 38 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 24333 kuruş, toplam vergisi 2221 kuruştur. Cizye kaydı yoktur.

Sarıseyh Mahallesi'ne ait 14542 No.lu defterde 60 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 33593 kuruş, toplam vergisi 3011 kuruştur. Toplam cizye ise 3045 kuruştur. Bu 60 hanenin 3'ü Rum, 2'si ise Katolikan olarak kayıtlıdır.

Sarıseyh Mahallesi'ne ait 14561 No.lu defterde 55 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 31385 kuruştur. Vergi kayıtları yoktur. Toplam cizye ise 2850 kuruştur.

Sarıseyh Mahallesi'ne ait 14794 No.lu defterde 42 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre bu Müslümanların toplam geliri 8880 kuruş, toplam vergisi 884 kuruştur. Kayıtlar 39-80 hanelerini göstermektedir. BOA kayıtlarında 14794 No.lu defter "bilinmeyen mahalle" olarak kayıtlıdır.

14532 genel sıra No.lu defterde Sofu Himmet Mahallesi'nden 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. Defter BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

17269 No'lu defterde Sofu Himmet Mahallesi'nde ikamet eden 33 hane Müslim kaydı mevcuttur.

14429 genel sıra No.lu defterde Şah Hüseyin Mahallesi'ne ait 42 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarına göre 24 sayfa olduğu belirtilmiştir. Hepsi de mevcuttur. Son sayfada toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcut değildir. Mühürleri de yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14516 No.lu defterde 62 haneye ait bilgiler kayıtlıdır. Defterin sonunda da ilgili mühürler, toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcuttur.

Söz konusu mahalleye ait 14418 No.lu defterde 25 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplam geliri 11219 kuruş, toplam vergisi 1180 kuruş, toplam cizyesi ise toplam 1140 kuruştur.

14429 No.lu defterin kayıtları ve 14516 No.lu defterin ilk 42 hanesine ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

Yine Şah Hüseyin Mahallesi'ne ait 17328 No'lu defterde 56 hane Müslim kaydı mevcuttur.

14431 genel sıra No.lu defterde Şems-i Ferraş Mahallesi'ne ait 38 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Kayıtların tamamı Müslümanlara aittir. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Kayıtların sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları mevcut değildir. İlgili mühürler de yoktur.

Yukarıda zikredilen mahalleye ait 14488 No.lu defterde 37 haneye ait bilgiler vardır. Toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Söz konusu mahalleye ait 14529 No.lu defterde 38 haneye ait kayıtlar vardır. Kayıtlar 14431 No.lu defterlerdeki kayıtlarla örtüşmektedir.

14440 genel sıra No.lu defterde Şems-i Sivasi Hamurkesen Mahallesi'nden 76 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. 76 hanenin kayıtlarını müteakibe toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

14465 genel sıra No.lu defterde Şeyh çoban Mahallesi'nden 68 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 24 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler vardır.

Adı geçen mahalleye ait 14454 No.lu defterde 38 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. 14465 No.lu defterin ilk 38 hanesindeki kayıtlarla da örtüşmektedir.

Söz konusu mahalleye ait 14510 No.lu defterde 57 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları vardır. Defterlerin sonunda yer alan toplam vergi toplam temettüat, kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Şeyhçoban Mahallesi'ne ait 14606 No.lu defterde 30 hane Müslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre bu Müslümanların toplam geliri 6996 kuruş, toplam vergisi 473 kuruştur.

14455 genel sıra No.lu defterde Tokmakkapı Mahallesi'nden 24 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Ancak 24. haneye ait kayıtlar 13. sayfadadır. Defterin son sayfasında toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcut değildir.

Adı geçen mahalleye ait 14560 No.lu defterde 50 hane Müslüman'a ve 31 hane gayrimüslim ve 1 hane Katolik gayrimüslime ait olmak üzere toplam 82 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Kayıtların sonunda Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve mühürler mevcuttur.

14437 genel sıra No.lu defterde Üryan-ı Müslim Mahallesi'nden 37 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defter 20 sayfa olup sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler eksiktir.

13477 No.lu defterde Üryan-ı Müslim Mahallesi'nden 27 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Kayıtlar 54-80 arası haneleri kapsamaktadır. Kayıtlara göre toplam gelir 6509 kuruştur. Vergi kayıtları eksiktir.

Söz konusu mahalleye ait 14483 No.lu defterde 80 hane Müslüman'ın kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi toplam temettüat kayıtları mevcuttur.

Üryan-ı Müslim Mahallesi'ne ait 14433 No.lu defterde 76 hane gayrimüslim kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlara göre bu gayrimüslimlerin toplam geliri 50549 kuruş, toplam vergisi 4842 kuruş, toplam cizyesi ise 3585 kuruştur.

14434 Genel sıra No.lu defterde Üryan Mahallesi'ne 38 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Kayıtların tamamı Müslümanlara aittir. BOA kayıtlarında mevcut olup 20 sayfadır. Defterin sonunda toplam vergi ve toplam temettüat kayıtları mevcut değildir.

14435 No.lu defterdeki ilk 38 hane ile 14434 No.lu defterdeki 38 hanenin kayıtları örtüşmektedir. 14435 No.lu defterde toplam 54 Müslüman haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur.

14435 ve 14451 No.lu defterin kayıtları örtüşmekte ve 54 Müslüman'a ait temettüat kayıtlarını içermektedir.

14435 No.lu defterin sonunda mahalleye ait vergi, aşar bilgilerini gösteren cetvel mevcuttur.

14414 genel sıra No.lu defterde Veledebey Mahallesi'ne ait 48 hane Müslüman, 6 hane gayrimüslime ait temettüat kayıtları mevcuttur. Müslümanlara ait ve gayrimüslimlere ait kayıtlar birbirinden ayrı yazılmış, Müslümanlara ait kayıtlardan sonra hanelere ait temettüat, vergi ve aşar cetveli yapılmış daha sonra gayrimüslimlere ait kayıtlar yazılmış ve gayrimüslimlerin hane sıralaması 1'den başlatılmıştır. Gayrimüslim kayıtlarından önce, Müslümanların temettüat cetvelinden sonra gayrimüslimlerin temettüat cetveli de mevcuttur.

17452 genel sıra No.lu defterde Veledebey Mahallesi'ne ait 48 hane Müslüman'a, 6 hane gayrimüslime ait temettüat kayıtları mevcuttur.

14563 genel sıra No.lu defterde Yahyabey Mahallesi'nden 66 hane Müslüman, 3 hane gayrimüslim, toplam 69 haneye ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 16 sayfadır. Defterin sonunda Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler mevcuttur. Yahyabey Mahallesi'ne ait başka temettüat defteri bulunamamıştır.

14475 genel sıra No.lu defterde Zaviye-i Alibaba Mahallesi'nden 36 hane Müslüman'ın temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarında mevcut olan defter 20 sayfadır. Ancak 36. haneye ait kayıtların bulunduğu sayfanın başında sayfa numarası 13 olarak belirtilmiştir. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Söz konusu mahalleye ait 14553 No.lu defterde de 36 hane Müslüman'a ait temettüat kaydı mevcuttur. Defterin sonunda toplam vergi toplam temettüat, kayıtları ve ilgili mühürlerin yanı sıra 36 haneye ait temettüat, aşar ve vergi cetveli de mevcuttur. Her iki defterdeki 36 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları örtüşmektedir.

14443 genel sıra No.lu defterde Zilkar Mahallesi'nden 43 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. BOA kayıtlarına göre 20 sayfa mevcutken defterdeki son kaydın olduğu sayfanın üzerinde 16 yazmaktadır. Defterin sonunda toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler yoktur.

Adı geçen mahalleye ait defterlerden 14461 No.lu defterde de 43 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtlarının yanı sıra toplam vergi, toplam temettüat kayıtları, ilgili mühürler, mahalleye ait temettüat, aşar ve vergi cetveli mevcuttur.

Yine aynı mahalleye ait 14534 No.lu defterde de 43 hane Müslüman'a ait temettüat kayıtları mevcuttur. Toplam vergi, toplam temettüat kayıtları, mühürler ve temettüat, aşar ve vergi cetveli yoktur.

Verilen bilgilerde defterlerdeki kayıtlar esas alınmıştır. Ehl-i İslam, Kıpti, Kıptıyan, Kıptıyan-ı İslam, Kıptıyan-ı Müslim, gayrimüslim, Ermeniyan, Katolik, Katolikan tabirleri defterler de mevcuttur.

BOA kayıtlarına göre eksik olan 1-2 sayfa muhtemelen boştu veya bu sayfalarda deftere ait toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve ilgili mühürler olabilir. Bir defterin sonunda defterdeki kayıtların tamam olduğunun delili olarak değerlendirdiğim toplam vergi, toplam temettüat kayıtları ve mahalle muhtar-ı evveli, muhtar-ı sanisi ve imam-ı mahalleye ait mühürlerinin varlığı veya yokluğu her defter için özellikle belirtilmiştir. Her şeye rağmen defterlerin iyi korunduğu, belirli esaslara göre yazıldığı ifade edilebilir. Defterlerde kayda değer maddi hataya rastlanmamıştır. Birkaç defterde mükerrer kayıtlar varsa da numaralandırmada yeniden başa dönüldüğü için herhangi bir karışıklığa meydan vermemiştir.

2. SONUÇ

1845 yılında Sivas, nüfusun üçte ikisinin Müslüman, üçte birinin ise gayrimüslim olduğu bir eyalet merkezidir. Farklı etnik ve inanç gruplarının birlikte barış içinde yaşadığı büyük bir şehirdir.

İnsanlar el tezgâhlarında yüz elliden fazla farklı zanaatta mal üretmektedirler. Mal ve hizmet üretimi sadece hane içi ihtiyaçlarını karşılamak için değildir. Üretilen mallar arasında pamuklu ve yünlü dokumalar, halı ve kilimler, altın, gümüş takılar, demirden yapılan aletler, silahlar (kılıçlar, kamalar, bıçaklar vs.), at koşum takımları, at ve öküz arabası aksami, çizmeler, giyecekler vs. vardır. Gıda sektörün de değirmenciler, kasaplar, börekçiler, kebabçılar, bostancılar, ekmekçiler üretim yapmaktalar.

Esnaflar Sivas'ta üretilen malların yanı sıra şehir dışından getirilen malları da tezgâhlarında bulundurmaktadırlar. Bakkallar, kahveciler, oturakçılar, arabacılar, hancılar, hamamcılar, attarlar, berberler, terziler vs. mal ve hizmet satmaktadırlar. Sivas merkezinde ciddi manada bir tarımdan söz edemeyiz. Tarım için ayrılan toplam alan 16911 dönümdür. Bunun % 53' ü ekili tarladır. Daha ziyade tahıl ekilmektedir. Sadece Gökçe Bostan Mahallesi'nde tahılın yanı sıra afyon, susam, tütün, bürülce de yetiştirilmektedir.

Tarımsal alanlardan elde edilen gelir toplam gelirin yalnızca % 6.93'üdür. Bu da tarım sektöründen elde edilen gelirin oransal öneminin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Tarımsal üretim, bazı ailelerin hane içi ihtiyaçlarına dönük faaliyet olarak değerlendirilmektedir.

Gökçe Bostan Mahallesinde tütün, afyon, susam, bürülce de ekilmektedir.

Tarımsal alanlardan elde edilen gelir toplam gelirin %6,93'üdür. Bu da tarımın oransal öneminin düşük olduğu anlamına gelmekte, tarımsal üretimin bazı ailelerin gündelik ihtiyaçlarına yönelik olduğu söylenebilir.

Nüfusun % 5' i kiracı konumundadır. Tespit edilen kiradaki ev sayısı 205'tir. Kiradaki dükkân sayısı, kiradaki ev sayısından fazladır(346). Sivas' ta tespit edilen hane sayısı 4191' dir. Bunun 2864' ü Müslüman, 1327' si gayrimüslimdir. Müslümanlardan 2838' i Türk, 26' sı Kıpti' dir. Gayrimüslimlerden 1289' u Ermeni, 38'i Rum veya Katolikandır.

Sivas'ta hayvancılık da önemli bir yer tutmamaktadır. Hayvancılıktan elde edilen gelir 54784 kuruştur. Bu gelirin toplam gelir içindeki payı yalnızca %2,64'tür. Toplam 1054 sağmal, 69 kısır, 1123 inek; 19 sağmal, 3 kısır, 22 camız ineği mevcuttur. Bu rakamlara göre dört haneye bir inek düşmektedir. 2805 sağmal koyun, 1456 sağmal keçi mevcuttur. İkisinin toplamı hane sayısına oldukça yakındır. Bu da her hane için bir koyun veya keçi anlamına gelmektedir.

Sivas'taki hayvancılığın da hane içi ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Süt ve süt mamullerinin zorunlu ihtiyaçlardan olması ve bu mamulleri saklama gücü insanları bu oranda hayvancılık yapmaya sevk etmiş olabilir.

Sivas'ta toplam 141 at, katır ve 263 eşek varlığı temettüat kayıtlarında yer almaktadır. Kayıtlardaki bu hayvanlar kiraya verilen, gelir getirenlerdir.

Nüfusun %5'i kirada oturmaktadır. Kiralanan evlerin sayısı 203, buna karşılık kiraya verilen dükkânların sayısı 346'dır.

Tımar, vakıf, mukataa ve tuz gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %30,76 oranındadır. Toplam 636230 kuruştur. Tarımın %6,93, hayvancılığın %2,64 olduğunu hatırlarsak bu gelir gurubunun önemi daha çok anlaşılacaktır.

Sivas'ta tespit edilen hane sayısı 4191'dir. Bunun 2864'ü Müslüman, 1327'si gayrimüslimdir. Müslümanlardan 2838 'i Türk, 26'sı Kıpti'dir. Gayrimüslimlerden 1289 'u Ermeni, 38 'i Rum ve Katolikandır.

Temettüat kayıtlarının gelire dönük olması münasebetiyle yalnızca gelir sahibi olan erkek hane üyeleri istisnai bir iki kadın yazılmıştır ki bunlar da gelir sahibidir. Çocuklardan da yalnızca çıraklığa verilmiş olan erkek çocukları yazılmıştır.

1831 Nüfus sayımına göre 3643 hanede 12279 erkek nüfus yaşadığı belirlenmiştir. Nüfusu bulmak için kadın nüfusu dikkate alarak ikiyle çarptığımız zaman 24558 rakamına ulaşırız. Buradan hareketle 3643 hanede 24558 kişi yaşarsa 4191 hanede kaç kişi yaşar orantısını kurduğumuzda 28247

rakamına ulaşırız. Genelde kullanılan beş kat sayısı ile çarptığımızda 20955 rakamına ulaşırız.1845 yılında 20000'in üzerinde 30000'in altında bir nüfusun Sivas'ta yaşadığını kabul edebiliriz.

Sivas'ta ikamet eden 1327 hane gayrimüslimin ekonomik şartlarının Müslümanlardan iyi olduğu anlaşılmaktadır. Gelirlerindeki yükseklik doğal olarak vergilere de yansımaktadır. Gayrimüslimlerin toplam gelir içindeki payı %33'tür. Müslümanların toplam gelir olan 1379508 kuruştan tımar, vakıf, mukataa ve tuz geliri olan 632594 kuruşu çıkarttığımızda 746914 kuruş kalmaktadır. Bu verilerle hane başına gelir hesaplandığında gayrimüslimler için hane başına gelir 522,46 kuruş iken, Müslümanlar için ise 263,18 kuruş olmaktadır. Bu yeni durum gayrimüslimler için 46,34 kuruş, Müslümanlar için 31,41 kuruş olan vergi farkını da açıklamaktadır.

Gayrimüslimler büyük çoğunlukla esnaf veya zanaatkârdır. Tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmamaktadırlar. Buna karşılık Müslümanlar Sivas'ta yapılan hayvancılık ve tarımın neredeyse tamamını yapmaktadırlar. Ayrıca esnaf ve zanaatkârlar da küçümsemeyecek orandadır. Mesleği askerlikle ilgili olanlar da önemli bir yekûn tutmaktadır.

Sivas kazasının toplam geliri 2062368 kuruştur. Hane başına ortalama geliri ise 492,10 kuruştur. Bilecik kazasının toplam geliri 1086207,5 kuruştur.158 Bilecik için hane başına ortalama gelir 1208,24 kuruştur. Yozgat kazasının toplam geliri 572878 kuruştur.159 Yozgat kazasının hane sayısı 2315'tir. Bu verilere göre Yozgat kazasının hane başına ortalama geliri 247,46 kuruştur. Gürün kazasının hane başına ortalama geliri 430 kuruştur.160 Kangal kazasının ise toplam geliri 69898kuruş, hane başına ortalama geliri ise 554,74 kuruştur. 161 Yukarıdaki verilere bakıldığında Bilecik-Sivas mukayese edildiğinde yaklaşık iki buçuk kat Sivas aleyhinde bir gelir dengesizliği söz konusu iken, Sivas – Yozgat mukayese edildiğinde Yozgat'ın aleyhine iki kat bir gelir dengesizliği söz konusudur.

Sivas-Gürün-Kangal mukayese edildiğinde ise diğerlerine göre daha izah edilebilir durum söz konusudur. Gürün-Sivas arasında hane başına ortalama gelirler arasındaki fark %13, Sivas-Kangal arasında ise %11' dir.

Sivas kazasının toplam vergisi 151223 kuruştur. Bilecik kazasının toplam vergisi 107594 kuruştur162.Yozgat kazasının toplam vergisi 24671 kuruş163, Gürün kazasının toplam vergisi 14167 kuruştur.164 Sivas kazasının hane başına ortalama vergisi 36,08 kuruş, Bilecik kazasının 119,68 kuruş, Yozgat kazasının 10,65 kuruş, Gürün kazasının ise 23,77 kuruştur.

Yukarıdaki verilere göre gelir-vergi ilişkisi izah edilebilir durumdadır. Sivas-Bilecik arasında gelirden ortaya çıkan iki buçuk kat fark vergi için yaklaşık

üç kattır. Artan oranlı bir vergilendirme söz konusu olabilir. Sivas-Yozgat arasında gelirden Sivas lehinde iki kat daha fazla olan gelir söz konusu iken vergideki fark üç katından daha fazladır. Sivas – Gürün’ü vergi açısından mukayese ettiğimizde gelirden %13 oranında fark varken vergideki fark %36 oranındadır.

Gayrimüslimler nüfusun %31,66’sını oluştururken toplam gelirin %33,01’ ini elde etmektedirler.

Sivas Osmanlı İmparatorluğu içinde önemli bir merkezdir. Anadolu’daki en önemli yerleşim yerlerindedir. Eyalet merkezi olması da bunu teyit etmektedir. Önemli miktarda asker barındırmakta, askeri harekâtlara konaklama ve harekât merkezi olmaktadır.

Sivas bu gün de Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir şehirdir. Cumhuriyetin kuruluşunda ve ilk yıllarında bu önemini korumuştur. Devletin tek yatırımcı olduğu dönemlerde, çimento fabrikası, Tüdemsaş, daha sonradan demir çelik fabrikası kurulmuştur. Ancak serbest piyasa ekonomisinin bütün dünyada geçerli olmaya başlamasıyla Sivas özel sermaye için bir cazibe merkezi olamamıştır. Buna bağlı olarak sanayileşen büyük şehirlere göç vermeye başlamıştır. Bütün büyük şehirlerde Sivaslıların teşkil ettiği mahalleler oluşmuştur. Çok defa basına en çok göç veren şehir olarak çıkmış ve Türkiye’de her on kişiden birinin Sivaslı olduğu ifade edilmiştir.

Halen il sınırları itibarıyla Türkiye’nin ikinci en büyük yüzölçümüne sahip vilayeti olmasına karşılık göç vermeye devam etmektedir. Son dönemde özel sektörün devlet teşvikiyle yeni yatırımları söz konusu olmuşsa da beklentilerin karşılandığı söylenemez. Yatırımların gelmesi önemlidir. Ancak yatırımlar gelmese de Sivas bir tarih ve kültür şehri olarak önemini koruyacaktır. Sahip olduğu doğal zenginlikleri onun gelecekte daha önemli bir konuma yükselmesi için potansiyeli olduğunu göstermektedir.

3. KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

a)Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Temettüat Defterleri

14481, 14448, 14517, 14518, 14554, 14562, 14447, 14537, 14539, 14535, 13477, 14444, 14459, 14526, 14450, 14468, 14548, 14427, 14489, 14439, 14515, 14430, 14445, 14509, 14470, 14487, 14496, 14538, 13713, 14467, 14549, 14453, 14494, 14528, 14551, 14543, 14218, 14464, 14506, 14508, 14424, 14480, 14482, 14419, 14426, 14493, 14446, 14460, 14484, 14485, 14469, 14471, 14541, 14417, 14567, 14408, 14423, 14474, 14477,

14504, 14436, 14490, 14557, 14497, 14409, 14410, 14513, 14407, 14511, 14565, 14413, 14415, 14503, 14578, 14458, 14507, 14577, 14525, 14536, 14546, 14449, 14491, 14544, 13791, 14476, 14456, 14527, 14531, 13660, 14492, 14463, 14522, 14530, 14472, 14486, 14501, 14502, 13876, 14559, 14217, 14533, 14540, 14499, 14438, 14452, 14519, 14411, 14462, 14478, 14521,14505, 14421, 14412, 14523, 14566, 14406, 14466, 14550, 14558, 14441, 14495, 14498, 14545, 14442, 14457, 14555, 14405, 14524, 145552, 14556, 14420, 14422, 14500, 14416, 14542, 14561, 14794, 14532, 14429, 14516, 14418, 14431, 14488, 14529, 14440, 14454, 14465, 14510, 14606, 14455, 14560, 14437, 14483, 14433, 14434, 14435, 14451, 14414, 14563, 14475,14553, 14443, 14461, 14534, 14270, 17787, 16523, 16727, 17176, 17178,17170, 17269, 1732813477, 17542.

II-Yayınlanmış Eserler

- Akgündüz, A. & Öztürk, S. (2000). *Yozgat Temettüat Defterleri, Cilt 1,2,3*, Umut Matbaacılık.
- Bayraktar, K. (2007). 1844 yılı temettüat sayımlarına göre Çorlu'nun sosyo - ekonomik yapısı, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Kasım-Aralık 2007,s.170-201.
- BOA (2000). *Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*, Ankara.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı tarımı*, İstanbul, Eren Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1990), Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi kaynaklarından Temettüat Defterleri, *Belleten Cilt LIX*, Sayı 225, İstanbul.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara TTK Yayınları.

III-Tezler

- Ekincikli, M. (1995), *Temettüat Defterleri'ne göre 1261 (1844) Mudurnu kazasının sosyo-ekonomik yapısı*, Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

MESLEKİ BAĞLILIĞIN İŞ TATMİNİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 27.07.2017 Yayına Kabul Tarihi: 25.04.2018

Ozan BÜYÜKYILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi
Karabük Üniversitesi
İşletme Fakültesi
ozanbuyukyilmaz@karabuk.edu.tr
orcid id: 0000-0001-5499-1485

Hakan VARGÜN
Dr. Öğr. Üyesi
Karabük Üniversitesi
İşletme Fakültesi
hakanvargun@karabuk.edu.tr
orcid id: 0000-0002- 7781-0912

Hasan UYGURTÜRK
Doç. Dr.
Karabük Üniversitesi
İşletme Fakültesi
orcid id: 0000-0002-9252-0155

ÖZ Muhasebe mesleği önemli istihdam alanına sahiptir. Bu çalışmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının mesleklerine bağlılık derecesinin iş tatmin düzeyine etkisinin belirlenmesidir. Bu kapsamda Karabük, Zonguldak ve Bartın illerinde çalışan toplam 573 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Çalışmada öncelikle ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından hipotezlerin sınanmasında çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda mesleki bağlılığın içsel iş tatmini, dışsal iş tatmini ve genel iş tatmini üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca mesleki bağlılığın içsel iş tatmini üzerindeki etkisinin dışsal iş tatmini üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki bağlılık, iş tatmini, muhasebe meslek mensubu

JEL Kodu: M12, M41, M54

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.003

Atıfta bulunmak için: Büyükyılmaz, O., Vargün, H. & Uygurtürk, H. (2018). Mesleki bağlılığın iş tatmini üzerindeki etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma, *KAÜİİBFD* 9(17), 53-71.

THE EFFECT OF OCCUPATIONAL COMMITMENT ON JOB SATISFACTION: A RESEARCH ON PROFESSIONAL ACCOUNTANTS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 27.07.2017

Accepted Date: 25.04.2018

Ozan BÜYÜKYILMAZ
Assist. Prof. Dr.
Karabük University
Faculty of Business
ozanbuyukyilmaz@karabuk.edu.tr

Hakan VARGÜN
Assist. Prof. Dr.
Karabük University
Faculty of Business
hakanvargun@karabuk.edu.tr

Hasan UYGURTÜRK
Assoc. Prof. Dr.
Karabük University
Faculty of Business
hasanuygurturk@karabuk.edu.tr

ABSTRACT | The accounting profession has an important employment area. The purpose of this study is to determine the effect of professional accountants' occupational commitment degree on their job satisfaction level. In this context, a questionnaire was applied to a total of 573 professional accountants working in Karabük, Zonguldak and Bartın. Firstly, the validity and reliability analyzes of the scales were carried out in the study. Multiple regression analysis was used to test of hypotheses following validity and reliability analyzes. As a result of the study, it was determined that occupational commitment had a positive and meaningful effect on internal job satisfaction, external job satisfaction and general job satisfaction. It has also been found that the effect of occupational commitment on internal job satisfaction is stronger than its effect on external job satisfaction.

Keywords: Occupational commitment, job satisfaction, accountant.

Jel codes: M12, M41, M54

Scope: Business administration

Type: Research

Cite this Paper: Büyükyılmaz, O., Vargün, H. & Uygurtürk, H. (2018). The effect of occupational commitment on job satisfaction: A research on professional accountants, *KAÜİİBFD* 9(17), 53-71.

1. GİRİŞ

Muhasebe mesleğinin genel konusunu işletme ile ilgili mali nitelikli bilgileri üretip sistematik bir biçimde raporlamak oluşturmaktadır. Türkiye’de söz konusu faaliyetleri yerine getiren muhasebe meslek mensupları kanunla serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM) ve yeminli mali müşavirler (YMM) olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. SMMM ve YMM’lerin faaliyetleri ile ortaya çıkan bilgiler hem işletme yöneticileri hem de işletmeyle ilgili diğer kişi ve kuruluşlar tarafından kullanılmaktadır. Muhasebe kapsamında üretilen bilgilerin doğru ve eksiksiz olması bu mesleği yapanların muhasebe ve benzeri konularda eğitim almalarını gerektirmektedir.

Muhasebe meslek mensupları tarafından ortaya konan mali bilgilerin kalitesi çalışanların yeterliliğine, bilgisine ve yetkinliğine bağlı olmakta birlikte çalışanın motivasyonu, iş tatmini ve rahat bir çalışma ortamına sahip olması da önem taşımaktadır. Bu nedenle, bilgi, birikim ve yetkinlik tek başına yeterli olmamakta mutlaka çalışanın çalışma performansını ve çalışma ortamını etkileyen faktörlerinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Hacıhasanoğlu & Karaca, 2014, s. 156).

Her meslekte olduğu gibi muhasebe meslek mensuplarının yaşadıkları birtakım zorluklar meslek mensuplarının çalışma performansını ve mesleğe karşı bakış açılarını önemli derecede etkileyebilmektedir. Özellikle meslek mensuplarının mesleklerine bağlılıkları ve iş tatminleri söz konusu grubun verimliliğine önemli derecede etkide bulunmaktadır. Bu doğrultuda mesleğine bağlılığı ve iş tatmini yüksek seviyede olan muhasebe meslek mensuplarının hizmet standardındaki artış bu kişilerin hizmet sunduğu kişi ve kurumlar tarafından olumlu karşılanacaktır.

Bu çalışmada Batı Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Karabük, Zonguldak ve Bartın illerinde çalışan muhasebe meslek mensuplarının mesleklerine bağlılık derecesinin iş tatmin düzeylerini ne şekilde etkilediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında Karabük, Zonguldak ve Bartın illerinde çalışan muhasebe meslek mensuplarına anket uygulanmış ve anketlere verilen cevaplar istatistiki yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın devam eden bölümlerinde ilk olarak mesleki bağlılık ve iş tatmini kavramları açıklanmış ve bu başlığı takiben literatür araştırmasına yer verilmiştir. Sonraki kısımlarda ise çalışmada kullanılan yöntem hakkında açıklama yapılmış ve söz konusu yöntem kapsamında ulaşılan bulgular ifade edilmiştir.

2. MESLEKİ BAĞLILIK VE İŞ TATMİNİ

Mesleki bağlılık, bir çalışanın mesleğine karşı olan duygusal tepkisine bağlı olarak onun bireyselliği ile mesleği arasındaki psikolojik bağlantıyı ifade etmektedir. Bu açıdan daha yüksek mesleki bağlılığa sahip bir kimsenin mesleğine karşı pozitif duygulara sahip olduğunu söylemek mümkündür (Goswami, Mathew, & Chadha, 2007, s. 13). Bir başka tanıma göre ise mesleki bağlılık, bireyin belirli bir dalda beceri ve uzmanlık kazanmak üzere gerçekleştirdiği çabalar neticesinde mesleğinin yaşamındaki önemini ve ne kadar merkezi bir yere sahip olduğunu algılamasıdır. Bu doğrultuda mesleki bağlılık, bireyin sahip olduğu beceri ve uzmanlık sonucunda mesleğinin yaşamındaki önemini anlaması ile ilgili bir kavram olarak ifade edilebilir (Özdevecioğlu & Aktaş, 2007, s. 5).

Mesleki bağlılık, tutumsal ve davranışsal olarak iki yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Tutumsal yaklaşım bireyin yeni fikirler üretmedeki katkısı, söz konusu katkıların orijinalliği ve bireyin işine karşı olan tutumu gibi konulara ağırlık vermektedir. Davranışsal yaklaşım ise mesleki birliklere katılım ve mesleki literatürü takip etme gibi faaliyetlerde bulunmak olarak ifade edilmektedir (Günlük, Özer, & Özcan, 2017, s. 5).

İş tatmini ise, çalışanların işlerine yönelik olarak pozitif tutum sergilemelerini ortaya koyan genel bir terimdir. Çalışanlar iş çevresinde kazandıkları deneyimleri ve iş yapma biçimlerine bağlı olarak iş ve sosyal statülerinin çeşitli özelliklerinin bir sonucuna yönelik olarak tutumlarını sürdürmektedirler. Söz konusu bu tutumun olumlu olmasının yanı sıra olumsuz olması da mümkündür. Eğer ekonomik çıkarlar, sosyal statü, çalışanların kişisel özellikleri ve çalışanların iş beklentileri onların isteklerine uygunsa bu durumda çalışanların iş tatmininden bahsetmek mümkündür. Bu bakımdan çalışanların bir bütün olarak işletme ortamına yönelik olarak pozitif tutum ve davranışları iş tatmini olarak adlandırılmaktadır (Çelik, 2011, s. 8). İş tatmini işin konusu, ücret düzeyi, terfi imkânı yönetim, çalışma grupları ve çalışma şartları gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Rajput, Singhal, & Tiwari, 2016, s. 2). Söz konusu faktörler bireysel, örgütsel ve çevresel olarak ifade edilmektedir. Bireysel faktörler, işgörenin kişiliği, iş değerleri, yaşı, cinsiyeti, öğrenim düzeyi, sosyo-kültürel özellikleri ve mesleki yeterliliği olarak belirtilmektedir. Örgütsel faktörler ise işin kendisi ve içeriği, ücret, yükselme olanağı, denetim biçimi, çalışma koşulları ve örgütsel ortam olarak sıralanmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu ve üyesi olduğu toplumun iş yaşamındaki imkânları da çevresel etmenler olarak nitelendirilmektedir. Ülkenin ekonomik açıdan güçlülüğü, yasaların iş güvencesi ve iş imkânları konusundaki uygulama

biçimleri de çevresel etmenlere örnek olarak verilebilir (Karakaş, Saban, & Aslan, 2017, s. 45-46).

İş tatmini işletmeler açısından etkinlik ve verimliliğin ortaya çıkmasındaki temel faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Azırı, 2011, s. 78). Çünkü iş tatmini yüksek olan çalışma ortamlarında genel olarak çalışanların performansının yüksek olması ve böylelikle işe bağlılığın sağlanması ile işletmelerin amaçlarına ulaşabilmeleri de mümkün hale gelmektedir.

İş performansı, işten ayrılma niyeti, hayal kırıklığı gibi tepkilerin belirleyicisi olduğu ifade edilen iş tatmininin yüksek olduğu durumlarda işten ayrılma oranı ile devamsızlığın daha düşük olduğu saptanmıştır. İş tatminsizliği durumunda birey ya negatif bir davranış olan işletmeden ayrılma ya da pozitif bir davranış olan sorunları dile getirme ve çözüm bulma gibi aktif davranışlarda bulunabilecektir. Ayrıca iş tatminsizliği karşısında birey, sadakat ve sorunu görmezden gelme gibi pasif davranışlarda da bulunabilmektedir (Çekmecelioğlu, 2005, s. 28-29).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde çalışanların mesleki bağlılık ve iş tatminine yönelik çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Uzay ve Tanç (2004) çalışmalarında muhasebecilerin mesleki faaliyetlerini sürdürürken karşılaştıkları sorunları ve ilişki içerisinde oldukları başlıca kesimlerden beklentilerini saptamayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Kayseri ve Nevşehir illerinde faaliyet gösteren muhasebecilere anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda haksız rekabetin önlenmesi, muhasebecilerin hukuki olarak korunması, bürokratik işlemlerin azaltılması ve kayıt dışı ekonominin önlenmesi muhasebecilerin beklentilerinin başında geldiği tespit edilmiştir.

Akın (2007) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının iş tatmin düzeyleri ile işten ayrılma nedenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında Kırıkkale’de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına anket uygulanmış ve diskriminant analizi ile veriler analiz edilerek sonuçlar yorumlanmıştır. Buna göre meslek mensuplarının işten ayrılmalarındaki başlıca nedenler, bürolardaki üstlerin tutumları ve iş güvencesi olarak sıralanmıştır.

Ay ve Avşaroğlu (2010) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenlere göre değişip değişmediği incelenmiştir. Maslach Tükenmişlik Envanteri yöntemi kullanılarak toplanan veriler analiz edilmiş olup buna göre cinsiyete göre duygusal tükenmişlikte anlamlı bir farklılaşma olurken, kişisel başarı puan ortalamalarında bir farklılaşmanın olmadığı belirlenmiştir. Aynı şekilde meslek mensuplarının hizmet sürelerine göre duyarsızlaşma ve kişisel başarı kriterlerinin alt boyutlarında farklılaşma bulunmakta iken duygusal tükenmişlikte herhangi bir farklılaşmanın olmadığı gözlenmiştir. Meslek mensuplarının yaşları dikkate alındığında ise duygusal tükenmişlikte bir farklılaşma bulunmakta iken duyarsızlaşma ve kişisel başarı puanlarında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Son olarak çalışmada meslek mensuplarının çalışma biçimleri ile iş yeri türlerine göre analiz yapılmış ve duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı puanlamasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çürük ve Tüm (2011) tarafından yapılan çalışmada, Yeminli Mali Müşavirlerin (YMM) mesleki sorumluluklarını ve bu sorumluluktan kaynaklanan sorunları belirlemek amacıyla I. YMM Denetim ve Tasdik Sempozyumu'na katılan YMM'ler üzerine bir anket çalışması yapılmıştır. Yapılan araştırmada YMM'lerin geniş sorumlulukları olmasına karşın yetkilerinin artırılması gerektiğinin yanı sıra müşterek ve müteselsil sorumluluk olmak üzere karşıt incelemeyle birlikte yasal düzenlemelerden kaynaklı birtakım mesleki sorunlarla karşı karşıya oldukları belirlenmiştir.

Gökgöz ve Zeytin (2012) tarafından yapılan çalışmada, Bilecik ve Yalova illerinde faaliyetlerini sürdüren muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini sürdürürken karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve meslek mensuplarının çeşitli kurum ve kuruluşlardan beklentilerinin ne olduğunu belirleyerek çözüm önerileri geliştirmek amaçlanmıştır. Meslek mensuplarına ilişkin veriler anket yöntemi ile toplanmış ve veriler çeşitli istatistiksel analizlerle yorumlanmıştır.

Heybeli ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının iş yaşamlarındaki tatmin düzeylerinin demografik özelliklerine göre değişip değişmediği araştırılmıştır. Anket yöntemi kullanılarak Muğla ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarından toplanan verilere göre muhasebe meslek mensuplarının iş tatmin düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Hacıhasanoğlu ve Karaca (2014) tarafından yapılan çalışmada, bağımlı ve bağımsız olarak çalışan muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyleri, iş tatmin düzeyleri ve stres düzeyleri tespit edilmiştir. Bu kapsamda ayrıca, bağımlı ve bağımsız meslek mensupları arasında çeşitli demografik özellikler açısından bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Anket yöntemi kullanılarak elde edilen veriler ışığında bağımsız çalışan meslek mensuplarının duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeylerinin orta seviyede olduğu, kişisel başarı düzeylerinin ise yüksek olduğu görülmüştür. Aynı şekilde stres düzeylerinin yüksek olmasına rağmen iş tatminlerinin de yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir.

Deran ve Beller (2015) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyleri ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla Giresun ilinde faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarından anket yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Çalışma ile muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeylerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutları bakımından yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Kaya (2015) tarafından yapılan çalışmada, Elâzığ ilinde faaliyetlerini sürdüren muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunların belirlenmesi, bu sorunlardan hangisinin daha önemli olduğunun saptanması ve söz konusu sorunların çözümlenmesine ilişkin öneri getirilmesi amacıyla anket yönteminden yararlanılarak meslek mensuplarından ihtiyaç duyulan veriler sağlanmıştır. Verilerin analizi ile meslek mensuplarının sorunlarının çözümünün mümkün olmamasının nedenleri arasında ilk sırada kurumlar arası iletişim zayıflığı olduğu ve demografik değişkenler ile geliştirilen hipotezler arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Dızman ve Güney (2015) tarafından yapılan çalışmada, Erzincan ilindeki muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini sürdürürken karşılaştıkları sorunlar tespit edilmiştir. Çalışmada anket yöntemi aracılığıyla veriler toplanmış ve muhasebe meslek mensuplarının kamu kurumlarından ve diğer paydaşlardan kaynaklanan birçok sorunla karşı karşıya oldukları ortaya konmuştur.

Gündüz ve Özen (2016) tarafından yapılan çalışmada, Uşak ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının mesleki yaşamlarında karşılaştıkları problemleri belirlemek, literatürdeki diğer çalışmalara göre bu çalışmayla geçmişten günümüze taşınan bir problem olup olmadığını belirlemek ve hangi güncel problemlerin var olduğunu belirleyerek söz konusu

problemlerin meslek mensuplarının mesleki iş tatminlerini hangi düzeyde etkilediğini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada veriler anket yöntemi ile sağlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, meslek mensuplarının sorunlarının henüz çözülmediğini ve buna rağmen meslek mensuplarının genel olarak mesleklerinden memnun oldukları ortaya konmuştur.

Tanç (2016) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının kontrol odağı ile iş tatmini ve performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Anket yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada toplanan veriler basit regresyon analizi ile yorumlanmıştır. Araştırma ile iç kontrol odaklı muhasebe meslek mensuplarının dış kontrol odaklı muhasebe meslek mensuplarına göre iş tatminlerinin ve iş performanslarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Gürel (2016) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının işe bağlılık, duygusal tükenmişlik ve iş stresi düzeylerinin iş – aile çatışması üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda Denizli ilinde faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarından anket yöntemi ile veriler toplanmış ve hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, duygusal tükenmişlik ve iş stresi ile iş – aile çatışması arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ancak buna karşın işe bağlılık ve iş – aile arasında ise negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Deran ve diğerleri (2016) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini yürütürken karşılaştıkları sorunların neler olduğu belirlenmiş ve söz konusu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik meslek odalarından beklentilerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Çalışmada ayrıca söz konusu sorunların ve meslek odalarından beklentilerin meslek mensuplarının demografik özellikleri ile faaliyet gösterilen ekonomik çevre açısından farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla Ordu ilinde faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarına anket uygulanmış olup verilerin analizine göre muhasebe meslek mensuplarının mesleki sorunlarının ve beklentilerinin bazı demografik değişkenlere ve ekonomik çevreye göre anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Gül ve Erol tarafından (2016) yapılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının, işe bağlılık ile çalışma ahlakının mesleki etik davranış ve mesleki etik davranışın boyutları üstündeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda Marmara bölgesinde faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarına anket yöntemi uygulanarak veriler toplanmıştır. Verilerin yapısal eşitlik modeliyle analiz edilmesiyle birlikte muhasebe meslek mensuplarının işe bağlılıkları ve çalışma

ahlaklarının mesleki etik davranışa pozitif ve doğrusal yönde bir etkide bulunduğu gözlemlenmiştir.

Belirtilen kavramsal çerçeve ve literatürde gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Mesleki bağlılık içsel iş tatminini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₂: Mesleki bağlılık dışsal iş tatminini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₃: Mesleki bağlılık genel iş tatminini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir.

4. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın evrenine ve örnekleme, veri toplama yöntemine, kullanılan ölçeklere ve analiz yöntemine yer verilmektedir.

4.1. Evren ve Örneklem

Çalışma, muhasebe meslek mensupları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Karabük, Bartın ve Zonguldak illerinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (SMMMO)'na kayıtlı muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. SMMMO'lardan alınan bilgilere göre evren toplam 573 (Karabük=105, Bartın=103, Zonguldak=365) kişiden oluşmaktadır.

Araştırmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, veri toplama amacıyla hazırlanan anket formu online olarak evrene dahil olan tüm muhasebe meslek mensuplarına gönderilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının 122'sinden geri dönüş sağlanmıştır. İncelemeler sonucunda 7 anketin geçersiz olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla çalışma kapsamındaki analizler 115 kişi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.2. Veri Toplama Yöntemi

Çalışma amacına uygun olarak hazırlanan anket formu online bir sisteme yüklenmiş ve katılımcılara ulaştırılmıştır.

Hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Formun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde muhasebe meslek mensuplarının mesleki bağlılık derecelerini belirlemeye yönelik ifadeler yer verilmiş olup, üçüncü

bölümde ise muhasebe meslek mensuplarının iş tatmin derecelerini belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır.

4.3. Kullanılan Ölçekler

Bu çalışma mesleki bağlılık ve iş tatmini kavramlarına odaklanmaktadır. Bu amaçla mesleki bağlılığın ve iş tatmininin derecesini belirlemeye yönelik farklı ölçekler incelenmiş ve araştırma yapısına uygun ölçekler ankete dahil edilmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının *mesleki bağlılık* derecelerini belirleyebilmek amacıyla Blau (1985) tarafından geliştirilen ölçekten faydalanılmıştır. Mesleki bağlılık ölçeği tek boyutlu olarak kullanılmakta ve 8 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek beşli likert olarak uygulanmakta ve 1=kesinlikle katılmıyorum ile 5=kesinlikle katılıyorum arasında değişen cevaplar içermektedir. Ölçekte yer alan ifadelerin 3 tanesi olumsuzluk ifadesidir ve ters çevrilerek analizlerde kullanılmıştır.

Muhasebe meslek mensuplarının *iş tatmini* derecelerini belirleyebilmek amacıyla ise Minnesota İş Tatmini Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Minnesota İş Tatmini Ölçeği, 1967 yılında, Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilmiştir. Çalışmada ölçeğin 20 sorudan oluşan kısa formu kullanılmıştır. Ölçek iki boyuttan oluşmakta ve 12 soru içsel iş tatmininin, 8 soru ise dışsal iş tatmininin derecesini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. 20 sorunun toplamıyla ise genel iş tatmin derecesi belirlenmektedir. Ölçek, 1=hiç memnun değilim ile 5=çok memnunum arasında değişen cevaplar içermektedir. Ölçekte olumsuzluk ifadesi bulunmamaktadır.

4.4. Analiz Yöntemi

Çalışmada, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından hipotez testleri sınanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan ölçeklerin daha önceki farklı çalışmalardan adapte edilmesi nedeniyle geçerlilik doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik derecelerini belirleyebilmek için ise her bir ölçeğin Cronbach alfa istatistiği hesaplanmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından hipotezlerin sınanmasında çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır.

5. BULGULAR

Çalışmada öncelikle muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine ilişkin bulgular incelenmektedir. Çalışmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir, hizmet

süresi, muhasebe eğitimi alma durumu ve muhasebe mesleğini isteyerek seçme durumu değişkenlerine göre dağılımları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çalışmaya Katılan Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Dağılımı

Değişken	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	34	29,6
	Erkek	81	70,4
Medeni Durum	Evli	75	65,2
	Bekar	40	34,8
Yaş	35 yaş ve altı	36	31,3
	36-45 yaş arası	48	41,7
	46 yaş ve üstü	31	27,0
Eğitim Durumu	Lise ve altı	15	13,0
	Önlisans	23	20,0
	Lisans	72	62,6
	Lisansüstü	5	4,4
Aylık Gelir	1400 TL ve altı	5	4,4
	1401-2000 TL arası	25	21,7
	2001-3000 TL arası	32	27,8
	3001-4000 TL arası	29	25,2
	4001 TL ve üstü	24	20,9
Hizmet Süresi	1 yıldan az	6	5,2
	1-3 yıl arası	22	19,1
	4-6 yıl arası	27	23,5
	7-9 yıl arası	20	17,4
	10 yıl ve daha fazla	40	34,8
TOPLAM		115	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun erkek (%70,4) ve evli (%65,2) olduğu görülmektedir. Yaş açısından dağılıma bakıldığında %31,3’ünün 35 yaş ve altında, %41,7’sinin 36-45 yaş arasında ve %27’sinin 46 yaş ve üstünde olduğu belirlenmiştir. Yine çalışmaya katılanların çoğunluğu lisans derecesine sahiptir (%62,6). Katılımcıların aylık gelirleri incelendiğinde %4,4’ü 1400 TL ve da az, %21,7’si 1401-2000 TL arası, %27,8’i 2001-3000 TL arası, %25,2’si 3001-4000 TL arası ve %20,9’u 4001 TL ve daha fazla gelire sahiptir. Hizmet sürelerine bakıldığında katılımcıların %5,2’sinin 1 yıldan az süredir, %19,1’inin 1-3 yıldır, %23,5’inin 4-6 yıldır, %17,4’ünün 7-9 yıldır ve %34,8’inin 10 yıl daha fazla süredir muhasebe meslek mensubu olarak çalıştığı görülmektedir.

Çalışmada hipotez testleri öncesinde değişkenlerin ölçümünde kullanılan ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir.

Geçerlilik analizi kapsamında mesleki bağlılık ölçeğine ve iş tatmini ölçeğine ayrı ayrı doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde model geçerliliği χ^2/sd , GFI, TLI, CFI ve RMSEA uyum indeksleri ile test edilmiştir. Bu çerçevede model uyumu sağlanabilmesi için χ^2/sd değerinin 5'den küçük olması, GFI değerinin 0,85'den büyük olması, TLI ve CFI değerlerinin 0,90'dan büyük olması ve RMSEA değerinin 0,80'den küçük olması gerekmektedir (Schumacker & Lomax, 2004, s. 81-84; Bryne, 2010, s. 73-84; Kline, 2011, s. 193-209; Meydan & Şeşen, 2011, s. 31-37). Bununla birlikte geçerlilik kapsamında ölçek maddelerine ilişkin faktör yüklerinin 0,40 üzerinde olması gerekmektedir (Brown, 2006, s. 30; Meyers, Gamst, & Guarino, 2006, s. 508).

Mesleki bağlılık ölçeğine uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan bir ifadenin ve iş tatmini ölçeğine uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan iki ifadenin faktör yükünün 0,40'nin altında olduğu, faktör yapısını ve uyum iyiliğine ilişkin istatistikleri olumsuz olarak etkilediği gözlenmiştir. Faktör yükü düşük olan bu maddeler analiz dışında bırakılarak doğrulayıcı faktör analizleri tekrar gerçekleştirilmiştir (Hair vd., 1998, s. 625; Brown, 2006, s. 118; Bryne, 2010, s. 85).

Ölçeklere ilişkin gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizleri sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör Yüğü	Standart Hata	t-değeri	Uyum İyiliği Değerleri
Mesleki Bağlılık				$\chi^2 = 25,015$ Sd = 14 $\chi^2 /sd = 1,787$ GFI = 0,944 TLI = 0,947 CFI = 0,964 RMSEA = 0,080
MESBAĞ1	0,598**	-	-	
MESBAĞ2	0,648**	0,160	5,581	
MESBAĞ3	0,622**	0,177	5,412	
MESBAĞ4	0,639**	0,187	5,525	
MESBAĞ5	0,744**	0,188	6,140	
MESBAĞ6	0,868**	0,198	6,711	
MESBAĞ7	0,689**	0,175	5,829	
İş Tatmini				$\chi^2 = 217,473$ Sd = 124
İÇSELTAT1	0,734**	-	-	

Maddeler	Faktör Yüğü	Standart Hata	t-değeri	Uyum İyiliği Değerleri
İÇSELTAT3	0,759**	0,121	8,199	$\chi^2 /sd = 1,754$ GFI = 0,831 TLI = 0,929 CFI = 0,943 RMSEA = 0,081
İÇSELTAT4	0,789**	0,115	8,656	
İÇSELTAT5	0,791**	0,121	8,677	
İÇSELTAT6	0,847**	0,126	9,263	
İÇSELTAT7	0,848**	0,119	9,315	
İÇSELTAT8	0,821**	0,111	9,034	
İÇSELTAT9	0,811**	0,130	7,896	
İÇSELTAT10	0,714**	0,117	7,747	
İÇSELTAT11	0,763**	0,122	8,349	
İÇSELTAT12	0,827**	0,122	9,112	
DIŞSALTAT1	0,717**	-	-	
DIŞSALTAT2	0,708**	0,089	11,684	
DIŞSALTAT3	0,813**	0,148	8,336	
DIŞSALTAT5	0,712**	0,137	7,299	
DIŞSALTAT6	0,751**	0,155	7,712	
DIŞSALTAT7	0,727**	0,140	7,456	
DIŞSALTAT8	0,861**	0,147	8,810	

*p<0,05; **p<0,01

Doğrulatory faktör analizi ile mesleki bağlılık ölçeği faktör yüklerinin 0,598 ile 0,868 arasında değiştii gözlemlenmiştir. Ölçeğe ilişkin en düşük t değeri ise 5,412 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla faktör yükleri 0,01 önemlilik seviyesinde anlamlıdır. Mesleki bağlılık ölçeğine ilişkin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ise tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd=1,787$, GFI=0,944, TLI=0,947, CFI=0,964, RMSEA=0,080). Bu bulgular kapsamında mesleki bağlılık ölçeğine ilişkin tek faktörlü (7 ifade) yapı doğrulanmıştır.

İş tatmini ölçeği için geręekleřtirilen doğrulatory faktör analizi sonucunda ise içsel tatmin boyutu için faktör yüklerinin 0,734 ile 0,848 arasında değiştii ve dışsal tatmin boyutu için faktör yüklerinin 0,708 ile 0,861 arasında değiştii gözlemlenmiştir. İçsel tatmin boyutu için en düşük t değeri 7,747 olarak ve dışsal tatmin boyutu için en düşük t değeri 7,299 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla iş tatmini ölçeği için faktör yükleri 0,01 önemlilik seviyesinde anlamlıdır. Ölçeğe ilişkin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ise tüm değerler kabul edilebilir sınırlar içerisinde veya yakın değerlerdedir ($\chi^2/sd=1,754$,

GFI=0,831, TLI=0,929, CFI=0,943, RMSEA=0,081). Bu bulgular kapsamında iş tatmini ölçeğine ilişkin iki faktörlü (içsel iş tatmini=11 ifade, dışsal iş tatmini=7 ifade) yapı doğrulanmıştır.

Mesleki bağlılık ve iş tatmini ölçeklerinin yapı geçerliliğinin sağlanmasının ardından güvenilirlik değerleri incelenmiştir. Güvenilirlik değerleri için ölçeklerin ve alt boyutların Cronbach Alfa (α) değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Ölçek / Boyut	Madde Sayısı	Güvenilirlik Değeri
Mesleki Bağlılık	7	0,861
İş Tatmini	18	0,956
İçsel İş Tatmini	11	0,947
Dışsal İş Tatmini	7	0,907

Güvenilirlik analizi sonucunda mesleki bağlılık ölçeği için Cronbach Alfa değeri 0,861 ve iş tatmini ölçeği için Cronbach Alfa değeri 0,956 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte iş tatmini ölçeğinin içsel iş tatmini boyutu için Cronbach Alfa değeri 0,947 ve dışsal iş tatmini boyutu için Cronbach Alfa değeri 0,907 şeklindedir. Bu bulgu, mesleki bağlılık ölçeği, iş tatmini ölçeği ve alt boyutları için hesaplanan güvenilirlik değerlerinin 0,70’in üzerinde olduğu ve dolayısıyla ölçeklerinin güvenilir ölçekler olduğu anlamına gelmektedir (Nunnally & Bernstein, 1994, s. 265).

Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin ardından, çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyonlara bakılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Tanımlayıcı Değerler

	Değişken	Ort.	S.S.	1	2	3	4
1	Mesleki Bağlılık	2,964	0,851	-			
2	Genel İş Tatmini	3,111	0,842	0,744**	-		
3	İçsel İş Tatmini	3,124	0,935	0,715**	0,964**	-	
4	Dışsal İş Tatmini	3,090	0,842	0,664**	0,888**	0,734**	-

*p<0,05; **p<0,01

Tablo 4’deki ortalamalara göre katılımcıların mesleki bağlılık (Ort.=2,964) derecelerinin orta seviyede olduğu söylenebilir. Yine benzer

şekilde katılımcıların genel iş tatmini (Ort.=3,111), içsel iş tatmini (Ort.=3,124) ve dışsal iş tatmini (Ort.=3,090) dereceleri orta seviye olarak hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde ise tüm değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin 0,01 önem seviyesinde anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Çalışma kapsamındaki hipotezlerin test edilmesinde çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Regresyon analizlerine cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir ve hizmet süresi değişkenleri kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları

	Genel İş Tatmini	İçsel İş Tatmini	Dışsal İş Tatmini
	β	β	β
<i>Kontrol Değişkeni</i>			
Cinsiyet	-0,069	-0,066	-0,061
Medeni durum	-0,168*	-0,185*	-0,107
Yaş	0,021	0,029	0,002
Eğitim durumu	0,031	0,029	0,030
Aylık gelir	0,092	0,082	0,093
Hizmet süresi	0,050	0,001	0,127
<i>Bağımsız Değişken</i>			
Mesleki Bağlılık	0,636**	0,621**	0,552**
R²	0,623	0,573	0,509
Düzeltilmiş R²	0,598	0,545	0,476
F Değeri	25,262**	20,538**	15,816**

N=115, *p<0,05, **p<0,01

Araştırmanın hipotezleri ile mesleki bağlılığın içsel, dışsal ve genel iş tatmini üzerindeki etkisi test edilmektedir. Analiz sonucunda, mesleki bağlılığın içsel iş tatmini üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlı olarak belirlenmiştir ($H_1:\beta=0,621$, $p<0,01$). Bu bulgu çerçevesinde H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Yine analiz sonucunda mesleki bağlılık dışsal iş tatminini de pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir ($H_2:\beta=0,552$, $p<0,01$). Dolayısıyla H_2 hipotezi de kabul edilmiştir.

Son olarak ise mesleki bağlılığın genel iş tatmini üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir ($H_3: \beta=0,636$, $p<0,01$). Dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edilmektedir.

6. SONUÇ

Çalışanların başarılı, mutlu ve verimli olması büyük oranda yaptıkları işleri sevmelerine ve bu işlerden yüksek oranda tatmin olmalarına bağlıdır. Bu da genel olarak çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve çalışanın istekleriyle yaptığı işin özelliklerinin birbirine uygun olması ile gerçekleşmektedir. Çalışanların mesleklerine bağlı olması ve iş tatmini duymaları bireyin yalnızca mesleki kariyerini değil yaşam kalitesini de artıracaktır. Çünkü bireylerin çalışma süresi günlük yaşamın önemli bir kısmını oluşturmakta ve toplamda da insan hayatının büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının mesleklerine bağlılık derecesinin iş tatmin düzeylerini ne şekilde etkilediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Karabük, Bartın ve Zonguldak illerinde SMMMO'na kayıtlı toplam 573 muhasebe meslek mensubu çalışma kapsamına alınmış ve çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmada veri toplama amacıyla hazırlanan anket formu online olarak evrene dahil olan tüm muhasebe meslek mensuplarına gönderilmiştir.

Çalışmada, hipotezleri test edebilmek amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır. Çalışmanın ilk hipotezi ile mesleki bağlılığın içsel iş tatmini üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda mesleki bağlılığın içsel iş tatminini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu bulguya göre muhasebe meslek mensuplarının muhasebe mesleğine ilişkin bağlılıkları arttıkça yaptıkları işin kendisinden duydukları tatmin de artmaktadır.

Çalışmanın ikinci hipotezi ile mesleki bağlılığın dışsal iş tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda mesleki bağlılığın dışsal iş tatminini de pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulguya göre meslek mensuplarının mesleklerine karşı bağlılığı arttıkça çalışma koşulları, politikalar, övgü ve takdir edilme gibi unsurlardan duyulan tatmin dereceleri de yükselmektedir.

Üçüncü hipotez ile de mesleki bağlılığın genel iş tatmini üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda mesleki bağlılığın genel iş tatmini üzerindeki etkisi de pozitif yönlü ve anlamlı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla mesleğe bağlılık arttıkça muhasebe meslek mensuplarının yaptığı işi değerlendirmesi sonucunda hissettiği olumlu duygusal durum da artmaktadır.

Bununla birlikte çalışma sonucunda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde çalışmaya katılan muhasebe meslek mensupları için mesleki bağlılığın içsel iş tatmini üzerindeki etkisinin dışsal iş tatmini üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu söylenebilir. Ayrıca mesleki bağlılığın en güçlü olarak genel iş tatminini yordadığını da söylemek mümkündür.

Gerçekleştirilen araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma yalnızca Karabük, Bartın ve Zonguldak illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla farklı illerde veya bölgelerde gerçekleştirilecek benzer araştırmalar, farklı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Yine muhasebe meslek mensupları üzerinde gerçekleştirilecek araştırmalarda bölgesel karşılaştırmalara gidilmesi, muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini üzerinde etkili olabilecek tutum ve davranışların farklı açılardan analiz edilmesine imkan tanıyacaktır.

Araştırma kapsamında belirtilebilecek diğer bir kısıt ise, muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini üzerinde yalnızca mesleki bağlılığın etkisinin incelenmiş olmasıdır. Daha sonraki çalışmaların farklı bireysel ve örgütsel çıktılara odaklanarak, muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini derecelerini etkilemesi muhtemel farklı tutum ve davranışları analiz etmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, daha sonraki çalışmalar kapsamında mesleki bağlılık ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık ettiği veya ilişkinin yapısını değiştirdiği düşünülen farklı değişkenler çerçevesinde kurulacak modeller, muhasebe meslek mensuplarının iş tatminini etkileyebilecek faktörlerin daha farklı açılardan yorumlanmasına da imkan tanıyacaktır.

7. KAYNAKÇA

- Akın, A. (2007). Muhasebe meslek mensuplarında iş tatmini ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 34, 144-151.
- Ay, M. & Avşaroğlu, S. (2010). Muhasebe çalışanlarının mesleki tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumlarının incelenmesi 1- Mesleki tükenmişlik düzeyleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1170-1189.
- Azırı, B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management Research and Practice*, 3(4), 77-86.
- Blau, G. J. (1985). The measurement and prediction of career commitment. *Journal of Occupational Psychology*, 58(4), 277-288.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: The Guilford Press.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications and programming*. 2nd Edition, New York: Routledge Taylor and Francis Group.

- Çekmecelioğlu, H. G. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: bir araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.
- Çelik, M. (2011). A Theoretical approach to the job satisfaction. *Polish Journal of Management Studies*, 4, 7-15.
- Çürük, T. & Tüm, K. (2011). Yeminli mali müşavirlerin mesleki sorumluluğuna ilişkin sorunların tespitine yönelik uygulamalı bir araştırma. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 59-76.
- Deran, A. & Beller, B. (2015). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine Giresun il merkezinde yapılan bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45, 69-93.
- Deran, A., Erduru, İ. & Keleş, D. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki sorunları ve meslek odalarından beklentilerinin demografik özellikler ve faaliyet gösterilen ekonomik çevre açısından değerlendirilmesi: Ordu örneği. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 32, 74-99.
- Dızman, Ş. & Güney, S. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları kamuda karşılaşılan olumsuzluklar ve beklentiler (Erzincan ili uygulaması). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 97-110.
- Goswami, S., Mathew, M. & Chadha, N. K. (2007). Differences in occupational commitment amongst scientists in Indian defence, academic, and commercial R&D organizations. *VIKALPA*, 32(4), 13-27.
- Gökgöz, A. & Zeytin, M. (2012). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: Bilecik ve Yalova illeri uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 477-493.
- Gül, H. & Erol, M. (2016). Muhasebe meslek mensuplarında işe bağlılık ve çalışma ahlakının mesleki etik davranışına etkisi. *Mali Çözüm Dergisi*, Eylül-Ekim, 51-74.
- Gündüz, M. & Özen, E. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve mesleki memnuniyetlerinin analizi: Uşak ili örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70, 67-90.
- Günlük, M., Özer, G. & Özcan, M. (2017). Meslek memnuniyeti ve bireysel iş performansı ilişkisinde mesleki bağlılığın ara değişken etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerinde bir çalışma. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 1-22.
- Gürel, E. B. (2016). Duygusal tükenmişlik, iş stresi ve iş bağlılığın iş-aile çatışması üzerindeki etkisi: Ampirik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 349-364.
- Hacıhasanoğlu, T. & Karaca, N. (2014). Bağımsız çalışan muhasebe meslek mensuplarının ve muhasebe çalışanlarının tükenmişlik, iş tatmini ve stres düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 153-170.

- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis*. 5th Edition, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Heybeli, B., Kayıhan, B. & Tepeli, Y. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının iş tatmin düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi: Muğla ili örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 155-165.
- Karakaş, A., Saban, M. & Aslan, A. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının kişilik özelliklerinin iş tatmini ve mesleki bağlılıklarına etkisi. *İSMMM Mali Çözüm Dergisi*, 27, 41-62.
- Kaya, G. A. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve çözüm önerileri: Elazığ'da bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 41, 207-231.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. 3rd Edition, New York: The Guilford Press.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyers, L. S., Gamst, G. & Guarino, A. J. (2006). *Applied multivariate research: design and interpretation*. London: Sage Publications.
- Nunnally, J. C. & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory*. 3rd Edition, New York: McGraw-Hill Inc.
- Özdevecioğlu, M. & Aktaş, A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 1-20.
- Rajput, S., Singhal, M. & Tiwari, S. (2016). Job satisfaction and employee loyalty: A study of academicians. *Asian Journal Management*, 7(2), 1-5.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modelling*. 2nd Edition, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tanç, A. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini üzerinde kontrol odağı etkisini tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 69, 83-98.
- Uzay, Ş. & Tanç, Ş. G. (2004). Muhasebecilerin sorunları ve beklentileri: Kayseri ve Nevşehir illeri uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 22, 94-104.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. & Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire*. Minneapolis: University of Minnesota.

KİŞİSEL FİNANSAL FAKTÖRLER, KOMPULSİF SATIN ALMA VE FİNANSAL İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 23.08.2017 Yayıma Kabul Tarihi: 05.04.2018

Gökhan ÖZER
Prof. Dr.
Gebze Teknik
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Enstitüsü
gokozerhan@
gmail.com
orcid id: 0000-
0002-3255-998X

Ayşegül
YILDIRIM
KUTBAY
Öğretim Görevlisi
Balıkesir
Üniversitesi
Burhaniye
Uygulamalı
Bilimler
Yüksekokulu
aysegulyildirim@
balikesir.edu.tr
orcid id: 0000-
0002-3100-2928

ÖZ Bu araştırmanın amacı, bireylerin materyalizm, hedonik tüketim, bütçeleme, özbenlik ve statü tüketimi düzeylerinin kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini ve kompulsif satın almanın da finansal iyi olma hali üzerindeki olası etkilerini ortaya koymaktır. İlgili alan yazında yüksek düzeyde materyalizm, hedonik tüketim ve statü tüketimi ile düşük düzeyde bütçeleme yeteneği ve özbenliğe sahip bireylerin kompulsif satın alma eğilimlerinin arttığı; bu artışın ise finansal iyi olma halini olumsuz etkilediği birçok çalışmada ortaya konmuştur. Bu araştırma ile Türkiye’de bu etkilerin uluslararası literatürle paralellik gösterip göstermediği test edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla 66 soruluk bir anket kullanılmış ve toplam 226 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Veri kullanılarak yapılan analizler sonucunda materyalizmin alt boyutlarından merkezizetçilik boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi tespit edilirken, materyalizmin diğer boyutlarının anlamlı bir etkisi saptanamamıştır. Bunun yanı sıra, hedonik tüketim ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde pozitif; bütçeleme ve özbenlik değişkenlerinin ise kompulsif satın alma üzerinde negatif etkileri tespit edilmiştir. Öte yandan, kompulsif satın almanın finansal iyi olma halinin mevcut finansal durum boyutu üzerinde negatif bir etkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Finansal İyi Olma Hali, Kompulsif Satın Alma, Materyalizm, Hedonik Tüketim, Özbenlik, Statü Tüketimi, Bütçeleme.*

JEL Kodu: G20, G40, M31.

Alanı: Davranışsal Finans

Türü: Araştırma

DOI: 10.9775/kauibfd.2018.004

Atıfta bulunmak için: Özer, G. & Yıldırım Kutbay, A. (2018). Kişisel finansal faktörler, kompulsif satın alma ve finansal iyi olma hali arasındaki ilişkiler, *KAÜİİBFD* 9(17), 73-99.

RELATIONS BETWEEN THE PERSONAL FINANCIAL FACTORS, COMPULSIVE PURCHASING AND THE FINANCIAL WELL- BEING

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 23.08.2017 Accepted Date: 05.04.2018

Gökhan ÖZER
Gebze Technical
University
Social Sciences
Institute
gokozerhan@
gmail.com

Ayşegül
YILDIRIM
KUTBAY
Instructor
Balıkesir
University
Burhaniye
Vocational School
of Applied
Sciences
aysegulyildirim@
balikesir.edu.tr

ABSTRACT | The aim of the study is to define the probable effects of compulsive buying on financial well-being as well as the effects of materialism, hedonic consumption, budgeting, self-esteem, status consumption levels of the individuals on compulsive buying. The related field has been presented with lots of studies in the literature, in which the individuals', having high level materialism, hedonic consumption and status consumption together with low level budgeting capability and self-esteem, trend on compulsive buying has been increased but this increase has a negatively affected the financial well-being. It has been aimed with this study to test that whether these effects in Turkey show parallelism with the international literature or not. A questionnaire with 66 questions has been used during the study for data collection; feedback has been received from 266 people. According to the analyses conducted via the usage of the data, positive effect of centrality of materialism on compulsive buying has been detected whereas the other dimensions of materialism have no meaningful effect. Besides, hedonic consumption and status consumption have positive effects on compulsive buying whereas budgeting and self-esteem have negative effects on compulsive buying. On the other hand it has been detected that compulsive buying has a negative effect on current financial situation dimension of financial well-being.

Keywords: *Financial Well- Being, Compulsive Buying, Materialism, Hedonic Consumption, Self-Esteem, Status Consumption, Budgeting*

Jel codes: *G20, G40, M31.*

Scope: *Behavioral Finance*

Type: *Research*

Cite this Paper: Ozer, G. & Yıldırım Kutbay, A. (2018). Relations between the personal financial factors, compulsive purchasing and the financial well-being, *KAÜİİBFD* 9(17), 73-99.

1. GİRİŞ

Ekonomik hayattaki değişimler sonucu toplum içinde bireyin davranış biçimlerinde önemli ve kalıcı değişimler meydana gelmektedir. Bireyin yaşamında finansal bilgiler ve tutumlar, gelecekteki davranışlarını ve bu davranışlara bağlı gerçekleşen finansal iyi olma hâlinin temellerini oluşturmaktadır. Ayrıca bireylerin davranışları ve bu davranışlara bağlı yaşadığı finansal sorunlar, olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Onur & Nazik, 2014, s.92). Bu olumsuz sonuçların başında gelen bireysel iflaslara varan borçlanmalardaki artış, bu durumun ciddi boyutlarda sosyal ve ekonomik sonuçlarının olduğunu göstermektedir. Sorunun temelinde tüketicilerin kontrol edemedikleri tüketim davranışlarının yer aldığı görülmektedir. Kontrol edilemeyen, bireyin kendini harcama yapmaktan alıkoymadığı olumsuz davranışların başında kompulsif satın alma eğilimi gelmektedir. Kompulsif satın alma eğilimini tetikleyen başlıca tutumlar ise materyalist eğilimler, hedonik tüketim, statü tüketimi, özbenlik eksikliği, bütçeleme alışkanlığının olmaması şeklinde sıralanabilir (Tamam L., 2009).

Materyalizm, pazarlama literatürü açısından yeni bir kavram olmamakla birlikte; dünya kaynaklarının hızla tükenmesi bu kavramı her geçen gün daha önemli bir hale getirmektedir (Çabuk & Ara, 2016). Materyalizm, bireylerin mal edinmeye yönelik ilgisi ve maddi varlıklara bağlılık düzeyini ifade etmektedir (Belk, 1984). Maddi varlıklara bağlı birey, bu varlıkları almadan kendi içsel mutluluğunu oluşturamayacağı için içsel bir baskı sonucu harcama eğilimine girecektir. O'Guinn ve Faber (1987) yaptıkları çalışmada, kompulsif satın alma hastalarının materyalistik düşüncelerini materyalizm ölçeğiyle araştırmış ve kompulsif satın alma hastalığına sahip bireylerin normal popülasyona göre daha çok materyalistik olduğunu belirtmiştir.

En genel tanımıyla hedonizm keyfin, zevk, memnuniyet ve hazzın bireyin hayatındaki en değerli olgular olduğunu temel alan, bireyi sürekli olarak bir keyif arayışına motive eden, bireye keyif arayışına adanmış bir yaşam tarzı sunan doktrindir (Hopkinson & Pujari, 1999:273). Bu bağlamda, alışveriş yapmayı keyif alma aracı olarak gören birey, bu duyguyu tatmin etmek için harcama yapmaktan çekinmeyecektir. Çünkü böyle düşünen bir birey için haz almak her şeyin üstündedir. Eroğlu (2016) yaptığı çalışmada, kompulsif satın alma eğilimi üstünde en büyük etkiye sahip değişkenin hedonik tüketim olduğunu tespit etmiştir.

O'Cass ve Mcewen'a (2004:27) göre statü tüketimi, kişinin toplumdaki prestijini artırmak için toplum içinde tüketilen mal veya hizmetleri satın alması

ve bu mal veya hizmetleri diğer insanları etkilemek ve egosunu tatmin etmek için kullanması olarak tanımlanmaktadır. Böyle düşünen bir birey, kendini toplumda kabul ettirmek için harcama yapmaktan çekinmeyecek ve kompulsif satın alma eğilimi gösterecektir. Yapılan bir araştırmada, kompulsif satın alma yapanların yüzde 14'lük kısmının yaptıkları satın almayı statülerinin bir gereği gördükleri ifade edilmiştir (Lejoyeux, Haberman, Solomon & Ades, 1999)

Bireyin kendi kişiliğine karşı geliştirdiği olumlu tutumu ifade eden özsaygı kavramı “bir alanda yeterli olma, başarılı ve değerli olma, daha genel anlamda kendinden memnun olma duygusu” olarak tanımlanmaktadır (Demirel & Ün, 1987). Kendinden memnuniyeti yüksek olan birey, harcama yaparak kendini kanıtlama ya da kabul ettirme eğilimi sergilemeyecektir. Diğer bir ifadeyle öz saygısı düşük olan bireyler toplumda kendilerini kabul ettirmek için statülü malları ya da ayrıcalıkları ürünleri daha fazla alma eğilimi göstereceklerdir. Literatürdeki ilgili pek çok araştırma, ileri derecede kompulsif satın alma davranışı sergileyenlerin, düşük özsaygıya sahip olduğunu göstermiştir (D'Astous, Maltais & Roberge, , 1990; Scherhorn, Reisch, & Raab, 1990; Ridgway, Kukar-Kinney, & Monroe, 2008)

Kompulsif satın alma davranışı, kişinin dürtüsel olarak satın alma güdüsünü hissederek bu güdüyü denetleyememesi sonucunda ortaya çıkan ve kişiyi maddi yönden zor durumda bırakabilen bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Tamam, Diller & Özpoyraz, 1998:224). Bireyleri kompulsif satın almaya iten faktörler arasında kişinin psikolojik durumu ve içinde bulunulan çevrede statü sahibi olma, bir gruba ait olma gibi istekler yer almaktadır (Okutan, Bora,& Altunışık, 2013). Bireylerin satın alma davranışları ve ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneği, mevcut finansal durum algısı, geleceğe dönük finansal beklenti ve uzun dönemde kendini finansal açıdan güvence altına alma isteği, bireylerin finansal iyi olma halini açıklamaktadır. Eğer birey aşırı harcama yapmaktan kaçınıyor ve kazancı üzerinden harcamalarının planlamasını yapabiliyorsa, kendini ekonomik, çevresel, sosyal, duygusal, fiziksel ve benzeri yönlerinin olumlu yansımaları sonucunda daha mutlu, değerli ya da başarılı hisseder. Böyle hisseden bir bireyin de finansal davranış bozuklukları sergilemesi beklenmez.

Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın amacı; bireylerin materyalizm, hedonik tüketim, bütçeleme, özbenlik ve statü tüketimi gibi davranışlarının kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini ve kompulsif satın almanın da finansal iyi olma hali üzerinde oynadığı rolü tespit etmektir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Materyalizm

Materyalizm kavramı ilk olarak Wackman ve Ward (1971) tarafından araştırılmış ve araştırmacılar tarafından “bireylerin parayı ve malı kişisel mutluluk ve sosyal ilerleyişlerine neden olan bir yol olarak görmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Parker, Diana & Charles, 2010). Quadir’e göre (2012) göre materyalizm, bir kişinin pahalı mallara sahip olmayı yaşam amacının merkezi, başarının başlıca göstergesi, mutluluğun ve kendini ifade etmenin anahtarı olarak görmesi olarak tanımlanmaktadır.

Richins ve Dawson (1992), materyalizm kavramının üç boyutundan söz etmektedir. Bu boyutlar başarı, merkeziyetçilik ve mutluluk olarak ifade edilmektedir. Materyalizmin başarı boyutuna sahip olan bireyler, kendilerinin ve başkalarının başarısını sahip oldukları malların miktarı ve kalitesine göre değerlendirme eğilimindedir. Materyalizmin merkeziyetçilik boyutuna sahip bireyler, sahip oldukları şeyleri ve kazanımlarını hayatlarının merkezinde görmektedir. Bu doğrultuda merkeziyetçi materyalistler, ihtiyaç duymadıkları ürünleri bile satın alma eğiliminde olan ve kullanışlı olmayan ürünlere bile para harcamaktan hoşlanan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Richins & Dawson, 1992). Wackman ve Ward (1971) tarafından yapılan tanımla paralel olarak mutluluk boyutu, bireyin sahip olmadığı şeyleri almaya yetecek gücü olduğunda, mevcut halinden daha mutlu olacağına yönelik inancı olarak ifade edilebilir (Özbek & Yıldırım Kutbay, 2016).

2.2. Bütçeleme

Bütçe, esas itibarıyla gelir ve gider takibinin bir denklik düzeni içinde yapıldığı belgeye verilen ad olmaktadır (Erdem, Şenyüz & Tatlıoğlu, 1998). Bu bağlamda bireysel finasta bütçeleme, bireyin parasını ve varlıklarını nasıl idare etmesi gerektiği olarak tanımlanabilir. Nitekim bireyin finansal durumunun iyi olabilmesi, finansal bilgi yanında finansal tutum ve davranışlara da bağlıdır. Bu finansal davranışlardan en önemlisi bireyin bütçeleme davranışidir. Bütçe oluşturma ve onu iyi yönetebilme finansal planlamanın temel bileşenidir. Bireylerin geleceği planlama ile ilgili bütçeleme davranışı sergileyebilmesi için gelirinin yeterlilik seviyesi de oldukça önemlidir. Eğer bireyin geliri tasarruf etmek için yeterli değilse, geleceğe dair bütçeleme yapması zorlaşacaktır. Bu tarz bireylerin daha çok geçimsel bütçelemeye yönelmeleri, fazla borç yapmadan finansal durumlarını iyi tutmaları daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Düzenli bütçeleme yapan bireylerin aşırı harcama yapmayacakları kaçınılmaz bir gerçektir. Başka bir ifadeyle, kazancını

planlamadan istekleri doğrultusunda harcayan bireylerin finansal açıdan daha fazla strese maruz kalacakları beklenebilir. Lusardi, Michaud, ve Mitchell, (2013) yaptıkları çalışmada, kariyerlerinin erken aşamalarında finansal eğitim (bütçeleme, tasarruf etme vb.) alan bireylerin hayatlarının geri kalanında daha fazla finansal kazanç elde ettiklerini ve finansal açıdan daha iyi konumda olduklarını tespit etmiştir.

2.3. Hedonik Tüketim (Hazcı Tüketim)

1960'larda yeni yeni ortaya çıkan "insanlar ürünleri sadece ihtiyaçları olduğu için değil, kendileri ve çevreleri için ifade ettikleri anlamlardan dolayı alırlar" (Hirschman & Holbrook,1982: 93) düşüncesi, günümüzde haz almayı gerçekçi ve gündelik yaşamın amacı olarak gören tüketim kültürü kavramına dönüştürmüştür. Bundan dolayı tüketim ve alışveriş, ihtiyaçları karşılamak için ya da var olmak için değil, hayattan zevk almak için yapılır hale gelmiştir. Araştırmacılar bireylerin bu sebeplerden yaptığı tüketimi, hedonik (hazcı) tüketim olarak tanımlamaktadır.

1982 yılında Hirschman ve Holbrook yayınladıkları makalelerinde hedonik tüketimi, kişinin ürünlerle ilgili deneyiminin heyecanlandırıcı yönleri, fantezi ve çoklu duyuşsal bağ ile ilişkili olan tüketici davranışı olarak tanımlamaktadırlar. Bir ürünü tüketmekten haz almayı bir düşünce biçimi haline getiren tüketiciler, hedonik tüketici olarak tanımlanmaktadır (Akkılıç & Çetintaş, 2015). Marks (1990) yaptığı çalışmada kompulsif satın alma yapan bireylerin ruh hallerini yedi kategoriye ayırmış ve bu kategorilerinden birini de hedonik ruh hali olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda hedonik tüketim ile kompulsif satın alma arasında bir ilişki beklenebilir. Nitekim araştırmaya katılan bireylerden hedonik ruh haline sahip olanlar, kontrol edilemeyen alışveriş davranışı sergilediğini kabul etmektedir.

2.4. Özbenlik (Öz Saygı)

Özbenlik, bireyin kendi kişiliğine karşı geliştirdiği olumlu tutumu ifade eden bir kavramdır ve öz saygı, benlik saygısı, kendine saygı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Güngör, 1989). Bir bireyin kendine verdiği değerin düzeyi olarak da ifade edilen öz benlik, aslında bireyin düşünme sürecini, duygularını, arzularını, değerlerini ve hedeflerini etkilemekle birlikte (Harris , 2009) farklı alanlardaki her türlü girişimlerinin düzeyini de belirlemektedir (Redenback, 1991). Rosenberg'e (1989) göre öz benlik "bireyin kendine yönelik olumlu ya da olumsuz tutumu" olarak tanımlanmaktadır. Daha kapsamlı bir tanımda öz benlik "bireyin kendini değerli hissetme duygusu, kendini yeterli bir insan olarak görme, kişinin kendinin iyi görmesine ve kabul etmesine ilişkin

duygular ya da kendine saygı duyma” şeklinde ifade edilmektedir (Coopersmith, 1967; Crocker & Major, 1989; Rosenberg, 1989). Bu bağlamda, düşük özbenliğe sahip olan bireylerin kendilerine dair olumsuz değerlendirmelerinden ve neticesinde ortaya çıkan olumsuz etkilerden kurtulmak için satın almaya yönelebilecekleri söylenebilir (Eroğlu, 2016). Literatürdeki ilgili pek çok araştırma, düşük özbenliğe sahip bireylerin bu olumsuz duyguyu bastırmak için satın alma eğilimlerinin arttığını göstermektedir (D’Astous, 1990; Roberts, 1998; Ridgway, Kukar-Kinney & Monroe, 2008; Scherhorn, Reisch & Raab, 1990).

2.5. Statü Tüketimi

Tibor Scitovsky statüyü “bireyler belirli bir gruba üye bireylerin özelliklerine bakarak bu özellikler ile kendi aralarındaki benzerlikleri tespit etmeye çalışmakta ve bu bireylerin mensup oldukları gruba kabul edilmeye çalışmaktadırlar” şeklinde açıklamaktadır. Ancak sadece kabul edilmek her zaman yeterli olmamaktadır. Bazı bireyler mensup oldukları grup tarafından fark edilmek istemekte ve bu istek bireyleri bazı ürün ya da markaları satın alma eğilimine götürmektedir (Clark, Zboja & Goldsmith, 2007:46).

Kilsheimer’a (1993:34) göre statü tüketimi “kişinin çevresindekilere statüsünü veya prestijini göstermek amacı ile yaptığı gösteriş amaçlı tüketim” olarak tanımlanmıştır. Heaney, Goldsmith ve Jusoh (2005:85) ise statü tüketimini, “kişilerin statü sembolü olan ürünleri çevrelerindeki kişilere konumlarını göstermek amacı ile satın almalarına neden olan motivasyonel bir süreç” olarak ifade etmiştir. Eastman, Goldsmith ve Flynn’a (1999) göre ise statü tüketimi, statüyü simgeleyen ürünlerin tüketimini gerçekleştirerek sosyal konumu yükseltme amacı taşıyan bir olgu şeklinde tanımlamıştır.

2.6. Kompulsif Satın Alma

Kompulsif satın alma olgusu kavramsal olarak, Kraepelin (1915) ve Bleuler (1924) tarafından dürtü kontrol güçlüğü olarak tanımlanmış ve “dürtüsel olarak bireyin satın alma davranışını denetleyememesi” olarak kavramsal olarak kazanmıştır (Black, 2007). Bu kavram, kişisel ve ailesel sorunlara yol açan, tekrarlanan, dürtüsel ve aşırı satın alma olarak tanımlanmıştır (Lejoyeux, Ades, Tassain & Solomon (1996). Bu davranışı gösteren birçok birey, eylem öncesi dayanılmaz bir arzu, denetlenemez bir istek ve hızla artan bir gerginlik hissi duyduklarını ve bunu yalnızca alışveriş yaparak, eşya satın alarak giderebildiklerini aktarmışlardır (McElroy, Keck & Phillips, 1995; Christenson, Faber & Mitchell, 1994). Kompulsif satın alma davranışı, Faber ve O’Guinn (1989) tarafından takıntılı davranış türü olarak ifade edilirken, Krych (1989)

tarafından bir bağımlılık türü; Lejoyeux, Haberman, Solomon ve Ades (1999) tarafından ise, duygu durum bozukluğu şeklinde ifade edilmiştir.

Kompulsif satın alma yapan bireyler, özgüveni daha düşük ve gerçek yaşamın olumsuz yanlarından kaçmaya çalışan, hayal kurmaya daha meyilli bireyler olarak ifade edilir. Bu bireyleri satın alma faaliyetine iten öncelikli dürtü, satın alınan objelere sahip olmanın ötesinde, satın alma sürecinden kaynaklanan psikolojik yararadır. Ancak bu yarar, her türlü bağımlılıkta olduğu gibi geçici ve tekrarlanması gerekli bir psikolojik durum olduğunda; bireyler üzerinde iflas, kaygı, geçimsizlik, düş kırıklığı ve kontrolü kaybetme gibi sorunlara yol açar (O'Guinn & Faber, 1989: 147). Bu doğrultuda bu davranış türü, büyük olasılıkla bireylerin hem duygusal hem de finansal açıdan zarar görmelerine neden olacaktır.

2.7. Finansal İyi Olma Hali

Literatür taramasında, “*Financial Well-being*” kavramının Türkçe literatüre farklı tercümelemlerle aktarıldığı tespit edilmiştir. Bireyin kendini finansal açıdan iyi durumda hissetmesi olarak da tanımlanabilecek olan finansal iyi olma hali, literatürde sıklıkla kullanılan finansal stres teriminin negatif karşılığı (zıttı) olarak değerlendirilmektedir (Prawitz, vd. 2006). Ülkemizdeki literatürde bu kavrama “*Finansal Gönenç*” (Ünal & Düger, 2015) ve “*Finansal Refah*” (Gönen & Özmete, 2007) olarak da rastlamak mümkündür. Bu kavram Leach, Hayhoe ve Turner (1999) tarafından kişinin finansal durumundan memnun olması olarak tanımlarken, Joo'ya (2008) göre aynı kavram kişinin finansal açıdan kendini güven içinde hissetmesi ve endişe duymaması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle finansal iyi olma hali, kişinin kendini ve ailesini ekonomide karşılaşılabileceği işsiz kalma, borçlanma, iflas etme, yoksulluk içinde yaşama gibi risklere karşı korunmuş olarak, güvende ve yeterli hissetmesidir (Taft, Hosein, Mehrizi & Roshan, 2013). Finansal açıdan iyi durumda olan bir bireyin temel özellikleri, ödeyebileceğine olan inancından ya da maddi gücünden dolayı sahip olduğu borç durumundan bir rahatsızlık duymaması ve gelecekte borcu kalmayacağını düşünmesidir. Bu bağlamda yapılmış sosyolojik araştırmalarda, mutluluğun ve bireyin kendini genel olarak iyi hissetmesinin çoğu kültürde dört temel etmene bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu etmenler sağlık, ekonomik durum, iş hayatı ve aile ilişkileridir. İnsanlar, sağlıklı, iş sahibi, evli ya da güçlü aile ilişkilerine sahip ve finansal açıdan güvende olduklarında daha mutlu olmaktadır (O'Neill, vd. 2005).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, materyalizm, hedonik tüketim, bütçeleme, özbenlik ve statü tüketimi düzeylerinin kompulsif satın alma; kompulsif satın almanın ise finansal iyi olma hali üzerindeki olası etkilerini ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Bu araştırmada materyalizm değişkeni pek çok araştırmada olduğu gibi üç boyutlu olarak ele alınmıştır. Ancak literatürde bu değişkenin tek boyutlu olarak incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu nedenle araştırma hipotezleri geliştirilirken materyalizmin hem tek boyutlu hem de üç boyutlu ele alındığı çalışmalar inceleme konusu yapılmıştır.

O'Guinn ve Faber (1987) çalışmalarında kompulsif satın alma yapan bireylerin normal popülasyona göre daha fazla materyalistik olduklarını tespit etmişlerdir. Dittmar (2005) kadınların ve erkeklerin materyalizmi kişisel bir değer sistemi olarak kabul ettiklerini ve bu yapının kompulsif satın alma eğilimiyle güçlü bir ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Kompulsif satın alma yapan bireyler ile diğer tüketicilerin materyalizm özelliği açısından karşılaştırıldığı çalışmalarda kompulsif satın alma yapan bireylerin daha çok materyalizmin başarı ve mutluluk boyutlarının özelliklerini taşıdıkları tespit edilmiş olup söz konusu bireylerde merkezîyetçilik boyutu açısından ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Faber & O'Guinn, 1988:103; O'Guinn & Faber, 1989:153). D'Astous, Maltais ve Roberge'nin (1990: 309) çalışmalarında da benzer şekilde kompulsif satın alma ile mutluluk boyutu arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. DeSarbo ve Edwards'ın (1996, s.232) çalışmalarında ise, materyalizmin başarı boyutu ile kompulsif satın alma arasında güçlü bir ilişki görülmüştür.

Çoğu insan mutlu olmayı kişisel ilişkiler, deneyimler ve başarılı olmakta bulurken, materyalizmin mutluluk boyutuna odaklı bireyler için mutluluk, elde etmek istenen ürünlere sahip olmaktır. Böyle düşünen bir bireyin aşırı harcama yapması ve lüks tüketim mallarına sahip oldukça mutlu olması beklenebilir. Bu beklenti, materyalizmin alt boyutu olan mutluluğun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olacağı varsayımına neden olabilir. Bu noktadan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1a: Materyalizmin mutluluk boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Materyalizmin merkezîyetçilik boyutuna eğilimli bir birey, sahip oldukları ya da sahip olmayı arzuladıkları ürünleri yaşam amaçları haline getirmektedir. Bu eğilimdeki bireyler için bu bir yaşam tarzıdır ve bu yaşam tarzı için yapacakları aşırı tüketim bir araçtan öte bir amaçtır. Bu bireyler için tüketim bir tutkudur. Bu durum materyalizmin merkezîyetçilik boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisinin olacağına düşünülmesine neden olabilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezin kurgulanmasının yerinde olacağı düşünülmüştür.

H1b: Materyalizmin merkezîyetçilik boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Materyalist bir birey, kendisinin ya da bir başkasının başarısını sahip olunan mal veya paraya göre değerlendirmektedir. Ulaşılmak istenen imajı yansıtan ürünlere sahip oldukça, kendisini başarılı sayan bu bireyler için satın aldıkları ürünlerin maliyeti sağladıkları tatminden önemlidir. Bu şekilde düşünen bir birey ulaşmak istediği imaj için harcama yapmayı göze alabilecektir. Bu nedenle materyalizmin başarı boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi olması beklenebilir. Bu düşünceyle aşağıdaki hipotezin test edilmesi yerinde olacaktır.

H1c: Materyalizmin başarı boyutunun kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Bütçeleme yapan bireylerin ödeme planlarına sadık kalmalarından dolayı aşırı satın alma eğilimi göstermesi beklenmez. Altunışık, Bora ve Sarıkaya (2010) tarafından yapılan çalışmada, kompulsif satın alma eğilimi olan bireylerin düşük bütçeleme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Bundan dolayı bütçeleme eğiliminin kompulsif satın alma üzerinde negatif bir etkisi beklenebilir. Bu noktadan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Bütçelemenin kompulsif satın alma üzerinde negatif bir etkisi vardır.

Tüketimi haz alma duygusunun tatmini olarak gören hedonizm kavramı, bireyin kendi iç mutluluğuna erişebilmesinin hayattaki en önemli mutluluk olduğunu savunan bir olgudur. Böyle düşünen bir birey, tüketim eyleminin amacı olarak hazzı seçecektir. Haz duygusunu maksimum kılmayı hedefleyen bireyin, aşırı harcama yapmaya yönelmesi beklenebilir. Bu sebeple hedonik tüketimin kompulsif satın alma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olacağı varsayılabilir. Nitekim Solomon (2004) yaptığı çalışmada, kompulsif satın alma eğilimi gösteren bireylerin yüksek hedonik tüketim eğiliminde olduğunu

tespit etmiştir. Bunun yanında, Eren, Eroğlu ve Hacıoğlu (2012:1370) tarafından Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde öğrenim gören 861 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada, hedonik tüketim ile kompulsif satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgular ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: Hedonik tüketimin kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Özbenlik düzeyi yüksek olan bireyler aşırı harcamalardan çekinen, finansal durumlarını kontrol altında tutan bireyler oldukları için, kompulsif satın alma eğilimi göstermeleri beklenmemektedir. Bundan dolayı; özbenliğin kompulsif satın alma üzerinde negatif bir etkisinin olacağı düşünülebilir.

Nitekim kompulsif satın alma yapan bireylerin düşük özbenlik değerine sahip oldukları çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (D'Astous, 1990; Yurchisin & Johnson, 2004). Bu noktadan hareketle aşağıdaki hipotezin kurgulanmasının yerinde olacağı düşünülmüştür.

H4: Özbenliğin kompulsif satın alma üzerinde negatif bir etkisi vardır.

Eatman ve diğerlerine (1999) göre statü elde etme arzusu, statü ürünlerine duyulan isteği ortaya çıkarmaktadır. Yani statü tüketimi eğilimi gösteren bir birey, statüyü sembolize eden ürünleri satın alarak toplumdaki duruşunu gösterme çabasıdır. Böyle düşünen bir bireyin statü malları için harcama yapmaktan kaçınmayacağı varsayılabilir.

Nitekim literatürde yüksek düzeyde statü tüketimine sahip bireylerin kompulsif satın alma eğilimlerinin yüksek olduğunu gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır (Belk, 1988; D'Astous, 1990; Elliott, 1994). Bu durumda statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi olacağı beklenebilir. Bu düşünceyle aşağıdaki hipotezin test edilmesi yerinde olacaktır.

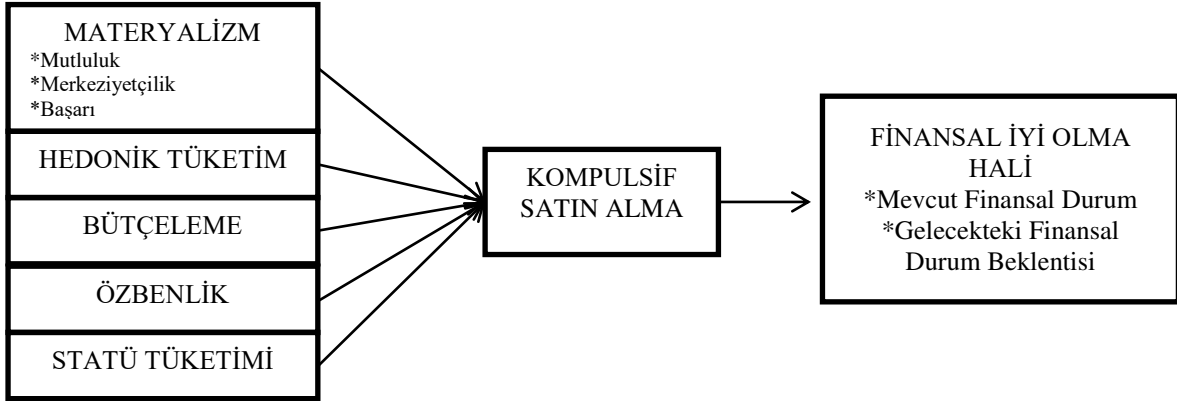
H5: Statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Kompulsif satın alma, kişinin dürtüsel olarak satın alma güdüsü hissetmesi ve bu dürtüyü engelleyememesi sonucunda ortaya çıkan, kişiyi mali açıdan zor durumda bırakan bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Black, 1996). Tüketim yapma arzusuna engel olamayan bir bireyin bugünkü ve gelecekteki finansal iyi olma hali durumlarının olumsuz yönde etkilenmesi beklenecektir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H6: Kompulsif satın almanın finansal iyi olma halinin mevcut finansal durum boyutu üzerinde negatif bir etkisi vardır.

H7: Kompulsif satın almanın finansal iyi olma halinin gelecekteki finansal durum beklentisi boyutu üzerinde negatif bir etkisi vardır.

Bu bağlamda oluşturulan araştırma modeli Şekil I’de görülmektedir.

Şekil I: Araştırmanın Teorik Modeli

3.3. Değişkenlere Ait Ölçekler

Araştırma kapsamında veri toplama amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cevaplayıcıların demografik yapısını belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise, araştırmanın ana değişkenleri olan finansal iyi olma hali, materyalizm, bütçeleme, kompulsif satın alma, hedonik tüketim, özbenlik ve statü tüketimi değişkenlerini ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçekler 5’li Likert tipi ölçeğe göre düzenlenmiştir (1- Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum). Aşağıdaki tabloda araştırmada kullanılan ölçekler, kaynakları ve soru sayıları yer almaktadır.

Tablo I Araştırmada Kullanılan Ölçekler

ÖLÇEK	YAZAR	SORU SAYISI
Materyalizm	Richins & Dawson (1992)	Mutluluk boyutu: 6 Merkeziyetçilik boyutu: 6 Başarı boyutu: 6
Hedonik Tüketim	Babin, Darden & Griffin (1994)	12
Bütçeleme	Tang (1992)	3

Özbenlik	Ranzijn, Keeves, Luszcz & Feather (1998)	10
Statü Tüketimi	Eastman, Goldsmith v& Flynn, (1999)	5
Kompulsif Satın Alma	Faber & O'Guinn (1992)	6
Finansa İyi Olma Halini	Norvilitis, Szablicki & Wilson (2003)	Mevcut Durum boyutu:7 Finansal Durum Beklentisi boyutu: 2

Veri Toplama

Araştırma değişkenlerini ölçmeye yönelik ifadelerden oluşan ve online ortamda hazırlanan anket formu bir sosyal medya sitesi üzerinden (facebook) dağıtılmış ve 226 gönüllü cevaplayıcı tarafından doldurulmuştur.

Veri toplama yöntemi olarak online anket yönteminin tercih edilmesinin nedenleri, anketi oluşturan ifadelerin genel ifadelerden oluşması dolayısıyla herkes tarafından cevaplanabilir olması, online anketin gönüllülük esasına dayanması ve geri dönüş hızının daha yüksek olması olarak ifade edilebilir. Araştırmada likert ölçeğiyle sorulmuş 66 soru bulunmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Bu analizlerde SPSS 16.0 ve AMOS 16.0 paket programları kullanılmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılanların %55,3'ü kadın, %44,7'si erkektir. Katılımcıların yaşlarının aritmetik ortalaması 27,50 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %5,3'ü orta öğretim, %64,2'si lisans, %23,0'sı Yüksek Lisans ve %7,5'i doktora eğitimine sahiptir. Araştırmaya katılanların ortalama hane halkı sayısı 3,88 ve ailenin aylık gelir ortalaması 5107,96 Lira olarak tespit edilmiştir.

4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan değişkenlerin faktör yapılarını ve ölçek güvenilirliklerini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo II Finansal İyi Olma Hali Ölçeği AFA ve Güvenilirlik Analizi

	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach'ın Alfa Katsayısı
Mevcut Finansal Durum				
Sahip olduğum borç tutarından rahatsızım.	0,759			
Öğrenci bursumu geri ödeme konusunda endişeliyim.	0,712			
Kredi kartı borcumu geri ödeme konusunda kaygılıyım.	0,869	3,274	46,769	0,834
Finansal açıdan iyi durumda olduğumu düşünmüyorum.	0,667			
Şu anki borç durumumu kafama çok takıyorum.	0,852			
Gelecekteki Finansal Durum Beklentisi				
Beş yıl boyunca kredi kartı borcum olmayacak.	0,959	1,573	22,470	0,894
Bir yıl boyunca kredi kartı borcum olmayacak.	0,930			
Çıkarım Metodu: Temel Bileşenler Analizi. Döndürme Metodu: Direct Oblimin Açıklanan Toplam Varyans: %69,239				

Tablo II'de Finansal İyi Olma Hali ölçeğine ilişkin AFA ve güvenilirlik analizi sonuçları görülmektedir. Analiz öncesinde, faktör analizinin yapılabilmesi için gerekli olan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik katsayısı 0,755 ve evren korelasyon matrisinin birim matris olmadığını gösteren Bartlett küresellik testinin p değeri 0,001 olarak hesaplanmıştır.

Bu sonuçlar örnek büyüklüğünün yeterli olduğunu ve verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

AFA sonucunda, mevcut finansal durum boyutunun bir sorusu faktör yapısını bozduğu için araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Ortaya çıkan yapının açıklanan varyansı değeri %69,239'dur. Bu sonuçlar, Finansal İyi Olma Hali ölçeğinin iki kompozit değişken haline getirilmesi için yeterlidir.

Bu nedenle, Mevcut Finansal Durum boyutunun beş sorusu birleştirilerek tek bir değişken haline getirilmiştir. Benzer şekilde Gelecekteki Finansal Durum Beklentisinin iki ifadesi de birleştirilerek tek bir değişken haline getirilmiştir.

Tablo III Materyalizm Ölçeği AFA ve Güvenilirlik Analizi

	Faktör Yüklere	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach'ın Alfa Katsayısı
Mutluluk				
Hayatta mutlu olmak için ihtiyaç duyduğum her şeye sahibim.	-0,612			
Şu anda sahip olmadığım bazı şeylere sahip olsaydım hayatım daha iyi olurdu.	0,886			
İhtiyaç duyduğum her şeye sahip olsaydım, şu andakinden daha mutlu olurdum.	0,888	4,059	31,223	0,838
Daha çok şey almaya gücüm yetseydi daha mutlu olurdum.	0,762			
Bazen hoşuma giden her şeyi satın almaya gücümün yetmemesi biraz canımı sıkır.	0,690			
Merkeziyetçilik				
Genellikle sadece ihtiyacım olan şeyleri satın alırım.	0,822			
Sahip olunan şeyler söz konusu olduğunda, hayatımı basit tutmaya çalışırım.	0,693	1,784	13,723	0,593
Kullanışlı olmayan şeylere para harcamaktan hoşlanırım.	-0,458			
Bir şeyler satın almaktan hoşlanırım	-0,673			
Başarı				
Pahalı evler, arabalar ve elbiselere sahip olan insanlara imrenirim.	0,501			
Hayattaki en önemli başarılarından bazıları maddiyat elde etmekle ilgilidir.	0,750			
Sahip olduğum maddi şeyler hayatta ne kadar başarılı olduğumla ilgili bir fikir verir.	0,792	1,370	10,541	0,732
İnsanları etkileyen maddi şeylere sahip olmaktan hoşlanırım.	0,756			
Çıkarım Metodu: Temel Bileşenler Analizi. Döndürme Metodu: Direct Oblimin Açıklanan Toplam Varyans: %55.487 KMO:0,768 p: 0,001				

Tablo III’te görülen sonuçlar, Materyalizm ölçeğinin üç kompozit değişken haline getirilmesi için yeterlidir. Bu nedenle, mutluluk boyutunun beş sorusu, başarı boyutunun dört sorusu ve merkezîyetçilik boyutunun dört sorusu birleştirilerek üç ayrı değişken haline getirilmiştir. Bu birleştirmeden önce doğrusallığı sağlamak amacıyla mutluluk boyutunun 1. Sorusu ile merkezîyetçilik boyutunun 3. ve 4. soruları ters kodlanarak materyalizm ile uygun hale getirilmiştir. AFA sonucunda, başarı boyutunun iki sorusu, mutluluk boyutunun bir sorusu ve merkezîyetçilik boyutunun iki sorusu düşük faktör yüklerinden dolayı ya da faktör yapısını bozduğu için araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Ortaya çıkan yapının açıklanan varyans değeri %55.487’dir.

Tablo IV Bütçeleme, Kompulsif Satın Alma, Hedonik Tüketim, Özbenlik ve Statü Tüketimi Ölçekleri AFA ve Güvenilirlik Analizleri

	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach’ın Alfa Katsayısı	Açıklanan Toplam Varyans	KMO (Kaiser-Meyer-Olkin)
BÜTÇELEME						
Paramı çok dikkatli kullanırım.	0,912					
Paramı çok iyi bütçelerim.	0,926					
Faiz ya da cezalardan kaçınmak için faturalarımı hemen öderim.	0,662	2,127	70,916	0,784	%70,916	0,598
KOMPULSİF SATIN ALMA						
Diğerleri (anne, baba ve arkadaş vs), alışveriş alışkanlıklarımı bilseler dehşete kapılırlar gibi hissediyorum.	0,646					
Maddi olarak güç yetiremeyeceğim şeyler alırım.	0,759					
Bankada onu karşılayacak yeterli param olmadığını bildiğimde çek yazarım.	0,647	2,398	47,962	0,721	%47,962	0,697
Kendimi daha iyi hissetmek için bir şeyler satın alırım	0,657					
Alışverişe gitmediğim zamanlar endişeli ve gergin hissederim	0,744					
HEDONİK TÜKETİM						
Alışveriş yapmak keyiflidir	0,683					
Yaptığım diğer şeylerle karşılaştığımda, alışveriş yaparak geçirdiğim zaman daha eğlencelidir	0,735					
Alışveriş süresince kendimi ürün avcısı gibi hissederim.	0,658	5,784	52,580	0,909	%52,580	0,908
Alışveriş yapmak, bir şeylerden	0,797					

kaçmamı sağlar							
Yeni ürünlerle karşılaşmaktan dolayı alışverişten zevk alırım.	0,745						
Aslında alabileceğim yeni ürünlerden dolayı değil, alışveriş yapmanın kendisinden dolayı zevk alırım	0,772						
Alışveriş yapmaya zorunda olduğumdan değil, ben istediğim için devam ederim.	0,668						
Özgürce istediğimi yapabilme imkânına sahip olduğum için alışverişte güzel vakit geçiririm	0,685						
Alışveriş yaparken problemlerimi unutabilirim.	0,782						
Alışveriş yaparken macera yaşıyor gibi hissederim.	0,762						
Alışveriş yapmak çok hoş bir etkinlik değildir	-0,672						
ÖZBENLİK							
Gurur duyacak çok şeyimin olmadığını hissediyorum	0,659						
Kendime karşı pozitif bir tutumum var.	-0,649						
Sanırım genel olarak iyi değilim.	0,789						
İnsanların etrafında isteyebileceği faydalı bir insanım.	-0,627	3,046	50,761	0,802	%50,761	0,816	
Hiçbir şeyi doğru yapamayacağımı hissediyorum.	0,761						
Hayatımın çok faydalı olmadığını hissediyorum.	0,772						
STATÜ TÜKETİMİ							
Bir ürünü sadece statüsü olduğu için alırım.	0,787						
Statüsü olan yeni ürünlerle ilgilenirim.	0,875						
Eğer bir ürün statü sahibiyse, ona daha çok öderim.	0,892	3,146	62,986	0,844	%62,986	0,840	
Bir ürünün statüsü beni ilgilendirmez.	-0,641						
Bir ürün eğer gösterişliyse benim için daha değerlidir.	0,742						
Çıkarım Metodu: Temel Bileşenler Analizi							

Tablo IV'te görülen sonuçlar, bütçeleme, kompulsif satın alma, hedonik tüketim, özbenlik ve statü tüketimi boyutlarının kompozit değişken haline getirilmesi için yeterlidir. Bu nedenle, bütçeleme için üç sorusu, kompulsif satın

almanın beş sorusu, hedonik tüketimin on bir sorusu, özbenlik boyutunun altı sorusu ve statü tüketimi boyutunun beş sorusu birleştirilerek beş ayrı değişken haline getirilmiştir. Bu birleştirmeden önce doğrusallığı sağlamak amacıyla hedonik tüketimin 11. sorusu, özbenliğin 2. ve 4. soruları ile statü tüketiminin 4. sorusu ters kodlanarak boyutlarla uygun hale getirilmiştir. AFA sonucunda, kompulsif satın almanın bir sorusu, hedonik tüketimin bir sorusu ve özbenliğin dört sorusu düşük faktör yüklerinden dolayı ya da faktör yapısını bozduğu için araştırma kapsamından çıkarılmıştır.

4.3. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo V’te ölçeklere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile korelasyon katsayıları sunulmuştur. Buna göre, kompulsif satın alma ile başarı, mutluluk, merkezîyetçilik ve statü tüketimi boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p<0,01$). Ayrıca, kompulsif satın alma ile bütçeleme ve özbenlik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (sırasıyla $p<0,05$ ve $p<0,01$). Diğer taraftan, mevcut finansal durum ile kompulsif satın alma arasında negatif ve anlamlı bir ilişki saptanırken ($p<0,01$), gelecekteki finansal durum beklentisi ile kompulsif satın alma arasında olması beklenen negatif ilişki tespit edilmesine rağmen, bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Tablo V Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon

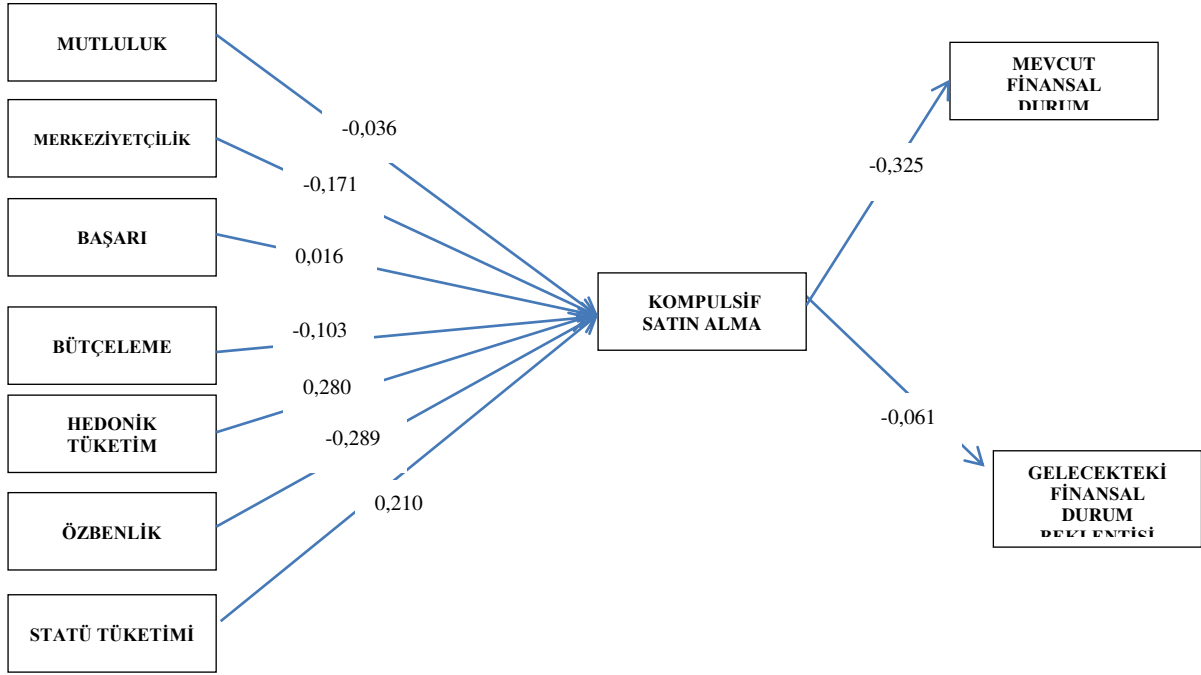
FAKTÖRLER	KORELASYON KATSAYILARI										Ortalama	Standart Sapma	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
1 MFD	1											2,92	1,127
2 GFDB	-0,252**											2,45	1,333
3 BASARI	0,163*	0,046	1									2,58	0,912
4 MERKEZİYETÇİLİK	-0,034	-0,028	0,234**	1								3,46	0,678
5 MUTLULUK	0,255**	-0,053	0,459**	0,173**	1							2,97	0,933
6 BÜTCELEME	0,167*	-0,095	-0,130	-0,390**	-0,144*	1						3,69	0,890
7 HEDONİK TÜKETİM	0,144*	0,013	0,167*	0,409**	0,177**	-0,092	1					2,93	0,857
8 ÖZBENLİK	-0,198**	0,007	-0,153*	-0,086	-0,251**	0,329**	-0,060	1				3,85	0,725
9 STATÜ TÜKETİMİ	0,128	0,012	0,400**	0,258**	0,132*	0,179**	0,338**	-0,069	1			2,34	0,891
10 KOMPULSİF	0,217**	0,035	0,213**	0,412**	0,203**	0,344**	0,489**	0,366**	0,422**	1		1,96	0,753

**Korelasyonlar 0,01 düzeyinde anlamlıdır.
* Korelasyonlar 0,05 düzeyinde anlamlıdır.
MFD: Mevcut Finansal Durum; GFDB: Gelecekteki Finansal Durum Beklentisi Katsayıları

4.4. Hipotezlerin Testi

Araştırma modelinde sunulan değişkenler arasında ki etkiler, gerek değişkenlerin karşılıklı etkilerini gerekse modelin bir bütün olarak geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Böylelikle model, kompulsif satın almaya etki eden değişkenleri ve bu etkileşim sonrasında kompulsif satın almanın finansal iyi olma hali boyutları üzerindeki etki düzeyini gösterecektir.

Şekil II 'de araştırma modelinin test edilmiş hali ve değişkenler arasındaki etki düzeyleri görülmektedir.

Şekil II Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerini oluşturan bu modelin, bir yapı olarak kabul edilip edilmediği Tablo VI'da yer alan uyum iyiliği indeksi değerlerinde görülmektedir.

Tablo VI Modelin Uyum İyiliği Değerleri

UYUM İYİLİK İNDEKSİ	Araştırmada Ortaya Çıkan Değer	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/sd	1,617		
SRMR	0,0434	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$
GFI	0,981	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$
AGFI	0,925	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$
NFI	0,949	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI < 0,95$
CFI	0,979	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI < 0,97$
RMSEA	0,052	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$

Kaynak: Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Amos Uygulamaları*. (1). Bursa. Ezgi Kitabevi

Araştırma modelinin uyum ölçüleri Tablo VI görüldüğü gibi hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde modelin bazı indeks değerlerinin iyi, bazılarının kabul edilebilir uyum gösterdiği (NFI: 0,949 ve RMSEA: 0,052) görülmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak bu modelin yapısal olarak sınımadan geçtiği ve uygun bir araştırma modeli olduğu söylenebilir.

Tablo VII Etki Hipotezlerinin Sonuçları

HİPOTEZ	BAGIMSIZ DEĞİŞKEN		BAGIMLI DEĞİŞKEN	Standard ize β	p	SONUÇ
H1a	Mutluluk	→	Kompulsif Tüketim	0,020	0,731	Desteklenmedi
H1b	Merkeziyetçilik	→	Kompulsif Tüketim	0,154	0,009	Desteklendi
H1c	Başarı	→	Kompulsif Tüketim	-0,043	0,470	Desteklenmedi
H2	Bütçeleme	→	Kompulsif Tüketim	-0,121	0,032	Desteklendi
H3	Hedonik Tüketim	→	Kompulsif Tüketim	0,318	0,001	Desteklendi
H4	Özbenlik	→	Kompulsif Tüketim	-0,278	0,001	Desteklendi
H5	Statü Tüketimi	→	Kompulsif Tüketim	0,248	0,001	Desteklendi
H6	Kompulsif Tüketim	→	Mevcut Finansal Durum	-0,217	0,001	Desteklendi
H7	Kompulsif Tüketim	→	Gelecekteki Finansal Durum	-0,035	0,603	Desteklenmedi

Tablo VII'de araştırmanın etki hipotezlerinin test edilmesi ile ortaya çıkan sonuçlar yer almaktadır. Buna göre araştırmanın modelinde kurgulanan dokuz hipotezden altısının desteklendiği görülmektedir (H1b, H2,H3,H4,H5,H6). Araştırmanın diğer hipotezleri olan H1a, H1c ve H7 ise bu

araştırma özelinde desteklenmemiştir. Bulgulara ilişkin değerlendirmeler sonuç ve öneriler bölümünde ayrıntılı olarak yapılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın amacı doğrultusunda materyalizmin üç boyutu, hedonik tüketim, bütçeleme, özbenlik ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini ölçmek için yedi hipotez ve kompulsif satın almanın finansal iyi olma halinin iki boyutu üzerindeki etkilerinin incelendiği iki hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezlerin yapısal eşitlik modeli ile test edilmesi sonucunda, hipotezlerden altısı desteklenmiş, diğer üç hipotez ise bu araştırma özelinde desteklenmemiştir.

Materyalizmin merkeziyetçilik boyutunun kompulsif satın alma üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmuştur (β : 0,154). Bu sonuç, sahip olduğu ya da sahip olmayı arzuladığı ürünleri yaşam amacı haline getiren bireylerin daha fazla kompulsif satın alma yaptıklarını göstermektedir. Çalışmanın desteklenen diğer bir hipotezi bütçeleme kompulsif satın alma üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisinin incelendiği hipotezdir (β : -0,121). Bu sonuca göre, bütçeleme yapan bir birey kompulsif satın alma davranışı sergilememektedir. Bu sonuç, kazancını nereye ve ne kadar harcaması gerektiğini bilen bireylerin aşırı harcama eğilimi göstermedikleri yani kompulsif satın alma yapmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Araştırmanın kabul edilen bir diğer hipotezi, hedonik tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin incelendiği hipotezdir (β : 0,318). Araştırma hipotezleri içerisinde en yüksek düzeyde etki bu hipotezde görülmektedir. Bu sonuç, tüketimi bir haz alma duygusunun tatmini olarak gören bireylerin, tüketim eyleminin amacı olarak hazzı seçeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Haz duygusunu maksimum kılmayı hedefleyen birey, yapmış olduğu harcamaların ekonomik boyutundan çok haz boyutuyla ilgilenecektir ve harcama yapmaktan kendini alıkoyacaktır. Çalışma özelinde desteklenen bir diğer hipotez (H4), özbenlik boyutunun kompulsif satın alma üzerinde negatif etkisinin incelendiği hipotezdir (β : -0,278). Özbenliği yüksek olan birey, harcama yaparak kendini kanıtlama ya da kabul ettirme eğilimi sergilemeyecektir. Bundan dolayı, özbenliği yüksek olan bireyler kompulsif satın alma eğilimi göstermeyecektir. Desteklenen diğer hipotez (H5) statü tüketimi boyutunun kompulsif satın alma üzerindeki pozitif etkisinin incelendiği hipotezdir (β : 0,248). Statü tüketimi eğilimi gösteren bir birey, statüyü sembolize eden ürünleri satın alma yolu ile toplumdaki duruşunu gösterme çabasıdadır. Böyle düşünen bir birey statü malları için harcama yapmaktan kaçınmayacak ve kompulsif satın alma eğilimi gösterecektir.

Kompulsif satın almanın finansal iyi olma halinin mevcut finansal durum boyutu üzerindeki negatif etkisinin inceleyen H6 hipotezi desteklenmesine rağmen, gelecekteki finansal durum beklentisi boyutu üzerindeki negatif etkisinin incelendiği H7 hipotezi desteklenmemiştir. Bu sonuca göre, tüketim yapmaya engel olamayan bir bireyin bugünkü finansal iyi olma hali olumsuz yönde etkilenecektir. Ancak kompulsif satın almanın gelecekteki finansal iyi olma hali üzerinde beklenen etkisi desteklenmemiştir. Bunun nedeninin, bireylerin gelecekle ilgili sorulara cevap verirken farklı bakış açılarına sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bireyler, mevcut durumdan bahsederken objektif olarak cevaplara mümkün olduğu kadar yorum katmamakta; gelecekte bahsederken ise gerçekleşmeyen bir durum olduğu için yorum katabilmektedir. Bu durumun sonuçların beklenenden farklı çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Literatürde bu araştırma modelinin bir bütün olarak test edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bu çalışmada kullanılan hipotezlerin ayrı ayrı incelendiği bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Eroğlu'nun (2016) araştırmasında materyalizmin, hedonik tüketimin ve statü tüketimin kompulsif satın alma üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu boyutların kompulsif satın almayı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aynı çalışmada özbenliğin kompulsif satın alma üzerinde negatif bir etkisi olduğu, ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Faber'in (2000) araştırmasına göre kompulsif satın alma bozukluğu olan hastalarda en sık bildirilen kişilik özelliği düşük özbenlik olarak tespit edilmiştir. O'Neill, Bristow ve Brennan'nın (1999) yaptıkları çalışmada faturalarını zamanında ödeyen, harcama planı (bütçeleme) yapan bireylerin aylık finansal hedeflerine ulaşabildiklerini belirlemişlerdir. Altunışık, Bora ve Sarıkaya'nın (2010: 58) çalışmasında, kompulsif satın almacıların maaşlarının %90'ını alışveriş yapmaya harcadıkları ve taksitlendirmeleri bittikten sonra tekrar alışverişe çıktıkları tespit edilmiştir. Aynı çalışmada bu bireylerin bütçeleme yapmadıkları da görülmüştür. Faber ve O'Guinn (1988: 103) tarafından yapılan çalışmada kompulsif satın almacı bireylerin diğer insanlara göre daha fazla materyalist bireyler olduğu tespit edilmiştir. O'Guinn ve Faber'in (1989: 153) çalışmasına göre kompulsif satın almacılar önemli ölçüde düşük özbenliğe sahiptir. d'Astous (1990: 24) tarafından yapılan çalışmada kompulsif satın alma eğilimleri ile özbenlik arasında anlamlı ve negatif bir ilişki elde edilmiştir. Bu doğrultuda, önceki araştırma bulgularının çoğunun bu araştırma sonuçları ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Araştırma sonuçları, özellikle materyalizm ölçeğinin Türkiye’de kullanımının zorluğunu göstermektedir. Zira farklı kültürlerde uygulanmış ve başarılı olmuş bir ölçek olmasına rağmen, Türkiye’de bireyin finansal hayatında aile etkisinin yadsınamayacak düzeyde olması, araştırma sonuçlarını farklılaştırabilir. Bu konuda çalışmalar yapacak akademisyenlere, ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği üzerinde titizlikle durmaları ve farklı kitleler üzerinde de bu ölçeği uygulayarak geçerliliği artırmaları önerisinde bulunulabilir.

Bu araştırmada hazırlanan anket formu, internet üzerinde bir sosyal medya sunucusu üzerinden cevaplayıcılara ulaştırılmış ve araştırma gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem her ne kadar alan yazında ulaşılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntem olsa da, tesadüfi örnekleme yöntemlerinden birinin kullanılması sonuçların genellenebilirliği bakımından daha uygun olabilir. Bununla birlikte, farklı kitleler üzerinde yapılacak araştırmalarla, bu araştırmada ortaya çıkan bulguların geçerliliği için yeni kanıtlar ortaya konabilir.

6. KAYNAKÇA

- Akkılıç, M. & H. Çetintaş, (2015). Termal turizm işletmelerinde hedonik ve faydacı tüketim eğiliminin davranışsal niyetler üzerine etkisi. *International Review Of Economics and Management*, 3(2), 123-142.
- Altunışık, R., B. Bora, & N., Sarıkaya, (2010). Alışveriş çılgınlığı: Tüketici gözüyle alışveriş çılgınlığı olgusunun incelenmesi üzerine bir nitel araştırma. *15. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 50-59.
- Babin, B., Darden, W. & M., Griffin, (1994). Work and/or fun: Measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644 - 656.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: AMOS uygulamaları*. (1). Bursa. Ezgi Kitabevi
- Belk, R. (1984). Three scales to measure constructs related to materialism: Reliability, validity and relationships to measures of happiness. *Advances in Consumer Research*, 11, 291-297.
- Belk, R. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168.
- Black, D. (1996). Compulsive buying: A review. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 57(8), 50-55.
- Black, D. (2007). Compulsive buying disorder: A review of the evidence. *CNS Spectrums*, 12, 124-132.
- Bleuler, E. (1924). *Textbook of psychiatry*. New York: Macmillan.
- Christenson, G., Faber, R. & Mitchell, J. (1994). Compulsive buying: Descriptive characteristics and psychiatric comorbidity. *The Journal of Clinical Psychiatr*,

- 55(12), 545-546.
- Clark, R., Zboja, J. & Goldsmith, R. (2007). Status consumption and role-relaxed consumption: a tale of two retail consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14, 45-59.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W.H. Freeman And Company.
- Crocker, J. & Major, B. (1989). Social stigma and self-esteem: the self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96, 608-630.
- Çabuk, S., & Ara, S. (2016). Materyalizmin moda giyim ilgilenimine etkisi üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 109-128.
- D'astous, A. (1990). An inquiry into the compulsive side of normal consumers. *Journal Of Consumer Policy*, 13, 15-31.
- D'astous, A., Maltais, J. & Roberge, C. (1990). Compulsive buying tendencies of adolescent consumers. *Advances in Consumer Research*, 17, 306-312.
- Demirel, Ö. & Ün, K. (1987). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Desarbo, D. & Edwards, E. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: A constrained clusterwise regression approach. *Journal of Consumer Psychology*, 5(3), 231-262.
- Dittmar, H. (2005). Compulsive buying - a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal of Psychology*, 96(4), 467-491.
- Eastman, J., Goldsmith, R., & Flynn, L. (1999). Status consumption in consumer behavior: scale development and validation. *Journal of Marketing Theory And Practice*, 7(3), 41-52.
- Elliott, R. (1994). Addictive consumption: function and fragmentation in postmodernity. *Journal of Consumer Policy*, 17, 159-179.
- Eren, S. S., Eroğlu, F. & Hacıoğlu, G. (2012). Hyperlink "<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812045831>" Compulsive buying tendencies through materialistic and hedonic values among college students in Turkey ., *Procedia-Social and Behavioral Sciences.*, 58., 1370-1377.
- Erdem, M., Şenyüz, D. & Tathoğlu, İ. (1998). *Kamu maliyesi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Eroğlu, F. (2016). Kompulsif satın alma: Kişisel faktörler, postmodern tüketim şekilleri ve reklama karşı tutumun rolüne yönelik bir araştırma. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 19(35), 253-282.
- Faber, R. (2000). *A systematic investigation into compulsive buying*. Northvale: Nj:Aronson Press.
- Faber, R. J. & O'guinn, T. (1988). Compulsive consumption and credit abuse. *Journal of Consumer Policy*, 11(1), 97-109
- Faber, R. & O'guinn, T. (1989). Classifying compulsive consumers: advances in the development of a diagnostic tool. *Advances in Consume Rresearch*, 16, 738-744.
- Faber, R. & O'guinn, T. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19, 459-469.
- Gönen, E. & Özmete, E. (2007). Finansal refah: Finansal yönetim sürecinden duyulan

- tatmin, finansal davranışlar ile öz-saygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Eğitim - Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3(11), 57-69.
- Güngör, A. (1989). *Lise öğrencilerinin özsaygı düzeylerini etkileyen etmenler*. Ekim: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harris , S. (2009). *The relationship between self-esteem and academic success among African American students in the minority engineering program at a research extensive university in the southern portion of the united states*. Abd: The School Of Human Resource Education and Workforce Development .
- Heaney, J., Goldsmith, R. & Jusoh, W. (2005). Status consumption among malaysion consumers: Exploring its relationships with materialism and attention-to-social-comparison-information. *Journal of International Consumer Marketing*, 17(4), 83-98.
- Hirschman, E. & Holbrook , M. (1982). Hedonic consumption: Emerging concept methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46, 92-97.
- Hopkinson, G. C. & Pujari, D. (1999). A factor analytic study of the sources of meaning in hedonic consumption. *European Journal of Marketing*. 33(4), 283-284.
- Joo, S. (2008). Personal financial wellness. *Handbook of consumer finance research*, 21-33
- Kilsheimer , J. (1993). Status consumption: The development and implications of a scale measuring the motivation to consume for status. *The Florida State University*.
- Kraepelin, E. (1915). *Psychiatrie* (8th ed.). Leipzig: Verlag Von Johann Ambrosius Barth
- Krych, R. (1989). Abnormal consumer behaviour: A model of addictive behaviours. *Advances in Consumer Research*, 16, 745-748.
- Leach, L., Hayhoe, C., & Turner, P. (1999). Factors affecting perceive deconomic wellbeing of college students: A gender perspective. *Financial Counseling and Planning*, 10(2), 11-23.
- Lejoyeux, M., Haberman, N., Solomon, J. & Ades, J. (1999). Comparison of buying behavior in depressed patients. *Comprehensive Psychiatry*, 40(1), 51-56.
- Lejoyeux, M., Ades , J., Tassain , V. & Solomon , J. (1996). Phenomenology and psychopathology of uncontrolled buying. *American Journal of Psychiatry*, 153, 1524-1529.
- Lejoyeux, M., Haberman, N., Solomon, J. & Ades, J. (1999). Comparison of buying behavior in depressed patients. *Comprehensive Psychiatry*, 40(1), 51-56.
- Lusardi, A., Michaud, P.-C. & Mitchell, O. (2013). Optimal financial knowledge and wealth inequality. *National Bureau of Economic Research*, 18669, 1-48.
- Marks, I. (1990). Behavioural (non - chemical) addictions. *British Journal of Addiction*, 85(11), 1389-1394.
- Mcelroy , S., Keck , P. & Phillips, K. (1995). Kleptomania, compulsive buying, and binge-eating disorder. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 56(4), 14-26.
- Norvilitis, J., Szablicki, B. & Wilson, S. (2003). Factors influencing levels of credit-

- card debt in college students. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(5), 935-94.
- O'neill, B., Bristow, B. & Brennan, P. (1999). Changing financial behaviour: Implications for family and consumer sciences professionals. *Journal of Family And Consumer Sciences*, 91(4), 43-48.
- O'neill, B., Sorhaindo, B., Xiao, J. & Garman, E. (2005). Financially distressed consumers: Their financial practices, financial well-being, and health. *Financial Counseling and Planning*, 16(1), 73-87.
- O'cass, A. & Mcewen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- O'guinn, T. & Faber, R. (1987). Mass mediated consumer socialization: non-utilitarian and dysfunctional outcomes. *Advances in Consumer Research*, 14, 473-476.
- O'guinn, T. C. & Faber, R. J. (1989). Compulsive Buying: A phenomenological exploration. *Journal Of Consumer Research*, 147-157.
- Okutan, S., Bora, B. & Altunışık, R. (2013). Keşifsel satın alma eğilimleri ve bu eğilimlerin plansız, kompülsif vedonik satın alma tarzlarıyla olan ilişkisinin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 117- 136.
- Onur, N., & Nazik, M. (2014). Öğretmenler için bireysel finans alanında finansal tutum ölçeğinin geliştirilmesi (FTÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nwsa-Vocational Education*, 9(4), 90-99.
- Özbek, V. & Yıldırım Kutbay, A. (2016). Materyalist eğilimlerin finansal iyi olma hali üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *1. International Black Sea Business Administration Symposium*, (S. 580-591). Giresun.
- Parker, R., Diana, H. & Charles, H. (2010, May). The perception of materialism in a global market: A comparison of younger chinese and united states consumers. *Journal of International Business and Cultural Studies*, 3, 1-13.
- Prawitz, A., Garman, E., Sorhaindo, B., O'neill, B., Kim, J. & Drentea, P. (2006). Incharge financial distress/ financial well-being scale: development, administration, and score interpretation. *Financial Counseling And Planning*, 17(1), 34-50.
- Quadir, S. (2012). Materyalistik değerlerin gelişiminde tüketici sosyalizasyonunun rolü. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 3(6), 31-50.
- Ranzijn, R., Keeves, J., Luszcz, M. & Feather, N. (1998). The role of self-perceived usefulness and competence in the self-esteem of elderly adults: Confirmatory factor analyses of the bachman revision of rosenberg's self-esteem scale. *Journal Of Gerontology: Psychological Sciences*, 53b(2), 96-104.
- Redenback, S. (1991). *Self-Esteem, the necessary ingredient for success*. Usa: Esteem Seminar Programs And Publications.
- Richins, M. & Dawson, S. (1992). A Consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal Of Consumer Research*, 19, 303-316. *Journal Of Consumer Research*. Adresinden Alınmıştır
- Ridgway, N., Kukar-Kinney, M. & Monroe, K. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal Of Consumer Research*, 35,

622-639.

- Roberts, J. (1998). Compulsive buying among college students: An investigation of its antecedents, consequences, and implications for public policy. *The Journal Of Consumer Affairs*, 32(2), 295-319.
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the adolescent self-image*. Middletown, Ct, England: Wesleyan University Press Society And The Adolescent Self-İmage.
- Scherhorn, G., Reisch, L. & Raab, G. (1990). Addictive buying in west germany: an emprical study. *Journal Of Consumer Policy*, 13, 355-387.
- Solomon, M. (2004). *Tüketici krallığının fethi/markalar diyarında pazarlama stratejileri*. (S. Çetinkaya, Düzenleyen) İstanbul: Mediacat.
- Taft, M., Hosein, Z., Mehrizi, S. & Roshan, A. (2013). The relation between financial literacy, financial wellbeing and financial concerns. *International Journal Of Business And Management*, 8(11), 63-75.
- Tamam, L. (2009). Kompulsif satın alma. Adana: Psikiyatri Ad, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Tamam, L., Diller , R. & Özpoyraz, N. (1998). Kompulsif satın alma: Bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(3), 224-230.
- Tang, T.-P. (1992). The meaning of money revisited. *Journal Of Organizational Behavior*, 13, 197-202.
- Ünal, S. & Düger, Y. (2015). Akademik personelin finansal gönenç hâli ile finansal davranış eğilimi arasındaki ilişkiye yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 213-226.
- Yurchisin, J. & Johnson, K. (2004). Compulsive buying behavior and its relationship to perceived social status associated with buying, materialism, self-esteem, and apparel-product involvement. *Family And Consumer Sciences Research Journal*, 32(3), 291–314.
- Ward, S. & Wackman, D.(1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientist*, 14(3), 415-42.

A STUDY ON CONSUMERS' ADOPTION AND BEHAVIOURAL INTENTION TOWARDS INNOVATIVE BANKING PRODUCTS

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 20.01.2018

Accepted Date: 26.02.2018

Ferhat GÜNDEŞ
Bahçeşehir University
ferhat.gundes@yahoo.com
orcid id: 0000-0003-3759-
7640

Merve KOÇOĞLU
SAZKAYA
Associate Professor
Marmara University
Departments of Business
Administration
merve.kocoglu@marmara.
edu.tr
orcid id: 0000-0002-4820-
8092

ABSTRACT There is a growing interest in the concept of innovation. It can be seen that especially in banking sector banks have risen their technological investments, and have made various innovations in order to facilitate, simplify and speed up their products, services and processes. Within this context, this study is aimed to analyze the factors affecting consumers' adoption towards innovative banking products, and their relations with consumer behavioural intention to use innovative banking products. In this context, there were conducted a survey with 235 MBA students who study at Bahçeşehir University Graduate School of Social Sciences. It was determined that there are factors having effects on behavioural intention of consumers to use innovative banking products. According to variance analysis, result show that there is no statistically significant difference in the responses of participants' adoption factors towards innovative banking product and their behavioural intention according to demographic variables.

Keywords: Innovation, Consumer Adoption towards Innovation, Behavioural Intention Banking Product.

Jel codes: O3, M1, M10, M30.

Scope: Business

Type: Research

DOI:10.9775/kauiibfd.2018.005

Cite this Paper: Gündeş, F. & Sazkaya Koçoğlu, M. (2018). A study on consumers' adoption and behavioural intention towards innovative banking products, *KAÜİİBFD* 9(17), 101-130.

İNOVATİF BANKACILIK ÜRÜNLERİNE YÖNELİK TÜKETİCİ KABULÜ VE DAVRANIŞSAL NİYETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 20.01.2018

Accepted Date: 26.02.2018

Ferhat GÜNDEŞ
Bahçeşehir Üniversitesi
ferhat.gundes@yahoo.com

Merve KOÇOĞLU
SAZKAYA
Doç. Dr.
Marmara Üniversitesi
İşletme Bölümü
merve.kocoglu@marmara.
edu.tr

ÖZ İnovasyon kavramına ilgi giderek artmaktadır. Özellikle bankacılık sektöründe bankaların son yıllarda teknolojik yatırımlarını artırdıkları, ürünlerini, hizmetlerini ve süreçlerini kolaylaştırmak, basitleştirmek ve hızlandırmak üzere çeşitli inovasyonlar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu çalışma çerçevesinde tüketicilerin inovatif bankacılık ürünlerine yönelik kabullerini etkileyen faktörler ve bu faktörlerin tüketici davranışsal niyeti üzerine etkisi belirlenecektir. Bu bağlamda, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde öğrenim görmekte olan 235 MBA öğrencisi üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların inovatif bankacılık ürünlerine yönelik kabullerinin ve davranışsal niyetleri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen farklılık analizleri sonuçlarına göre katılımcıların inovatif bankacılık ürünlerine yönelik tüketici kabulünü etkileyen faktörlerin ve davranışsal niyetlerinin demografik değişkenlerine göre istatistiksel açıdan farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Keywords: İnovasyon, İnovasyona Yönelik Tüketici Kabulü, Davranışsal Niyet, Bankacılık Ürünü.

Jel codes: J64; C13; C22,

Scope: Economics

Type: Research

Atıfta bulunmak için: Gündeş, F. & Sazkaya Koçoğlu, M. (2018). İnovatif bankacılık ürünlerine yönelik tüketici kabulü ve davranışsal niyeti üzerine bir araştırma, *KAÜİİBFD* 9(17), 101-130.

1. INTRODUCTION

There have been many technological developments in business life since 20th century. Companies could easily sell their products and services around the world and individuals could purchase these products and services easily through these technological developments. However, it can be seen that lots of companies in almost every market try to improve and to differentiate their products and/or services to get competitive advantage and sustainable business success through making innovations in their products, services, organizations, processes and etc.

One of the sectors in which organizations give the highest importance into innovation is banking sector. Banks are the financial institutions providing lots of monetary options for both individuals and companies, and these individuals and companies use these monetary sources to meet their needs. In last decades, banks have supplied many new banking products and services for their customers after advances in technology. These innovative products and services such as Automatic Teller Machines (ATMs), telephone banking, online banking, mobile banking and etc. as branch-free banking activities have facilitated and speed up banking transactions for individuals and companies.

Within the scope of this study, it is aimed to analyze the factors affecting consumers' adoption towards innovative banking products, and their relations with consumers' behavioural intention to use innovative banking products, and also to measure whether or not there are significant differences in participants' adoption factors and their behavioural intention towards innovative banking products according to the demographic variables.

2. LITERATURE REVIEW

In literature review part, detailed information about concept of innovation and innovation in banking sector, factors affecting consumers' adoption towards innovative banking products, consumer behavioural intention and related studies about consumers' adoption factors and behaviour intention towards innovative banking products are mentioned.

2.1. Concept of Innovation

Concept of innovation was developed after 20th century. The concept was firstly used by Joseph Schumpeter as the driving force of economic development (Elçi, 2006, p. 17). Schumpeter advocated that produced information does not transform into marketable or usable processes by itself, but he asserted that new combinations of information or inventions can create added

value (transfer Kalça & Atasoy, 2008, p. 96).

There are many definitions in the literature about innovation concept, which is the most important competition tool in today's developing and changing economy. In general, innovation contains all activities from scientific research to finding, developing and commercialising in creating a new product or production process (Demir, 2014, p. 22).

Innovation word comes from "innovatus" in Latin language, which means, "to renew" and "to alter" (Jain et al., 2010, p. 239). Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2006, p. 50) describes innovation as "developing and carrying out a new or significantly improved product, service or process, a new marketing method or a new organizational model for intra-business practices, workplace organization or external affairs".

According to Turkish Industry and Business Association (TÜSİAD, 2003, p. 23) innovation is defined as transforming science and technology into economic and social return. Gökçe (2010, p. 1) defines innovation as the process of a creative thought's to be transformed into a marketable product which can create added value. Thus, innovation creates new business opportunities, and it has to have the feature of commercialisation. In the literature, related terms for example creativity and invention are used instead of innovation. Barker (2001, p. 23) states that innovation is a process, and creativity is the abilities to provide suitable conditions for this process. Furthermore, according to Fisk (2011, p. 97) creativity is the beginning point of innovation, but also it influences all aspects of innovations process. Moreover, Gümüşlüoğlu (2009, p. 37) states that creativity means developing new and practical thoughts, whereas innovation means carrying out creative thoughts successfully in an organization. Betz (2010, p. 282) defines invention as creating new technology. However, innovation is commercialising of new technologies. Barker (2001, p. 21) states the main difference between invention and innovation is that invention can transform into innovation in case of its launching on the market. Thus every invention cannot be evaluated as innovation.

Innovation has transformed into a tool providing competitive advantage for companies. When thinking that information spreads easily and fast today, innovation is so significant for companies. Companies have to respond quickly to the changed needs of market in order to survive. Furthermore, innovation is required for developing new products and services, preserving existing market share, and entering into new markets. Moreover, innovation increases customer

loyalty and customer satisfaction for companies (Başer et al., 2013, p. 9).

From other point, the more competition rise in a country, the more welfare level and life standard increases. In order to create competition, production is required. The most important way to increase productivity is making innovations. Therefore, innovation is seen as the key point of economic growth, increased employment and life quality in terms of countries (Elçi, 2006, p. 32).

There are lots of innovation types in the literature according to the studies conducted on innovation researches. OECD (2006, p. 20) states the innovation types as product innovation, process innovation, marketing innovation and organizational innovation, technological innovation and radical innovation. In this study, product innovation is considered. *Product innovation* comprises important changes in goods and services. Thus, both new goods and services, and important changes in existing products can be evaluated within the scope of product innovation. For example, a new mobile phone is a product innovation. Moreover, adding internet feature into this mobile phone as a service is also a product innovation (Özen & Bingöl, 2007, p. 403). According to OECD (2006, p. 52) product innovation can be made in technical features, components and materials, conveniences provided for users and other functional features as important improvements. Moreover, it can be said that product innovation contains both product and service innovations.

2.2 Innovation in Banking Sector

Today banks operate in many areas that it is so hard to describe today's bank concept and banking system (Eyüpgiller, 2000, p. 22). The root of the term of bank comes from "Banco" word in Italian that means table, sales booth or bench (Kaya, 2012, p. 3; Parasız, 2007, p. 17). Banks are taking an important place in today's world. Economic and commercial relationships are economic units making and organizing all kinds of transactions about capital, money and credit issues, and choosing activities about all type of companies' all kinds of needs as the main working subject (Şendoğdu, 2006, p. 3).

It can be said that the history of banking services is as older as trade. Both of them have been developed as a result of division of labour and specialization. The beginning of banking activities had started in 3500 before Christ (BC). Red Temple near Uruk city in Mesopotamia is known as the oldest bank structure (Takan & Boyacıoğlu, 2001, p. 2).

The beginning of the modern banking started via the establishment of

Bank of Amsterdam in 1609. With the advances in industrialization and transportation possibilities in 19th century, banking activities and services expanded on a large scale (Altuğ, 2000, p. 3). After the Great Depression in 1929, the banking system changed substantially and Bank for International Settlements (BIS) was founded as the bank of the central banks in order to regulate international banking transactions in 1930. Moreover, International Money Fund (IMF) and World Bank (WB) were established in 1944 (Yazıcı, 2011, p. 3).

There are lots of products and services provided by banks. In the literature, some of them are traditional products and services, which have existed since banks to arise, and some of them are modern innovative products and services which have emerged due to technological innovations made by banks (İşler, 2015, p. 38). In traditional banking activities, branch banking is used as traditional service channel to carry out banking transactions. Branch banking is the banking channel in which all banking transactions of customers can be made via bank branches (Alparslan, 1994, p. 54). The traditional banking products and services can be classified as gathering deposits, giving credits and other traditional banking services (İşler, 2015, pp. 38-39).

There arose lots of new and innovative banking products and services with the effects of advances in information and communication technologies. Thus, both individuals and institutions could make banking transactions today much easily, and whenever and wherever they want 7 days 24 hours (7/24). These innovative products and services can be stated as followings; credit card, client cards, consumer loan, customer representation service, electronic funds transfer (EFT), virtual cards and virtual credit cards (Duranlar, 2005, p. 25; İşler, 2015, p. 40; Yavuz, 2011, p. 13; Yetim, 1997, p. 7; Yıldırım, 2007, p. 47).

After the advances in information and communication technologies, there arose lots of new banking channels which are known as branch-free banking channels such as automatic teller machine (ATM), home and office banking, telephone banking, wireless application protocol (WAP), online banking and mobile banking (Ayiguliali, 2016, p. 9; Başaran, 2015, p. 32; İşler, 2015, p. 40; Uray, 1993, p. 25; Sarısakal & Aydın, 2003, p. 85; Seyrek & Akşahin, 2016, p. 49).

As mentioned before, one of the sectors in which companies give the most importance into the innovation is banking sector (Kınık, 2010, p. 66). In order to meet the needs of both companies and individuals effectively and quickly, increase the market share in intense competition environment, provide

more suitable prices for customers rather than rivals, banks have to develop new and innovative products and services. Thus, banks tend to increase their technological investments (Arıkan, 2015, p. 33).

Besides, as mentioned before, innovation is so important in banking sector as well as it is in other sectors, since innovations made by banks provide many benefits for their customers, and this situation also provides benefits for them. The main benefits of innovative products made by banks can also be stated as a brief summary as follows: provide customer satisfaction, enable companies to get new customers, transform existing customers into loyal customers, bring more effective relations with customers, provide development/improvement in banking transactions and processes, bring speed in banking, enable nonstop 7/24 banking service, cause to increase in efficiency in the bank, bring increase in profitability, provide ultimate competitive advantages (Arıkan, 2015, pp. 35-36; Aliyev, 2008, pp. 35-40).

2.3. Factors Affecting Consumers' Adoption towards Innovative Banking Products

There are some factors influencing consumers' adoption towards innovative products in banking sector. Yu (2012, pp. 107-109) states these factors as followings:

- i. *Performance Expectance*: In studies, which are made in banking sector reflect that the more the perceived relative advantage is great, the more likely innovative banking products will be adopted. In this respect, perceived usefulness is identified as an important factor. Moreover, relative advantages significantly affect individuals' intention to adopt innovative banking products.
- ii. *Effort Expectance*: It can be defined as the degree of ease related to the use of technology. Researches state that perceived ease-of-use is a factor influencing customers for using innovative banking products.
- iii. *Social Influence*: It could be described as the degree to which a person perceives that significant others believe the person should use the technology. Previous studies indicate that individuals' intention to use innovative banking products is significantly impacted by people surrounding them.
- iv. *Perceived Credibility*: Some innovation adoption in banking studies support that people reject or are reluctant for using innovative banking products mostly due to perceived risk or perceived credibility. It can be said

that perceived risk is the most important element affecting innovation adoption in banking.

v. *Perceived Financial Cost*: Consumers' adoption towards innovative banking products is promoted by economic factors such as transaction fees or discouraged by economic considerations such as concerns on basic fees for innovative banking products. It can be said that perceived financial cost has negative effects on behavioural intention to use innovative banking products.

vi. *Facilitating Conditions*: It can be defined as the degree to which a person believes that an organizational and technical structure comes into existence to support the use of technology. Studies reflect that the more suitable the reach of customers to computer and Internet is, the more qualified their use of the computer and Internet will be, which leads to high adoption ratio of using innovative banking products.

vii. *Perceived Self-Efficacy*: It can be defined as people's beliefs on their capabilities to produce effects. It is not a predictive factor in impacting the actual behaviour. Thus, it can be said that self-efficacy is an indirect predictive captured by effort expectancy and fully mediated by effort expectancy.

2.4. Consumer Behavioural Intention

Intentions are motivational factors influencing the behaviours of individuals (Icek, 1991, p. 181). Intention of individuals is the function of two factors as personal and social. Personal factor states the attitudes developed for the behaviour and it consists of positive and negative evaluations of the individual when displaying the behaviour. Moreover, social factor states the social pressure perceived by individual (Gregory, 2011, p. 43).

Behavioural intention is defined as forecasting the behaviour via intentions. It is the indicator of consumers' whether displaying the same behaviour again or not (Baker & Crompton, 2000, p. 3). Moreover, behavioural intention can be described as the indicator of consumers' whether continuing to get service from the company or leaving the company (Lin & Pei, 2005, p. 1601).

In case of the perceived value of consumed experience, product or service is high, the expectations are met and there arises customer satisfaction which affects positively the behavioural intention. Satisfied consumers are less sensible to the price, and make positive word-of-mouth communication with others. Thus, behavioural intention is also accepted as the indicator of customer

loyalty in marketing literature (Widianti et al., 2015, p. 7).

Individual behaviour is foreseeable and affected by individual intention, and it can be said that behavioural intention has significant impact on the use of technology especially in banking sector (Yu, 2012, p. 109).

2.5. Related Studies about Consumers' Adoption Factors and Behaviour Intention towards Innovative Banking Products

There is not as much as study in the literature measuring innovation adoption of consumers' towards innovative banking products directly.

When looking at the literature, Yu (2012) measures the factors impacting individuals to adopt mobile banking. According to the research results, individual intention to adopt mobile banking was significantly affected by performance expectancy, social influence, perceived credibility and perceived financial cost.

Hutchison (2014) measures the factors impacting the adoption of cloud computing-based file storage by health care information technology professionals. According to the research results, performance expectancy and effort expectancy had significant and positive influence on behavioural intention. Moreover, facilitating conditions had significant and positive influence on user behaviour.

3. RESEARCH METHODOLOGY

In this part, the purpose and importance of the research, participants and sampling, research model, variables and hypothesis, measurement instrument of variables are mentioned.

3.1 Purpose and Importance of the Research

There is no previous research on measuring consumers' adoption towards innovative banking products in banking sector in the literature. However there are some indirect studies related to mobile and online banking. In this respect, this study will contribute to the literature through measuring effect on consumers' adoption factors on their behavioural intention towards innovative banking product, and analyzing whether there is any difference in consumers' adoption factors and their behavioural intention toward innovative banking product according to demographic variables or not.

3.2 Participants and Sampling of the Research

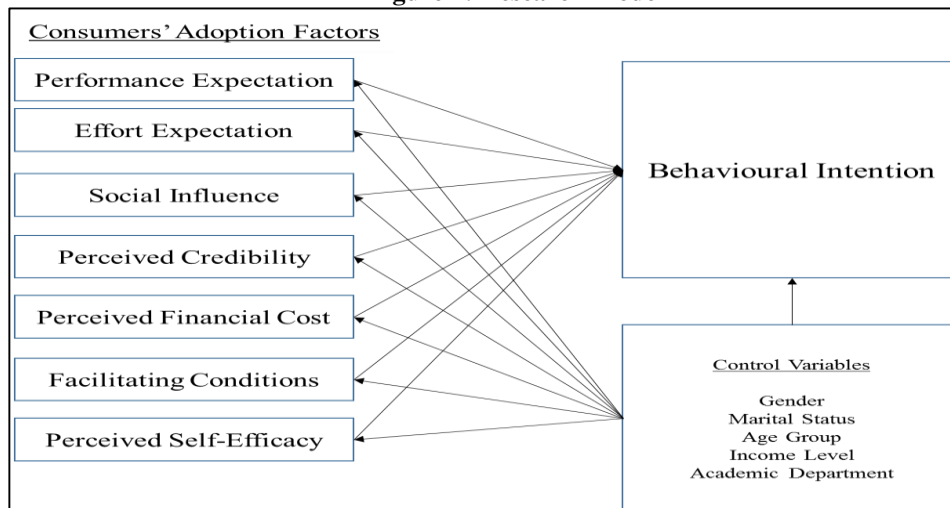
This research was conducted on Bahçeşehir University Graduate School of Social Sciences Master of Business Administration (MBA) English language

students. The sample size has been determined as 221 students for a population of 514 students, at a 95% confidence interval and %5 significance level. The data were obtained from 250 students. Because of missing or wrong data 15 surveys were eliminated. The research has been conducted with 235 surveys left.

3.3 Research Model, Variables and Hypothesis of the Study

The research model can be seen in Figure 1. As seen in the figure, dependent variable of the research is behavioural intention. Independent variables of the research are consumers' adoption factors: "performance expectancy", "effort expectancy", "social influence", "perceived credibility", "perceived financial cost", "facilitating conditions" and "perceived self-efficacy". Moreover, there are some control variables in the research such as gender, marital status, age group, income level and academic department.

Figure 1: Research Model

There are 9 hypotheses determined within the scope of this research. These hypotheses are stated as followings:

1.H₁: Performance expectance towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

2.H₁: Effort expectance towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

3.H₁: Social influence towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

4.H₁: Perceived credibility towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

5.H₁: Perceived financial cost towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

6.H₁: Facilitating conditions towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

7.H₁: Perceived self-efficacy towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.

8.H₁: Consumers' adoption factors towards innovative banking products differentiate according to demographic variables.

9.H₁: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to demographic variables.

3.4 Measurement Instrument of the Research Variables

In this study, survey form has three sections. In the first section, there are 5 questions to measure the demographic characteristics of the participants. Those are gender, marital status, age group, income level and academic department.

Moreover, there are 7 questions in the second section to determine the use of banking services by participants. The 7th and 13th questions are taken by the study of Kınık (2010). The questions between 8th and 12th are taken by the study of Aliyev (2008).

Furthermore, independent variables which are used to measured consumers' adoption factors towards innovative banking products, are measured via instrument, which is developed by Yu (2012). This includes 7 factors and 28 items. Those are Performance Expectations (4 items), Effort Expectations (4 items) Social Influence (4 items), Perceived Credibility (4 items), Perceived Financial Cost (4 items) Facilitating Conditions (4 items) and Perceived Self Efficacy (4 items).

Dependent variable of this research's behavioural intention is also measured by an instrument developed by Yu (2012), which includes 3 items.

The answers given for these 31 items were measured by 5-point Likert Scale. The responses of participants for each item were gathered through 5-point Likert scale as "1: Strongly Disagree", "2: Disagree", "3: Neutral", "4: Agree" and "5: Strongly Agree".

4. FINDINGS

In this part, research findings are shown.

4.1 Descriptive Statistics

According to demographic analysis of the participants, as shown in Table 1, 52% of them are female and 76% of them are single. In terms of age groups %87 of them are between the ages of 18 and 34. 81% of participants have monthly income between 2.001 TL and 7.500 TL. Furthermore, the number of participants according to academic department seems in approximately equal.

Table 1: Descriptive Statistics of Participant

Gender	Frequency	%	Marital Status	Frequency	%
Female	123	52	Single	179	76
Male	112	48	Married	56	24
Total	235	100	Total	235	100
Age Group					
Age Group	Frequency	%	Income Level	Frequency	%
18-25	78	33	None	15	6
26-34	128	54	1.300 TL - 2.000 TL	13	6
35-44	28	12	2.001 TL - 3.500 TL	87	37
45-54	1	1	3.501 TL - 5.000 TL	65	28
Total	235	100	5.001 TL - 7.500 TL	37	16
			7.501 TL and above	18	7
			Total	235	100
Academic Department					
Academic Department	Frequency	%			
Non-Thesis Master Program	119	51			

Master with Thesis Program	116	49	
Total	235	100	

There were asked some questions about participants' use of banking products and services. As shown in Table 2, according to the results, 83% of participants are impacted by Internet and TV advertisements while purchasing for banking products and services. 44% of the participants work with two banks at most. In terms of bank preferences to work, 35% of participants say that they work with the bank their company pays their wages.

Moreover, 50% of participants use money transfer among banking services the most. Furthermore, 66% of participants use mobile banking and online banking to make banking transactions the most. For 74% of participants, quickness and accuracy and reliability are the most important factors while carrying their banking transactions.

In terms of innovative banking products and services, 90% of the participants use ATM banking, 83% of respondents use online banking, 85% of respondents use mobile banking, 38% of respondents use telephone banking, 43% of respondents use credits, 86% of respondents use credit cards, 23% of respondents use investment products, 60% of respondents use drawing account, 34% of respondents use time deposit account.

It can be said that participants have the tendency to use ATM banking, online banking, mobile banking, credit cards and drawing accounts.

Table 2: Descriptive Statistics of Participants' Use of Banking Products and Services

“Which of these communication channels used by banks to catch your attention the most during purchasing for banking services?”	Frequency	%	Number of banks respondents work with	Frequency	%
Internet Advertisements	120	51	Only 1 Bank	53	23
Radio Advertisements	3	1	2 Banks	103	44

Newspaper/Magazine Advertisements	6	3	3 Banks	41	17
TV Advertisements	76	32	4 Banks	21	9
Brochures	7	3	5 Banks or more	17	7
Other	23	10	Total	235	100
Total	235	100			
“Why do you prefer the bank you work with?”	Frequency	%	“Which of these banking services do you use the most?”	Frequency	%
Number of branches	23	10	Current accounts transactions	19	7
Technological investments and innovations	29	12	Money transfers	115	50
Prestige in banking sector	29	12	Credit transactions	29	12
Advices of others	6	3	Exchange transactions	13	5
Working with the bank for years	34	14	Exporting-Importing transactions	2	1
The bank the wage to be paid	82	35	Gold and stock market transactions	9	4
Closeness of the branch	12	5	Tax and invoice payments	29	12
Advantageous interest rates	20	9	Other	19	9
Total	235	100	Total	235	100

“How do you carry out your banking transactions the most?”	Frequency	%	“From which perspective is the technologies used in banking sector important for you the most?”	Frequency	%
In branch	16	7	Quality	35	15
ATM	38	16	Quickness	97	41
Telephone banking	26	11	Accuracy and reliability	78	33
Online banking	70	30	Decreasing the costs	22	10
Mobile banking	85	36	Other	3	1
Total	235	100	Total	235	100
Respondents’ use of ATM	Frequency	%	Distribution of respondents’ use of online banking	Frequency	%
Never use	2	1	Never use	10	4
Underuse	16	6	Underuse	22	10
Neutral	7	3	Neutral	7	3
Use	93	40	Use	52	22
Overuse	117	50	Overuse	144	61
Total	235	100	Total	235	100

Distribution of respondents' use of mobile banking	Frequency	%	Distribution of respondents' use of telephone banking	Frequency	%
Never use	8	3	Never use	32	14
Underuse	16	7	Underuse	81	34
Neutral	12	5	Neutral	33	14
Use	40	17	Use	47	20
Overuse	159	68	Overuse	42	18
Total	235	100	Total	235	100
 					
Distribution of respondents' use of credits	Frequency	%	Distribution of respondents' use of credit cards	Frequency	%
Never use	67	29	Never use	14	6
Underuse	51	21	Underuse	12	5
Neutral	16	7	Neutral	7	3
Use	80	34	Use	87	37
Overuse	21	9	Overuse	115	49
Total	235	100	Total	235	100
 					
Distribution of respondents' use of investment products	Frequency	%	Distribution of respondents' use of drawing account	Frequency	%
Never use	92	39	Never use	46	20
Underuse	51	22	Underuse	26	11

Neutral	38	16	Neutral	22	10
Use	35	15	Use	67	29
Overuse	19	8	Overuse	74	30
Total	235	100	Total	235	100
Distribution of respondents' use of time deposit account					
	Frequency	%			
Never use	93	40			
Underuse	41	17			
Neutral	21	9			
Use	42	18			
Overuse	38	16			
Total	235	100			

4.2 Factor and Reliability Analysis and Mean Values of the Variables

In this section, factor, reliability analysis and mean values of consumers' adoption factors and behavioral intention are provided.

4.2.1 Factor and Reliability Analysis of Consumers' Adoptions Factors

For the independent variable which is "Consumers' Adoptions Factors", factor and reliability analysis and mean value is conducted.

The KMO value is 0.87 (p: 0,000) which is higher than 0.70. This shows an excellent value, and data gathered through respondents is suitable for factor analysis (Coşkun et al., 2015, p. 268).

In the factor analysis of consumers' adoptions factors, in order to reach to the effective results in factor analysis for the scale, these 8 items were subtracted from the scale during factor analysis process respectively due to low load factor and their factor loads so close in different factors (Bayram, 2013, p. 205). These items are stated as follows:

- FC3: "Using innovative banking products is compatible with my life."
- FC4: "Help is available when I get problem in using innovative banking products."
- SI4: "Most people surrounding with me use innovative banking products."
- PE3: "I would use innovative banking products anyplace."
- PFC1: "The cost of using innovative banking products is lower than using traditional banking channels."
- PFC2: "The wireless link fee is expensive when using innovative banking products."
- PFC3: "The devices/applications set up to use innovative banking products do not charge me lots of money."
- PFC4: "Using innovative banking products is cost burden to me."

After factor analysis, the factor of PFC (perceived financial cost) is eliminated in the scale. There are 4 factors emerged. These factors are named as follows:

- i. Factor 1: Performance and Effort Expectance,
- ii. Factor 2: Social Influence and Facilitating Conditions,
- iii. Factor 3: Perceived Credibility,
- iv. Factor 4: Perceived Self-Efficacy.

Explained variances of 4 factors and the total explained variance of the scale is found as: "Performance Expectance and Effort Expectance" as 1st factor explains 23.50% of the variance, "Perceived Self-Efficacy" as 2nd factor explains 16.51% of the variance, "Perceived Credibility" as 3rd factor explains 15.66% of the variance, "Social Influence and Facilitating Conditions" as 4th factor explains 15.57% of the variance. The total explained variance is 71.24%.

Table 3 also shows the factors and their items after rotated component matrix. Moreover, reliability analysis results for each factor can be seen in the table. "Performance expectation and effort expectation" factor has reliability of 0.91; "perceived self-efficacy" factor has reliability of 0.92; "perceived credibility" factor has reliability of 0.89; "social influence and facilitating conditions" factor has reliability of 0.84. This indicates high reliability value (Sekaran 1992, p.633).

Furthermore, Table 3 also shows mean value of each factor. A mean value of "performance and effort expectance" factor is 3.98; "perceived self-efficacy" factor is 3.20; "perceived credibility" factor is 3.53; "social influence and facilitating conditions" factor is 3.47.

Table 3: Factors, Reliability and Mean Results of Consumers' Adoptions Factors

Structure	Items	Factors				Reliability
		1	2	3	4	
EE1	Learning to use innovative banking products is easy for me.	0.86				0.91
EE2	Becoming skilful at using innovative banking products is easy for me.	0.85				
EE3	Interaction with innovative banking products is easy for me.	0.80				
EE4	I would find innovative banking products is easy to use.	0.75				
PE2	Using innovative banking products would save my time.	0.74				
PE4	I would find innovative banking products useful.	0.71				
PE1	Using innovative banking products would improve my performance.	0.63				
Mean EE and PE		3.98				
PSE2	I could use innovative banking products, if someone showed me how to do it.		0.92			0.92
PSE4	I could use innovative banking products, if I could call someone for help.		0.89			
PSE1	I could use innovative banking products, if I had the built-in help guidance for		0.88			

	assistance.					
PSE3	I could use innovative banking products, if I had seen someone else using it.		0.88			
Mean PSE		3.00				
PC2	When using innovative banking products, I believe my transactions are secured.			0.85		0.89
PC3	When using innovative banking products, I believe my privacy would not be divulged.			0.83		
PC1	When using innovative banking products, I believe my information is kept confidential.			0.83		
PC4	When using innovative banking products, I believe the banking environment is safe			0.79		
Mean PC		3,53				
SI2	People who are familiar with me think that I should use innovative banking products.				0.84	0.84
SI1	People who are important to me think that I should use innovative banking products.				0.82	
SI3	People who influence my behaviour think that I should use innovative banking products.				0.81	
FC1	My living environment supports me to use innovative				0.61	

	banking products.					
FC2	My working environment supports me to use innovative banking products.				0.54	
Mean SI and FC		3,47				

*EE: Effort Expectation, *PE: Performance Expectation, *PSE: Perceived Self-Efficacy, *PC: Perceived Credibility, *SI: Social Influence, *FC: Facilitating Conditions.

4.2.2 Factor and Reliability Analysis of Consumers' Behaviour Intention

For dependent variable which is behavioural intention, factor and reliability analysis and mean value is also conducted.

According to factor analysis results, KMO value is high with 0.75 (p: 0.000) which is bigger than 0.70. This shows an excellent value, and data gathered through respondents is suitable for factor analysis (Coşkun et al., 2015, p. 268). And also behavioural intention explains 86.84% of the total variance.

Table 4 shows the factor loads of items for behavioural intention and its reliability result. According to result, behavioural intention has reliability of 0.92. This indicates high reliability value (Sekaran 1992, p.633).

Table 4 also shows mean value of behavioural intention factor, which is 3.98.

Table 4: Factor, Reliability and Mean Results for Behavioural Intention

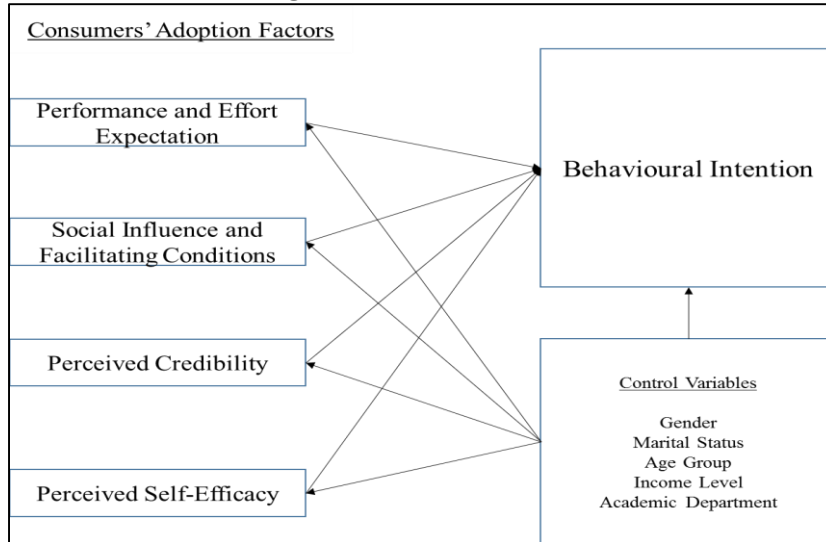
Structure	Item	Factor	Reliability
BI2	When dealing with banking affairs, I intend to use innovative banking products.	0.94	0.92
BI1	When dealing with banking affairs, I prefer to use innovative banking products.	0.93	
BI3	When dealing with banking affairs, I would use innovative banking products.	0.91	
Mean BI	3.98		

*BI: Behavioural Intention

4.3 Hypothesis Testing

After factor and reliability analyses, reversed research model is formed. This new research model can be seen in Figure 2.

Figure 2: Revised Research Model

The hypotheses after factor and reliability analysis were revised as follows:

- 1.H₁: Performance and effort expectance towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.
- 2.H₁: Social influence and facilitating conditions towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.
- 3.H₁: Perceived credibility towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.
- 4.H₁: Perceived self-efficacy towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.
- 5.H₁: Consumers' adoption factors towards innovative banking products differentiate according to demographic variables.
- 6.H₁: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to demographic variables.

4.3.1 Regression Analysis

Stepwise regression analysis is conducted to measure whether there is effect of “Performance and Effort Expectance”, “Social Influence and Facilitating Conditions”, “Perceived Credibility” and “Perceived Self-Efficacy” factors on “Behavioural Intention”.

The results of the stepwise regression analysis are shown in Table 5. According to the results, there are two models. For the first model, adjusted R² value is 42.8 % (p: 0,000). For the second model, adjusted R² value is 45.6 % (p: 0,000).

Table 5: Stepwise Regression Analysis about the Effect of Consumer Adoption Factors on Behavioural Intention

Model	Dependent Variable: Behavioural Intention	Beta	Sig.	Adjusted R ²	F	Sig.
1	Performance and Effort Expectance	0.656	0.000	0.428	176.039	0.000
2	Performance and Effort Expectance	0.563	0.000	0.456	99.257	0.000
	Perceived Credibility	0.199	0.000			

As shown in Table 5, according to Model-1 the only variable influencing behavioural intention is “performance and effort expectance” (β : 0.656 p: 0,000). Thus, it can be said that as performance and effort expectance increases, behavioural intention rises.

Moreover, again as shown in Table 5, according to Model-2, “perceived credibility” factor (β : 0.199 p: 0.000) was added into the model after performance and effort expectance (β : 0.563 p: 0.000). Thus, as it is the case with performance and effort expectance, it demonstrates that when perceived credibility increases, behavioural intention rises. However, its influence is still weaker than performance and effect expectation. Nonetheless, addition of perceived credibility to the second model enhances the explanatory power of the model from 42.8% to 45.6%.

In this respect, the hypotheses of

“1.H₁: Performance and effort expectance towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.” and

“3.H₁: Perceived credibility towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.” are **accepted**.

However, the hypotheses of “2. *H₁: Social influence and facilitating conditions towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.*” [p:0.487] and “4.*H₁: Perceived self-efficacy towards innovative banking products significantly affects behavioural intention.*” [p:0.485] are **rejected**.

4.5.2 Variance Analysis

Variance analysis is conducted to measure whether there is significant difference according to the demographic variables among the answers of respondents or not.

In this respect the sub-hypothesis is determined as:

5.H_{1a}: Consumers’ adoption factors towards innovative banking products differentiate according to the gender.

According to the Independent Sample T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of gender variable ($F_{\text{performance and effort expectance}}$:2.02, p:0.116; $F_{\text{social influence and facilitating conditions}}$:0.72, p:0.378; $F_{\text{perceived credibility}}$:0.79, p:0.102; $F_{\text{perceived self-efficacy}}$:0.73, p:0.056). Thus, **5.H_{1a} is rejected**.

5.H_{1b}: Consumers’ adoption factors towards innovative banking products differentiate according to the marital status.

According to the Independent Sample T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0,05 significance level in terms of marital status variable ($F_{\text{performance and effort expectance}}$:1.23, p:0.312; $F_{\text{social influence and facilitating conditions}}$:1.59, p:0.683; $F_{\text{perceived credibility}}$:0.19, p:0.602; $F_{\text{perceived self-efficacy}}$:0.00, p:0.797). Thus, **5.H_{1b} is rejected**.

5.H_{1c}: Consumers’ adoption factors towards innovative banking products differentiate according to the age group.

According to the ANOVA Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of age group variable ($F_{\text{performance and effort expectance}}$:0.61, p:0.60; $F_{\text{social influence and facilitating conditions}}$:1.10, p:0.34; $F_{\text{perceived credibility}}$:0.04, p:0.98; $F_{\text{perceived self-efficacy}}$:0.69, p:0.55). Thus, **5.H_{1c} is rejected**.

5.H_{1d}: Consumers’ adoption factors towards innovative banking products differentiate according to the income level.

According to the ANOVA Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in

terms of income level variable ($F_{\text{performance and effort expectance}}$:0.92, p :0.46; $F_{\text{social influence and facilitating conditions}}$:0.67, p :0.64; $F_{\text{perceived credibility}}$:0.56, p :0.72; $F_{\text{perceived self-efficacy}}$:0.62, p :0.68;). Thus, **5.H_{1d} is rejected.**

5.H_{1e}: Consumers' adoption factors towards innovative banking products differentiate according to the academic department.

According to the Independent T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of academic department variable ($F_{\text{performance and effort expectance}}$:0.00, p :0.85; $F_{\text{social influence and facilitating conditions}}$:2.38, p :0.54; $F_{\text{perceived credibility}}$:0.40, p :0.10; $F_{\text{perceived self-efficacy}}$:0.00, p :0.49). Thus, **5.H_{1e} is rejected.**

6.H_{1a}: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to the gender.

According to the Independent Sample T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of gender variable ($F_{\text{behavioural intention}}$:3.95, p :0.970). Thus, **6.H_{1a} is rejected.**

6.H_{1b}: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to the marital status.

According to the Independent Sample T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of marital status variable ($F_{\text{behavioural intention}}$:0.31, p :0.389). Thus, **6.H_{1b} is rejected.**

6.H_{1c}: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to the age group.

According to the ANOVA Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of age group variable ($F_{\text{behavioural intention}}$:0.45, p :0.71). Thus, **6.H_{1c} is rejected.**

6.H_{1d}: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to the income level.

According to the ANOVA Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of income level variable ($F_{\text{behavioural intention}}$:1.55, p :0.17). Thus, **6.H_{1d} is rejected.**

6.H_{1e}: Consumers' behavioural intention towards innovative banking products differentiates according to the academic department.

According to the Independent T Test results, there is no significant difference among the answers of respondents for the factors in 0.05 significance level in terms of academic department variable ($F_{\text{behavioural intention}}:3.14, p:0.89$). Thus, **6.H_{1e} is rejected.**

5. CONCLUSION, LIMITATIONS AND RECOMMENDATION

Within the scope of this research, it was aimed to analyze the factors affecting consumers' adoption towards innovative banking products, and their relations with consumers' behavioural intention to use innovative banking products. Also to measure whether or not there are significant differences in participants' adoption factors and their behavioural intention towards innovative banking products according to the demographic variables. There was conducted a survey with 235 MBA English language department students at Bahçeşehir University Graduate School of Social Sciences.

In globalising business world, companies making innovations come to the forefront in competition. Therefore, they tend to invest in making innovations in products, services, processes, organizational structures and etc. One of the sectors in which innovation is so significant is the banking sector. In traditional banking there was only branch banking, and people went to branches of the banks to make their financial transactions. However, with the advances in technology, they can make lots of their financial transactions easily via innovative banking products and services in context to the branch-free banking system such as ATMs, online banking, mobile banking, telephone banking and etc.

In this study, the effects of consumers' adoption factors as performance expectation, effort expectation, social influence, perceived credibility, perceived financial cost, facilitating conditions and perceived self-efficacy on consumers' behavioural intention in terms of innovative banking products were analysed. After validity and reliability analyses, there emerged four consumer adoption factors as performance and effort expectation, perceived self-efficacy, perceived credibility, and social influence and facilitating conditions. After analysis process within the scope of this study, the result indicates that performance and effort expectation, and perceived credibility factors have significant effects on consumers' behavioural intention towards innovative banking products. It can be said that consumers give importance on issues such as time, performance, easiness, security and safety when they have intent to use innovative banking

products.

In terms of the effect of performance and effort expectation on behavioural intention, it can be said that easiness to use innovative banking products and its features such as being, time-saving, usable anywhere and etc. are effectual for individuals to adopt and use innovative banking products. Moreover, in terms of the effect of perceived credibility on behavioural intention, it can be said that it is important for the consumers' that information is confidential, transactions are secured and banking environment is safe while using innovative banking products. Thus, these factors tend consumers to adopt and use innovative banking products.

Another results of the study specified that there are no significant effects of social influence and facilitating conditions, and perceived self-efficacy on behavioural intention. In this respect, it can be said that consumers do not give so much importance on issues such as advices of people or use of others when they have intent to use innovative banking products.

In addition, consumers' adoption factors towards innovative banking products and services are mostly homogenous, that is, it does not differentiate mostly according to the demographic variables. The reason of this situation can be evaluated as participants' to be in the same age range, to have similar monthly incomes and similarities in using innovative banking products.

This study was limited with only Bahçeşehir University's Graduate School of Social Sciences students. Other students at this university and other universities did not implicate to the context of this research. Furthermore, time problem is one the main limitations in the research that students fill the questionnaires during class, thus it cannot be possible to reach all of the graduate students at the same time.

For future studies, researches on different sample groups, on certain products and/or services such as mobile banking, online banking and etc. can be recommended. Moreover, there could be conducted researches about the effects of Internet and social media use of consumers on the adoption of innovative banking products. Furthermore, culture-based studies could be made since culture has an important role on technology adoption of consumers. Also, some studies could be conducted to compare consumer adoption studying in different universities and cities.

This study is important to understand the factors that affect consumers' adoption towards innovative banking products and their behavioural intention.

Thus, it will contribute into the literature with its results stated above.

In conclusion, innovations in banking sector are perceived by consumers as good, effective, time saving and easing the life, usable and practicable. Therefore, it can be said that banks should continue to invest in innovations in their products, services and processes, and should pursue the changing needs and desires of the consumers in order to keep them in the hand.

6. REFERENCES

- Aliyev, H. (2008). *Gelişmekte olan ülkelerde teknolojik yeniliklerin hizmet algulamasında tüketicilere etkisi: "NBC Bank" müşterileri düşünceleri üzerine uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Alparslan, M. (1994). Perakendeci bankacılık piyasaları. *Bankacılar Dergisi*, 5 (14), 53-63.
- Altan, M. (2001). *Fonksiyonlar ve işlemler açısından bankacılık*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Altuğ, O. (2000). *Banka işlemleri muhasebesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Arıkan, B. (2015). *Türk bankacılığında inovasyon ve kreatif bankacılık*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Ayigülaiali, A. (2016). *İnternet bankacılığının başarısını etkileyen faktörlerin tespiti: Türkiye ve Çin karşılaştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Barker, A. (2001). *Yenilikçiliğin simyası*, A. Kardam (Çev.). İstanbul: Mess Yayın.
- Baker, A. D. & Crompton, L. J. (2000). Quality, satisfaction and behavioral intentions. *Annals of Tourism Research*, 27 (3), pp. 785-804.
- Başaran, E.Y. (2015). *Bireysel bankacılıkta müşteri ilişkileri ve servis mükemmeliyeti sağlanmasında insan faktörü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Başer, B. C. Yılmaz, A. & İyiler Z. (2013). *Kümeler için inovasyon ve AR-GE yönetimi kılavuzu*. Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Müdürlüğü.
- Bayram, N. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Betz, F. (2010). *Teknolojik yenilik yöntemi: Değişimle gelen rekabet avantajı*, P. Güran (Çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Coşkun, R. Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E., (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri – SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Demir, S. (2014). *İşletmelerin rekabet avantajı sağlanmasında inovasyonun yeri ve özellikle tekstil firmalarının performansı üzerine etkilerinin analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Duranlar, S. (2005). Ülkemizdeki banka işletmelerinde tüketici kredileri üzerine bir inceleme. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 42 (492), 24-35.
- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon kalkınmanın ve rekabetin anahtarı*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Eyüpgiller, S. (2000). *Bankalar için banka işletmeciliği bilgisi*. Ankara: Banka ve

- Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Fisk, P. (2011). *Yaratıcı deha*, N. Özata (Çev.). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.
- Gökçe, S.G. (2010). *İnovasyon kavramı ve inovasyonun önemi*. *Fırat Kalkınma Ajansı*, 1-5.
- Gregory, S. (2011). The theories of reasoned action and planned behaviour applied to business decisions: A selective annotated bibliography. *Journal of New Business Ideas and Trends*, 9 (1), 43-50.
- Gümüşlüoğlu, L. (2009). İnovasyon ve liderlik. *Savunma Sanayi Gündemi*, (3), Ekim, 37-42.
- Hutchison, D. D. (2014). *Factors influencing the adoption of cloud computing-based file storage by health care information technology professionals*. Doctoral Dissertation, Capella University School of Business and Technology, U.S.A.
- Jain, R. K., Triandis, H. C. & Weick, C.W. (2010). *Managing research, development and innovation: Managing the unmanageable*. New Jersey: John Wiley and Sons Inc.
- İcek, A. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, (50), 179-211.
- İşler, A. U. (2015). *Bankacılık sektöründe internet bankacılığı ve mobil bankacılık uygulamalarının e-hizmet kalitesinin kullanıcıları tarafından değerlendirilmesi: Kuveyt Türk örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Kalça, A. & Atasoy, Y. (2008). Ekonomik büyüme aracı olarak bilgi yayımları ve inovasyon. *The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, (3), 95-110.
- Kaya, F. (2012). *Bankacılık giriş ve ilkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kımk, R. Ü. (2010). *Bankalarda ürün yeniliğinin müşteri memnuniyeti açısından değerlendirilmesi: Bir özel banka uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Lin, J. & Pei, H. (2005). The influence of technology readiness on satisfaction and behavioral intentions toward self-service technologies. *Computers in Human Behavior*, 3 (23), 1597-1615.
- OECD. (2006). *Oslo kılavuzu yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler*. TÜBİTAK - OECD Eurostat Ortak Yayımı.
- Özen, Ü. & Bingöl, M. (2007). İşletmelerde bilişim teknolojileri ve yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki KOBİ'lerde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 400-417.
- Parasız, İ. (2007). *Modern bankacılık teori ve uygulama*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sarınan, H.İ. (1998). *Rekabette başarının yolu: Teknoloji yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Sarısakal, M. N. & Aydın, M. A. (2003). E-ticaretin yeni yüzü mobil ticaret. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 1 (2), 83-90.
- Seyrek, İ. H. & Akşahin, A. (2016). Mobil bankacılık uygulamaları kalite faktörlerinin analitik hiyerarşi prosesi ile karşılaştırılması. *International Review of Economics*

- and Management, 4 (3), 47-61.
- Sekaran, U. (1992). *Research Method for Business: A Skill Building Approach*, USA: John Wiley & Sons.
- Şendoğdu, A. (2006). *Bankacılığa giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Takan, M. & Boyacıoğlu M. A. (2001). *Bankacılık: teori, uygulama ve yöntem*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TÜSİAD, (2003). *Türkiye’de ulusal inovasyon sistemi, kavramsal çerçeve, Türkiye incelemesi ve ülke örnekleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Uray, N. (1993). Banka hizmetlerinin dağıtımında aracılarnın yeri. *Pazarlama Dünyası*, 7 (38), 23-28.
- Widianti, T., Sumaedi, S., Bakti, G. M. Y., Rakhmawati, T., Astrini, N. J. & Yarmen, M. (2015). Factors influencing the behavioral intention of public transport passengers. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 32 (7), 666-692.
- Wiseley, W. (1977). *A tool of power: The political history of money*. A Wiley-Interscience Publication.
- Yazıcı, M. (2011). *Bankacılığa giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yavuz, M. (2011). *Kurum imajının, üst gelir müşteriler özelinde bireysel bankacılık finansal çıktılarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yetim, S. (1997). *Kredi kartları ve tüketici kredileri*. İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Yıldırım, M. (2007). *Bireysel bankacılıkta pazarlama faaliyetleri ve tüketicilerin banka tercihine yönelik Kayseri ilinde bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Yu, C.S. (2012). Factors affecting individuals to adopt mobile banking: Empirical evidence from the UTAUT model. *Journal of Electronic*

KULLANILAN ÇATIŞMA YÖNETİM TARZINA GÖRE DUYGUSAL EMEK DÜZEYİ DEĞİŞİR Mİ?*

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 13.03.2018

Yayına Kabul Tarihi: 21.03.2018

Mukaddes YEŞİLKAYA
Doç. Dr.
Erzincan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
mukaddes.yesilkaya@erzincan
.edu.tr
orcid id: 0000 0002 6555 4659

Fulya SEZER AYDIN
Bilim Uzmanı
filosfilos2011@hotmail.com
orcid id: 0000 0001 8394 2084

ÖZİ Bu araştırmanın amacı, işletmelerde çalışan bireylerin kullandıkları Çatışma Yönetimi Tarzı ile Duygusal Emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaca ulaşmak üzere, Kars İli’nde faaliyet göstermekte olan kamu ve özel nitelikli tüm bankalarda çalışan toplamda 140 kişinin katılım sağladığı bir araştırma yürütülmüştür. Araştırma örnekleminde elde edilen veriler SPSS 20 programı ile analiz edilmiştir. Değişkenler arası ilişki ve etki durumunu belirlemede korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Analizlerle elde edilen bulgular, kullanılan çatışma yönetimi tarzı ile duygusal emek düzeyi arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu ve kullanılan çatışma yönetim tarzının duygusal emek düzeyini anlamlı biçimde etkilediğini göstermiştir. Araştırmada sonuç olarak, çatışmayı yönetmek üzere kullanılan çözüm stratejisinin duygusal emek harcamaya neden olduğu, katılımcıları gerçekte hissetmedikleri duyguları hissetmeye çalışma yönünde harekete geçirdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma yönetimi tarzı, örgütsel çatışma, duygusal emek.

JEL Kodu: M1, M12, J5

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.006

Atıfta bulunmak için: Yeşilkaya, M., & Aydın, S. A. (2018). Kullanılan çatışma yönetim tarzına göre duygusal emek düzeyi değişir mi?, *KAÜİİBFD* 9(17), 131-158.

* Bu araştırma Fulya Sezer Aydın’ın “Banka Çalışanlarının Çatışma Yönetim Tarzları ile Duygusal Emek Harcama Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Kars İli Örneği” adlı yüksek lisans tez çalışmasından elde edilmiştir.

DOES THE LEVEL OF EMOTIONAL LABOR VARY BY CONFLICT MANAGEMENT STYLE USED?

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 13.03.2018

Accepted Date: 21.03.2018

Mukaddes YEŞİLKAYA
Associated Professor
Erzincan University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
mukaddes.yesilkaya@erzincan.edu.tr

Fulya SEZER AYDIN
Scientific Expert
filosfilos2011@hotmail.com

ABSTRACT The aim of this study is to examine the relationship between the Conflict Management Style used by individuals working in businesses, and the level of Emotional Labor expenditure. To achieve this goal, a total of 140 people working in all public and private banks operating in Kars province, were involved in the research. The data obtained from the research sample were analyzed with the SPSS 20 program. Correlation and regression analyzes were used to determine the relationship and effect state between variables. Findings obtained from the analyzes shown that there were a positive and meaningful relationship between the conflict management style used and the level of emotional labor, and that the conflict management style used effect the level of emotional labor meaningfully. As a result of the research, it was determined that the solution strategy used to manage the conflict cause to spend emotional labor, and it prompt participants to try to feel the emotions that they didn't actually feel.

Keywords: Conflict management style, organizational conflict, emotional labor.

Jel codes: M1, M12, J5

Scope: Business

Type: Research

Cite this paper: Yeşilkaya, M., & Aydın, S. A. (201). Is the level of emotional labor vary by conflict management style used?, *KAUİİBFD* 9(17), 131-158.

1. GİRİŞ

Çatışma olgusu, bireysel ve toplumsal açıdan insan ilişkilerinin kaçınılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların yaşayış biçimleri, istekleri, beklentileri ve hedefleri arasındaki farklılıklar nedeniyle, çatışma hemen her alanda doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim insanların ihtiyaçları sınırsızdır ve bu ihtiyaçların karşılanması, insan varlığının fizyolojik ve psikolojik devamlılığı için gereklidir. Kişi ihtiyaçlarını temin etme sürecinde herhangi bir engelle karşılaştığında, doğal olarak engeli oluşturan kişi veya unsurlarla çatışma içine girmektedir.

Örgütlerde çatışma ise insan faktörünün temel aktör olduğu ve bu nedenle bireysel, kültürel ve sosyal kaynaklı farklılıklardan doğan anlaşmazlıkların yaşandığı bir ortamı ifade etmektedir. Günümüzde artan rekabet koşulları, küreselleşme, kültürel farklılıklar gibi etmenlerden dolayı, örgüt içinde çatışma potansiyelinin daha da arttığını söylemek mümkündür. Çünkü rekabet edebilme kaygısı, örgütün yapısına ve çalışanlarına da sirayet etmekte, çalışma ortamını daha gergin hale getirebilmektedir. İşletme çalışanlarının çatışma eğilimlerinin artması ise, yöneticileri de oldukça zor durumda bırakmakta ve yöneticiler ne yazık ki zamanlarının büyük bir kısmını çatışmanın çözümü için harcamak zorunda kalabilmektedir. Bununla birlikte çatışmanın yönetilme şekli, çatışmayı örgüt lehine veya aleyhine çevirebilmektedir. Diğer bir ifadeyle çatışmaların yönetiminde hem bireysel, hem de yönetsel olarak doğru stratejinin seçilmesi, yönetilen bir çatışmayı örgütün ve çalışanların yararına, yanlış bir stratejinin uygulanması ise benzer biçimde örgüte ve çalışanlarına zarar verebileceği bilinen bir gerçektir.

Hochschild ve çalışma arkadaşları; hizmet sektöründe çalışanların duygusal emek sarf etmesini gerektiren işlerin, ağırlıklı olarak müşteriler ile çalışanların yüz yüze iletişim halinde buldukları çalışma ortamlarında söz konusu olabildiğini ifade etmişlerdir (Aktaran Türkay, Aydın, & Taşar, 2011, s. 202). Böyle bir ortamda, çalışanın gerçekte hissettiği duygularla örgütün çalışanından sergilemesini beklediği duygular arasında tesis edilmesi gereken uyum, bireysel ve örgütsel performansın başarısında neredeyse kilit rol oynar hale gelmiştir. Çalışanın, kendi duygularını yönetmesini zorunlu hale getiren bu duygu düzenlemesi, onun duygusal anlamda çelişkiler yaşamasına, kendisini baskı altında hissetmesine, strese girerek olumsuz müşterilerle ve iş çevresiyle olan ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Daha ilerisinde, çalışanda işten ayrılma niyeti, performans düşüklüğü, yabancılaşma ve tükenmişlik gibi negatif durumlar yaşanabilmektedir.

Bu araştırmada ise, işletme çalışanlarının kullandıkları Çatışma Yönetimi Tarzı ve Duygusal Emek olgusunun birbiriyle olan ilişkisini incelemek üzere bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada, Çatışma Yönetimi Tarzı ile Duygusal Emek olguları hakkında öncelikle teorik bilgiler verilmiş, sonrasında ise her iki olgu arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek üzere bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çatışma, iki veya daha fazla kişinin fikir, yöntem, plan, çalışma vb. gibi alanlarda birbirlerine zıt düşmesi durumudur (Barutçugil, 2002, s. 115). Çatışma kavramı, birbirini tutmamaya veya kavga etmeye dayanan söz, iddia veya davranışlar şeklinde olumsuz anlam içeren, hatta kimi zaman saldırganlık içeren bir süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005, s. 2). Eren'e göre örgütsel çatışma ise bir organizasyonda çalışan bireyler ve gruplar arasında yaşanan, çalışma sorunlarından kaynaklanan ve düzenin bozulmasına hatta durmasına neden olabilen olaylardır (Aktaran Aksu, 2003, s. 100). Örgütsel çatışmalar birçok farklı nedenden dolayı ortaya çıkabilir. Bunlar; iletişim kopukluğu, insan faktörü, kıt kaynaklardan veya kültürel farklılıklardan dolayı oluşan etmenlerdir (Akçakaya, 2003, s. 7).

Karip ve çalışma arkadaşları çatışma yönetimi kavramını, anlaşmazlığı belirli bir doğrultuda çözüme ulaştırabilmek için çatışmaya taraf olanların ya da üçüncü bir tarafın, bilinçli olarak birtakım eylemlerde bulunması hali olarak tanımlamışlardır (Aktaran Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012, s. 221). Robbins'e göre çatışmayı yönetmek ile çatışmayı çözmek aynı şeylermiş gibi anlaşılabilir, temelde farklı anlamlar içermekte olup çatışmanın çözümü, çatışma yönetiminin sadece bir boyutudur ve çatışmanın iyi şekilde yönetilmesi örgütün varlığının devam edebilmesi için önemlidir (Aktaran Öztaş ve Akın, 2009, s. 14).

Çatışma yönetimi ile ilgili literatürde en çok kabul gören üç farklı model dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, Blake ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen ve kaçınma, geri çekilme, soyutlama ve görmezden gelme şeklindeki boyutları içeren bir modeldir (Aktaran Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005, s. 7). İkincisi, Thomas tarafından geliştirilen ve rekabet, kaçınma, işbirliği, uzlaşma ve taviz boyutlarından oluşan bir modeldir (Aktaran Paydak, 2008, s. 31). Üçüncüsü ise bu araştırmada kullanılan ve Rahim ile Bonama tarafından geliştirilen modeldir. Bu model; kaçınma, hükmetme, bütünleştirme, hükmetme ve ödün verme şeklinde beş boyuttan oluşmaktadır (Rahim, 2002, s. 217).

Duygusal emek kavramı ise ilk kez 1983 yılında Arlie Hochschild tarafından "The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling" isimli

kitabında kullanılmıştır (Kruml ve Geddes, 2000, s. 9). Duygusal emek, çalışan kişinin kendi sosyal algısını ve kişiler arası değişen iklimi dengeleyebilmek adına gösterdiği çaba olarak ifade edilebilmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993, s. 90). Morris ve Feldman'a göre ise duygusal emek, bireyler arası etkileşim sırasında örgütün çalışandan göstermesini istediği duyguları planlı, kontrollü bir çaba ile sergileyebilmesidir (Kaya ve Serçeoğlu, 2013, s. 315). Dolayısıyla duygusal emekte, çalışanın müşteri ile kurduğu ilişki sırasında çalışanın gösterdiği tepki ve davranışlarla, müşterinin o anki ruhsal durumunu değiştirerek örgüte karşı düşüncelerini etkileme düşüncesi hakimdir (Pugh, 2001, s. 1026). Hochschild ise, hizmet sektörünün artmasıyla popülerite kazanan bu durumu, müşteri memnuniyetini artırmak için çalışanın duygularına yüklenildiği ve hatta çalışanın duygularını ücret karşılığında bir meta gibi alınıp satılabilen kavrama dönüştürüldüğü gerekçesiyle eleştirmektedir (1983, ss. 118-119). Örgüt yönetimi açısından değerlendirildiğinde böyle bir tutumun, aynı zamanda çalışanların örgüte duydukları güveni zedelemek suretiyle örgütün sahip olduğu sosyal sermayenin zarar görmesine göz yumması anlamına geldiğini de söylemek mümkündür. Nitekim literatürde, örgüt yönetimi ve çalışan arasında kurulan ilişkilerde karşılıklı güven hususunun, örgütün gücünü temsil eden sosyal sermayenin varlığı üzerinde belirleyici bir güce sahip olduğu yönünde yaygındır (Yıldız, Aykanat, & Tüzemen, 2016, ss. 237-238).

Duygusal emek ile ilgili literatürde dört farklı yaklaşımdan söz edildiği görülmektedir: Hochschild Yaklaşımı, Ashforth ve Humphrey Yaklaşımı, Morris ve Feldman Yaklaşımı ve Grandey Yaklaşımı.

2.1. Hochschild Yaklaşımı

Bilimsel literatürde duygusal emek kavramını ilk kez kullanan Hochschild, havayoluna ait bir şirketin eğitim kurslarına katılarak oradaki hostes ve eğitimcilerin davranışlarını birebir gözlemleyerek, onlarla uzun görüşmeler yapmış ve duygusal emeğin nasıl bir süreç olduğunu incelemiştir. Hochschild, hosteslerin sürekli gülümseme halinde bulduklarını ve gülümsemeleri için baskı altında bulduklarını gözlemlemiş ve bu durumu duyguların ticarileşmesi olarak açıklamıştır (Grandey, 2000, s. 95).

Hochschild (1983, ss. 35-42), çalışanların duygusal emek sarf ederken duyguların yönetiminde iki yöntemden söz etmiştir; birincisi yüzeysel rol yapma davranışı ikincisi ise derinlemesine rol yapma davranışıdır. Araştırmacıya göre yüzeysel rol yapma davranışı sayesinde, birey şartların gerektirdiği şekilde davranarak bir duyguyu hissetmediği halde göstermek zorunda kalır, yani kişinin duyguları ile davranışları arasında bir uyumdan söz

edilemez. Hochschild, bireyin duygularını değiştirerek gerçekten istenen davranışı sergilemek adına o duyguyu hissediyormuş gibi davranması halini ise derinlemesine rol yapma davranışı olarak ifade etmiştir. Araştırmacı, bu tür davranışların sonuçlarının stres ve baskı yarattığını, sürekli olarak yüzeysel rol yapma davranışı sergileyen birinin, zamanla duygusal çelişki yaşayacağını ileri sürmüştür.

2.2 Ashforth ve Humphrey Yaklaşımı

Ashforth ve Humphrey (1993, s. 90), Hochschild' in aksine kişinin davranışının altında yatan duygudan çok, o duyguyu yansıtan davranışa yönelmişlerdir. Araştırmacılar duygusal emeğin fazladan bir çaba gerektirmediğini ve bunun sonucunun da stres oluşturmadığını ileri sürmüş ve duygusal emeğin, çalışanlar tarafından sürekli olarak kullanılmasından dolayı çalışanlarda bir alışkanlık haline geldiğini, bu nedenle de zamanla sergilenebildiğini ifade etmişlerdir (Ünler Öz, 2007, s. 6). Ashforth ve Humphrey'e göre, Hochschild' in savunmuş olduğu yüzeysel ve derinlemesine rol yapma davranışının çalışanlarda bir süre sonra alışkanlık haline geldiğini, artık o davranışı doğal bir şekilde sergileyebildiklerini savunmuşlar ve bunu Hochschild'inkine ilave üçüncü bir yöntem olarak "samimi davranış" şeklinde ifade etmişlerdir (Begenirbaş ve Turgut, 2014, s. 136).

Ashforth ve Humphrey (1993, s. 94), duygusal emeği sosyal kimlik kuramı çerçevesinde ele almışlardır. Araştırmacılara göre bireyler, kendilerini ve başkalarını birtakım sosyal grupların parçaları olarak görmekte, grubun özelliklerini benimseyerek kendi rolleriyle özdeşleştirmekte ve böylece duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki yıpratıcı etkileri azaltılmaktadır (Ashforth ve Humphrey, , Özgen, 2010, s. 19).

2.3. Morris ve Feldman Yaklaşımı

Morris ve Feldman duygusal emeği, çalışan müşteri arasındaki ilişkilerde örgütün istediği davranışı sergileyebilmek için sarfedilen çaba, planlama ve kontrol olarak tanımlamışlar ve duygusal emeği dört boyutlu bir olgu olarak açıklamışlardır (1996, ss. 987-995).

- **Duygusal Gösterim Sıklığı:** Çalışanların kendilerinden beklenen rolü ne derece gerçekleştirdiklerini ve aynı zamanda ne sıklıkla duygusal davranış kurallarına uyum sağladıklarını gösterir.
- **Duygusal Gösterim Kurallarına İlişkin Dikkat:** Çalışanın beklenen davranış kurallarına verdiği dikkat iki kategoriden oluşmaktadır. Birincisi, duyguların sergilenme süresi, ikincisi ise duyguların

yoğunluğudur. Çalışan duyguların gösterimi için müşteriye ne kadar uzun süreli ve yoğun davranırsa o kadar çok duygusal emek sarf eder.

- **Talep Edilen Duygusal Gösterim Çeşitliliği:** Çalışan duygularını ne derece çeşitlendirmişse, duygusal emekte o oranda artacaktır. Görev çeşitliliği fazla olan bir kişinin duygu çeşitliliğinin de fazla olması beklenmektedir.
- **Duygusal Çelişki:** Çalışandan beklenen rol ile çalışanın gerçekte hissettiği duygu durumu ile uyuşmaması halinde içine düştüğü durum duygusal çelişki olarak ifade edilmektedir. Breyler kendi hisleriyle örtüşmeyen duyguları göstermeye çalışırken daha fazla duygusal emek sarf etmektedirler.

2.4. Grandey Yaklaşımı

Duygusal emek konusuna ilişkin Alicia A. Grandey'e (2000, ss. 95-97) göre duygusal emek, organizasyonun beklediği davranış şeklini, çalışanın abartma veya bastırma yoluyla uygun bir hale getirerek sergilemesidir. Grandey duygusal emeğe yeni bir çerçeve oluştururken James J. Gross'un duygu düzenleme teorisinden yararlanmıştır. Gross (1998, s. 282) ise duygu düzenlemeyi, bireylerin duygularını ne zaman ifade edip, ne şekilde kullanacaklarına ilişkin bir süreç olarak tanımlamış ve duygu düzenlemeyi iki bölüme ayırmıştır. Bunlardan birincisi öncül odaklı duygu düzenleme, ikincisi ise tepki odaklı duygu düzenlemedir.

3. ÇATIŞMA YÖNETİM TARZI İLE DUYGUSAL EMEK İLİŞKİSİ

Yapılan literatür araştırmasında, "Çatışma Yönetimi Tarzı" ve "Duygusal Emek" arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan bir araştırmaya rastlanamamıştır. Bu ilişkinin daha önce incelenmemiş olması nedeniyle, bu başlık altında aktarılacak kavramsal ilişkiler; literatürde yer verilen görüş ve bulgular üzerinde çıkarsamada bulunma ve bulgular arası ilişkilendirme yoluyla oluşturulmuş, değişkenlerin birbirleri üzerindeki etki potansiyelleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Organizasyonlarda çatışmalar bireysel formda (birey ile başka bir birey arasında), grupsal formda (bireyle bir grup arasında) veya örgütsel formda (bireyle örgüt arasında) söz konusu olabilmektedir. Bu araştırmada ise; bireysel, grupsal ve örgütsel anlamda söz konusu olabilecek tüm çatışmaları yönetmede kullanmayı tercih ettiği çözüm tarzının, bireyin duygusal emek harcama düzeyi üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Çatışma yönetim tarzının duygusal emek üzerindeki etkisini açıklayabilmek üzere literatürde çalışılmış olan; *işten ayrılma niyeti*, *tükenmişlik*, *duygu yönetimi* ve *duygusal zeka* olguları kullanılabilir. Şöyle ki, yapılan bir araştırmada, çalışanların çatışma yönetiminde kullandıkları stratejilerle, *işten ayrılma niyeti* arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu, kullanılan çatışma yönetimi stratejilerinin işten ayrılma niyetini açıklamada önemli birer etken olduğu tespit edilmiştir (Eryeşil ve Öztürk, 2015, s. 149). İşten ayrılma niyetinin söz konusu olması veya artması, bireyin örgütle kendisi arasında bir uyumsuzluk oluştuğu ve bu durumun onu duygusal anlamda da bir çelişki içine soktuğu şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir çıkarımın haklılığına dair en önemli kanıt, Duygusal Çelişki Teorisi tarafından ifade edilmektedir. Şöyle ki, Duygusal Çelişki Teorisi'ne göre organizasyonun bir çalışandan beklediği rol ile, alt yapısını çalışanın kendi duygularının oluşturduğu rol arasındaki farkın artması, bireyde duygusal çelişki ortaya çıkarmaktadır. Bu farkın artışı ise çalışanın iş memnuniyetine, performansına, iş ilişkilerine ve işten ayrılma niyetine olumsuz yönde yansımaktadır (Begenirbaş ve Çalışkan, 2014, s. 113). O halde çatışma yönetiminde kullandığı çözüm tarzı nedeniyle birey duygusal çelişki yaşayabildiği ve bu çelişkinin şiddetine göre de işten ayrılma şeklinde bir karara varabildiğini söylemek mümkündür.

Çatışma yönetiminde kullanılan stratejinin, bireyin duygusal emek harcama düzeyini etkileyebildiğini açıklamada bir diğer olgu, *tükenmişlik* durumudur. Nitekim bir araştırmada, bir tarafın kazanıp bir tarafın kaybetmesi şeklinde sonuçlanan “hükmetme” yönteminin, kaybeden tarafta bastırılmış duyguların ortaya çıkmasına ve böylece bireyde tükenmişliğe neden olacağı, benzer biçimde sorunları görmezden gelen ve erteleyen “kaçınma” yönteminin kişiyi stres altına sokarak tükenmişlik düzeyini artırdığı ileri sürülmüştür (Göral, Bozkurt, & Bozkurt, 2015, s. 176).

Buna karşılık Erickson ve Ritter, bireyde tükenmişlik duygusunu artıran şeyin özellikle öfke gibi güçlü ve negatif duyguları bastırmak zorunda kalmak olduğunu ifade etmişlerdir (Aktaran Yürür ve Ünlü, 2011, s. 87). Bu iki araştırma bulgusu, kullanılan çatışma yönetim tarzının bireyin duygularını bastırmak zorunda kalmasıyla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Bu durum ise literatürde, Duygusal Emek harcanmasına yol açan “duygusal uyumsuzluk” bileşenine karşılık gelmekte; yani kişinin kendi duygularını duygusal bir maske ile bastırması ve sahte duygular sergilemesi anlamına gelen “yüzeysel rol yapma davranışı” olarak tanımlanmaktadır.

O halde kullanılan çatışma yönetim tarzının, bireyde tükenmişlik yaratarak onu yüzeysel rol yapma davranışını sergilemek zorunda bıraktığı, yani

bireyin duygusal emek harcama düzeyini artırdığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Bireyin çatışma yönetiminde kullandığı stratejilerin her birinin başarısının, bireyin gerçekte hissettiği duygularla, örgütün kendisinden sergilemesini beklediği duygular arasında kurduğu denge ile yakından ilişkili olduğu, diğer bir ifadeyle bir çalışanın örgütün kendisinden beklediği duyguları sergileyebildiği ölçüde başarılı sayılabileceği söylenebilir. Nitekim Ashforth ve Humphrey duygusal emek olgusunu; bireyin gerçek duygularını saf dışı bırakarak, kendisinden beklenen duygu durumuna bürünme (Aktaran Yürür ve Ünlü, 2011, ss. 85, 86) ve bu duygunun gerektirdiği davranışı sergileme çabası olarak ifade etmiştir (Eroğlu, 2010, s. 21).

Bu noktada karşımıza *duygu yönetimi ve duygusal zeka* olguları çıkmaktadır. Şöyle ki yapılan araştırmalar, bireyin çatışmayı başarılı bir şekilde sonuçlandırabilmesinin, onun kendi duyguları ile sergilemesi gereken doğru duygular arasında oluşabilecek farklılığı, örgütün lehine olacak şekilde giderebilmesindeki kabiliyetine, yani iyi bir duygu yönetimine (Özkan, 2013, ss. 67-69; Hochscilhd'den Aktaran, Kaya ve Serçeoğlu, 2013, s. 315) ve duygusal zekasındaki kıvraklığa bağlı olduğunu göstermektedir (Onay, 2011, s. 596).

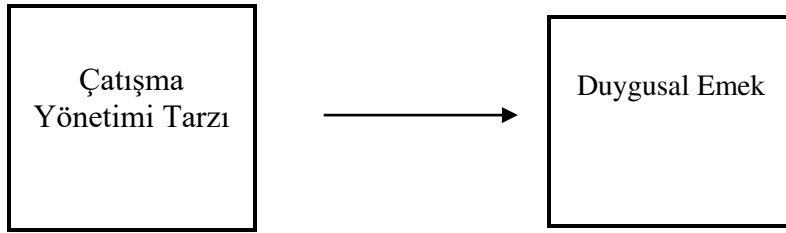
Yukarıda sunulan tüm görüş ve değerlendirmeler çerçevesinde geliştirilen araştırma hipotezleri şöyledir;

H1= Bireylerin kullandıkları çatışma yönetimi tarzı ile duygusal emek harcama düzeyleri arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişki vardır.

H2= Bireylerin kullandıkları çatışma yönetimi tarzı, duygusal emek harcama düzeylerini etkiler.

Yukarıda aktarılan kavramsal ilişkiler ve hipotezler ışığında tasarlanan araştırma modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 3.1: Araştırmanın Modeli

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Anakütle ve Örneklem Bilgileri

Araştırmanın ana kütlelerini Türkiye’de, Kars İli’nde faaliyet gösteren tüm kamu ve özel nitelikli Banka Şubelerinde çalışan toplam 199 kişiden oluşturmaktadır. Ana kütle için belirlenen örneklem sayısı ise 131 olarak hesaplanmıştır (Sample Size Calculator, 2016). Ancak eksik ve hatalı anket olabilmesi ihtimaline karşın örnekleme toplam 140 adet anket gönderilmiştir. Analizlerde kullanılabilir anket sayısı 140’tır.

4.2. Veri Toplama Araçlarına İlişkin Bilgiler

Katılımcıların çatışma yönetiminde kullandıkları stratejileri ve duygusal emek harcama düzeylerini belirleyebilmek için anket yönteminden yararlanılmış ve her bir değişkeni ölçmek üzere iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerdeki ifadeler Beşli Likert Tipi değerlendirme biçiminde tasarlanmış olup maddelere ait seçenekler; Hiç Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle Katılıyorum (5) şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırmada, katılımcıların çatışma yönetiminde kullandıkları çözüm tarzını belirleyebilmek amacıyla Rahim ve Magner tarafından geliştirilen, 28 ifadeden ve 5 boyuttan oluşan *Örgütsel Çatışma Ölçeği* (Rahim Organizational Conflict Inventory-II) kullanılmış olup, aşağıda sunulan 5 çözüm stratejisini içermektedir (1995, ss. 123-126):

- **Bütünleştirme (Integrating):** Bireyin kendisi, hem de karşı taraf için yüksek düzeyde kaygılandığını gösterir. Birey, her iki tarafın da kabul edebileceği ortak bir çözüme ulaşabilmek için açık olmaya, bilgi alışverişi yapmaya ve farklılıkları incelemeye, yani işbirliği yapmaya gayret eder (Ölçekte 1,4,5,12, 22, 23, 28 numaralı ifadeler).
- **Uzlaşma (Obliging):** Bireyin kendisi için az, çatışmada olduğu diğer taraf için yüksek düzeyde endişe duyduğu durumlarda tercih edilir. Uzlaştırıcı olmaya çalışan bu kişi, farklılıkları gözden geçirmeye gayret eder ve karşı tarafın kaygılarını gidermek için, ortak çıkarların üzerinde durmaya özen gösterir (Ölçekte 2,10,11,13,19,24 numaralı ifadeler).
- **Hükmetme (Dominating):** Bireyin kendisi için yüksek, karşı taraf için düşük düzeyde endişe duyduğu durumlarda kullanılan bir çözüm yöntemidir. Kazan-kaybet stratejisinin tipik bir örneğidir. Bu yöntemle birey çatışma halinde olduğu kişiye baskın gelme çabası içindedir

(Ölçekte 8,9,18,21,25 numaralı ifadeler).

- **Kaçınma (Avoiding):** Bu yöntemin kullanılması, bireyin hem kendisi hem de çatışmada olduğu diğer taraf için düşük düzeyde endişe duyduğunu gösterir. Bu yöntemi kullanan bireylerde; geri çekilme, sorumluluğu başkasının üzerine atma, yan çizme, “görmedim, duymadım, bilmiyorum” şeklindeki düşünme tarzının hakim olduğu görülür (Ölçekte 3,6,16,17,26,27 numaralı ifadeler).
- **Ödün Verme (Compromising):** Bireyin kendisi için de, çatışma halinde olduğu diğer taraf için de ılımlı olmaya gayret ettiği bir çözüm yöntemidir. Birey, ortak bir karara varabilmek için karşılıklı anlayış göstermek suretiyle, her iki tarafın da bazı şeylerden vazgeçmesinin en uygun çözüm yolu olduğuna inanır (Ölçekte 7,14,15,20 numaralı ifadeler).

Katılımcıların duygusal emek harcama düzeylerini ölçmek üzere kullanılan ölçek ise, Chu ve Murrmann tarafından geliştirilen Duygusal Emek Ölçeği’dir (Hospitality Emotional Labor Scale). Ölçek, orijinalinde toplamda 19 ifadeden ve 2 boyuttan oluşmaktadır (2006, ss. 1182-1183).

- **Duygusal Uyumsuzluk (Emotive Dissonance):** Yüzeysel rol yapma davranışı ile derinlemesine rol yapma davranışı arasındaki uyumsuzluktur. Bir çalışanın sergilediği duygular ile gerçekte hissettiği duyguların birbiriyle örtüşme derecesini ifade etmektedir (1. ve 11. ifadeler arası).
- **Duygusal Çaba (Emotive Effort):** Bir çalışanın, doğru olan duyguyu sergileyebilmek için, derin rol yapma davranışında bulunma çabası içinde olma düzeyini temsil eder (12. ve 19. ifadeler arası).

4.3. Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntemler

Analizler öncesinde, araştırmada kullanılan ölçeklerin kabul edilir ölçüde geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olup olmadıklarını belirleyebilmek amacıyla yüzeysel ve yapı geçerlilikleri tespit edilmeye çalışılmış ve analizler için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin, temsil ettikleri değişkenleri ölçebilme konusunda güvenilir olup olmadıklarını belirleyebilmek amacıyla, Cronbach Alpha katsayısı yöntemi esas alınmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliklerini belirlemek üzere, her bir ölçek için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

Araştırmada faktör analizleri açısından örneklem büyüklüğünün uygun olup olmadığını belirleyebilmek üzere *Kaiser-Meyer-Olkin* (KMO) testi,

değişkenlerin faktör analizi için yeterli düzeyde bir korelasyona sahip olup olmadıklarını tespit edebilmek için de Sphericity testi yapılmıştır. Son olarak araştırmada; duygusal emek harcama düzeyi ile çatışma yönetme tarzı arasındaki ilişkinin var olup olmadığının tespit edilebilmesi amacıyla Korelasyon Analizi, duygusal emek harcama düzeyinin, çatışma yönetimi tarzı üzerindeki etkisini ve gücünü tespit edebilmek üzere Basit Doğrusal Regresyon ve Çok Değişkenli Regresyon Analizleri kullanılmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Örneklemden elde edilen verilere göre (Tablo 3.1), katılımcıların yarısından fazlasının erkek (%58,6) ve evli (%55) olan bireylerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların çoğu lisans programı mezunu (%61,4) olup, yaklaşık yarısı 31-40 yaş aralığındadır (%50,7). Örneklemdeki bireylerin önemli bir kısmı (%71,4) 1-10 yıl arasında bir deneyime sahiptir. Ayrıca örnekleme oluşturan bireylerin yarısından fazlası (54,3) memur statüsünde çalıştığı tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	N	%
Cinsiyet		
Erkek	82	58,6
Kadın	58	41,4
Medeni Durum		
Evli	77	55,0
Bekâr	63	45,0
Yaş		
21-30 yaş	69	49,3
31-40 yaş	71	50,7
41-50 yaş	2	1,4
Eğitim		
Lise	29	20,7
Önlisans	20	14,3
Lisans	86	61,4
Lisansüstü	5	3,6
Deneyim		
1-10 yıl	100	71,4

11-20 yıl	36	25,7
21-30 yıl	4	2,9
31 yıl ve üstü	-	-
Unvan		
Memur	76	54,3
Yönetici Yardımcısı	50	35,7
Yönetici	14	10
Toplam	140	100,0

5.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini belirleyebilmek için ise Açıklayıcı Faktör Analizleri yapılmıştır. Ancak bu analizleri yapmadan önce araştırmanın yürütüldüğü örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test edebilmek üzere, her iki ölçek için de Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testleri yapılmıştır.

İlk olarak Örgütsel Çatışma Ölçeği için hesaplanan KMO değeri 0,867'dir (Tablo 2). KMO'nun 0,60'dan yüksek ve Sphericity Testinin anlamlılığının 0,000 olması, verilerden anlamlı faktörler elde edilebileceğini göstermektedir (Leech et al., 2005, s. 82).

Tablo 2: Örgütsel Çatışma Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin ve Barlett Küresellik Testi Oranları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		0,867
Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity)	Ki-kare	2539,396
	S.d.	351
	p	0,000

Duygusal Emek Ölçeği için yapılan Sphericity testinde ise KMO değeri 0,722 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). KMO'nun 0,60'dan yüksek ve Sphericity Testinin anlamlılığının 0,000 olması, verilerden anlamlı faktörler elde edilebileceği yönünde yorumlanmaktadır (Leech et al., 2005, s. 82).

Tablo 3: Duygusal Emek Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin ve Barlett Küresellik Testi Oranları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		0,723
Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity)	Ki-kare	1072,375
	S.d.	136
	P	0,000

Ölçekler için yapılan açıklayıcı faktör analizleri sonrasında, ilk olarak Örgütsel Çatışma Ölçeği'nin yapısal geçerliliğe sahip olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu analiz sonucunda ölçeğin 5 faktörlü bir yapı sergilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, ölçekte yer alan 5. maddenin (“Bir soruna doğru bir çözüm bulabilmek için yöneticimle birlikte çalışmaya gayret ederim.”) herhangi bir faktör altına girmediği tespit edilmiş, bu nedenle söz konusu madde analizlerin sonraki aşamalarına dahil edilememiştir. Ölçek maddelerine ilişkin faktör yüklerini gösteren açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Çatışma Yönetimi Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Varimax Yöntemiyle Oluşturulmuş Yeni Faktör Yapısı				
	1. Boyut	2. Boyut	3. Boyut	4. Boyut	5. Boyut
Ç15	0,787				
Ç1	0,782				
Ç2	0,764				
Ç7	0,689				
Ç23	0,674				
Ç14	0,595				
Ç24	0,585				
Ç10	0,513				
Ç3	0,496				
Ç4	0,410				
Ç13		0,788			
Ç11		0,752			
Ç17		0,741			
Ç16		0,695			
Ç20		0,675			
Ç6		0,623			

Ç22			0,732		
Ç19			0,617		
Ç21			0,591		
Ç12			0,512		
Ç28				0,767	
Ç27				0,730	
Ç25				0,586	
Ç26				0,427	
Ç9					0,764
Ç8					0,694
Ç18					0,507
Ç5	-	-	-	-	-

Örgütsel Çatışma Ölçeği'nin orijinal yapısı; maddelerin faktörler altındaki dağılımı ve ifadelerin anlam açısından hedefleri dikkate alındığında, 1. boyut "Bütünleştirme", 2. boyut "Kaçınma", 3 boyut "Hükmetme", 4. boyut "Uzlaşma" ve 5. Boyut "Ödün Verme" olarak adlandırılmıştır.

Ayrıca, oluşan yapıdaki tüm maddelerin faktör yüklerinin kabul edilebilir sınır olan 0,40'ın (Leech et al., 2005, s. 67) üzerinde oldukları görülmüştür. Bu yapının, varyansın %65,663'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Örgütsel Çatışma Ölçeğine ait faktör yapısının varyansı açıklama oranının yüksek olduğu da dikkate alındığında, ölçeğin tatmin edici düzeyde yapısal geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Duygusal Emek Ölçeği'nin yapısal geçerliliğe sahip olup olmadığı belirleyebilmek üzere yapılan açıklayıcı faktör analizinde ise ölçeğin 2 faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür.

Fakat ölçekte yer alan 4. ("Müşterilere yansıttığım duygular, gerçekten hissettiklerimle uyumludur.") ve 19. ("Gerçekten hissetmediğim bir duyguyu sergilediğim zaman, davranışlarıma daha fazla odaklanmak zorunda kalırım.") maddeler, herhangi bir faktör altına girmediğinden sözü geçen maddeler, devam eden analiz aşamalarına dahil edilememiştir. İlgili ölçeğin maddelerine ilişkin faktör yüklerini gösteren açıklayıcı faktör analizi sonuçları ise Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: Duygusal Emek Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Varimax Yöntemiyle Oluşturulmuş Yeni	
	1. Boyut	2. Boyut
D3	0,801	
D6	0,773	
D9	0,717	
D2	0,692	
D5	0,689	
D1	0,614	
D7	0,461	
D8	0,456	
D15		0,777
D17		0,727
D13		0,718
D16		0,713
D14		0,708
D18		0,573
D12		0,561
D11		0,479
D10		0,466
D4	-	-
D19	-	-

Orijinal yapısıyla oldukça uyumlu olduğu görülen yeni faktör yapısına göre; 1. boyut “Duygusal Uyumsuzluk”, 2. boyut “Duygusal Çaba” olarak isimlendirilmiştir. Bununla birlikte analiz sonucunda oluşan yeni yapıdaki tüm maddelere ait faktör yüklerinin kabul edilebilir sınır olan 0,40’ın (Leech, Barret, & Morgan, 2005, s. 67) üzerinde oldukları tespit edilmiştir. Oluşan faktör yapısının, varyansın %63,502’ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Faktör yapısının varyansı açıklama oranının yüksek olduğu, dolayısıyla Duygusal Emek Ölçeği’nin yapısal açıdan yeterli düzeyde yapısal geçerliliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

5.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Açıklayıcı faktör analizleri sonrası sergilenen faktör yapılarına göre, Örgütsel Çatışma Ölçeği ve Duygusal Emek Ölçeği’nin güvenilirliğini

belirleyebilmek için, Likert tipi ölçekler için en yaygın olarak kullanılan Cronbach Alpha iç tutarlılık ölçütü kullanılmıştır. Bu ölçüt kullanılarak hesaplanan Örgütsel Çatışma Ölçeği'ne ve her bir boyutuna ait güvenilirlik değerleri aşağıda sunulmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: Örgütsel Çatışma Ölçeği'ne ve Boyutlarına Ait Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Cronbach Alpha Değerleri
Bütünleştirme	0,911
Kaçınma	0,873
Hükmetme	0,751
Uzlaşma	0,789
Ödün Verme	0,729
Örgütsel Çatışma Ölçeği	0,938

Tablo 6'da sunulan analiz sonuçları incelendiğinde, ölçek geneli için hesaplanan Cronbach Alpha değerinin 0,744 olduğu görülmektedir. Örgütsel Çatışma Ölçeği'ne ilişkin her bir boyuta ait Cronbach Alpha değerleri ise sırasıyla; Bütünleştirme boyutu için 0,911, Kaçınma boyutu için 0,873, Hükmetme boyutu için 0,751, Uzlaşma boyutu için 0,789 ve Ödün Verme boyutu için 0,729 olarak hesaplanmıştır. Literatürde bu değerlerin 0,70 ve üzerinde olmasının, kabul edilebilir olarak yorumlandığı görülmektedir (Morgan, 2004, s. 122). Bu bulgulardan hareketle, Örgütsel Çatışma Ölçeğinin bu araştırma için istatistiksel olarak yüksek düzeyde güvenilir olduğunu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci ana değişkenini ölçmede kullanılan Duygusal Emek Ölçeği için Cronbach Alpha ölçütünün kullanıldığı güvenilirlik analizleri sonuçları ise Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Duygusal Emek Ölçeği'ne ve Boyutlarına Ait Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Cronbach Alpha Değerleri
Duygusal Uyumsuzluk	0,827
Duygusal Çaba	0,819
Duygusal Emek Ölçeği	0,744

Tablo 7'de görüldüğü üzere, Duygusal Emek Ölçeği'ne ait Cronbach Alpha değeri ölçek geneli için 0,744 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin boyutları olan Duygusal Uyumsuzluk ve Duygusal Çaba için hesaplanan Cronbach Alpha

değerleri ise sırasıyla 0,827 ve 0,819'dur. Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üzerinde olması, literatürde kabul edilebilir bir değer olarak değerlendirilmektedir (Morgan, 2004, s. 122). Bu bulgulardan hareketle, Örgütsel Çatışma Ölçeğinin yeterli güvenilirliğe sahip bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

5.4. Korelasyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Çatışma Yönetimi Tarzı ve Duygusal Emek değişkenleri ve bu değişkenlere ait boyutlar arasındaki ilişkilerin varlığını belirlemek amacıyla, Pearson Korelasyon Katsayısı esas alınmıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayısının 0,70 ile 1,00 değerleri arasında olması “yüksek”, 0,30 ile 0,70 arasında olması “orta” ve 0,00 ile 0,30 arasında olması ise “düşük” düzeyde bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2002). Araştırma değişkenleri ve bu değişkenlere ait her bir boyut için yapılan korelasyon analizlerine ait sonuçlar aşağıda sunulmuştur (Tablo 8).

Tablo 8.

FAKTÖRLER	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	D1	D2	Ç.Y.T	D.E.
Ç1.Bütünleştirme	1								
Ç2.Kaçınma	0,499**	1							
Ç3.Hükmetme	0,686**	0,544**	1						
Ç4.Uzlaşma	0,536**	0,608**	0,554**	1					
Ç5.Ödün Verme	0,514**	0,512**	0,528**	0,492**	1				
D1.Duygusal Uyumsuzluk	0,398**	0,271**	0,007**	0,276**	0,094**	1			
D2.Duygusal Çaba	0,708**	0,354**	0,629**	0,395**	0,408**	-0,87	1		
ÇATIŞMA YÖNETİM TARZI	0,858**	0,775**	0,804**	0,739**	0,686**	0,189**	0,656**	1	
DUYGUSAL EMEK	0,544**	0,457**	0,438**	0,489**	0,355**	0,729**	0,619**	0,600**	1

*P<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 8’de sunulan analiz sonuçları incelendiğinde Çatışma Yönetim Tarzı ve Duygusal Emek arasında genel olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Bulgular, bu ilişkinin kuvveti açısından değerlendirildiğinde, Çatışma Yönetim Tarzı ile Duygusal Emek değişkenleri arasında hesaplanan Pearson Korelasyon Katsayısı’nın ($r=0,600$, $p=0,000$, $p>0,05$), *genel olarak orta düzeyde, olumlu ve anlamlı bir ilişkiye işaret ettiği* olarak 0,99 güvenilirlikle söylenebilir.

Korelasyon analizi bulguları, Çatışma Yönetimi Tarzı boyutlarının Duygusal Emek değişkeninin boyutları ile olan ilişkileri açısından incelendiğinde (Tablo 3.8), Duygusal Uyumsuzluk boyutu ile en güçlü ilişkiye sahip olan boyutun “Bütünleştirme” boyutu olduğu ($r=0,398$), ilişki düzeyi olarak bir sonraki boyutun “Uzlaşma” boyutu olduğu ($r=0,276$), en zayıf ilişkinin ise “Hükmetme” boyutuyla olduğu görülmektedir ($r=0,007$).

Korelasyon tablosu Duygusal Çaba boyutu açısından değerlendirildiğinde ise, bu boyutla en güçlü ilişkinin Çatışma Yönetimi tarzı boyutlarından “Bütünleştirme” boyutu ile olduğu ($r=0,708$), en düşük ilişkinin ise “Kaçınma” boyutu ile olduğu görülmektedir ($r=0,354$).

Korelasyon analizlerine ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde, örneklemdaki bireylerin kullandıkları çatışma yönetim tarzlarının tamamının, duygusal emek harcama düzeyi ile olumlu yönde ve önemli düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. *Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir.*

5.5. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Çatışma Yönetimi Tarzı ve boyutlarının Duygusal Emek ve boyutları üzerindeki olumlu veya olumsuz yönde bir etkisi olup olmadığını, var ise bu etkinin gücünü tespit edebilmek amacıyla “Basit Doğrusal Regresyon” ve “Çok Değişkenli Regresyon” analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde Çatışma Yönetimi Tarzı bağımsız değişken, Duygusal Emek ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Regresyon analizlerine ilişkin bulgular Tablo 9’daki gibidir.

$$Y= 1,509 + (0,449 \times X1)$$

Tablo 9: Çatışma Yönetimi Tarzı ve Duygusal Emek İçin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken: Duygusal Emek	
	B	t
Çatışma Yönetimi Tarzı	0,449	7,770
F	77,649***	

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 9’da sunulan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, Çatışma Yönetimi Tarzının Duygusal Emek değişkenini anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir ($p<0,001$). Bu bulgudan hareketle, araştırmaya katılan bireylerin kullandıkları çatışma yönetimi tarzının, onların duygusal emek harcamalarına yol açtığını söylemek mümkündür. *Dolayısıyla, H2 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.*

Ayrıca Çatışma Yönetim Tarzı değişkenine ait boyutların, Duygusal Emek değişkenine ait boyutlar üzerinde etkisi olup olmadığı da incelenmiştir. Bireylerin çatışma yönetiminde kullandıkları çözüm stratejilerinin Duygusal Emek değişkenine ait boyutların ne kadarını açıklayabildiği, iki adımlı bir analizle belirlenmeye çalışılmıştır. Analizin ilk adımında Çatışma Yönetimi Tarzı boyutlarının, Duygusal Emek değişkenine ait Duygusal Uyumsuzluk boyutu üzerindeki etkileri, ikinci adımında ise aynı değişkenin “Duygusal Çaba” boyutu üzerindeki etkileri incelenmiştir. Regresyon analizlerine ait sonuçlar Tablo 10’da aktarılmıştır.

Tablo 10: Çatışma Yönetimi Tarzı Boyutları ve Duygusal Emek Boyutları Değişkenlerine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler: Çatışma Yönetimi Tarzı Boyutları	Bağımlı Değişken Duygusal Emek Boyutları			
	1. Adım: Duygusal Uyumsuzluk		2. Adım: Duygusal Çaba	
	β	t	β	t
Bütünleştirme	-0,011	-0,093	0,543***	6,421
Kaçınma	0,267*	2,455	-0,075	-0,938
Hükmetme	-0,272*	-2,277	0,302**	3,462
Uzlaşma	0,288*	2,620	-0,029	-0,357
Ödün Verme	-0,035	-0,344	0,022	0,296
F	4,577**		32,164***	

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 10 incelendiğinde, *analizin ilk adımında* elde edilen sonuçlara göre; Çatışma Yönetimi Tarzı değişkenine ait boyutlar arasında, Duygusal Emek değişkenine ait “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu açıklama gücü en yüksek olanların “Uzlaşma” ($\beta=0,288$, $t=2,620$ ve $p<0,05$) ve “Kaçınma” ($\beta=0,267$, $t=2,455$ ve $p<0,05$) boyutları olduğu, bu boyutların “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkiledikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, Çatışma Yönetimi Tarzı değişkenine ait “Hükmetme” boyutunun, Duygusal Emek değişkenine ait “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu anlamlı düzeyde ancak olumsuz yönde etkilediği ($\beta=-0,272$, $t=2,277$ ve $p<0,05$) görülmektedir. Bununla birlikte analizlerde, Çatışma Yönetimi Tarzı değişkenine ait diğer boyutlar olan “Bütünleştirme” ve “Ödün Verme” boyutlarının, “Duygusal Uyumsuzluk” boyutuna yaptıkları etkinin anlamlı düzeyde olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 3.11’teki bulgulara bakıldığında, Çatışma Yönetimi Tarzı boyutları arasında, “Duygusal Çaba” boyutuna en güçlü etkiyi yapan boyutun “Bütünleştirme” boyutu olduğu ($\beta=0,543$, $t=6,421$ ve $p<0,001$) dikkat çekmektedir. Etki gücü açısından bu boyutunun ardından “Hükmetme” boyutunun geldiği ($\beta=0,302$, $t=3,462$ ve $p<0,01$), “Duygusal Çaba” boyutunu olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçları, Bu analizin sonuçları Çatışma Yönetimi Tarzı değişkenine ait diğer boyutlar açısından incelendiğinde, “Kaçınma” “Uzlaşma” ve “Ödün Verme” boyutlarının, “Duygusal Çaba” değişkenini açıklama güçlerinin yeterli ve anlamlı düzeyde olmadığını söylemek mümkündür.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütlerde herhangi bir konuda çatışma yaşanması kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Organizasyonun başarısı için önemli olan husus ise, çatışmanın nasıl yönetildiğidir. Çatışmanın kaynağı doğru tespit edildiğinde ve uygulanacak çatışma yönetim tarzı iyi bir şekilde seçildiğinde, çatışmalardan gelecek olası zararlar engellenebilir, tehditler fırsata dönüştürülebilir.

İşletme çalışanları çatışmaya maruz kaldıklarında, yaşanan çatışmayı kendi lehlerine ya da örgütün lehine çevirmek için bir takım çatışma yönetim tarzlarını kullanabilmektedirler. Bunlar (Rahim, 2002); bütünleştirme (bireyin çatışmanın çözümü konusunda kendisi ve karşı taraf için yüksek düzeyde kaygı duyması), uzlaşma (bireyin kendisi için az, çatışmada olduğu diğer taraf için yüksek düzeyde endişe duyması), hükmetme (Bireyin kendisi için yüksek, karşı taraf için düşük düzeyde endişe duyması), kaçınma (birey kendisi için de,

çatışmada olduğu diğer taraf için de düşük düzeyde endişe duyması) ve ödün vermedir (Bireyin kendisi için de, çatışma halinde olduğu diğer taraf için de ılımlı olmaya gayret etmesi). Örgütsel çatışmanın çözümünde uygulanan bu stratejilerin doğru bir şekilde seçilip uygulanması, çatışmanın varacağı sonucu önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Örgütlerde yaşanan çatışmaların yönetimi, beraberinde etkili bir duygu yönetimini de getirmektedir. Çünkü çatışma, bireyin duygusal dengesini değiştirme gücü yüksek bir deneyimdir ve birey bir yandan duygularını yöneterek çatışmaya yön vermektedir. Kişinin yaşadığı çatışmalar onu öfke, sinir veya strese maruz bırakabilmektedir. Nitekim duygusal çelişkiye düşen bireyler, kimi zaman belirli bir süreden sonra kendilerini içten içe iki yüzlülük, sahtekarlık gibi sıfatlarla tanımlamaya başlamakta, belki de bu nedenle yoğun ve ağır stres altına girerek tükenmişliğe, yabancılaşmaya, işten ayrılma düşüncesine ve rol çatışmalarına doğru sürüklenebilmektedir. Böylesine bir sıkıntı içinde ve baskı altında bulunan bir çalışan, zamanla hem kendisi, hem çevresi ile hem de işi ile çatışma içine girebilmektedir.

Bu çalışmada ise kullanılan çatışma yönetimi stratejisinin, bireyin duygusal emek harcama durumu ile ilişkisi incelenmiştir. Söz konusu ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla, Kars İli'nde faaliyet göstermekte olan kamu ve özel nitelikteki tüm bankalarda çalışan 140 birey üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma örneklemeden elde edilen veriler üzerinde yapılan analizlere ilişkin genel sonuçları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Veriler üzerinde yapılan genel demografik dağılım analizlerine göre, çalışmaya bireylerin çoğunluğu erkek evli ve 31-40 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Benzer biçimde katılımcıların çoğu lisans mezunu olup, 1-10 yıl arası deneyime sahip ve memur statüsünde çalışan bireylerdir.

Ölçeklerin yapısal geçerliliğini belirleyebilmek üzere yapılan Açıklayıcı Faktör analizlerinde, Çatışma Yönetimi Tarzı Ölçeği'nin Bütünleştirme, Uzlaşma, Hükmetme, Kaçınma ve Ödün Verme şeklinde 5 faktörlü bir yapı sergilediği ve bu yapının yapısal olarak geçerli olduğu (KMO=0,867) görülmüştür. Aynı şekilde Duygusal Emek Ölçeği için yapılan analizler, ölçeğin Duygusal Uyumsuzluk ve Duygusal Çaba şeklinde 2 faktörlü bir yapı sergilediğini ve bu yapının da geçerli nitelikte olduğunu göstermiştir (KMO=0,722). Ölçeklerin güvenilirliğini tespit edebilmek üzere yapılan ve Cronbach Alpha ölçütünün esas alındığı güvenilirlik analizlerinde, bu ölçütün Çatışma Yönetimi Tarzı Ölçeği için 0,938 ve Duygusal Emek Ölçeği için 0,744 olduğu görülmüş, dolayısıyla her iki ölçeğin de istatistiksel açıdan güvenilir

olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın değişkenleri olan Çatışma Yönetimi Tarzı ve Duygusal Emek arasında bir ilişki olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla hem ana değişkenler, hem de değişkenlere ait boyutlar üzerinde korelasyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde ana değişkenler olan Çatışma Yönetimi Tarzı ve Duygusal Emek arasında hesaplanan Pearson Correlation Katsayısı (r) 0,600 olarak tespit edilmiş ve bu iki değişken arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,01$). Dolayısıyla örnekleme yer alan bireylerin kullandıkları çatışma yönetimi tarzı ile duygusal emek harcamaları arasındaki olumlu yönlü ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. *Bu bulgu, örnekleme yer alan bireylerin taraf oldukları çatışmaları çözmek üzere harekete geçmelerinin, onları duygusal emek harcamak zorunda bıraktığını, herhangi bir çatışma çözüm tekniğinin, bireyin duygusal açıdan uyumsuzluk yaşamasına veya bir enerji kaybetmesine neden olabileceğini göstermektedir.*

Her iki değişkene ait boyutlar arasındaki ilişkileri belirleyebilmek üzere yapılan korelasyon analizlerinde ise, Duygusal Emek değişkenine ait “Duygusal Uyumsuzluk” ($r=0,398$) ve “Duygusal Çaba” ($r=0,708$) boyutları ile en güçlü ilişkinin, Çatışma Yönetimi değişkenine ait “Bütünleştirme” boyutuna ait olduğu görülmüştür. Bu ilişki olumlu yönde ve anlamlıdır ($p < 0,01$). Bu bulgu, örnekleme yer alan ve çatışma yönetimi tarzı olarak “Bütünleştirme” stratejisini kullanan bireylerin, doğru olan duyguyu sergileyebilmek için derin rol yapma çabası harcayan bireyler olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte bulgular, çatışma yönetimi tarzı olarak “Hükmetme” yöntemini kullanan katılımcıların, duygusal açıdan pek uyumsuzluk yaşamadıklarını ortaya koymaktadır ($r=0,007$). Çatışma yönetiminde “Kaçınma” tarzını kullanan katılımcıların ise, duygusal çaba harcama yani doğru olan duyguyu karşıya aktarabilmek için onu içlerinde sanki gerçekmiş gibi hissetmeye çalışma konusunda en az çabayı sarf ettikleri, analizlerden elde edilen bulgular arasındadır. *Çatışma yönetim tarzları arasında bulunan bütünleştirme stratejisinde fedakarlık yapma oranı daha yüksek olduğu için, çatışma anında derin rol yapma davranışlarının sergilenmesi mantıklıdır. Aynı zamanda diğer bir strateji olarak karşımıza çıkan hükmetme de ise duygusal uyumsuzluk yaşandığı pek görülmemektedir, çünkü kişinin baskıcı olması ve kendini düşünmesi duygusal uyumsuzluk yaratmayacaktır. En az duygusal çabanın mevcut olduğu strateji ise kaçınma olarak karşımıza çıkmaktadır, bunun sebebi ise bu stratejinin bir gereği olarak kişinin umursamaz tavırları ve kendini geri çekme isteğidir.*

Kullanılan çatışma yönetimi stratejisinin, bireyin duygusal emek

harcama düzeyi üzerinde bir artırıcı veya azaltıcı türde bir etkisi olup olmadığını belirlemek üzere; ana değişkenler arasında Basit Doğrusal Regresyon, değişkenlere ait boyutlar arasında ise Çok Değişkenli Regresyon Analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, *araştırmaya katılan bireylerin, çatışmayı yönetmek üzere kullandıkları çözüm stratejisinin, onların duygusal emek harcamalarına yol açtığını, onları gerçekte hissetmedikleri duyguları hissetmeye çalışma yönünde harekete geçirebildiğini göstermektedir.*

Değişkenlere ait her bir boyutun birbirleri üzerindeki etkisini ve bu etkinin gücünü tespit edebilmek amacıyla yapılan Çok Değişkenli Regresyon Analizi'nde ise *örneklemdaki bireyler çatışma yönetmek şeklinde yaptıkları tercihin, onların duygusal uyumsuzluk yaşamalarında, yani hissetmedikleri davranışları sergileme konusunda nispeten etkili olduğu söylenebilir. Ancak bulgular yapılacak böyle bir seçimin, bireylerin duygusal çaba harcamalarında, yani doğru olan duyguyu sergileyebilmek için derinden rol yapmak zorunda kalma konusunda etkili olabileceğini göstermektedir.*

Regresyon analizleri, her bir boyut bazında ayrı ayrı değerlendirildiğinde, Duygusal Emek değişkenine ait “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu açıklama gücü en yüksek olan Çatışma Yönetimi Tarzı'nın, “Uzlaşma” ($\beta=0,288$, $t=2,620$ ve $p<0,05$) ve “Kaçınma” ($\beta=0,267$, $t=2,455$, $p<0,05$) stratejileri olduğu, dolayısıyla bu stratejilerin “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkiledikleri anlaşılmaktadır. *Bu bulgular; bireyin kendisi için az, karşı taraf için yüksek düzeyde endişe duyduğu ve uzlaşmaya çalıştığı çatışmalarda veya çözüm yöntemi olarak geri çekilip sorumluluğu başkalarının üzerine atma şeklinde bir davranışı uygun gördüğü çatışmalarda, gerçekte hissettiğinden daha farklı duygular yansıtma yoluna başvurabileceğini göstermektedir. Böyle bir bulgu elde edilmesinin nedeninin, uzlaşma stratejisinde karşı tarafın kaygılarının giderilmesinden dolayı kişinin kendi duygularından taviz vermek zorunda kalabilmesi olduğu söylenebilir. Bu da, kişide duygusal uyumsuzluk yaşama hissini artırabilir. Yine kaçınma stratejisinde de görmezden gelme ve umursamama durumları yaşanabileceğinden dolayı kişi farklı duygular yansıtma yolunu tercih edebilir.*

Analizler sonrası ilgi çeken bir bulgu ise, Çatışma Yönetimi Tarzı değişkenine ait “Hükmetme” boyutunun, Duygusal Emek değişkenine ait “Duygusal Uyumsuzluk” boyutunu anlamlı düzeyde, fakat olumsuz yönde etkilediğinin tespit edilmiş olmasıdır ($\beta=-0,272$, $t=2,277$ ve $p<0,05$). Analizlerde, çatışma yönetiminde kullanılan diğer stratejilerin ise katılımcıların duygusal emek harcama düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. *Böyle bir bulgu örneklemda, çatışma yönetiminde “Hükmetme”*

stratejisini, yani kazan-kaybet stratejisini seçerek çatışma halinde olduğu kişiye karşı baskın gelmeyi tercih eden bireylerin, gerçekte hissetmediği duyguları sergileme ihtiyacının azalabileceğini, diğer bir ifadeyle bu tür bir stratejiyi kullanan bireylerin, hislerini gizleme ihtiyacı duymayabileceğini göstermektedir. Çatışmayı yönetmek üzere seçilen bu tarz gereği, kendi kazancı uğruna karşı tarafı neredeyse göz ardı etmesi, böyle bir bulguyu mantıken isabetli kılmaktadır.

Regresyon analizleri, Duygusal Emek değişkeninin diğer boyutu olan “Duygusal Çaba” açısından değerlendirildiğinde, bu boyutu açıklama gücü en yüksek olan Çatışma Yönetimi Tarzı boyutunun “Bütünleştirme” boyutu olduğu, ($\beta=0,543$, $t=6,421$ ve $p<0,001$) tespit edilmiştir. Analizlerde “Duygusal Çaba” boyutunu açıklama gücü en yüksek olan ikinci boyutun “Hükmetme” olduğu ($\beta=0,302$, $t=3,462$ ve $p<0,01$), her iki boyutun da, “Duygusal Çaba” boyutunu olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Bununla birlikte, çatışmayı yönetmede kullanılan diğer stratejilerin böyle bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. *Bu bulgulara göre örnekleme, çatışmayı yönetmek üzere her iki tarafın da kabul edebileceği ortak bir çözüm bulmak için işbirliği yapma yolunu veya çatışma halinde olunan karşı tarafa baskın gelme yöntemini tercih eden bireylerde, bu stratejileri kullanmanın, onların doğru olan duyguyu gerçekten hissedip sergileyebilme güçlerini artırdığı söylenebilir.*

Yapılan tüm korelasyon ve regresyon analizleri sonrasında araştırma hipotezlerinin kabul edildiği ($H1$ ve $H2$) tespit edilmiştir.

Bu araştırmada, ilgili örneklem dahilindeki bireylerde, çatışma yönetiminde kullanılan stratejilerin, bireylerin duygusal emek harcama düzeyleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, işletmelerde çalışan bireylere çatışma yönetimi, duyguların yönetimi ve duygusal zekanın geliştirilmesi gibi konular kapsamında verilecek iletişim ve empati geliştirme eğitimlerin, duygusal emek harcamanın çalışanlar üzerinde olumsuz sonuçların en başından engellenmesinde ve çalışanların performanslarının güçlendirilmesi konusunda etkili olabileceği söylenebilir.

Araştırmada, çatışma yönetiminde hükmetme stratejisini katılımcıların, duygusal uyumsuzluk yaşama düzeylerini azalttığı, ancak bu stratejiyi kullanmanın duygusal çaba harcama, yani derin rol yaparak doğru duyguyu içlerinde hissetme çabalarını güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, çatışma yönetiminde kullanılan stratejiler arasında “Hükmetme” stratejisinin, bireylerin gerçekte hissettiği duygularla, sergilemeleri gereken duyguların birbirine en çok yakınlaştığı strateji olduğunu göstermektedir. Ancak

araştırmanın yapısı gereği, bu durum sadece çatışmayı yöneten taraf için ölçülebilmüş olumlu bir sonuçtur. Bu stratejinin başarılı olması halinde, çatışmayı kaybedecek olan taraf için bu stratejini ne tür sonuçlar doğurabileceği ölçülememiştir. Bu husus, gelecekte yapılacak araştırmalar için bir çıkış noktası olabilir.

Bu araştırmada çatışma yönetiminde kullanılan stratejilerin, bireylerin duygusal emek harcama düzeyleri üzerinde etkisi incelenmiştir. Gelecekteki araştırmalarda, araştırmanın “ilişkiler” kısmında teorik olarak sunulduğu üzere, bu iki değişken arasındaki etkide; “duygu yönetimi”, “duygusal zeka”, “tükenmişlik” veya “işten ayrılma niyeti” gibi değişkenlerin veya ilişkili olabilecek diğer değişkenlerin “aracı etkilerinin” ölçülmesinin, konunun sınırlarını ve dayanaklarını daha da güçlendirebileceği söylenebilir.

7. KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2003). Çatışma yönetimi ve örgüt verimliliğine etkisi. *Kamu-İş*, 7(2), 2-27.
- Aksu, A. (2003). Örgütsel çatışma yönetimi. *Ege Eğitim Dergisi*, 2(3), 99-107.
- Ashforth, B. E. & Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Barutçugil, İ. (2002). *Organizasyonlarda duyguların yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Begenirbaş, M. & Çalışkan, A. (2014). Duygusal emeğin iş performansını ve işten ayrılma niyetine etkisinde kişilerarası çarpıklığın aracılık rolü. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 109-127.
- Begenirbaş, M. & Turgut, E. (2014). İş performansının sağlanmasında çalışanın duygusal emeğinin ve örgütte güven algısının etkileri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(3), 131-149.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (2.b.). Ankara: PegemA Yayınları.
- Chu, K. H. L. & Murrmann, S. K. (2006). “Development and validation of the hospitality emotional labor scale”, *Tourism Management*, 27, 1181-1191.
- Eroğlu, E. (2010). Örgütsel iletişimin işgörenlerin duygu gösterimlerinin yönetimine olan etkisi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6(3), 1-33.
- Eryeşil, K. & Öztürk, M. (2015). Çatışma yönetiminde kullanılan stratejilerin çalışanların işten ayrılma niyetlerine etkisi: Selçuklu belediyesi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(1), 137-154.
- Göral, M., Bozkurt, Ö. & Bozkurt, İ. (2015). Örgütsel çatışma yönetiminin tükenmişliğe etkisi: Çağrı merkezi çalışanlarına yönelik bir araştırma. 1. *Ulusal Toplumsal ve Kurumsal Çatışmalar/ Çözümler Kongresi*, 1(1), 163-182.
- Grandey, A. (2000). Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
- Gross, J. (1998). Antecedent and response-focused emotion regulation: Divergent

- consequences for experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: The commercialization of human feeling*. Berkeley and Los Angeles: University of California Pres.
- Karcıoğlu, F. & Alioğulları, Z. (2012). Çatışmanın nedenleri ve çatışma yönetim tarzları ilişkisi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 215-237.
- Kaya, U. & Serçeoğlu, N. (2013). Duygu işçilerinde işe yabancılaşma: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1, 311-346.
- Kruml, S. D. & Geddes, D. (2000). Exploring the dimensions of emotional labor: The heart of hochschild's work. *Management Communication Quarterly*, 14(8), 8-49.
- Öztaş, U. & Akın, O. (2009). Örgütsel çatışma yönetiminde cinsiyet farklılıkları: Antalya serbest bölgesinde bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 9-24.
- Leech, N. L., Barrett, K. C. & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics, use and interpretation*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Morgan, G., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. & Barrett, K. C. (2004). *Spss for introductory statistics, use and interpretation*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Morris, A. J. & Feldman, D.C. (1996). The dimensions, antecedents and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Onay, M. (2011). Çalışanın sahip olduğu duygusal zekasının ve duygusal emeğinin, görev performansı ve bağlamsal performans üzerindeki etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 587-600.
- Özgen, I. (2010). *Turizm işletmelerinde duygusal emek*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özkan, G. (2013). Çağrı merkezlerinde duygusal emek ve örgütsel iletişim. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(4), 64-80.
- Paydak, Ö. (2008). *Yapı şantiyelerinde çatışma yönetimi ve performans ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir çalışma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Pugh, D. S. (2001). Service with a smile: Emotional contagion in the service encounter. *Academy of Management Journal*, 44(5), 1018-1027.
- Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict, *The International Journal of Conflict Management*, 13(3), 206-235.
- Rahim, M. A. & Magner, N. R. (1995). Confirmatory factor analysis of the styles of handling interpersonal conflict: First-order factor model and its invariance across groups, *Journal of Applied Psychology*, 80(1), 122-132.
- Sample Size Calculator (2016). 12.10.2016 tarihinde <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm> adresinden erişildi.
- Sökmen, A. & Yazıcıoğlu, İ. (2005). Thomas modeli kapsamında yöneticilerin çatışma yönetimi stilleri ve tekstil işletmelerinde bir alan araştırması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 1-19.

- Türkay, O., Aydın, Ü. & Taşar, O. (2011). Motivasyonel ve yapısal etkenler altında duygusal emeğin işe bağlılığa etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 201-222.
- Ünler Öz, E. (2007). *Duygusal emek davranışlarının çalışanların iş sonuçlarına etkisi*. İstanbul: Beta Basım.
- Yıldız, T., Aykanat, Z. & Tüzemen S. (2016). Etik liderliğin sosyal sermaye üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 229-250.
- Yürür, S. & Ünlü, O. (2011). Duygusal emek, duygusal tükenme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi. Aşkın Keser (Ed.). *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2), 81-104.

SÜT SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN REKABET EDEBİLİRLİK DÜZEYLERİNİN PORTER'IN ELMAS MODELİ İLE ANALİZİ: ARDAHAN İLİ ÖRNEĞİ¹

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 23.03.2018

Yayına Kabul Tarihi: 09.04.2018

Zafer AYKANAT
Dr. Öğretim Üyesi
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
zaferaykanat@ardahan.
edu.tr
**orcid id: 0000-0003-
3160-933X**

Tayfun YILDIZ
Dr. Öğretim Üyesi
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
tayfunyildiz@ardahan.
edu.tr
**orcid id: 0000-0001-
5145-8677**

ÖZ | Günümüzün en önemli sosyo-ekonomik etkenine sahip olan endüstrilerden birisi olarak kabul edilen süt sektörü birçok alt dalları bünyesinde barındıran faaliyet kolu olarak öne çıkmakta olup ülkemizde de son yıllarda büyük bir gelişim göstermektedir. Bu gelişimin düzeyini, temel değişkenlerini ve dinamiklerini anlamak ve sektörün sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne katkıda bulunmak, sektör ve bölge ekonomisi için önem taşımaktadır. Bu çalışmada Porter'ın elmas modeli kullanılarak Ardahan'daki süt sektörünün ulusal rekabetçilik analizi yapılmıştır. Modeldeki faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici sektörler, firma stratejisi, yapı ve rekabet koşulları ve devlet desteği ve uygulamalar boyutları irdelenmiştir. Bulgulara göre, kümenin faktör koşullarında personel ve hammadde maliyetleri, talep koşullarında yerel talebin uluslararası talep haline gelme düzeyi ve komşu ülke payı, ilgili ve destekleyici sektörler koşullarının tamamı, firma stratejisi ve rekabet koşullarında KOBİ yapılanması ve yenilikçilik yapma düzeyi, devlet ve uygulamalara ilişkin koşulların tamamının düşük ve gelişmemiş ve vasat faktörler olduğu bulunmuştur. Elmas modeline ait alt boyutlar arasındaki ilişkiler incelendiğinde en yüksek ilişki ilgili destekleyici endüstriler ile devlet destekleri arasında çıkmıştır. En düşük ilişki ise faktör koşulları ile devlet destekleri arasında bulunmuştur. İlgili ve destekleyici endüstriler (2,46) ve devlet destekleri (2,27) gelişmemiş ve vasat faktörlerdir. Talep koşulları (2,94), firma stratejisi ve rekabet (3,22) nispeten gelişmiş, faktör koşulları (3,48) ise gelişmiş faktörler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süt Sektörü, Elmas Modeli, Ardahan

JEL Kodu: M10, M11,

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.007

Atıfta bulunmak için: Aykanat, Z. & Yıldız, T. (2018). Süt sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin rekabet edebilirlik düzeylerinin Porter'ın elmas modeli ile analizi: Ardahan ili örneği, *KAÜİİBFD* 9(17), 159-179.

¹ Bu çalışma, Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinatörlüğü tarafından, 2015/9 protokol numarası ile desteklenmiştir. Ayrıca 2017 yılında "Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda (Bandırma) özet bildiri olarak sunulmuştur.

AN ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS LEVELS OF FIRMS OPERATING IN THE MILK SECTOR USING PORTER'S DIAMOND MODEL: THE CASE OF ARDAHAN CITY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 23.03.2018

Accepted Date: 09.04.2018

Zafer AYKANAT
Asst. Prof.
Ardahan University
Faculty of Economic
and Administrative
Sciences
zaferaykanat@ardahan.
edu.tr

Tayfun YILDIZ
Asst. Prof.
Ardahan University
Faculty of Economic
and Administrative
Sciences
tayfunyildiz@ardahan.
edu.tr

ABSTRACT | Milk industry, which is adopted as one of the most important industries that has the most socio-economic determinants, comes into prominence as an operational branch comprised of a variety of sub-branches and also shows a significant development in Turkey in recent years. It is important for the sector and regional economics to better understand the level of the corresponding development, main determinants and dynamics and to contribute to the competitive advantage of the industry. This study concentrates on the national competitiveness analysis of the milk industry in Ardahan province using Porter's Diamond Model. The present study explores several dimensions of Porter's Diamond Model including factor, demand, associated and supportive industries, firm strategy, structural and competitiveness conditions and governmental incentives and implementation. Results reveal that clusters of personnel and raw material costs for factor conditions, the level of the transformation of national demand into international demand for demand conditions, all conditions for associated and supportive conditions, SME construction and the level of being innovativeness for firm strategy and competitiveness conditions, all conditions for governmental incentives and implementation condition were all found as lower-level, underdeveloped and mediocre factors.

When the relationships among the sub-dimensions of the diamond model are examined, the highest relationship has emerged between the relevant supporting industries and government support. The lowest relationship was found between factor conditions and government support. Relevant and supportive industries (2.46) and government support (2.27) are undeveloped and mediocre factors. Demand conditions (2.94), firm strategy and competition (3.22) are relatively advanced and factor conditions (3.48) are among the advanced factors

Keywords: Milk Industry, Diamond Model, Ardahan

Jel codes: M10, M11

Scope: Business administration

Type: Research

Cite this paper: Aykanat, Z. & Yıldız, T. (2018) An analysis of the competitiveness levels of firms operating in the milk sector using Porter's diamond model: The case of Ardahan city, *KAÜİBFD* 9(17), 159-179.

1. GİRİŞ

Günümüzde, rekabet kavramı daha çok firma düzeyinde bir kavram olmakla beraber, artık ulusal düzeyde de ele alınmaya başlanmıştır. Rekabet şartlarının değişken bir yapı içerisinde olması ve yaşanan küreselleşme, bir ulusun rekabet üstünlüğünün analiz edilebilmesi açısından yeni yöntemlerin uygulanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda Michael E. Porter, kapsamlı bir araştırma niteliği taşımakta olan, Elmas Modeli (Diamond Model)'ni ortaya koymuştur. “Bazı ulusların neden diğerlerine göre belirli sektörlerde daha rekabetçi olduğu” sorusuna yanıt vermeye çalışılan model, belirli bir sektörde ulusal rekabet gücünü belirleyen bazı unsurların birbirleriyle ilişkili olarak incelenmesini öngörmektedir. (Koç, 2014: s1).

Ülkeler arası ekonomik rekabet son 20 yıldır küreselleşmeyle birlikte önemli bir konu haline gelmiştir. Küresel rekabet ile birlikte ülke ekonomilerinin gelişmesinde “yerel” in etkisi tartışılmaya başlamış ve yerel / bölgesel kalkınmaya önem verilmeye başlamıştır. Yerel / bölgesel kalkınma ile birlikte rekabet politikaları da ülke ekonomileri üzerinde etkileyici olmaktadır. Yerel/bölgesel rekabet ülke ekonomilerinin ve küresel rekabet gücünün belirleyicisi olma yolundadır. Bu nedenle yerel / bölgesel rekabet gücünü artırmak uygulanan politikaların temel amacı haline gelmektedir (Akdağ vd, 2014: s323-324).

Adam Smith ve David Richard'dan beri ekonomistleri ilgilendiren bir konu da Rekabet kavramıdır. 4054 sayılı Rekabetin Korunması kanununda, rekabet kavramı; “*mal ve hizmet piyasalarında teşebbüslerin arasında özgürce kararlar verilebilmesini sağlayan yarış*” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca rekabet terimi ekonomide ise aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin piyasada daha fazla yer edinebilmek için kendi aralarında olan yarışı ifade etmek içinde kullanılmaktadır. Piyasa ekonomilerinin işlemlerini sağlayan rekabet, kar, satış miktarı ya da pazar payı gibi belirli hedeflere ulaşmaya çalışılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Üretim maliyetlerinin düşmesi ve üretimde verimin artması sektörün gelişmesi için önemlidir. Rekabet aynı zamanda firmaların fazla kar elde etmelerini önleyip, tüketici tercihlerini daha fazla dikkate alarak tüketici için de yararlar oluşturmaktadır (Baltacı, 2012: s2).

Rekabet eylemi, doğadaki pek çok canlı türünde olduğu gibi, insanın da yaradılış formatında var olan ve kazanma, üstün gelme, liderlik etme veya biriktirme yönünde harekete geçiren bir güdüdür (Yeşilkaya, 2016: s23-28).

İşletmelerin rekabet edebilmesindeki güçlükler de artış eğilimi göstermektedir. Porter tarafından 1990 yılında yayınlanan “Ulusların Rekabet

Üstünlüğü” adlı eserde, geliştirdiği model ile belirli sektörlerde bazı ulusların diğerlerine göre daha rekabetçi olmasını sağlayacak kriterler araştırılmıştır. Porter’a göre ülkeler, Elmas modeli kapsamında düşünüldüğünde, ulusal elmasın en verimli olduğu alanlarda kendilerini geliştirerek başarılı olabilmektedir. Bu durumda en önemli olan nokta ise, rekabet avantajını ülkelerin değil ülke içinde faaliyet gösteren işletmelerin gerçekleştirecek olmasıdır. Ayrıca, bir endüstri için bütün alanlarda avantajlı olmanın değil, çeşitli faktörler açısından üstün olmanın yeterli olabileceği belirtilmiştir. Kaldı ki, elmas modelinde ülkelerin, tüm endüstrilerde ve sektörlerde rekabet gücünü yüksek tutmalarının mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle, sadece başarılı olabileceği belli sektörlerde yoğunlaşması gibi önermelerde de bulunulmuştur (Koç, 2014:s2).

Literatürde “küme – kümelenme” tanımlarına bakıldığında, “coğrafi yakınlık”, “yoğunlaşma ve ilişki ağları” gibi kavramlarla birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu kavramlar, Alfred Marshall tarafından 1920’lerde sanayi bölgelerine yönelik yapılan çalışmalarıyla ortaya çıkmış, 1970’li yıllarda kuzeydoğu İtalya’da ön plana çıkan yeni sanayi bölgeleri ile tekrar gündeme gelmiştir (Alsaç, 2010: s7).

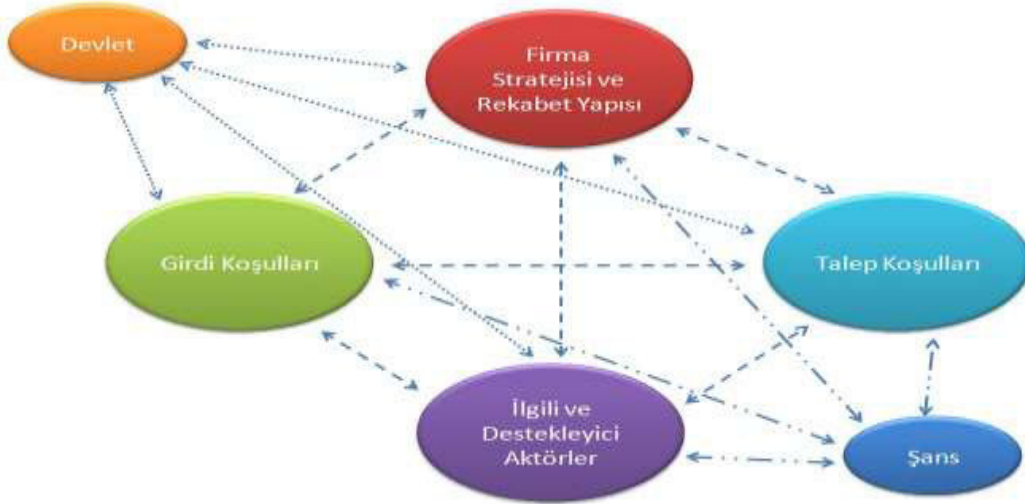
Porter kümelenmeyi, birbiriyle ilişkili olan işletmelerin ve kurumların belirli yerlerde coğrafi olarak yoğunlaşmaları olarak tanımlamıştır. Porter’a göre kümelenmeler, rekabet için önemli olan ve birbirleriyle ilişkili endüstrileri kapsamaktadır. Kümelenmeler genelde dikey olarak tedarik kanalları ve müşteriler, yatay olarak, tamamlayıcı ürün üretenleri, teknolojileri veya ortak girdi yönünden ilişkili işletmeleri kapsayacak şekilde genişlemektedir. Sonuç olarak birçok küme, kamu kurumları ve üniversiteler, standart belirleyen ajanslar, danışmanlar, mesleki eğitim kurumları ve sendikalar gibi uzmanlaşmış eğitim, öğretim, araştırma, bilgi ve teknik destek sağlayan kurumları da kapsamaktadır (Porter, 1998: s78)

Kümelenme; rekabet edebilirlik, işbirliği, öğrenme, yenilik üretimi, bilgi alışverişi ve karşılıklı etkileşim gibi özellikleri de içerisinde barındırmaktadır. Bölge düzeyinde yenilik ve kalkınma için firmalar arasındaki işbirliği, yeni bilgiye erişim, kamu ve özel kurum araştırma başarısı, üniversite - sanayi-kamu ilişkileri gibi konular önemli koşullar olarak görülmektedir (Karataş, 2006: s47).

Porter, geliştirdiği Elmas Modeli’yle bir ülkenin belirli endüstrilerde başarılı ve diğerlerinde başarısız olmasının nedenlerini açıklamıştır. Buna göre ülkeler en verimli olduğu endüstri ve endüstriyel alanlarda başarıya

ulaşmaktadır. Porter, Elmas Modeli ile firmaların rekabet avantajı elde etmelerinde etkiye sahip dört temel faktörü açıklamaktadır. Elmasın her bir köşesinde “girdi (faktör) koşulları”, “talep koşulları”, “ilgili ve destekleyici endüstriler” ve “firma stratejisi, yapısı ve rekabet durumu” bulunmaktadır (Porter, 1990: s71).

Porter’a göre, Rekabet ile ilgili olarak ulusal düzeyde en anlamlı kavram, verimliliktir. Bir ülkede bulunan işgücü ve sermayenin verimli kullanılması, yaşam standartlarını yükseltilmesinde etkin rol oynamaktadır. Bir ulusun uzun vadedeki yaşam standardını belirleyen en önemli faktör verimliliktir. Beşeri kaynak kullanımındaki verimlilik ücretleri, sermaye kullanımındaki verimlilik ise sermayeden elde edilecek getiriyi belirlemektedir. Sürdürülebilir verimlilik artışı ise, ekonominin kendisini sürekli geliştirmesine bağlıdır.

Kaynak:Porter; 1998, p.127

Bir ülkede faaliyet gösteren şirketler, üretmiş oldukları ürünün kalitesini yükseltmek, ürünlerine yeni özellikler ilave etmek, ürün teknolojilerini iyileştirmek veya üretim verimini artırmak için sürekli bir iyileştirme faaliyeti içerisinde bulunmalıdırlar. Bu iyileştirme amacı ile hareket eden şirketler, verimliliğin genellikle yüksek olduğu daha komplike segmentlerde rekabet edebilecek becerileri geliştirmek durumundadırlar. Bir ülkenin bütün alanlarda yüksek rekabet gücüne sahip

olması beklenemeyeceğinden, yapılması gereken, sınırlı kaynakların belirli alanlara verimli kullanılarak yönlendirilmesidir.

Porter'a göre, uluslararası alanda bazı şirketlerin kendileri dışında diğer şirketlere göre neden daha yüksek rekabet gücüne sahip olduğunu açıklayacak yeni bir teoriye ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan bu teorinin temelinde inovasyon kavramı yer almaktadır. İnovasyondan kast edilen, yeni teknolojiler geliştirmek ya da mevcut süreçleri daha iyi gerçekleştirebilecek yeni yollar bulmaktır.

Rekabet avantajı sağlamak için firmaların, ürün tasarımı, üretim süreçleri, pazarlama yaklaşımı hizmet içi eğitim gibi alanlarda rakiplerinden daha hızlı inovasyon faaliyetleri geliştirmesi gerekmektedir. İnovasyon çoğu zaman var olan fakat kendisine yeterince önem verilmemiş fikirlerin biraraya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Rekabet baskısı inovasyonu tetiklemekte ve bundan dolayı sürekli bir arayış ve bilgiye yatırımı gerektirmektedir (Uzunkaya, 2013:s10-11).

Klasik iktisat teorileri, ülkelerin gelecek nesillere bırakabileceği ülke toprağı, doğal kaynaklar ve nüfus gibi faktör havuzlarının nisbi avantajların belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Sadece makro ekonomik değişkenleri, ucuz veya yoğun işgücünü, devlet politikalarını veya yönetim tekniklerini rekabet avantajlarının belirleyicisi olarak görmek de doğru sonuçlara ulaşmak için yeterli değildir. Porter, daha geçerli bir paradigmaya ulaşabilmek için özelleştirilmiş (specific) endüstrilere yoğunlaşmış ve rekabetçiliğın yukarıda sayılan faktörlerden etkilendiğini ancak bazı durumlarda bu faktörlerin yoğun (abundant) olmasının sürdürülebilir büyümenin önünde engel olabileceğini ifade etmiştir. Porter, ulusların nitelikli işgücü, güçlü teknoloji, bilgi Melih Bulu, İ. Hakkı Eraslan, Hüseyin Kaya 54 birikimi ve kültür gibi kendi ileri faktör havuzlarını oluşturabileceğini ileri sürmüş ve bunun özelleşmiş koşullar altında gerçekleştiğini ifade etmiştir (Bulu vd, 2006 :s54).

Bu bağlamda Porter'ın geliştirdiği 4 ana faktör ve 2 ara faktör şu şekilde özetlenebilir; (Uzunkaya, 2013:s13).

a. Faktör Koşulları: Bir ülke ekonomisinin belirli bir sektörde rekabet edebilmesi için sahip olduğu üretim faktörlerinin durumunu ifade etmektedir (örn. nitelikli işgücü, altyapı kalitesi, gibi)

b. İç Talep Koşulları: İlgili Sektör tarafından arzı yapılan ürün veya hizmete yönelik iç piyasadaki talebin durumunu ifade etmektedir.

c. İlgili ve Destekleyici Sektörler: Sektöre girdi veren veya ilgili sektörlerin uluslararası rekabet gücünü (veya rekabet gücü eksikliğini) ifade etmektedir.

d. Şirket Stratejisi, Yapısı ve Rekabet Koşulları: Şirketlerin kuruluşu, yapısını, idaresini ve ilgili sektördeki rekabetinin niteliğini ülke içerisinde belirleyen koşulları ifade etmektedir.

e) Şans ve Devletin Rolü: Porter, geliştirdiği Elmas Modeli'nde unsurlar üzerinde etkili olan, küresel gelişmeler, şans faktörü ve devletin rolünü de dışsal faktörler olarak eklemiştir. Şans faktörü firmaların kontrolleri dışında ancak rekabet pozisyonu üzerinde etkisi olan ve bir sanayinin yapısını değiştirebilen etkilere sahiptir. Küresel gelişmelere, temel girdi piyasalarındaki (petrol vb.) dalgalanmalar, sermaye piyasası ve döviz kurlarındaki ani değişimler, alınan siyasi kararlar gibi örnekler verilebilir. Küresel gelişmeler, işletmeleri yeni fırsatlar sunma yada tehditler oluşturma şeklinde etkilemektedir (Alsaç, 2010: s22).

Elmas Modelinde, bir bileşenin etkisi diğerlerine de bağlıdır, Örneğin girdi dezavantajları yeterli rekabet olmadıkça firmaları yenilikçi olmaya da itmeyecektir. Elmas Modeli aynı zamanda kendi kendini kuvvetlendirme modelidir. Örneğin yüksek rekabet seviyesi yegâne özelleşmiş girdilerin oluşumuna neden olur. Firmaların diğer firmaların önünde yer alabilmeleri ve daha fazla kar elde edebilmeleri için, yenilik temelli bir organizasyon yapısını benimsemeleri gerekmektedir (Yeşilkaya, 2015:s97). Porter'a göre, sürdürülebilir bir rekabet için, işletmenin stratejisinin rakipleri tarafından taklit edilmesini zorlaştıran bazı engellerin varlığını gerektirir. Ancak, bu engeller asla aşılamaz değildir, bu nedenle işletmelerin bu engelleri sürekli yenilemesi gerekir (Kaygın, 2012:s93).

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu çalışmanı temel amacı, Ardahan'ın ekonomik gelişimini hızlandırmak ve rekabet yetenekleriyle öne çıkan süt sektörünün kümelenme çalışmalarına gerekli altyapının oluşturulmasına ışık tutması için hazırlanmıştır. Çalışmada ki alt amaçlar ise şöyledir:

- 1-Ardahan'da süt sektörünün rekabet yeteneklerini tespit etmek,
- 2-Rekabet analizi çalışmalarında kullanılmak üzere veri alt yapısı oluşturmak,
- 3-Bölgenin ve firmaların inovasyon, rekabet, işbirliği, rekabet öncesi işbirliği gibikavramların bilinirliğini artırmak,
- 4-Ardahan'da rekabetçi yeteneklerin geliştirilmesi ve katma değer yaratımının artırılması yoluyla bölgesel gelişme sağlanması için kümelenme oluşumu ile ilgili farkındalık oluşturmak ve küme oluşumlarına destek olmak.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemini Ardahan Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı toplam 26 farklı süt işletmesinden oluşmaktadır. Süt işletmelerine (26 işletmeye) telefon yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu safhada bazı işletmelerin faaliyetlerini durdurduğu, bazılarının başka illere taşındığı belirlenmiştir. Aktif firmaları belirlemek üzere sahada istihbarat yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Saha çalışmasının başlangıcında, 5 firma ile pilot çalışma yapılmış, soruların araştırma amaçlarına uygun olduğu tespit edilerek örneklem belirleme süreci başlatılmıştır. Toplamda aktif olarak faaliyet gösteren 15 süt işletmesiyle görüşme sağlanmıştır.

Soru Formunun Oluşturulması

Araştırmada kullanılan soru formlarının ilk bölümü demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, kuruluş yılı, günlük kapasite, maksimum kapasite) oluşturmaktadır. İkinci bölümde veri toplama aracı, Bakan ve Doğan (2012) tarafından geliştirilen 53 ifadeden oluşan “Sektörlerin Rekabet Edebilirlik Araştırma Formu” kullanılmıştır. Elde edilen bu nicel veriler SPSS istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir.

İstatistiksel Analizler ve Bulgular

Verilerin analizinde demografik özelliklere ait frekans tabloları, faktör analizi, geçerlilik ve güvenilirlik testleri değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmalarını içeren korelasyon analizi ve değişkenlere ait tanımlayıcı bulgulara yer verilmiştir.

Demografik Analizler

Saha çalışmasında görüşülen 15 firmanın, 4 tanesi Ardahan/merkez, 4 tanesi Çıldır ilçesinde, 7 tanesi ise Göle ilçesinde faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerin en eskisi 1967 yılında kurulmuş olup, 2000 yılına kadar firma sayısında önemli bir artış gözlemlenmemiştir. 2000 yılından sonra işletme sayısında artışlar yaşanmıştır. Örneklemin %46,7’sini (7 işletme) 2000 yılından sonra kurulan işletmeler oluşturmaktadır. Diğer işletmeler ise 1960 ile 2000 yılları arası kurulan işletmeler, toplamın %53,3’ünü (8 işletme) temsil etmektedir.

Örneklemdaki işletmelerde soruları yanıtlayanlar, işletme sahibi pozisyonunda olup, %40,0’inin yaş grubu 41-50 arasındadır. Bu yöneticilerin %13,3’ü (2 yönetici) üniversite eğitim düzeyinde, %40,0’i (6 yönetici) ilköğretim düzeyindedir. Süt işletmelerinin günlük süt işleme kapasiteleri 20 ton ve üzeri 3 işletme, 1 ile 10 ton arası 10 işletme mevcuttur. Maksimum süt işletme kapasiteleri ise 50 ton ile 80 ton arası 5 işletme 5 ton ile 50 ton arası ise

10 işletme mevcuttur. Tablo 1’de işletmelere ait demografik değişkenler verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

	<i>f</i>	<i>%</i>
<i>CİNSİYET</i>		
Bay	15	100
<i>YAŞ</i>		
20-30	2	13,3
31-40	2	13,3
41-50	6	40,0
51-60	2	13,3
60+	3	20,0
<i>EĞİTİM DURUMU</i>		
İlköğretim	6	40,0
Lise	3	20,0
Önlisans	4	26,7
Lisans	2	13,3
<i>KURULUŞ YILI</i>		
1960-1970	2	13,3
1971-1980	3	20,0
1981-1990	1	6,7
1991-2000	2	13,3
2000+	7	46,7
<i>GÜNLÜK KAPASİTE (Ton)</i>		
1-5 Ton	5	33,3
6-10 Ton	5	33,3
11-15 Ton	1	6,7
16-20 Ton	1	6,7
20+ Ton	3	20,0
<i>MAKSİMUM KAPASİTE(Ton)</i>		
5 Ton	1	6,7
10 Ton	3	20,0
15 Ton	3	20,0
20 Ton	1	6,7
40 Ton	2	13,3
50 Ton	2	13,3
70 Ton	1	6,7
80 Ton	2	13,3

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Güvenilirlik, bir ölçümün hatadan bağımsız kalma derecesini ifade etmektedir. Geçerlilik analizi için faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi, gözlemlenen çok sayıdaki değişken içerisinden gruplandırılmış temel değişkenler ya da faktörler tanımlayarak değişken sayısını azaltmak amacı ile yapılmaktadır. Faktör analiz sonucunda ölçeklerde yapılan değişiklikler de dikkate alınarak her bir değişkenin alfa katsayılarına bakılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere ait Faktörler

FAKTÖRLER	Faktör Yükleri	Cronbach's Alfa
FAKTÖR KOŞULLARI		
11. Teknoloji	,868	,871
9. Toplam Sermaye Stoku	,790	
12. İletişim Altyapısı	,786	
5. Hammadde Kalitesi	,692	
10. Kapasite Kullanımı	,676	
4. Hammadde Bulunabilirliği	,648	
1. Personel Sayısı	,640	
14. Enerji	,615	
8. Ürün ve Hizmetlere İlişkin Bilimsel ve Teknik Bilgi	,601	
13. Lojistik	,589	
7. Coğrafi Konum	,495	
3. Personel Maliyetleri	,469	
TALEP KOŞULLARI		
20. Yurtdışı Müşterilerin Ürünler Hakkındaki Bilgi Düzeyi	,946	,925
18. Yurtiçi Talep Yeterlilik Düzeyi	,882	
17. Yurtiçi Talep Büyüklüğü	,873	
22. Yurtdışı Talepte Komşu Ülkelerin Payı	,793	
21. Yerel Talebin Uluslararası Talep Haline Gelebilmeye Düzeyi	,783	
19. Yurtiçi Talebin Sektörünüzün Ürünlerini Menşee ve Marka açısından Tercih düzeyi	,747	
23. Kültürel Farklılıkların Ürünler Üzerindeki Etki Düzeyi	,745	

15.Yurtiçi Müşterilerin Ürünler Hakkındaki Bilgi Düzeyi	,739	
16.Yurt içi Talep Yapısı	,581	
İLGİLİ VE DESTEK ENDÜSTRİLER		
36.Sektördeki Diğer Firmalarla Ortak Satın Alma Düzeyi	,922	,949
35.Sektördeki Diğer Firmalarla Ortak İşgücü Geliştirme Düzeyi	,916	
34.Sektördeki Diğer Firmalarla Ortak Pazarlama Çalışmaları Düzeyi	,906	
33.Sektördeki Diğer Firmalarla Ortak Ürün Geliştirme Düzeyi	,901	
37.Sektörün Ulusal ve Uluslararası Fuar Düzenleme Düzeyinin Lider Ülkelerle Karşılaştırıldığındaki Yeterliliği	,896	
31.Üniversite İle İlişkiler	,861	
32.Araştırma- Geliştirme Kuruluşları İle İlişkiler	,812	
29.Kendi Sivil Toplum Kuruluşlarını Oluşturma Düzeyi	,797	
30.İlgili Sivil Toplum Kuruluşlarının Sektörün Gelişimi İçin Aktif Çalışma Düzeyi	,789	
27. Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkiler	,707	
25.Tedarikçilerin Gelişmişliği	,603	
28. Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile İlişkiler	,573	
FİRMA STRATEJİSİ, YAPI VE REKABET		
38.Firmanızın Kurumsallaşma Düzeyi	,863	,904
43.Yenilikçilik Yapma Düzeyi	,796	
44.KOBİ Yapılanması	,789	
45.Satış sonrası Hizmet Etkinlik Düzeyi	,757	
46.Firmalar Arası İlişkileri Etkileyen Formel Ve İnförmel Kurallar (İş Etiği, İş Ahlakı, Karşılıklı Güven Vb.)	,755	
41.Firma İmajı	,738	
42.Sektörünüzdeki Firmaların Varsa Sertifika(ISO;TSE vs.) ve Belgelendirme Düzeyi	,731	
39.Uygulanan Stratejiler	,714	
40.Sektörünüz Açısından Yerel Rakipler Arasında Rekabetin Düzeyi	,655	
HÜKÜMET		
47.Sosyal Güvenlik Ödemeleri	,842	

48. Kurumlar Vergisi Oranları - Vergiler (KDV Dışı)	,834	,869
49. KDV	,832	
50. Teşvikler	,827	
52. Kayıtdışılık (Kayıtdışı Ekonomi)	,733	
53. Sektörünüzdeki Firmaların Hükümetin Dış İlişkilerinden (Siyasi ve Ticari) Etkilenme Düzeyi	,708	
51. Yasal Düzenlemeler (Mevzuat, Bürokrasi Ve Denetim)	,459	

Değişkenler arasında ilişkiler incelendiğinde en yüksek ilişki ilgili destekleyici endüstriler ile devlet destekleri arasında çıkmıştır. En düşük ilişki ise faktör koşulları ile devlet destekleri arasında bulunmuştur. İlgili ve destekleyici endüstriler (2,46) ve devlet destekleri (2,27) gelişmemiş ve vasat faktörlerdir. Talep koşulları (2,94), firma stratejisi ve rekabet (3,22) nispeten gelişmiş, faktör koşulları (3,48) ise gelişmiş faktörler arasında yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	X	SS	Faktör koşulları	Talep koşulları	İlgili destek. Endüstriler	Firma stratejisi	Devlet Destekleri
Faktör Koşulları	3,48	0,69	1				
Talep koşulları	2,94	1,07	,501*	1			
İlgili destekleyici Endüstriler	2,46	0,92	,500*	,666**	1		
Firma Stratejisi ve Rekabet	3,22	0,99	,602*	,642**	,732**	1	
Devlet Destekleri	2,27	0,99	,430*	,643**	,863**	,580*	1

*p<0,05 **p<0,01

Tablo 4'de görüldüğü üzere, hammadde kalitesi, coğrafi konum, personel sayısı, personel yetenekleri ve hammadde bulunabilirliği gelişmiş faktör koşullarıdır. Kapasite kullanımı, teknoloji, sermaye stoku, iletişim alt yapısı, enerji ve lojistik nispeten gelişmiş faktörlerdir. Personel maliyetleri ve hammadde maliyetleri ise yetersiz ve gelişmemiş faktör koşullarını oluşturmaktadır.

Tablo 4: Ardahan Süt Sektöründe Faktör Koşullarının Değerlendirilmesi ile İlgili Tanımlayıcı Bulgular

DEĞİŞKEN	X	SS	1		2		3		4		5	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Personel Sayısı	4,00	1,134	-	-	3	20,0	-	-	6	40,0	6	40,0
Personel Yetenekleri	4,00	0,845	-	-	1	6,7	2	13,3	8	53,3	4	26,7
Personel Maliyetleri	2,27	1,387	5	33,3	6	40,0	1	6,7	1	6,7	2	13,3
Hammadde Bulunabilirliği	3,93	1,438	1	6,7	3	20,0	-	-	3	20,0	8	53,3
Hammadde Kalitesi	4,40	0,507	-	-	-	-	-	-	9	60,0	6	40,0
Hammadde Maliyeti	2,87	1,356	3	20,0	4	26,7	1	6,7	6	40,0	1	6,7
Coğrafi Konum	4,07	0,961	-	-	1	6,7	3	20,0	5	33,3	6	40,0
Bilimsel Teknik Bilgi	3,67	1,397	1	6,7	3	20,0	2	13,3	3	20,0	6	40,0
Toplam Sermaye Stoku	3,60	1,242	-	-	4	26,7	3	20,0	3	20,0	5	33,3
Kapasite Kullanımı	3,87	1,125	-	-	2	13,3	4	26,7	3	20,0	6	40,0
Teknoloji	3,67	1,234	1	6,7	2	13,3	2	13,3	6	40,0	4	26,7
İletişim Altyapısı	3,33	1,291	1	6,7	4	26,7	2	13,3	5	33,3	3	20,0
Lojistik	3,20	1,320	2	13,3	3	20,0	2	13,3	6	40,0	2	13,3
Enerji	3,27	1,387	2	13,3	3	20,0	2	13,3	5	33,3	3	20,0
TOPLAM	3,58	1,18	2	13,33	3	20,00	2,18	14,53	4,928	32,85	4,42	29,52

Tablo 5'te görüldüğü üzere yurtiçi müşteri bilgi düzeyi, yurtiçi talep yapısı, yurtiçi talep büyüklüğü, yurtiçi talep tercih düzeyi ve kültürel farklılıkların üretkenliğe etki düzeyi nispeten gelişmiş faktörlerdir. Yurtdışı müşterilerin bilgi düzeyi, yerel talebin ulusal talep haline gelme düzeyi, yurtdışı talepte komşu ülke payı yetersiz veya vasat faktörlerdir.

Tablo 5: Ardahan Süt Sektöründe Talep Koşullarının Değerlendirilmesi ile ilgili Tanımlayıcı Bulgular

DEĞİŞKEN	X	SS	1		2		3		4		5	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Yurtiçi Müşteri Bilgi Düzeyi	3,40	1,154	2	13,3	3	20,0	1	6,7	5	33,3	4	26,7
Yurtiçi Talep Yapısı	3,40	1,352	2	13,3	2	13,3	2	13,3	6	40,0	3	20,0
Yurtiçi Talep Büyüklüğü	3,20	1,424	2	13,3	3	20,0	4	26,7	2	13,3	4	26,7
Yurtiçi Talep Yeterlilik Düzeyi	3,13	1,506	3	20,0	2	13,3	4	26,7	2	13,3	4	26,7
Yurtiçi Talep Tercih Düzeyi	3,33	1,447	3	20,0	1	6,7	2	13,3	6	40,0	3	20,0
Yurtdışı Müşteri Bilgi Düzeyi	2,53	1,506	5	33,3	4	26,7	1	6,7	3	20,0	2	13,3
Yerel Talebin Uluslararası Talep Haline Gelme Düzeyi	2,87	1,506	4	26,7	3	20,0	1	6,7	5	33,3	2	13,3
Yurtdışı Talepte Komşu Ülke Payı	2,80	1,521	4	26,7	4	26,7	-	-	5	33,3	2	13,3
Kültürel Farklılıkların Üründe Etki Düzeyi	3,13	1,506	3	20,0	3	20,0	1	6,7	5	33,3	3	20,0
TOPLAM	3,08	1,43	3,11	20,73	2,77	18,52	2	13,35	4,33	28,86	3	20

İlgili ve destekleyici endüstri koşullarının süt işletmecileri tarafından değerlendirmelerini özetleyen tablo 4'te genel ortalamanın 2,57 düzeyiyle önemli ve yetersiz olduğu görülmektedir. Tedarikçilerin yeterliliği, tedarikçilerin gelişmişliği ve tedarikçilerin rekabet edebilirliği nispeten gelişmiş faktörler olarak değerlendirilebilir. Kamu kurum ve kuruluşları ile ilişkiler, Sivil toplum kuruluşları ile ilişkiler, kendi sivil toplum kuruluşlarını oluşturma düzeyi, ilgili sivil toplum kuruluşlarının sektörün gelişmesi için çalışması, üniversite ile ilişkiler, araştırma ve geliştirme ile ilişkiler, diğer işletmelerle ürün geliştirme, pazarlama, işgücü geliştirme ve ortak satın alma düzeyi ve ulusal ve uluslararası fuar etkinlikleri yetersiz/vasat ve gelişmemiş faktörlerdir.

Tablo 6

DEĞİŞKEN	X	SS	1		2		3		4		5	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Tedarikçilerin Yeterliliği	3,53	1,407	1	6,7	4	26,7	1	6,7	4	26,7	5	33,3
Tedarikçilerin Gelişmişliği	3,40	1,549	1	6,7	6	40,0	-	-	2	13,3	6	40,0
Tedarikçilerin Rekabet Edebilirliği	3,20	1,424	2	13,3	4	26,7	1	6,7	5	33,3	3	20,0
Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkiler	2,93	1,534	4	26,7	3	20,0	-	-	6	40,0	2	13,3
STK ile İlişkiler	2,67	1,397	4	26,7	4	26,7	1	6,7	5	33,3	1	6,7
Kendi STK'larını Oluşturma Düzeyi	2,53	1,302	5	33,3	2	13,3	3	20,0	5	33,3	-	-
İlgili STK'ların Sektörel Gelişim için Çalışması	2,40	1,242	4	26,7	5	33,3	3	20,0	2	13,3	1	6,7
Üniversite İle İlişkiler	2,40	1,183	3	20,0	7	46,7	2	13,3	2	13,3	1	6,7
AR-GE ile İlişkiler	2,27	1,163	4	26,7	6	40,0	3	20,0	1	6,7	1	6,7
Diğer Firmalarla Ortak Ürün Geliştirme Düzeyi	2,00	1,134	6	40,0	5	33,3	3	20,0	-	-	1	6,7
Diğer Firmalarla Ortak Pazarlama Düzeyi	2,20	1,373	6	40,0	5	33,0	-	-	3	20,0	1	6,7
Diğer Firmalarla Ortak İşgücü Geliştirme Düzeyi	2,00	1,309	7	46,7	5	33,3	-	-	2	13,3	1	6,7
Diğer Firmalarla Ortak Satın alma Düzeyi	2,20	1,373	7	46,7	2	13,3	3	20,0	2	13,3	1	6,7
Ulusal ve Uluslararası Fuar Etkinliği	2,33	1,447	6	40,0	4	26,7	-	-	4	26,7	1	6,7
TOPLAM	2,57	1,34	4,28	28,58	4,42	29,50	2,22	14,82	3,30	22,03	1,92	12,83

Tablo 7’de görüldüğü gibi işletmelerin imajı, yerel rakipler arasında rekabet düzeyi ve sertifika belgelendirme düzeyi nispeten gelişmiş faktörlerdir. Kurumsallaşma düzeyi, uygulanan stratejiler, yenilikçilik yapma düzeyi, kobi yapılanması, satış sonrası hizmet etkinlik düzeyi ve formel ve informel kurallara uyma düzeyi yetersiz ve gelişmemiş faktörlerdir.

Tablo 7: Ardahan Süt Sektöründe Firma Stratejisi, Yapı ve Rekabet Koşullarının Değerlendirilmesi ile ilgili Tanımlayıcı Bulgular

DEĞİŞKEN	X	SS	1		2		3		4		5	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Kurumsallaşma Düzeyi	3,33	1,175	1	6,7	3	20,0	3	20,0	6	40,0	2	13,3
Uygulanan Stratejiler	3,20	1,082	-	-	5	33,3	4	26,7	4	26,7	2	13,3
Yerel Rakipler. Arası Rekabet Düzeyi	3,67	1,175	1	6,7	2	13,3	1	6,7	8	53,3	3	20,0
Firma İmajı	3,80	1,265	1	6,7	2	13,3	1	6,7	6	40,0	5	33,3
Sertifika ve Belge Düzeyi	3,40	1,154	2	13,3	3	20,0	1	6,7	5	33,3	4	26,7
Yenilikçilik Yapma Düzeyi	2,93	1,580	3	20,0	5	33,3	1	6,7	2	33,3	4	26,7
Kobi Yapılanması	2,80	1,320	2	13,3	6	40,0	2	13,3	3	20,0	2	13,3
Satış Sonrası Hizmet Etkililik Düzeyi	3,27	1,486	3	20,0	2	13,3	1	6,7	6	40,0	3	20,0
Formel ve İnfomal Kurallar	3,13	1,506	4	26,7	-	-	4	26,7	4	26,7	3	20,0
TOPLAM	3,28	1,30	2,12	14,17	3,50	23,31	2	13,35	4,88	34,81	3,11	20,73

Devlet ve uygulamalara ilişkin koşulların işletmeler tarafından değerlendirmelerinin özetleyen tablo 6'da genel ortalamanın 2,39 düzeyiyle önemli fakat yetersiz olduğu görülmektedir. Devlet ve uygulamalara ilişkin tüm koşulların gelişmemiş ve yetersiz olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Ardahan Süt Sektöründe Devlet ve Uygulamalara İlişkin Koşullarının Değerlendirilmesi ile ilgili Tanımlayıcı Bulgular

DEĞİŞKEN	X	SS	1		2		3		4		5	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
SGK Ödemeleri	2,13	1,457	8	53,3	2	13,3	1	6,7	3	20,0	1	6,7
Vergiler	2,13	1,356	7	46,7	3	20,0	2	13,3	2	13,3	1	6,7
KDV	2,00	1,363	8	53,3	3	20,0	1	6,7	2	13,3	1	6,7
Teşvikler	2,47	1,407	5	33,3	4	26,7	1	6,7	4	26,7	1	6,7
Yasal Düzenlemeler	3,00	1,464	3	20,0	3	20,0	3	20,0	3	20,0	3	20,0
Kayıt dışılık	2,53	1,302	4	26,7	3	20,0	6	40,0	-	-	2	13,3
Hükümet ve Dış İlişkilerden Etkilenme Düzeyi	2,47	1,125	4	26,7	3	20,0	5	33,3	3	20,0	-	-
TOPLAM	2,39	1,35	5,57	37,14	3	20	2,71	18,1	2,83	18,88	1,5	10,01

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Ardahan süt ürünleri sanayisinin rekabet analizinin ortaya çıkartılması ve değerlendirmesi amacıyla yapılmıştır. Bu çerçevede, birçok rekabet analizi çalışmasında olduğu gibi burada da Porter tarafından geliştirilmiş ve birçok sektörde ve ülkede rekabet analizinde kullanılan bir yöntem olan Elmas modelini esas alan bir yaklaşımla veriler toplanmıştır.

Ardahan ilindeki süt işletmeleri tamamının aile tipi işletmelerden oluştuğu ve işletme sahiplerinin aynı zamanda işletmenin yöneticisi olduğu ve bu işletmelerdeki temel yönetsel işlevlerin tümüyle sahip-yönetici olan kişinin bilgi ve deneyimlerine bağlı olarak değiştiği tespit edilmiştir. İşletme yöneticilerinin çoğunluğu en az 10 senelik tecrübesi olduğu ve bu alanda profesyonelleşen elemanlar olduğu görülmüştür. Yalnız bazı işletmelerdeki yöneticilerin profesyonellik düzeyinin düşük olduğu ve yönetim modelinin zayıflığı da söz konusudur. Ayrıca, işletmelerin yapısından kaynaklanan ve gerek kurumsallaşmanın tamamlanamamasından gerekse nitelikli işgücüne olan ilgisizlikten dolayı işletme bölümlerini profesyonellerin yönetmemesi sebebiyle etkin yönetilememesi gibi olumsuzlukların azaltılması da önemlidir. Bu anlamda Halis ve Altıışev (2015) tarafından yapılan çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Ankete katılan süt sanayi işletmelerinin kapasite kullanım oranları ortalama %37.5 bulunmuştur. Türkiye'nin özellikle batı bölgelerinde kapasite kullanım oranının yüksek olması, bölgedeki süt hayvanlarının genetik yapısının yüksek olması ve buna bağlı olarak hayvan başına süt veriminin yüksek olması ile açıklanabilir (Demir, 2010:s589).

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, Ardahan ilinde faaliyet gösteren süt işletmelerinin ulusal arenada rekabet edebilmesinde başlıca engeller incelenmeye çalışılmıştır. Gelibolu (2009), Demir ve Aral (2011), Yıldız ve Yıldırım (2011) Yıldız ve Alp (2014) tarafından süt sektörü ile ilgili daha önce yapılan çalışmaları destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmada öncelikli olarak süt sektörü ile ilgili Ardahan'da en fazla üretimin yapıldığı Göle ilçesinde faaliyet gösteren işletmeler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra Çıldır, Hanak ve Posof'ta faaliyet gösteren işletmeler ile görüşmeler yapılmış ve son olarak Ardahan merkez ve köylerinde faaliyet gösteren işletmeler ile görüşmeler yapılmıştır. Süt sektörünün genel sorunları üzerine hem kapalı hem de açık uçlu sorular sorulmuş, bölgenin rekabetçiliğinin ön plana çıkarılması için ne gibi çalışmalar yapılabileceği konusunda fikir alışverişlerinde bulunulmuştur.

Ardahan ve bölgesinin özellikle “kaşar peyniri” üreticiliği konusunda uzmanlaşmış bir bilgi birikimine sahip olduğu bilinmektedir. Ancak ülke çapında “Kars Kaşarı” isminin ön plana çıkması ve “Kars Kaşarı” isminin coğrafi işaretleme alması konusunda Ardahanlı üreticilerin rahatsızlıkları oldukları saptanmıştır. Coğrafi işaretlemenin ürünlerin ulusal anlamda pazarlanması konusunda önemli bir rekabet avantajı oluşturacağı, bu coğrafi işaretlemenin “Kars-Ardahan” kaşarı şeklinde adlandırılması gerekliliği önem arz etmektedir.

Ayrıca köylerde süt toplama kooperatifleri kurulamamasının kaşar peyniri üreticileri açısından hammadde girdi sürekliliğinin sağlanamamasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Demir ve Aral’ın (2011:12) çalışması ile de benzerlik göstermektedir. Hammadde sürekliliğinin sağlanması için ayrıca köylerde “avans sistemi” denilen bir sistemin varlığı hem üreticileri hem de süt üreten haneleri zora sokan bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Avans sistemi olarak adlandırılan metod ile süt mandıraları, kış aylarında peşin olarak köylü süt üreticilerinden, daha önceden belirlenen bir fiyat ile süt almayı taahhüt etmektedirler. Ancak bu sistemde süt arz ve talebi doğru olarak hesaplanamamakta ve süt fiyatları çoğu zaman süt üreticisi haneler için düşük olarak belirlenmekte ve bu durumda süt üretimini teşvik edici bir durum ortaya çıkmaktadır. Ya da önceden taahhüt edilen süt miktarları haneler tarafından işletmelere sağlanamamaktadır (Yıldız ve Alp, 2014:260). Ayrıca her evden süt toplama işleminin maliyetleri yükselmesi ve süt kalitesinin bozulmasına neden olduğu bildirilmiştir.

Elmas Modeli Yaklaşımın kavramsal çerçevesi ile yürütülen bu araştırmanın sonucu, Ardahan ilindeki süt sektörünün, tam anlamıyla ulusal rekabet gücü kazanmış olmamakla birlikte, ulusal pazarlara girebilmek için gerekli altyapıyı ve deneyimi oluşturduğu yönündedir. Sektörün ilerlemesine yardımcı olacak bilgi kaynakları arasında en göze çarpan birimler; üretici örgütleri, tarım il müdürlükleri, özel işletmeler ve üniversitelerdir.

Diğer birçok sektörde olduğu gibi süt ve süt ürünleri sektöründe de üniversite-sanayi-araştırma kurumları işbirliğinin çok düşük düzeydedir, ancak sektörün gelişmeye açık olması bu konuda arayışları ve işbirliği fırsatlarını artırma eğilimindedir.

Araştırma sonucunda önerilerimiz şunlardır:

- Ürünlerin tanıtım ve pazarlanması için firmaların düzenlenen fuar ve organizasyon faaliyetlerinde aktif olmaları,

- Uygulanan Avans sistemi hem haksız rekabete yol açtığı hem de maliyet artırdığı için kaldırılmalı,
- İşgücü eğitimine önem vererek vasıflı işgücü yetiştirmeleri, yeni tür ve çeşitlere yönelik üretim ve araştırma çalışmalarını hızlandırmaları, tüm pazar dağıtım kanallarını kullanarak aktif pazarlama yapmaları,
- Ar-Ge'ye yönelerek üniversite ve araştırma kurumları ile işbirliği yapmaları, verimlilik ve kalite standartlarını yükselten üretim ve satış faaliyetlerine önem vermeleri, yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda ölçeklerini yükselten satış hacimlerini hedeflemeleri,
- Ürün kalitesini arttıran yeni üretim teknolojilerini benimsemeleri ve kullanmaları, yenilikçi faaliyetlerini hızlandırmaları, yeni satış pazarlarına girmeyi hedefleyen araştırmalar yapmaları ve stratejiler oluşturmaları önemli kazanımlar sağlayacaktır.
- Sektörün çeşitli aktörleriyle kurabilecekleri stratejik ittifakların ulusal rekabet üstünlüğü sağlamada olumlu etkiler yaratabileceği noktasından hareketle, uygun iş ortaklarıyla teknik işbirliği, ortak araştırma projeleri, birlikte ürün geliştirme gibi seçenekleri değerlendirmeleri ve ürün çeşitliliğine önem vermeleridir.
- Üniversiteler ve araştırma kurumlarının özel sektör, kamu kuruluşları ve devlet ile işbirliği yaparak sektörel çabalara hız kazandırılmalıdır.
- İl Tarım Müdürlükleri ve Belediyeler gibi kamu kurumları firmaların faaliyetlerini kolaylaştıran düzenlemelere yer vermelidir. Devlet, yenilikçi yatırımları özendirir ve kaynak yaratan yasal düzenlemeler yapmalı, sektörde ulusal üretim ve kalite standartlarını zorunlu kılan kuralların uygulanmasını sağlamalı, fuar organizasyonlarını özendirilmeli, sektörel araştırma kurumları ve üniversitelerle işbirliğini teşvik eden ve işgücü potansiyelini değerlendiren yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Kalite kontrolü sağlayan teknik servislerin, araştırma laboratuvarlarının örgütlenmesini sağlamalı, üründe marka-patente yönelik mülki haklar uygulamalarının yaygınlaştırılmalıdır.
- Ardahan süt ürünlerinin doğal ve organik ürünler statüsü için geniş ve kapsamlı bir çalışma yapılmalıdır.

- Ardahan süt ürünlerinin hammaddesi olan meraların kontrolsüz gübreleme sonucunda organik yapısını bozmaması için bilgilendirme seminerleri düzenlenmelidir.

4. KAYNAKÇA

- Akdağ R. vd, (2014) Diyarbakır tekstil ve hazır giyim sektörünün elmas modeli ile kümelenme analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 323-341
- Alkin vd, (2007). İller arası rekabet endeksi: Türkiye'deki illerin rekabetçilik seviyelerinin göreceli olarak ölçülebilmesi için bir yaklaşım, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(6), 221-235.
- Alsaç, F. (2010). Bölgesel gelişme aracı olarak kümelenme yaklaşımı, *DPT Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Baltacı A.,(2012) Türkiye'nin rekabetçi sektörleri ve Trakya bölgesi'nin payı, Türkiye'nin rekabetçi sektörleri ve Trakya bölgesi'nin payı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-19,.
- Bulu M. vd, (2006) Türk elektronik sektörünün rekabetçilik analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 49-66.
- Demir P. & Aral S. (2010), Kars ilindeki süt sektörünün mevcut durumuna ilişkin veteriner hekim ve ziraat mühendislerinin görüşleri, *YYU Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2011, 22 (1), 11 – 15.
- Demir P. & Aral S. (2011), Kars ili süt sanayi işletmelerinde üretim ve sanayi entegrasyonunun ekonomik ve sosyo-ekonomik analizi, *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 16 (4), 585-592.
- Edam, (2009). Türkiye için bir rekabet endeksi
<http://edam.org.tr/document/trkiye%20icin%20bir%20rekabet%20endeksi.pdf>
- Gelibolu I. (2009), Kars kaşar peyniri işletmelerinin pazarlama sorunları ve çözüm önerileri üzerine bir alan araştırması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 151-165.
- Halis M. & Altınışev S. (2015), Kırgızistan çüy bölgesi süt ürünleri sektörünün rekabet analizi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak Sayı:6, ss.6-23.
- Kaygın, E. (2012), Sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamanın yolu: iç girişimcilik anlayışı, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. Cilt 4, No 1. ss. 93-103.
- Karataş, N. (2006). Firma kümeleşme eğilimleri üzerine ampirik bir araştırma: İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Örneği, 37(3): 47-57.
- Koç M. (2014) Ulusların rekabet üstünlüğü ve elmas modeli üzerine bir değerlendirme, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* Cilt 2, Sayı 3, , ss.85-91 ISSN:2147-

APPLICATIONS OF THEORIES OF COMPLEXITY AND CHAOS TO GOLD PRICES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 29.03.2018

Accepted Date: 13.04.2018

S.Hikmet ÇAĞLAR
Assis.Prof.Dr.
Istanbul Kultur University
Mathematics-Computer
Department
s.caglar@iku.edu.tr
orcid id: 0000-0002-7410-3438

ABSTRACT | Chaos theory is considered as a new subject in understanding non linear system's dynamic behaviours. Chaos theorem is used in several fields such as mathematics, physics, chemistry as well as in finance and economics sector. Although, there is a enormous demand for gold, gold prices are volatile because of different reasons. This volatility should be reduced by chaos theory. Also, the aim is to show whether gold prices data shows any chaotic behavior or not.

Keywords: Chaos Theory, Gold Prices, Complexity, Forecasting, Non-Linear Dynamic Systems

JEL codes : A11,C32,C53
Scope : Statistics
Type : Research

DOI:10.9775/kauibfd.2018.008

Cite this paper: Çağlar, H. S. (2018). Applications of theories of complexity and chaos to gold prices, *KAÜİİBFD* 9(17), 181-190.

KAOS VE KARMAŞIKLIK TEORİSİNİN ALTIN FİYATLARINA UYGULANMASI

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi 29.03.2018 Yayına Kabul Tarihi: 13.04.2018

S.Hikmet ÇAĞLAR
Dr.Öğr.Üyesi
İstanbul Kültür
Üniversitesi
Matematik Bilgisayar
Bölümü
s.caglar@iku.edu.tr

ÖZ Kaos teorisi, doğrusal olmayan sistemlerin dinamik davranışlarını anlamada yeni bir konu olarak kabul edilir. Kaos teori, matematik, fizik, kimya gibi finans ve ekonomi sektörlerinde de kullanılmaktadır. Altın için büyük bir talep olmasına rağmen, altın fiyatları farklı sebeplerden dolayı değişkenlik gösteriyor. Bu dalgalanma kaos teorisi ile azaltulabilir. Amacımız, altın fiyatlarının herhangi bir kaotik davranışı gösterip göstermediğini bulmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaos Teorisi, Tahmin, Doğrusal Olmayan Dinamik Sistemler

JEL Kodu: A11,C32,C53

Alan: İstatistik

Türü: Araştırma

Atıfta bulunmak için: Çağlar, S. H. (2018). Kaos ve karmaşıklik teorisinin altın fiyatlarına uygulanması, *KAÜİİBFD* 9(17), 181-190.

1. INTRODUCTION

Chaos theory is utilized in science researches at the beginning of nine. In 1961, leading the researches of Einstein, Bohr, Poincare and other, actually Lorenz used it at first. Lorenz was using the computer program to be able to predict the weather. Lorenz arranged the computer to predict the weather by generating twelve equations. Lorenz's program did not predict the weather exactly but it predicted the possible weathers for the next days. In science studies like mathematics and physics, the behavior of certain nonlinear dynamical systems which are under exact circumstances is described by chaos theory.

These exact circumstances indicate dynamics which easily affected starting conditions. In chaos theory initial conditions that easily affected refers to "butterfly effect". That is to say, changes in conditions of a nonlinear dynamic system could be caused by large changes in the long term (Frear, 2011: 2).

Chaos could be defined as opposite of "order". Surprisingly, in chaos symmetric items could be included (Sorin, 2010: 11). Moreover, everything continues so quickly. The vision of predict the future is restricted, because of having so many variables. Even well organized institutions could fail to predict truly their institutions' future. In that kind of world chaos and non-linear dynamic systems could be a solution (Sloan, 2011: 10).

Furthermore, Chaos theory is not only used in physics, chemistry, meteorology, biology but also in economics and management disciplines and the problems from each area is easy to solve with computers. Thus, chaos theory is refer to science computer era (Karaçalı & Demirci, 2009: 7). During the last forty seven years chaos theory is discussed in myriad of fields. Chaos theory also could be used in small medium enterprises(SME's). In Previous researches, some models are built for SME's for overcoming crisis (Nguyen, 2011: 9).

Chaos theory is also prominent in finance sector. In finance, most of the time the expected and the real data do not fit with each other. Because most of the time supervisors ignore the external noise effect (Jinguang, 2008: 6). Chaos theory is used in economics for 20 years. In that field chaos theory is not widely used. Moreover there are just few studies which research the effect of chaos theory in the commodity like gold (Chatrath et al. 2001: 2).

Gold is a precious mine which is used as a good and monetary entity.

Once upon a time, gold had been in the base of money system and then, it was fixed to USA dollar as reserve via Bretton Woods. After 1973, some of the European currencies had been allowed float, dollars convertibility to gold was terminated.

Because of that circumstances, gold has lost the attribute of exchange medium and it has used a part of the reserves of Central Banks and a medium of individual savings. However in last decade demand of gold has been increased despite of improving technology, using gold in industrial products and jewel industry is being flourished. One has found that gold price is influenced most by USA dollar exchange rate and oil prices (Toroman et al. 2011: 13).

After the Collapse of Bretton Woods system in 1971, most of the countries concur their currencies to float. Thus after 1971 the demand of gold has increased (Vatti, 2008: 14).

The demand of gold and its restricted supply provide the gold to be an attractive instrument. Gold is not only demanded by jewelry sector but also finance sector. In jewelry sector gold is used as a raw material, processed and made ready to buy. Gold prices are seen as the main indicator in myriad of fields. Also macroeconomic indicators should be considered to analyze the changes of gold prices (Alptekin et al. 2010: 1). Investors keep their money into gold, due to gold being a crucial in stabilizing affect for portfolios (İsmail et al. 2009: 5).

Gold prices has declined after 1995. For instance, while the price of gold \$393 (per ounce) in 1990, it was \$286 in the early 2000s. Although the gold prices are being declined, the demand to derivative instruments like forwards, options, futures etc. is increased promptly (Kearney & Lombra, 2008: 8). Gold is still indisputable valuable instrument, in spite of the loss of the gold standard in international markets (Vatti, 1973: 15).

In this paper, we investigate whether the time series of gold price data chotic or not (see fig.1). The use of regression model to find out corporate financial distress (see fig. 2, fig. 3).

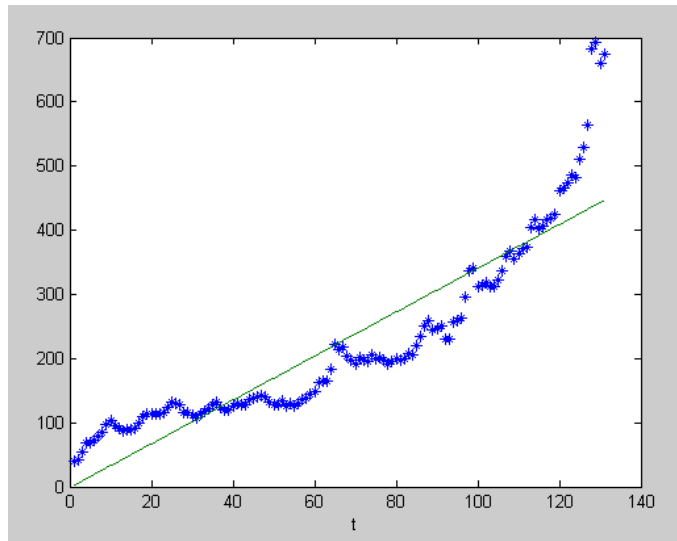

Figure 1: Gold Prices Data Series

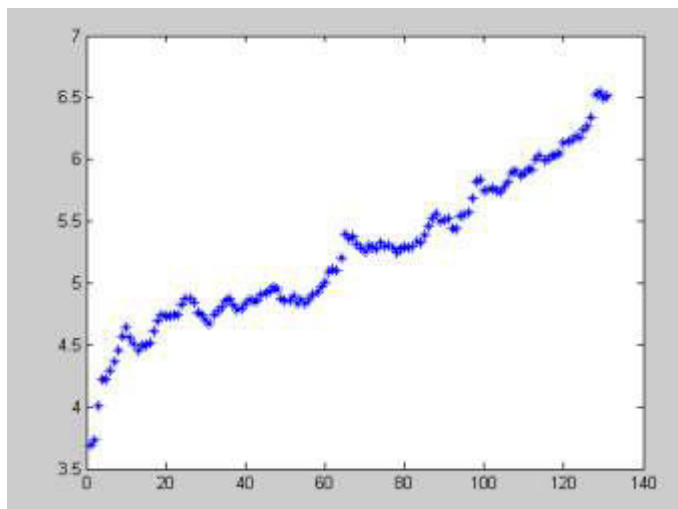

Figure 2: Transformed Data

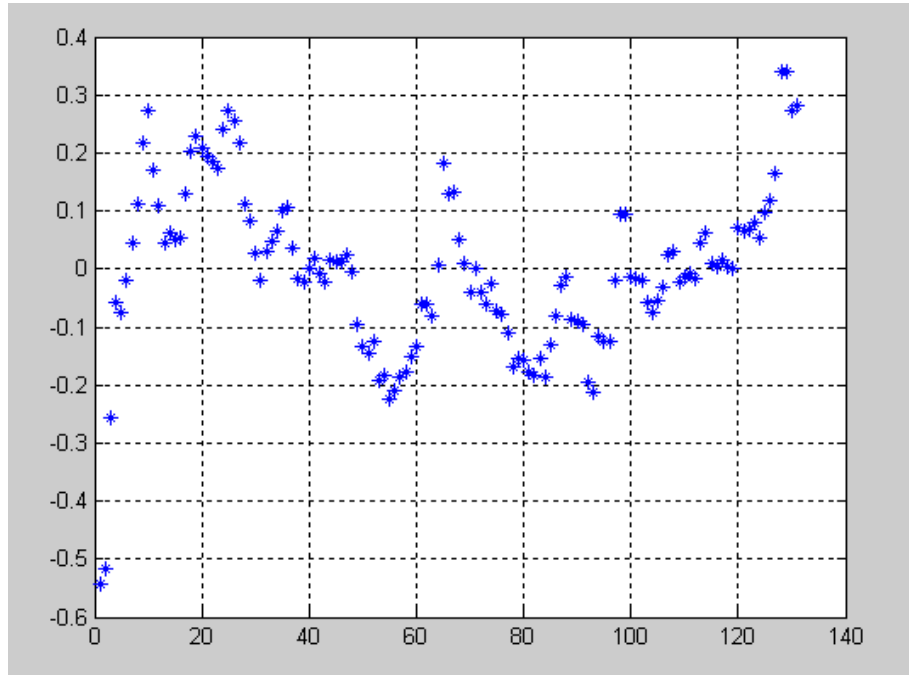

Figure 3: Residual Plot For Time Series Data

2. METHOD

Embedding method (Takens F:1981) is used for chaotic behavior. The N-dimensional state vectors $Y(t)$ are defined following

$$Y(t) = [y(t), y(t+\tau), \dots , y(t+(N-1) \tau)] \tag{2.1}$$

$y(t)$: a value of the time series at time t , τ is a suitable time delay and N : embedding dimension. This vector fully represents the non-linear dynamics when N is a large enough. The m dimension phase point connection line, while the system state evolves over time (see Fig. 4).

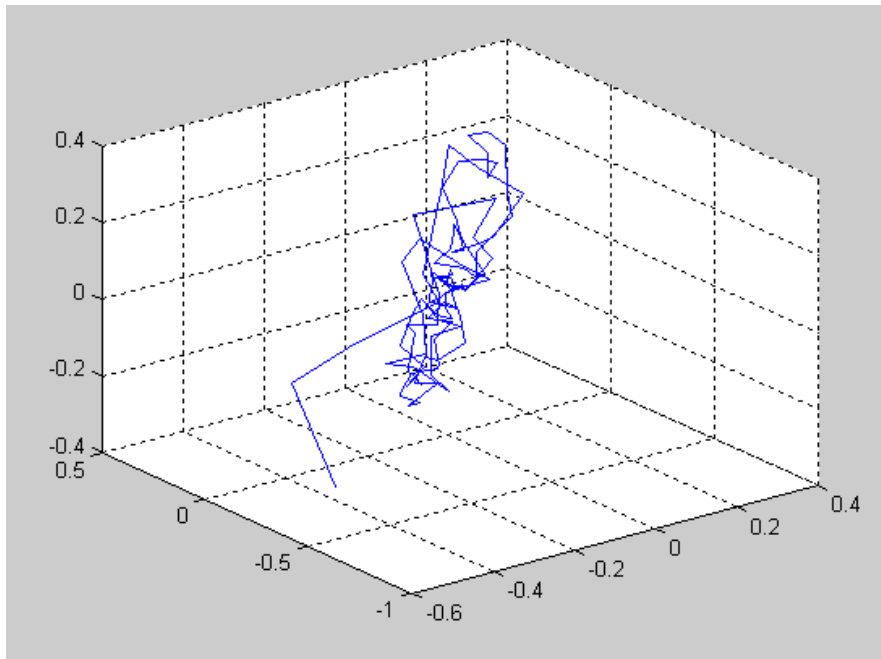

Figure 4: 3-D Phase Space For Gold Prices

3. CORRELATION DIMENSION TEST

The correlation dimension test is used to reveal chaotic behavior. The algorithm proposed by Grassberger and Procaccia (Grassberger P & Procaccia I, 1983). For m Dimensions phase space, the correlation integral is given following;

$$C(r, m) = \frac{1}{N(N-1)} \sum_{i,j=1(i \neq j)}^N \theta(r - \|X_i - X_j\|) \quad (3.1)$$

θ : Heaviside function, r : critical distance. The correlation dimension is defined D_2 as follow

$$D_2 = \left| \frac{\lg(C_2(r, m))}{\lg(r)} \right| = \left| \frac{\ln(C_2(r, m))}{\ln(r)} \right| \quad (3.2)$$

Embedding dimension m is not increased until m is up to m_c (m_c is saturation embedding dimension), D_2 is determined which system is chaotic or non chaotic.

4. THE GOLD PRICES CHAOTIC ANALYSIS

We researched for the behaviors of the gold price data (see Figure 1). Figur 4 shows that the time series complex structure. In additon, the phase point has an irregular motion (see Fig.2). we obtain a C value based on eq (3.1). Figure 5 shows that slope When $m > 25$, straight lines almost paralled, and partially straight lines are overlap. We compute the slope of each straight line based on eq (3.2) by using linear regression method (see Fig.6). Its shows that the gold price data has strange attractor, and non-linear chaotic system with complex structure.

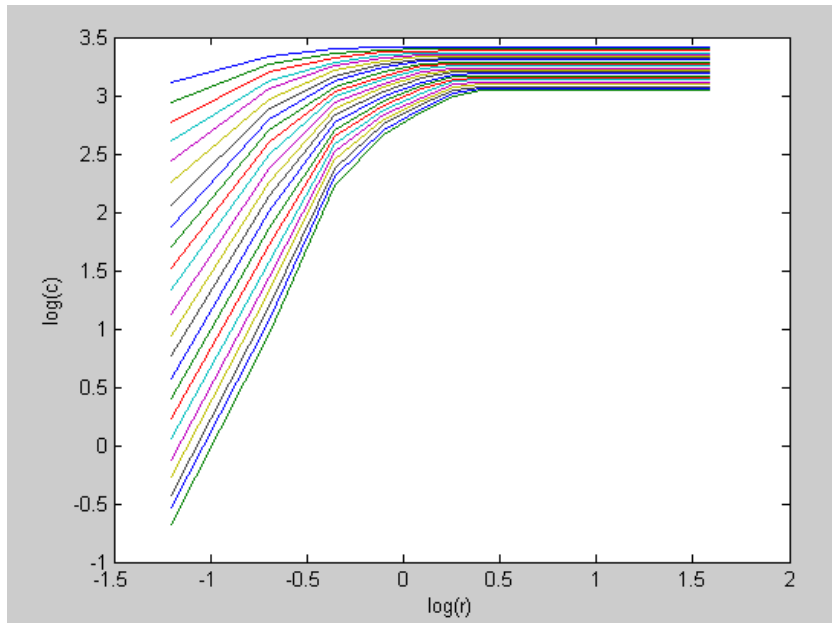

Figure 5: The Correlation Dimension For Gold Prices Data

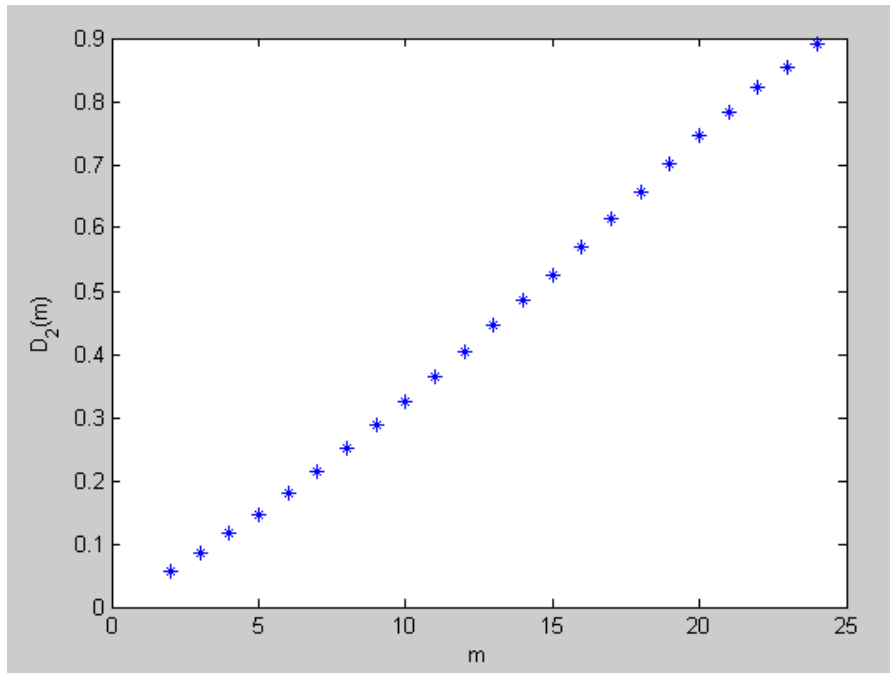

Figure 6: The Embedding Dimension For Gold Prices Data Series

5. CONCLUSIONS

This study show that the saturation embedding dimension of gold prices data series is very high (>25), and attractor dimension is 0.9. This is the result of the fact that the embedding dimension is very too high and the gold prices system has chaotic facts. So that the problem on chaotic phenomena and predictable time scale is very complex. So, gold price data are unpredictable.

6. REFERENCES

- Alptekin, V., Güvenek, B. & Boyacıoğlu, M. A. (2010). Modelling volatility of the gold prices by using generalized autoregressive conditional heteroscedasticity method: The Case of Turkey. *Journal of Academic Research in Economics, Vol:1*.
- Chatrath, A., Adrangi, B. & Shank, T. (2001) Nonlinear dependence in gold and silver futures: Is it chaos? , *The American Economist, Vol:45 (2)*.
- Frear, D. (2011). The effect of change on management planning: Applying chaos theory. *International Journal of Business and Social Sciences, Vol. 3, No. 14*.
- Grassberger, P. & Procaccia I. (1983). Dimension and entropies of strange attractors from a fluctuating dynamics approach. *Physica, 13, pp:34-54*.
- Ismail, Z., Yahya, A. & Shabri, A. (2009). Forecasting gold prices using multiple linear

- regression method. *American Journal of Applied Sciences* 5 (8): 1509- 1514.
- Jinguang, W. & Li, M. (2008). A study on transmission mechanism of financial supervision with chaos Theory. *Canadian Social Science*, Vol. 6, No.2,
- Karaçalı, Ö. & Demirci, H. İ. (2009). Application of chaos theory to data modelling method based on the alternative scenarios manufacturing information systems. *Teknoloji*, 7 (2), 123-132.
- Kearney, A. & Lombra, R. (2008). Nonneutral short-run effects of derivatives on gold prices. *Applied Financial Economics*, 8, 985-994.
- Nguyen, H. L. (2011) Managing sme's survival from financial crisis in a transition economy: A Chaos Theory Approach. *Journal of General Management*, vol:1
- Sloan, K. (2011). Viewing organizations through the lens of chaos theory: Thoughts on applicability and usefulness. *European Journal of Social Sciences- Vol. 10, No. 3.*
- Sorin, V. (2010). Chaos models in economics. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series,11.*
- Takens F. (1981). *Detecting strange attractors in turbulence*. New-York: Springer-Verlag, pp .366-381.
- Toraman, C., Başarır, Ç. & Bayramoğlu, M. F. (2011). Determination of factors affecting the price of gold: A study of mgarch model. *Journal of Alanya Faculty of Business*, vol:13.
- Vatti, R. R. (2008). An investigation of gold price. *Proceedings for the Northeast Region Decision Sciences Institute (NEDSI)*, Vol:14.
- Vatti, R. R. (1973). Gold price before and after the subprime crisis. *Proceedings of the Northeast Business & Economics Association*, Vol:15.

İŞ YÜKÜ, ÇALIŞMA YAŞAM KALİTESİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİ: LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACILIK ROLÜ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 29.03.2018

Yayına Kabul Tarihi: 15.05.2018

Melih ALTAY
Dr. Süleyman Demirel
Üniversitesi
maltay35@gmail.com
orcid id: 0000-0001-5598-7226

Ömer TURUNÇ
Doç. Dr. Süleyman Demirel
Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
omerturunc@sdu.edu.tr
orcid id: 0000-0003-2234-6523

ÖZ Sürdürülebilir rekabetin önem kazandığı iş çevresinde, ortak paydalardan biri olan çalışma yaşam kalitesi; bireylerin örgüte bağlılık düzeylerini artırırken, örgütsel etkinliği de destekleyebilmektedir. Çalışmamızda; iş yükü, çalışma yaşam kalitesi ve lider-üye etkileşiminin, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini bütüncül bir biçimde ortaya koymayı amaçlanmıştır. 506 özel güvenlik personelinin toplanan verilerin analizi neticesinde; iş yükünün; çalışma yaşam kalitesi ile lider-üye etkileşim kalitesini olumsuz biçimde etkilediği ve iş yükünün çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisine lider-üye etkileşiminin aracılık ettiği saptanmıştır. Ayrıca, çalışma yaşam kalitesinin, örgütsel bağlılığı olumlu etkilerken; işten ayrılma niyeti üzerinde ters yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel bağlılığın kısmi aracılık rolüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Yükü, Lider-Üye Etkileşimi, Çalışma Yaşam Kalitesi, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti.

JEL Kodu: M12, M50, M54

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.009

Atıfta bulunmak için: Altay, M. & Turunç, Ö. (2018). İş yükü, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: lider-üye etkileşiminin ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü, *KAÜİİBFD* 9(17), 191-229.

¹ Bu çalışma; ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında SDÜ SBE de 2018 yılında hazırladığı “Çalışma Yaşam Kalitesinin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisinde İş Yükü ve Lider-Üye Etkileşiminin Rolü” adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKLOAD, QUALITY OF WORKING LIFE AND TURNOVER INTENTION: THE MEDIATING ROLE OF LEADER- MEMBER EXCHANGE AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 29.03.2018 Accepted Date: 15.05.2018

Melih ALTAY
Dr., Süleyman Demirel
University
maltay35@gmail.com

Ömer TURUNÇ
Assoc. Prof. Süleyman
Demirel University
Economics and
Administrative Sciences
omerturunc@sdu.edu.tr

ABSTRACT The quality of working life, as a common ground in organizations, may contribute to organizational effectiveness while increasing organizational commitment. Our purpose was to examine the effects of workload, quality of working life and LMX on organizational commitment, the intention to leave work in a comprehensive model. Data were collected from 506 private security personnel. Findings revealed that employees' heavy workload condition, has negative effect both on the quality of working life and the quality of the leader-member exchange. The effect of workload on the quality of working life was mediated by leader-member exchange. The quality of working life, organizational commitment have negative effect on the turnover intention. It was found that organizational commitment has negative effect on the turnover intention. Organizational commitment has a partially mediated role in the impact of quality of working life on the turnover intention.

Keywords: *Workload, Leader-Member Exchange, Quality of Working Life, Organizational Commitment, Turnover Intention.*

Jel codes: *M12, M50, M54,*
Scope: *Business administration*
Type: *Research*

Cite this paper: Altay, M. & Turunç, Ö. (2018). The relationship between workload, quality of working life and turnover intention: The mediating role of leader-member exchange and organizational commitment, *KAÜİİBFD* 9(17), 191-229.

1. GİRİŞ

Günümüz iş çevresinde; örgütler, artan rekabet ortamının gölgesinde, doğru ve optimum stratejiler geliştirerek, sürekli gelişmek ve hayatta kalma mücadelesinde galip gelmek zorundadır. Birçok kurum ve örgüt maliyet-etkin davranıp, verimliliğini artırmak, performans ve kalitesini geliştirmek suretiyle kâr marjlarını yükseltmek için yeniden yapılanma, küçülme ve işgücü tasarrufu yaparak emekçilerinden azami seviyede faydalanma yoluna gidebilmektedir. İşgörenlere yönelik beklentiler de gün geçtikçe artmakta ve çalışanlardan; bilgi ve tecrübe birikimlerinin yanında becerilerini arttırmaları, teknolojiye uyum sağlamaları, asgarî hata ile azamî ürün veya hizmeti en hızlı biçimde sunmaları ve kaliteyi göz ardı etmemeleri beklenmektedir. Bu tip yaklaşımlar, başta stres ve ağır iş yükü yoğunluğu olmak üzere birçok olumsuzluklara sebep olmakta, çalışanların iş yerinde ve hatta iş dışı sosyal yaşantılarında mutsuz olmalarına yol açabilmekte, onların kurumsal bağlılıklarını azaltarak, işi/örgütü veya mesleklerini terk etme düşüncesini tetikleyebilmektedir.

Bu durumla sıklıkla karşılaşan bazı örgüt ve/veya yönetimler, her ne kadar personel kaybını önemsemese de emek hareketi (seyyaliyeti), aslında birçok durumda işletmeler için zararlı sonuçlara yol açabilmektedir. Zira işgörenlerin seçimi, istihdamı, yetiştirilmesi, gerekli tecrübe, bilgi birikimi ve yetkinliğe kavuşturulması için; ilave zaman, personel ve paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Sarf edilen bu kaynaklar karşılığında; özellikle performansı yüksek, becerikli, tecrübeli ve özverili personelin kaybı, işletmeler için israf ve zarar anlamına gelmektedir. Vasıflı elemanların rakiplere kaptırılması, kurumsal bilginin/birikimin de kaptırılması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla örgütsel sapma ve görevlerden/iş yerinden kaçma gibi birçok olumsuz tepkileri azaltarak, işten ayrılma eğilim ve eylemlerini düşürecek yönetsel stratejiler geliştirmek, işletmeler için vazgeçilmezliktir. Bunun için de işten ayrılma düşüncesine ve eylemlerine neden olan etkenlerin doğru biçimde tespit edilmesi ve söz konusu etkenlere yönelik tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira bireyleri şevk ve heyecanla çalıştırılabilir, verilen görevleri daha anlamlı hale getirerek motivasyonu yükseltecek düzenlemeler örgütler için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Başka bir deyişle; işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerini yükselterek iyilik/mutluluk hallerini arttıracak, olumlu bireysel ve örgütsel çıktılar elde etme yöntemlerinin sorgulanmasına öncelik verilmelidir.

Mevcut çalışma koşullarında iş ve görevlerin zorlaştığı, kimi işkolunda fizikî, kiminde de zihnî iş yükünün arttığı bilinen bir gerçektir. Bu durumda iyi ve kaliteli çalışma koşulları tek başına yeterli kalmayabilmektedir. Zor ve stresli koşullar ile düşük kalitede çalışma koşullarına sahip bireyler için, olumsuz

koşulların etkisini kaldıracak ya da azaltacak alternatiflerin de belirlenmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu çerçevede araştırmamızda; hem örgüt, hem de işgörenler için kıymetli ve etkili iş kaynağı olan “lider”lerin de mercek altına alınması hedeflenmiştir. Çünkü çalışanlar, sadece işe veya örgüte değil aynı zamanda liderlere/amirlere de bağlılık göstererek mevcut işlerine devam edebilmektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar kapsamında kurgulanan çalışmamızda; işten ayrılma niyetinin öncülleri açığa çıkarılmaya ve diğer değişkenlerin bu ilişkilerdeki aracı rolleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazın taramasında; anılan değişkenlerin sadece birbirleri ile olan ilişkilerini inceleyen araştırmalara rastlanmış ve değişkenleri genel bir bağlamda ele alan araştırmaların ise yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bütüncül olarak tasarlanan araştırmamızda; işten ayrılma sürecinde rol alan değişkenlerin azamisini inceleyen kapsamlı bir modelin oluşturulmasına gayret gösterilmiştir. Çalışma yaşam kalitesinin merkeze alındığı modelde; iş yükü bağımsız değişken, işten ayrılma niyeti ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerde; lider-üye etkileşim kalitesi ile örgütsel bağlılığın aracılık rolleri sorgulanmıştır. Örnekleme özel güvenlik sektörü çalışanlarından oluşan görgül araştırmamızda elde edilen bulgular özetlenmiş, yazındaki diğer araştırmalarla mukayese edilerek tartışılmıştır.

2. TEORİ, AMAÇ VE HİPOTEZLER

2.1. İş yükü

Sanayi sektörleri hızlandırılmış bir modernleşme süreci geçirmektedir. Bu süreç doğrultusunda çalışma koşulları ve işgücü beklentileri de yenilenmektedir. Bazı iş kollarında fiziksel faaliyetlerin yerini; zihinsel iş yükünü içeren, yüksek konsantrasyon gerektiren görevlere devretmiştir (Gonzalez-Munoz & Gutierrez-Martinez, 2006). Günümüzün işgörenleri, Endüstri Devrimi'nin ağır koşullarına göre daha insanî olanaklarda çalışsalar da sürekli değişen ve artan rekabet ortamı iş yükünü kaçınılmaz hale getirmektedir (Tayfur, 2011). Dolayısıyla işletmeler; yeniden yapılanma, küçülme, işgücü tasarrufu ve geçici işten çıkarma yöntemlerini kullanma zorunluluğuna gidebilmektedir. Birçok çalışma ortamında iş güvencesizliğinin yanında iş yükü yoğunluğu da artmaktadır. Talep edilen çıktılar, işgören ve yöneticilere yönelik performans beklentileri azalmamakta, bilakis artmaktadır (Quick vd., 2002). Bu bağlamda iş yükü, halen çalışma yaşamının ve çalışma yaşam kalitesinin kritik bir unsuru olarak görülmektedir (Arts vd., 2001). Çalışma alanının değişmeyen bir unsuru olarak kavramsallaştırılan iş yükü (Carayon & Gürses, 2005);

bireylerin belirli bir zaman diliminde tamamlaması gereken iş miktarı olarak tanımlanabilir (Myny vd., 2011).

“Çalışan başına düşen iş hacmi” olarak da ifade edilen iş yükünün birçok bileşeni mevcuttur. Çalışma süreleri, üretim miktarı ve seviyesinin yanı sıra, icra edilen faaliyetlere ilişkin zihni talepler bile iş yükünün algılanmasında rol oynamaktadır (Spector & Jex, 1998). İş yükü miktarını belirleyen başlıca faktörlerden olan “talep-kaynak” yaklaşımına göre; taleplerin eldeki kaynakları aştığı durumda ise iş yükü sınırı aşılmış olmaktadır. Eldeki kaynaklar talepleri karşılayamadığından, mevcut performans düşerek, faaliyetler çöküntüye uğramaktadır (Wickens, 2008). Talep edilen birçok görev, iş yüküne dönüşerek personelin omuzlarına binmektedir (Sonnentag & Frese, 2003). Gün içerisinde yapılacak genel iş miktarı, işlerin zorluk derecesi, ihtiyaç duyulan dikkat ve konsantrasyon miktarı, görevleri tamamlamak için tahsis edilen zaman, dinlenme molaları, teknolojik kaynaklar, ehil insan durumu ve çoklu görev miktarı da iş yükünü doğurabilmektedir (Holden vd., 2011). Çalışan başına düşen görev ve sorumluluğun artması, işgörenlerin kapasitesinin üstünde ve görev tanımlarının ötesinde iş yapma zorunluluğu ağır iş yüküne zemin hazırlayabilmektedir (Karasek Jr, 1979; Balanuye, 2014).

Kısıtlı zamanda birçok işin sonlandırılması zorunluluğu hissedildiğinde yoğun iş yükü baskısından söz edilebilir (Geurts, 2003; Hetty vd., 2009). Dolayısıyla ağır iş yükü algısı, bireylere verilen görev miktarı normalin (kabul edilebilir düzeyin) üzerinde seyrettiğinde oluşmaktadır (Keser, 2006). Zaman baskısının yanında görevleri bitirmek üzere ihtiyaç duyulan araç ve malzemelerin eksikliği de ilave iş yüküne sebep olabilmektedir (Ballet & Kelchtermans, 2008). Meslektaşlar arasında kolektif çalışma kültürünün zayıf oluşu, çalışma arkadaşlarının birbirini desteklememesi (Vardi, 2009) ve birbiriyle bağdaşmayan görevler de iş yükünü körüklemektedir (Greenglass, 2003). Ayrıca, amirin liderlik kapasitesi, takım çalışması, belirsizlik derecesi ve iş akışı gibi etmenler iş yükünün belirlenmesinde önemli bir role sahiptir (Myny vd., 2011). Zira amirinden yeterli desteği alanlar, iş yükü konusunda daha az olumsuz düşüncelere kapılmaktadır (Tayfur, 2011).

Bireylerin işinden ayrılması durumunda da, geride kalan çalışanların sorumlulukları artmakta ve süregelen iş yükü, kalanların kapasitelerinin üzerine çıkmaktadır (Lee vd., 2015). Bu duruma; işletme sahiplerinin maliyetleri düşürme için istihdamı kısma arzuları da ilave edilince, mevcut görevlerin yükü, kurumdaki mevcut çalışanların omzuna binmektedir (Easthope & Easthope, 2000). Türkiye gibi ülkelerde, belirsizlikten kaçınma eğilimi ve rol belirsizliğine tahammülün düşük oluşu nedeniyle (Hoftstede, 2001); örgütteki

kurallar arttırılmakta, bürokrasi ve hiyerarşi daha da öne çıkmaktadır. Böylece algılanan iş yükü miktarı da yükselmektedir (Peterson vd., 1995).

İş yükünün fazla olması halinde, stres düzeyinin yükseldiği (Akyıldız & Turunç, 2013), kronik rahatsızlıkların sıklaştığı (Lindfors, 2006), iyilik/mutluluk halinin ise düşüş gösterdiği (Ilies vd., 2010), fiziksel bitkinlik ve tükenmişliğin olduğu (Bolat, 2011; Portoghese vd., 2014), kinizm ve öfkenin yoğunlaştığı (Greenglass vd., 2003), bireylerde huzursuzluğun yaygınlaştığı (Geurts, 2003), iş-aile çatışması vakalarının arttığı (Britt ve Dawson, 2005; Yıldırım & Aycan, 2008) gözlenmektedir.

İş yükünün, işgücü kaybının da önemli sebeplerinden biri olduğu söylenebilir (Lee, 2011; Duxbury & Halinski, 2014). Nitekim iş yükü miktarı ağırlaştığında, iş tatmin düzeyi düşmekte (Spector & Jex, 1998; Denton vd., 2003; Zeytinoglu vd., 2007), işe devamsızlıklar çoğalmakta (Dwyer & Ganster, 1991) ve işten ayrılma niyeti ise yükselmektedir (Zeytinoglu vd., 2007).

2.2. Çalışma Yaşam Kalitesi

İşin tüm unsur ve yönlerine ilişkin işgörenlerin öznel psikolojik algıları olarak tanımlanan çalışma yaşam kalitesi; iş yerinde iyi ve mutlu olma, ferahlık ve stresle yakından alakalıdır (Rintala & Suolanen, 2005). Yetişmiş personeli elde tutmak ve işi çekici halde bulundurmak için örgütlerin çalışma yaşam kalitesine ihtiyacı vardır (Nimalathasan, 2011). İş yerinde stresi kabul edilebilir seviyede tutarak ve sağlıklı bir çalışma çevresi oluşturularak personelin işinden daha fazla tatmin olması garanti edilebileceği gibi işten ayrılma eğilimleri ve eylemleri de azaltılabilir (Denton vd., 2003). İşte yaşananların, yaşamın birçok alanındaki etkileri göz önüne alındığında, işle yaşamın birbirinden ayrılmaz iki unsur olduğu söylenebilir (Hofstede, 1984). Çok bileşenli bir yapıdaki çalışma yaşam kalitesi, bireysel iyilik/mutluluk hali ve yaşam kalitesine odaklanan geniş yelpazeli bir olgudur (Chen vd., 2014). Araştırmacılar, çalışma yaşam kalitesini; “işin kalitesi”, “işgörenin kalitesi”, “ilişkinin kalitesi” olarak tanımlamıştır (Carayon vd., 2003; Nair, 2013).

İnsanı örgütün en önemli ve değer katan bir kaynağı olarak gören çalışma yaşam kalitesi (Prajapati, 2014), işi ve işgörenleri etkilediği gibi (Nair, 2013), örgütsel etkinlik ve rekabetçiliği ve işgörenlerin tatminini yönlendirmektedir (Huzzard, 2003; Raja ve Kumar, 2013). Öte yandan çalışma yaşam kalitesi iş tatminiyle karıştırılmamalıdır. Çünkü çalışma yaşam kalitesi, iş tatmininin yanında yaşamın diğer dalları olan aile yaşantısı, sosyal ve mali yaşam gibi unsurlarla da alakalıdır. Dolayısıyla iş dışı yaşantı, genel yaşam

tatmini ve iyilik/mutluluk hali de kapsam içerisindedir (Sirgy, vd., 2001; Nair, 2013).

Çalışma yaşam kalitesi modeli birçok kuram ve yaklaşım tarafından desteklenmektedir. Sosyal etkileşim kuramının perspektifine göre; işgören ve yönetim/idare arasındaki etkileşimde bir alışveriş söz konusu olmakta ve işgörenin sarf ettiği çaba karşılığında hak ettiği ödülü alması durumunda, dengeli bir ilişki şekillenmektedir. İlişkiden tatmin olunması da çalışanları motive ederek, onların olumlu davranışlarına ve çıktıklarına yansımaktadır. Emeğin karşılığında, girdileri nispetinde fayda sağlanacağı öngörüldüğünde, çalışma yaşam kalitesine dair algılar, olumlu yönde gelişmektedir (Ojedokun vd., 2015). Çaba ve emeğin karşılığında; tahsis edilen ücret/ödüller, sosyal kabullenme, kariyer geliştirme olanakları ile iş güvenliği koşullarına göre karşılıklı denge değişebilmektedir (Kivimaki & Leino-Arjas, 2015). Karşılıklıdaki bu dengesizlik, duygusal stres ve gerilimle birlikte işgörenlerin tepkisine yol açmaktadır (Kompier vd., 2009).

Çalışma yaşam kalitesinin etkilendiği diğer iki ana yaklaşım; “ihtiyaçların tatmini” ve “taşma” kuramlarıdır. İhtiyaçların tatmini yaklaşımına göre; bireylerin ihtiyaçlarının karşılanma derecesine göre işgörenlerin tatmin düzeyi değişmektedir (Sirgy vd., 2001; Koonmee, 2010). “Yaşam Kalitesi” yaklaşımını geliştiren Sirgy’ye göre (1986); hiyerarşik ihtiyaçlar ne derecede tatmin edilirse, toplumdaki yaşam kalitesi de o denli yükselmektedir. Bu yüzden Efraty ve Sirgy (1990), çalışma yaşam kalitesini “ihtiyaçların tatmini” olarak kavramsallaştırmışlardır. Buna göre çalışma yaşam kalitesi; çalışanların ihtiyaçlarının giderilmesine göre değişen, bireysel ve örgütsel faktörlerin karşılıklı etkileşimidir. Bireysel unsurların başında psikolojik ihtiyaçlar, örgütsel unsurların başında da görevler, yönetim tarzı, ücretler vb. kaynak ve koşullar gelmektedir. Taşma yaklaşımına göre; herhangi bir yer/andaki tatmin ve mutluluk, yaşamın diğer bölgelerinde de mutluluğa sebep olup, tatmine yol açabilmektedir (Sirgy vd., 2001; Easton & Van Laar, 2013). Bireylerin işyerindeki mutlulukları onların sosyal, ailevi yaşantıları ile sağlık durumlarını etkileyebilmektedir (Sirgy vd., 2001).

Karasek (1979) tarafından geliştirilen “İş Talebi-İş Kontrolü” modeline göre psikolojik gerginlik; işteki tüm talep/beklentiler ile karar verme özgürlüğünün (özerklik) müşterek etkileşimine göre değişmektedir. İş yüküne yol açan talep ve beklentiler, çatışmalar veya strese neden olan diğer baskılar “gerilim”e sebep olmaktadır. Gerilim ve stresi arttıran bu etmenler “iş talepleri” şeklinde adlandırılmıştır. Özerkliği, özgürlüğü ve hoşgörüyü temsil eden “iş kontrolü” ise stresi azaltmaktadır. Hem talebin, hem de kontrolün aynı anda

yüksek olduğu durumlar, bireyin gelişimini ve eylemlerini arttıran “aktif iş” bölgesi olarak tanımlanmıştır. Bu bölgede çalışanların yetkinliği gelişmektedir. Hem faaliyetlerde, hem de taleplerin asgari düzeyde olduğu ve problem çözmeye nadiren başvurulduğu “pasif iş” bölgesi ise “öğrenilmiş çaresizlik” vakalarını temsil etmektedir (Karasek, 1979; Sargent & Terry, 1998). Karar verme ve inisiyatif kullanma olanağı yüksek olduğunda, iş yükü yoğun görevlerde bile bireylerin tatmin seviyesi yükselbilmektedir (Karasek, 1979).

Fiziksel çalışma koşulları, tazminat sistemleri, kurumsal haklar, işin içeriği, sosyal ilişkiler, kariyer gelişimi, iş ve görevlerin çeşitlendirilmesi, ürün veya hizmete katkı sağlayabilme, kişinin kendi yeteneklerini kullanabilmesi için karşılaşılan fırsat ve zorluklar, bireysel özerklik ve kendini denetleme gibi faktörler (Ingelgard & Norrgren, 2001) ile dayanışma ve işbirliğini içeren örgüt iklimi ve örgütsel adalet algısı (Turunç vd., 2010a) da çalışma yaşam kalitesine katkı sağlamaktadır (Pot & Koningsveld, 2009).

Çalışma yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında “stres” (Bircan, 2014) ve iş yükü (Gurses vd., 2009; Lai vd., 2012) gelmektedir. Nitekim uzun çalışma süreleri, yorgunluk, standartların üzerine çıkma zorunluluğu, takdir edilmeme hissi ve düşük ücretler, strese neden olabilmektedir (Pruett, 2001; Korkmaz & Ceylan, 2012). Ayrıca ergonomik olmayan işyeri, kalabalık ve yoğun ortamlar, gürültülü bir çevre, etraftaki çok fazla uyaranların olduğu mekânlar, sürekli çalan telefonlar ve ortak kullanım alanlarının uygunsuz kullanımı gibi unsurlar, çalışma yaşam kalitesini olumsuz biçimde etkilemektedir (Gurses & Carayon, 2009).

Çalışma yaşam kalitesinin yüksekliği, bireysel ve örgütsel birçok olumlu sonucu beraberinde getirmektedir. Örneğin çalışma yaşam kalitesi yüksek olduğunda; işgörenlerde performansın yükseldiği ve devamsızlıkların azaldığı (Hoque & Rahman, 1999), işten ayrılma ve stres oranlarının, ortalamaların altına indiği ve çalışanların iş tatmininin de yükseldiği tespit edilmiştir (Carayon vd., 2003; Lee vd., 2007; Quick vd., 2010; Meng & Wu, 2015). Ayrıca, aile içerisinde, iş dışı zamanın değerlendirilmesinde ve bireysel sağlık gibi alanlarda da olumlu yansımalar görülebilmekte (Sirgy vd., 2001), genel yaşam tatmini çoğalmakta (Sirgy vd., 2001), örgütsel vatandaşlık davranışı sergilenmekte (Nair, 2013), işte kalma eğilimi artmakta (Demir, 2011) ve örgütsel bağlılık pekişmektedir (Huang vd., 2007). Kalitenin yükseltilmesi oranında çalışanların, örgütleriyle daha fazla özdeşleştiği, daha çok tatmin olarak iş yerinde daha etkin rol aldıkları, görevlere daha sık katılım sağladıkları ve işe karşı daha az yabancılaştıkları (Efraty & Sirgy, 1990) ortaya konmuştur.

Bununla birlikte, çalışma yaşam kalitesinin varlığı örgütlerin algılanan dışsal prestijini de olumlu biçimde arttırmaktadır (Ojedokun vd., 2015).

Çalışma yaşam kalitesinin düşük olması halinde ise; çalışanlar, duygusal ve fiziksel tükenmişliğe itilmekte (Karisalmi, 1999; Yürür & Keser, 2010; Portoghese vd., 2014), işletmeye duyulan bağlılık azalmakta ve işten ayrılma eğilimi (Korunka vd., 2008; Lee vd., 2013) ve işten ayrılma vakaları yoğunlaşmaktadır (Ashcraft, 1992).

2.3. Lider-Üye Etkileşimi

Amir ile maiyeti (astları) arasındaki ilişkinin geliştirilmesini inceleyen lider-üye etkileşimi (Nelson vd., 2013), iş yerindeki konumların güçlenmesine yardımcı olan sosyo-duygusal bir kaynaktır (Kang vd., 2011). Taraflar arasındaki etkileşimin katkısıyla gelişen bu süreçte, yöneticilerle birlikte işgörenlerin de rolü bulunmaktadır (Turunç vd., 2010b). Liderin herkese eşit biçimde yaklaşmadığını ileri süren lider-üye etkileşimi yaklaşımına göre (Sparrowe & Liden, 1997; Karanika-Murray vd., 2015); yöneticiler tüm üyelerine (izleyicilerine) aynı biçimde davranmamaktadır (Dansereau vd., 1975).

Karşılıklı ilişki kalitesinin düşükten yükseğe farklı düzeylerde oluşturulması “lider-üye etkileşimi farklılaşması” şeklinde adlandırılmıştır (Henderson vd., 2009). Farklılaşma sonucu, izleyiciler ikiye ayrılmaktadır (Hooper & Martin, 2008). Bunlardan “grup içindeki bireyler”, liderin güvendiği az sayıdaki astlardan oluşmakta ve liderle aralarında yüksek kaliteli bir etkileşim bulunmaktadır. “Grup dışında olanlar” için ise, liderle aralarında daha resmî bir ilişki söz konusu olmaktadır (Liden & Graen, 1980). Grup içindekiler, liderlerinin güvenini, kendisi için ayıracağı zamanı ve benzeri imtiyazları ellerinde tutmaktadır (Robbins, 2003). Bununla birlikte örgütü temsil eden liderin yaklaşımları, aynı zamanda örgütün imajını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla amirler, çalışanlarıyla kişisel olarak ilgilendiklerinde, işgörenler örgütün kendilerini önemseyip desteklediğini düşünerek, sadık birer personele dönüşebilmektedir. Lidere karşı duyulan güven de çalışanların örgütlerine olan güven duygularını beslemekte ve bağlılıklarını arttırmaktadır (Chughtai & Zafar, 2006). Çalışanların işle ilgili ihtiyaç duyduğu kaynakları temin ederek dağıtma gücüne sahip olan liderler, personelin performans değerlendirmesini yaparak izleyicilerinin iş hayatını etkileyebilmektedir (Zhang vd., 2012).

Çalışanlar, işlerinde kendilerine destek olunmasını bekledikleri yöneticileri ile sürekli temas halindedir. Liderlerin astlarına yaklaşımı ve

davranışları, izleyicilerinin tutum ve davranışları ile çalışma şekillerini de yönlendirmektedir (Karanika-Murray vd., 2015). Bu anlamda liderle astları arasındaki ilişkiler ve liderin izleyicilerine yaklaşım tarzı, örgüt içerisinde değeri olan kritik bir kaynaktır (Agarwal vd., 2012). Lider ile çalışan arasındaki ilişki, sadece bu ikiliyi etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda örgütsel çıktı ve sonuçları da etkileyebilmektedir.

İş talepleri-iş kaynakları yaklaşımı bağlamında, lider-üye etkileşimi; çalışanlar için bir çeşit “kaynak” olarak değerlendirilebilir. Özellikle iş güvencesi düşük olan personelde, amirden temin edilebilecek destek ve kaynağa olan ihtiyaç fazlalığıdır (Loi vd., 2011). Zira yönetici, grup içi astlarıyla karşılıklı güven, sevgi ve saygıya dayanan kalitesi yüksek ve samimi ilişkiler kurarken; grup dışı astlarıyla tanımlanmış rollerin dışına çıkmayan, biçimsel/resmî, bazen olumsuz sayılabilecek kalitesi düşük ilişkiler kurabilmektedir (Yukl, 2002). Grupta farklılaşma fazla olduğunda; ikililer arasındaki etkileşim kalitesi, astların çıktılarını önemli derecede etkilemektedir (Henderson vd., 2009). Etkileşim kalitesinin şekillenmesinde ise ikili arasında benzeşim kurulması (Dulebohn vd., 2012), aynı amaçların paylaşılması (Zhang vd., 2012), performansın düzgün değerlendirilmesi, başarıların hak edildiği biçimde ödüllendirilmesi (Colquitt vd., 2013) ve ücretlerin belirlenmesi konusundaki prosedürlerin adil algılanması (Meng & Wu, 2015) gibi hususlar öne çıkmaktadır.

Etkili bir iletişimle birlikte yönetici; grup içindeki astlarına daha fazla destek olmakta (Sparrowe & Liden, 2005), onlara hoşgörüyle yaklaşarak, serbestlik tanımakta (Loi vd., 2011), daha fazla ödüllendirerek, herkesin arzu ettiği görevleri onlara vermekte; yetki, sorumluluk, bilgi paylaşımı, ücret artışı, daha büyük ofis, kariyer gelişimine destek ve iyileştirme gibi kazanımları sağlayabilmektedir (Yukl, 2002). İkili arasındaki kaliteli bir etkileşime sahip olan işgörenler, kararlara katılım konusunda imtiyazlara sahip olmakta ve rolleri daha da belirginleşmektedir. Sahip olunan bu değerler de çalışma yaşam kalitesine olumlu biçimde katkı sunmaktadır (Sirgy vd., 2001). Böylece üye, diğerlerinden daha fazla sorumluluk almakta ve karşılığında enerjisini yoğun biçimde harcamaktadır (Landry & Vandenberghe, 2009).

Grup içerisindekilere sunulan maddi/manevi faydalar karşılığında; çalışanlar örgüte daha sıkı bağlanmakta (Agarwal vd., 2012), iş tutumlarını olumlu yönde geliştirerek, üstün performans gösterme eğilimine girmektedir (Katrinli vd., 2008). Etkileşim kalitesi düşük olduğunda ise; işgörenlerde aidiyet azalmakta (Cheng vd., 2012) ve işten ayrılma eğilimleri artmaktadır (Agarwal vd., 2012; Portoghese vd., 2015).

2.4. Örgütsel Bağlılık

İş nedeniyle ortaya çıkan olumsuz duygu ve düşünceler beraberinde olumsuz tutumlara neden olmaktadır. Bunların bertaraf edilmemesi durumunda da işlerin/görevlerin sekteye uğraması kaçınılmazdır. Örgütün arzu ettiği hedeflere ulaşmasını engelleyen ya da yavaşlatan negatif tutumlar; işten geri çekilme, devamsızlık ya da örgütü terk etme gibi davranışlara dönüşebilmektedir (Hulin & Judge, 2003). Bu anlamda yöneticilerin, işgörenlerin tutumlarını olumlu yönde geliştirebilecek bir bilince sahip olması gerekmektedir. Yetenekli ve tecrübeli bireyleri elden kaçırmamak için örgütlerin uygulayabileceği tedbirlerin başında gelen örgütsel bağlılık, çalışanların işte tutulması için ihtiyaç duyulan temel dinamiklerdendir (Martin, 2011).

Örgütsel bağlılık, işletmeye sadakat derecesinin göstergesidir (Iverson & Deery, 1997). Bağlılık, duygusal olarak örgüte bağlanma veya manevi anlamda tutunmadır. Kurumla bağı güçlü olan işgörenler, örgütün üyesi olmaktan zevk alarak örgütle özdeşleşerek, kendini vazifelerine verebilmektedir (Allen & Meyer, 1990). Dolayısıyla örgütsel bağlılık; örgütün hedef ve değerlerine sıkı sıkıya sarılmak, kayda değer düzeyde örgütün lehine çaba göstermek ve örgütün üyesi olarak çalışma yaşamını sürdürmeyi arzulamaktır (Wong vd. 2001). Örgüte duygusal biçimde bağlanıldığı gibi, mesleğe, iş grubuna veya çalışma arkadaşlarına bağlılıktan da söz edilebilir (Cohen, 2007).

Çalıştığı kurumu terk etme olasılığı en düşük olanlar, örgütle bağı en kuvvetli olanlardır (Allen & Meyer, 1990; Cuskelly & Boag, 2001). Dolayısıyla örgütsel bağlılık düzeyi arttıkça, işte kalma eğilimi de yükselmektedir (Kim vd., 2005). Bireyler, örgüte ilk katılışından itibaren bağlılık düzeyleri karşılaştıkları durumlara ve beklentilerine göre zamanla değişerek artmakta ya da azalmaktadır. Bağlılığın derecesi, örgütün üyesi olmaya devam edip etmeme kararını değiştirmektedir (Jetten & van Gelooven, 2000). Zira Rusbult ve Farrel (1983'den akt. Gül, 2002) örgütsel bağlılığı, işten tatmin olunmasa bile işe tutkuyla bağlı kalmak şeklinde tanımlamıştır. Bu durumda işgörenlerde doyum düşük olsa bile örgütsel bağlılığın etkisiyle işe devam edilebileceği akla gelmektedir.

Örgütsel bağlılığın kavramsallaşmasında, “yatırım/yan-bahis” yaklaşımından esinlenen Allen & Meyer (1990), işgörenlerin sadece çalıştıkları örgüte has becerileri kazanmak için zaman ve enerji sarf ettiklerini ve kazandıkları bu becerilerini diğer örgütlere kolaylıkla aktarıp kullanamayacaklarını düşünmüştür. Bu durumda araştırmacılar tarafından;

işgörenlerin sarf ettikleri enerji ve zamanın bahse yatırılan bir nevi “yatırım” olduğu, bahsi kazanmanın tek yolunun o örgütte kalmaktan geçtiği ifade edilmiştir. Bu yönde geliştirilen tutumsal yaklaşım ise; yan bahisteki maddi bakış açısını genişletmiş ve bağlılığı örgüte yönelik hissedilen psikolojik bağ bağlamında değiştirmiştir (Cohen, 2007). Bu bağlamda bireyin kendi amaçları ile örgütün amaçlarının örtüşmesi, örgütle duygusal olarak bütünleşilmesi, üyeliğe değer verilmesi ve örgüt için kayda değer miktarda çabanın gönüllü olarak sarf edilmesi, örgütsel bağlılık göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Cuskelly & Boag, 2001).

Örgüt içindeki hizmet süresi, algılanan yönetici desteği ve iş-aile dengesinin korunması konusunda işgörenlerin desteklenmesi gibi hususlar örgütsel bağlılığı besleyen etkenlerdendir (O’Neill vd., 2009). Algılanan lider desteği arttıkça, örgütsel bağlılık düzeyi de yükselmektedir. Sosyal etkileşim kuramı çerçevesinde liderin desteğiyle karşılaşan işgörenler, temin ettikleri bu tip faydaların örgütten geldiğini düşünerek, bunun karşılığında örgüte duygusal biçimde bağlanmakta ve gönüllü biçimde mevcut işlerine devam etmektedir (Casper vd., 2011; Yang, 2012). Bu çerçevede lider-üye etkileşim kalitesi (Yousaf vd., 2011) ve liderden doyum sağlama (Miao vd., 2013) gibi unsurlar örgütsel bağlılığı anlamlı biçimde etkilemektedir.

Çalışma yaşam kalitesinin bileşenlerinden olan; adil ücretlendirme, terfi olanakları, kişisel becerilerin geliştirilmesine imkan sağlayan eğitim ve geliştirme programları ile iyi bir performans değerlendirme sistemi gibi faktörler, işgörenleri tatmin etmenin yanında, onların örgüte bağlılıklarını da pekiştirmektedir (Salleh vd., 2012). Çalışanlara yetki ve özerklik verme (Chen & Aryee, 2007), kurumun işgörenlerine güven duyduğunu ve değer verdiğini hissettirmesi gibi uygulamalarla birlikte bireyler, duygusal olarak örgütle bağlarını güçlendirmektedir (Miao vd., 2013). Ayrıca performans değerlendirmesinden tatmin, ücretlendirmeden tatmin ve algılanan örgütsel destek de bağlılığı pekiştirmektedir (Panaccio & Vandenberghe, 2009; Froese & Xiao, 2012). Dolayısıyla yetkinliklerini geliştirme imkânını bulan ve bu konuda eğitim/malzeme desteği alan ve yeterli kaynağa erişebilen işgörenler, başka yerlerde kariyer arayışına da girmemektedir (Lapointe vd., 2011; Jørgensen & Becker, 2015). Bu kapsamda çalışma yerlerinin yeniden tasarımı bile, örgütle işgören arasındaki bağı güçlendirebilmektedir (Morrow vd., 2012).

Çalışanların performansının yönetimi ve iş tasarımı da örgütsel bağlılığı doğrudan etkilemektedir (Jørgensen & Becker, 2015). Güvene dayalı, müzakere edilmiş, eşitliği gözeten ve uzun dönemli sözleşmeler örgütsel bağlılığı desteklerken; kısa dönemli ve dayatılan sözleşmeler örgütsel bağlılığı

zayıflatmaktadır. Bununla birlikte işgörenlerin iyilik ve esenliğini dikkate alıp, onları adeta birer paydaş olarak gören sözleşmelerin de bağlılığa katkısı göz ardı edilemez (McInnis vd., 2009).

İşgörenlerin beceri, tutum ve davranışlarını şekillendiren doğru İKY politikaları, aynı zamanda meslekî ve örgütsel bağlılığı da arttırmaktadır (Jørgensen & Becker, 2015). İKY uygulamalarının bağlılık üzerindeki etkileri özellikle çeşitli teşvikler, ücretlendirme ve tazminatlar alanında daha belirgindir (Juhdi vd., 2013; El Akremi vd., 2014). Çalışanların gelişimine ışık tutan, kapasitesini arttırmasına yol açan ve emeklerinin karşılığını adil biçimde veren demokratik yönetim/uygulamalar (Erdem, 2010), etik iklim (Çalışkan, 2015) ve örgütsel adalet algısı (Meydan, 2010), örgüte içsel biçimde bağlı kalmayı sağlayabilmektedir.

Örgütüne bağlılığı yüksek olan bireyin, üyeliğini sürdürmek için gönüllü katılım sağlayarak, örgüt için çaba sarf edeceği ve örgütün amaçlarını kabulleneceği ifade edilebilir. Bu inanç ve motivasyonla birlikte örgütün emir ve talimatlarına uygun hareket edildiği gibi bu talimatlara uyumlu yenilikçi davranışlar sergilenebilir (Angle & Perry, 1981). Zira örgütsel bağlılık; fedakârlık ve yardımseverlik ile yüksek performans (Shaw vd., 2003; Neiningen vd., 2010) ve iş tatminine (Bateman & Strasser, 1984; Wong vd., 2001) yol açarken; işten ayrılma eğilimini azaltabilmektedir (Cuskelly & Boag, 2001; Meyer vd., 2002; Neiningen vd., 2010). Ayrıca örgütsel bağlılık çalışanların iyilik/mutluluk halini arttırırken, stresi de düşürmektedir (Somers, 2009). Nihayetinde örgütsel bağlılık; bireylerin kendi görevlerinin ötesinde ilave sorumlulukları yüklenmelerine yol açan, iş tatminini sağlayan ve işten ayrılma niyetini azaltan bir manivela gibidir (Neiningen vd., 2010; Najafi vd., 2011). Dolayısıyla örgütsel bağlılık hem işverenler, hem de işgörenler için faydalı bir unsur olup, kazan-kazan yaklaşımında kullanılabilir ortak bir değerdir (Meyer & Maltin, 2010).

2.5. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti, çalışanların örgütü terk etmek için yaptıkları planın temelini teşkil etmektedir (Schwepker, 2001). Bu yönde yapılan birçok araştırma; işten ayrılma eğiliminin, yüksek işgücü devri, artan devamsızlık ve işten uzaklaşma davranışlarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Duxbury & Halinski, 2014). Bu kapsamda işten ayrılma davranışının en önemli etkeni işten ayrılma niyetidir (Sümer & Van de Ven, 2007). Çünkü işi bırakma eyleminin öncesinde işten ayrılma düşüncesi ortaya çıkmaktadır (Zeytinoglu vd., 2007).

Örgütün en önemli kaynakları, dinamik unsur olan işgörenlerdir (Ongori, 2007). Stratejik iş gücü planlaması uygulamalarının önemi gün geçtikçe çeşitli sektörler tarafından kavranmaktadır (Özdemir-Akyıldırım & Talay-Değirmenci, 2015). Bu durumda örgütler için temel sorun sahası, insan kaynağını yönetmenin ötesinde, işte tutmak için uygun tedbirleri almaktır. Rekabete dayalı koşullarda, özellikle bilgi, tecrübe ve yetenekleri ile değer yaratan işgörelere olan bağımlılık artmaktadır (Chen vd., 2011, Mert, 2017). Zira üstün yetenekli personelin kaybedilmesi, işletmelere ilave maliyet ve külfet getirmektedir (Griffin & Hepburn, 2005). Bu doğrultuda örgütlerin uzun dönemli başarısı için başta yüksek performanslılar olmak üzere, çalışanların azami sürede örgütte tutulması hayati önem taşımaktadır (McCulloch & Turban, 2007).

İşletmelerde personel devir oranı arttıkça, işgören değişim maliyetleri de yükselmektedir. Özellikle gönüllü olarak ayrılanların yerine emek piyasasından yeni personelin araştırılması, seçimi, işe başlatılması, eğitimiyle birlikte görevine uyum sağlaması zaman almakta ve ilave ödenekleri beraberinde getirmektedir. Şayet ayrılan işgören verimli ve tecrübeli bir yapıya sahipse, işe alınan yeni personelin aynı tecrübe ve bilgi seviyesine erişmesi de zaman almaktadır (Martin, 2011; Mbah & Ikemefuna, 2012; Talay-Değirmenci vd., 2013).

Yetenekli işgörenlerin kaybı, başka dezavantajlara da yol açabilmektedir. Yetenekli işgören, örgütünden ayrılmayı müteakip yine aynı sektörden başka bir rakip firmada istihdam edilebilmektedir. Emek piyasasında nadir olan böyle bir yeteneği diğer işletmelere kaptırmak, örgütün rekabet avantajını yitirmesine neden olabilmektedir (Mbah & Ikemefuna, 2012). Yetişmiş ve yetenekli işgücü kaybı sonucu örgütün üretkenliğinde ve yapılan işlerin kalitesinde düşüşler yaşanmaktadır. Böylece rekabet avantajı da yitirilebilmektedir (Juhdi vd., 2013).

İşten ayrılma niyetini içeren birçok yaklaşım türetilmesine karşın, işten ayrılma sürecine bütüncül biçimde yaklaşan standart bir model geliştirilmemiştir (Perez, 2008). Araştırmalarda bulgularan birçok değişkenin, işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesinin, ayrılma sürecine yönelik genel bir modelin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği söylenebilir. Nitekim Carayon ve arkadaşları (2003), işle ilgili birçok etken ile örgütsel değişkenlerin, öncelikle işgörenlerin tutumlarını etkilediklerini ve bu tutumların da daha sonra işten ayrılma niyetini etkilediğini ifade etmiştir. Bu etkenlerden öncelikle çalışma yaşam kalitesi (Lee vd., 2015), İKY uygulamaları ve kişi-

örgüt uyumu (Sümer & Van de Ven, 2007; Mafini & Dubihlela, 2013) da işten ayrılma eğiliminde rol oynamaktadır (Martin, 2011).

Ayrıca kariyer geliştirme fırsatlarının az olması (Carayon vd., 2003) ve görevle ilgili stres ve gerilim kaynaklarının fazlalığı işten ayrılma niyetini güçlendirmektedir (Carayon vd., 2003; Turunç vd., 2010a). İş yükü (Zeytinoglu vd., 2007; Duxbury & Halinski, 2014) ve stresle dolu görevler sonucu yeni iş arama girişimleri çoğalmaktadır (Sonntag & Frese, 2003). Personelin ayrılması sonucu örgütte kalan iş arkadaşlarının görev ve işleri çoğaldığından, çalışanların iş yükü de artmaktadır (Sümer & Van de Ven, 2007). Artan iş yükü de kalan işgörenleri işten ayrılma eğilimine yönlendirmektedir (Iverson & Deery, 1997; Brannon vd., 2007; Sümer & Van de Ven, 2007).

Amir ve yöneticilerinin işten ayrılma vakaları üzerindeki etkileri önemlidir (El Akremi vd., 2014). Çalışanların algıladığı örgütsel destek seviyesi, bu anlamda etkili olup, işte kalma/işten ayrılma düşüncesini şekillendirebilmektedir (Cho vd., 2009). Örgütsel destek arttıkça işte/örgütte kalma eğilimi güçlenebilmektedir (Alfes vd., 2013).

İşten ayrılma niyeti üzerinde en güçlü etkiyi; örgütsel bağlılık (Angle & Perry, 1981; Carayon vd., 2003; Calisir vd., 2009) ve iş tatmini göstermektedir (Iverson & Deery, 1997; Turunç vd., 2010a; Martin, 2011). İşinden tatmin olanlar, işlerine karşı olumlu tavır alarak alternatif iş arayışlarına girmemekte ve işten ayrılmayı düşünmemektedir (Mossholder vd., 2005; Mbah & Ikemefuna, 2012). Sonuç olarak başta iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi birçok değişkenin işten ayrılma niyeti üzerinde etkiye sahip olduğu genel kabul görse bile, bu etkileşim çerçevesinde aracı, düzenleyici veya farklılaştırıcı role sahip diğer etkenlerin de varlığı incelenmelidir (Mosadeghrad vd., 2008).

2.6. Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Çalışanların gönüllü olarak işten ayrılmalarının örgütlere maliyeti yüksek olmaktadır. İşten ayrılma; personel istihdam maliyetini artırmanın yanında, örgütsel bilgi sermayesinin azalmasına ve örgütün prestijinin zayıflamasına sebep olmaktadır (Shaw vd., 2005). Bu nedenle işletmeye faydalı personeli elde tutma politikası oluşturmanın ve örgütsel etkililiği artırmak açısından çalışanların kendi istekleri ile örgütten ayrılma sürecini anlamak önemlidir (Griffeth & Hom, 2001). Diğer taraftan çalışanları tatmin/mutlu edecek, potansiyelini ortaya koyarak kariyerini geliştirebilecek iş koşullarının yaratılması da işgörenlerin örgüte olan bağlılıklarını artırabilmektedir (Afşar, 2011).

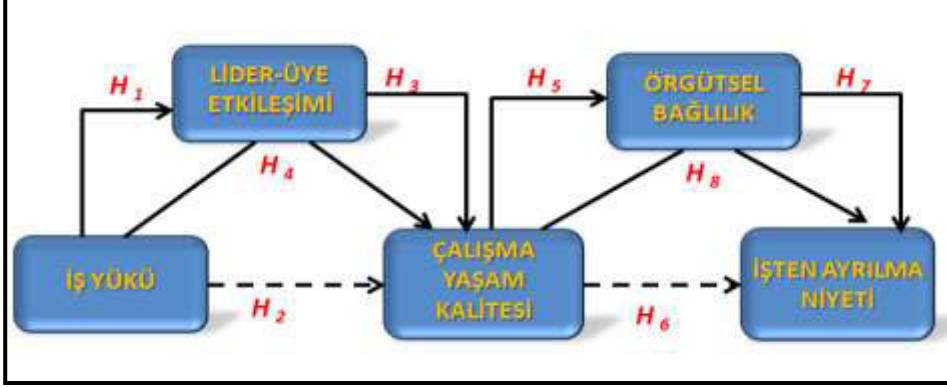
Bu yüzden işleri çalışanlar için daha tatmin edici hale getirecek, bireyleri şevk ve heyecanla çalıştırılabilir, verilen görevleri daha anlamlı hale getirerek motivasyonu yükseltecek düzenlemelerin, örgütler için vazgeçilmez birer unsur olduğu değerlendirilmektedir. İşgörenlerin çalışma yaşam kalitelerini yükselterek, olumlu bireysel ve örgütsel çıktıları elde etme yöntemlerinin sorgulanması gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan zor ve stresli koşullar ile düşük kalitede çalışma koşullarına sahip bireyler için, bu olumsuz koşulların etkisini telafi edebilecek ya da azaltabilecek alternatiflerin de belirlenmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu sorunsala yanıt bulmak amacıyla kurgulanan çalışmamızda, personelin işten ayrılma niyeti ve örgütsel bağlılık düzeyini etkilediği düşünülen çalışma yaşam kalitesinin, iş yükü ile ilişkisi ve bu ilişkide lider-üye etkileşiminin rolüne yönelik yapısal bir model ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Yazın taramasında genellikle çalışma yaşam kalitesinin bir veya birkaç değişkenle olan ilişkilerinin incelendiği, öncül ve ardıllarına yönelik bütüncül çalışmaların ise nadiren yapıldığı gözlenmiştir. Örgütler için anahtar role sahip olduğu düşünülen bu değişkeni içeren çok değişkenli bir modelin sorgulanmasının yazına katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca, birçok işletmede karşılaşılan iş yükü kavramının çalışma yaşam kalitesine etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık etkisine sahip olabileceği düşünülmüş, ancak söz konusu etkinin sorgulandığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda oluşturulan araştırma modeli (Şekil.1) ve hipotezleri aşağıda belirtilmiştir:

- Hipotez 1:** İş yükü, lider-üye etkileşimini negatif yönde etkilemektedir.
- Hipotez 2:** İş yükü, çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkilemektedir.
- Hipotez 3:** Lider-üye etkileşimi, çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkilemektedir.
- Hipotez 4:** İş yükünün çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde, lider-üye etkileşiminin aracılık rolü vardır.
- Hipotez 5:** Çalışma yaşam kalitesi, örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir.
- Hipotez 6:** Çalışma yaşam kalitesi, işten ayrılma niyetini (negatif) yönde etkilemektedir.
- Hipotez 7:** Örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir.

Hipotez 8: Çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde, örgütsel bağlılığın aracılık rolü vardır.

Şekil.1: Araştırmanın Modeli

3. YÖNTEM

3.1 Örneklem

Araştırmanın örneklemini özel güvenlik sektörü çalışanları içerisinde basit tesadüfî örneklem yöntemi ile seçilen bireyler oluşturmaktadır. Özellikle ücretler, iş yükü ve çalışma süreleri, eğitim ve gelişim olanakları, amir desteği ile çalışma yaşam kalitesi konusunda birtakım düzenlemelere ihtiyacı olan Türk özel güvenlik sektörü (Mil, 2014), mensup sayısı itibarıyla Avrupa lideridir (Uçkun vd., 2012). Emniyet Genel Müdürlüğü istatistiklerine göre ülke genelinde yaklaşık 270.845 özel güvenlik görevlisi istihdam edilmektedir (<http://sinavsonuc.ozelguvenlik.pol.tr>).

Ana kütlede %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5'lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2007). Gönderilen anketlerden 531'i geri dönmüştür. Yapılan uç değer (outliers) analizinde değişkenlere ait normal dağılımı bozan 25 adet veri seti, analizden çıkartılmış ve toplam 506 adet anket analizlere dâhil edilmiştir.

İstatistikler incelendiğinde; katılımcıların ortalama yaşının 33 (SS= 6,31) ve % 18'inin (n=91) kadın olduğu, örneklemin ağırlıklı olarak (n=334) lise mezunu olduğu, mevcut işyerlerindeki hizmet süresinin 1 ile 6 yıl arasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca personelin çoğunluğunun (n=251) günlük çalışma süresinin 8-10 saat arasında olduğu ve maaşlarının ağırlıklı olarak (n=200) 2000-2300 TL aralığında olduğu saptanmıştır.

3.2. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin tümünde cevapların alınmasında beşli Likert (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) ölçeğinden faydalanılmıştır. Söz konusu ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizlerini yapmak üzere AMOS programı kullanılmıştır. Ayrıca ölçeklerin güvenilirlik katsayısını (Cronbach alfa) hesaplamak üzere SPSS paket programından faydalanılmıştır. Ölçeğin “güvenilir” olarak kabul edilmesi için Cronbach alfa değerinin asgari 0.70 ve üzerinde olması gerekmektedir (Fields, 2002; Neuman, 2007).

Katılımcıların çalışma yaşamı kalitesi düzeylerini belirlemek üzere; Sirgy ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen 16 soruluk “Çalışma Yaşamı Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Ülkemizde kullanılması amacıyla, Afşar (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin, yurt içi/dışında sık kullanılan; güvenilirliği ve geçerliliği yüksek ölçeklerden biridir. Sirgy ve arkadaşlarının (2001) farklı örneklemelerde yaptığı çalışmada; ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.78 olarak hesaplanmıştır. Yapı geçerliliğini test eden Lee ve arkadaşları (2007), ölçeğin güvenilirlik katsayısını 0.70 ve 0.84 olarak hesaplamıştır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda ise güvenilirlik katsayıları 0.88 (Afşar, 2011) ve 0.85 (Turunç vd., 2010a) olarak saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi neticesinde modeldeki maddelerin faktör yüklerinin .41 ila .82 arasında değiştiği görülmüştür. Çalışmada en iyi uyum değerlerine sahip olan tek faktörlü model kullanılmıştır ($X^2/sd=4.27$, GFI=.90, IFI=.92, CFI=.92, RMSEA=.08). Ölçeğin güvenilirlik katsayısının ise yüksek olduğu ($\alpha= 0.91$) belirlenmiştir.

Lider-Üye Etkileşim kalitesini belirlemek için Liden ve Maslyn (1998) tarafından geliştirilen 12 maddelik ölçek kullanılmıştır. Söz konusu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0.56-0.92 arasında olduğu tespit edilmiştir. Türkçe’ye Erdoğan ve arkadaşları (2004) tarafından çevrilen ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0.94 olduğu rapor edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile ölçüm modelleri incelendiğinde, en iyi uyum değerlerine sahip olan tek faktörlü model kullanılmıştır ($X^2/sd=3.13$, GFI=0.95, IFI=0.98, CFI=0.98, RMSEA=0.07). Bu çalışmada ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0.58 ile 0.83 arasında değiştiği ve ölçeğin güvenilirlik katsayısının ise yüksek ($\alpha= 0.94$) olduğu saptanmıştır.

Örgütsel Bağlılık düzeyini saptamak amacıyla Meyer ve Herscovitch’in (2001) geliştirdiği 6 soruluk ölçek kullanılmıştır. Türkçe’ye Avcı (2008) tarafından çevrilen ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.81 olarak hesaplanmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin uyum değerlerini düşüren ve regresyon ağırlığı anlamsız olan 1 maddenin (ÖB-6) çıkartılmasına karar

verilmiştir. Tek faktörlü modelin kullanıldığı analizde; uyum iyiliği ölçüm değerlerinin ($X^2/sd=3.07$, $GFI=0.99$, $IFI=0.99$, $CFI=0.99$, $RMSEA=0.06$) iyi olduğu tespit edilmiştir. Maddelerin faktör yüklerinin 0.29 ile 0.81 arasında değiştiği ve ölçeğin güvenirlik katsayısının ise orta düzeyde ($\alpha= 0.73$) olduğu tespit edilmiştir.

İşten ayrılma niyetini ölçmek üzere Wayne ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen 5 soruluk ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Wayne ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında 0.89 olarak hesaplanmıştır. Türkçe'ye Avcı ve Küçükusta (2009) tarafından çevrilen ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.72 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Turunç ve Çelik (2010) tarafından ülkemizde yapılan çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.85 olarak saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçeğin uyum değerlerini düşüren ve regresyon ağırlığı anlamsız olan 1 adet sorunun (İAN-5) çıkartılmasına karar verilmiştir. Tek faktörlü modelin uyum iyiliği değerlerinin ($X^2/sd=1.25$, $GFI=0.99$, $IFI=0.99$, $CFI=0.99$, $RMSEA=0.02$) çok iyi olduğu gözlenmiştir Maddelerin faktör yüklerinin 0.67 ile 0.92 arasında değiştiği ve ölçeğin güvenirlik katsayısının ise oldukça yüksek ($\alpha= 0.89$) olduğu tespit edilmiştir.

İş yükünü ölçmek üzere Spector ve Jex (1998) tarafından geliştirilen ve güvenirlik katsayısı 0.82 olarak saptanan 5 soruluk ölçek kullanılmıştır. Türkçe geçerleme çalışması Keser (2006) tarafından yapılan ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.78 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde; tek faktörlü modelin uyum iyiliği değerlerinin ($X^2/sd=1.25$, $GFI=0.99$, $IFI=0.99$, $CFI=0.99$, $RMSEA=0.02$) çok iyi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca maddelerin faktör yüklerinin 0.56 ile 0.86 arasında değiştiği ve ölçeğin güvenirlik katsayısının ise yüksek ($\alpha= 0.84$) olduğu tespit edilmiştir.

4. BULGULAR

Parametrik analiz testlerinin uygulanabilmesi için verilerin normal dağılıma uyması gerektiğinden (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2007) değişkenler arası ilişkileri analiz etmeden önce değişkenlere ait normal dağılıma uygunluk testi yapılmış ve verilerin normal dağılıma uyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyonlar (Pearson) hesaplanmıştır (Tablo-1). Analiz sonucunda; demografik özelliklerden katılımcıların yaşının sadece çalışma süresi ile anlamlı ilişki içerisinde olduğu, diğer değişkenlerin hiçbirinin yaş ile anlamlı ilişkisinin bulunmadığı saptanmıştır. Benzer biçimde katılımcıların sektördeki çalışma süresi ile diğer değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmamıştır. Öte yandan

örgütteki çalışma süresi ile iş yükü arasında pozitif ($r=.10, p<.05$) ve örgütteki çalışma süresi ile lider-üye etkileşimi ($r= -.04, p<.05$) ve çalışma yaşam kalitesi ($r=-.12, p<.05$) arasında negatif ilişki olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bireylerin iş yerindeki çalışma (hizmet) süresi arttıkça iş yüklerinin de arttığı, buna karşın çalışma yaşam kalitesi ve lider-üye etkileşimi seviyelerinin ise azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun hizmet süresi arttıkça, personelin tecrübesinin artması ve daha fazla iş/görev verilmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın ana değişkenleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde; iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif ($r=.34, p<.01$) ve iş yükünün sırasıyla; çalışma yaşam kalitesi ($r= -.21, p<.01$), lider-üye etkileşimi ($r= -.26, p<.01$) ve örgütsel bağlılık ($r= -.21, p<.01$) ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Böylece bireylerin iş yükü yoğunluğu arttıkça, işten ayrılma niyetlerinin de arttığı, diğer taraftan çalışma yaşam kalitelerinin, lider-üye etkileşimi kalitesinin ve örgütsel bağlılık düzeyinin düştüğü bulgusu elde edilmiştir.

Ayrıca çalışma yaşam kalitesi ile işten ayrılma niyeti ($r= -.47, p<.01$) arasında negatif ve örgütsel bağlılık ($r= .50, p<.01$) arasında ise pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışma yaşam kalitesi ile söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin gücünün yüksek olduğu göz önüne alındığında; işyerindeki kalite yükseldikçe, işten ayrılma eğilimlerinin azaldığı ve işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanında; lider-üye etkileşimi ile ($r= .69, p<.01$) çalışma yaşam kalitesi arasında pozitif, işten ayrılma niyeti arasında ($r= -.39, p<.01$) negatif ve lider-üye etkileşimi ile örgütsel bağlılık ($r= .44, p<.01$) arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu, örgütsel bağlılık ile işten ayrılma niyeti ($r= -.38, p<.01$) arasında negatif ilişki olduğu saptanmıştır. Böylece lider-üye etkileşim kalitesi arttıkça, çalışma yaşam kalitesinin ve örgütsel bağlılık düzeyinin yükseldiği, işten ayrılma eğiliminin ise düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Hipotezleri sınamak üzere yapılan hiyerarşik regresyon analizlerinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri tek tek hesaplanmıştır. Analizlerde demografik değişkenlerden yaş, sektördeki toplam hizmet süresi ve mevcut örgütteki hizmet süresi kontrol altına alınmıştır. Değişkenlerden lider-üye etkileşimi ile örgütsel bağlılığın aracılık etkisini sınamak için; Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen dört aşamalı regresyon analizi ve “Sobel Testleri” yapılmıştır. Bu yöntemle göre bir

değişkeninin aracılık etkisinden söz edilebilmek için sırasıyla üç şartın var olması gerekmektedir. Bu kapsamda ilk şarta göre bağımsız değişken aracı değişken üzerinde etkili olmalıdır. İkinci aşamada bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisine bakılmaktadır. Üçüncü ve son aşamada ise aracı değişken regresyon modeline dâhil edilmektedir. Bu aşamada bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki regresyon katsayısına ve aracı değişkenin de bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığına bakılmaktadır.

Tablo-1: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ortalama	S. Sapma	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Yaş	32.67	6.31	-							
2.Çalışma Süresi (Sektörde)	6.48	4.43	.47**	-						
3.Çalışma Süresi (Mevcut Örgütte)	4.03	3.65	.32**	.62**	-					
4.İş Yükü	2.86	1.04	-.04	.10*	.10*	-				
5.Çalışma Yaşam Kalitesi	3.29	0.80	-.04	-.12*	-.10*	-.21**	-			
6.Lider-Üye Etkileşimi	3.42	0.90	.03	-.01	-.04*	-.26**	.69**	-		
7.Örgütsel Bağlılık	3.82	0.82	-.02	-.02	-.04	-.21**	.50**	.44**	-	
8.İsten Ayrılma Niyeti	2.65	1.18	-.07	.05	.03	.34**	-.47**	-.39**	-.38**	-

* $p < .05$ ** $p < .01$

Çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkiler ve lider-üye etkileşiminin aracılık testine ilişkin yapılan regresyon analizleri sonucunda (Tablo-2); iş yükünün lider-üye etkileşimi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu ($\beta = -.26, p < .001$) ve iş yükünün çalışma yaşam kalitesi üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğu ($\beta = -.20, p < .001$), ayrıca lider-üye etkileşiminin çalışma yaşam kalitesi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu ($\beta = .69, p < .001$) sonucuna ulaşılarak ilk üç hipotez desteklenmiştir. Son aşamada iş yükü ve lider-üye etkileşiminin birlikte çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu durumda lider-üye etkileşiminin çalışma yaşam kalitesini yine pozitif biçimde etkilediği ($\beta = .69, p < .001$) saptanırken; iş

yükünün ise çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu ($\beta = -.02, p > .05$) bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, aracı değişken olan lider-üye etkileşimi modele eklendiğinde; bağımsız değişken olan iş yükünün, bağımlı değişken olan çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin $\beta = -.20 (p < .001)$ değerinden $\beta = -.02 (p > .05)$ değerine düştüğü ve söz konusu ilişkinin istatistiksel olarak anlamını yitirdiği saptanmıştır. Aracılık etkilerini teyit etmek üzere yapılan Sobel testinde; iş yükü-çalışma yaşam ilişkisinde, lider-üye etkileşiminin tam aracılık etkisinin anlamlı olduğu ($z = -5.791, p < .001$) ortaya konmuştur. Böylece lider-üye etkileşiminin iş yükü ile çalışma yaşam kalitesi arasındaki ilişkide tam aracılık rolüne sahip olduğu anlaşılmış ve Hipotez 4 desteklenmiştir.

İşten ayrılma niyeti üzerindeki etkiler ve örgütsel bağlılığın aracılık testi kapsamındaki analizler neticesinde (Tablo-3); çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif etkisinin olduğu ($\beta = -.47, p < .001$), çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu ($\beta = .50, p < .001$), örgütsel bağlılığın ise işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediği ($\beta = -.38, p < .001$) sonucuna ulaşılarak, Hipotez 5, 6 ve 7 desteklenmiştir.

Tablo-2: Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkiler ve Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Testi

Modeller	Bağımlı Değ.	β	t	R	R^2	F
1. Test (Hipotez 1)				.27	.07	9.25***
Yaş		.01	0.23			
Çalışma Süresi (Sektörde)	Lider-Üye	.05	0.86			
Çalışma Süresi (Örgütte)	Etkileşimi	-.05	-0.91			
İş Yükü		-.26	-5.91***			
2. Test (Hipotez 2)				.02	.05	7.01***
Yaş		-.01	-0.07			
Çalışma Süresi (Sektörde)	Çalışma Yaşam	-.08	-1.27			
Çalışma Süresi (Örgütte)	Kalitesi	-.03	-0.56			
İş Yükü		-.20	-.4.77***			
3. Test (Hipotez 3)				.70	.50	121.67***
Yaş	Çalışma Yaşam	-.01	-0.25			
Çalışma Süresi (Sektörde)	Kalitesi	-.11	-2.61*			

Çalışma Süresi (Örgütte)		.00	0.06
Lider-Üye Etkileşimi		.69	21.72***
4. Test (Hipotez 4)		.70	.49
		97.29***	
Yaş		-.01	-0.31
Çalışma Süresi (Sektörde)	Çalışma Yaşam Kalitesi	-.11	-2.54
Çalışma Süresi (Örgütte)		.00	0.09
İş Yükü		-.02	-0.61
Lider-Üye Etkileşimi		.69	20.84***

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

Çalışma yaşam kalitesi ile örgütsel bağlılığın birlikte işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin incelendiği aşamada; örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyetini yine negatif yönde etkilediği ($\beta = -.20$, $p < .001$) saptanırken; çalışma yaşam kalitesinin ise işten ayrılma niyeti üzerindeki anlamlı etkisinin etki değerinin düştüğü ($\beta = -.38$, $p < .001$) bulgusu elde edilmiştir. Örgütsel bağlılığın aracılık etkisinin incelendiği Sobel testi sonucunda da örgütsel bağlılığın kısmî aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($z = -7.502$, $p < .001$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla örgütsel bağlılığın çalışma yaşam kalitesi ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide kısmî aracılık rolüne sahip olduğu anlaşılmış ve Hipotez 8 desteklenmiştir.

Tablo-3:İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkiler ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Testi

Modeller	Bağımlı Değ.	β	t	R	R^2	F
1. Test (Hipotez 6)				.48	.23	38.25***
Yaş		-.11	-2.39*			
Çalışma Süresi (Sektörde)	İşten Ayrılma Niyeti	.05	0.89			
Çalışma Süresi (Örgütte)		-.01	-0.18			
Çalışma Yaşam Kalitesi		-.47	-12.03***			
2. Test (Hipotez 5)				.50	.25	41.58***
Yaş		-.02	-0.47			
Çalışma Süresi (Sektörde)	Örgütsel Bağlılık	.07	1.27			
Çalışma Süresi (Örgütte)		-.02	-.046			
Çalışma Yaşam Kalitesi		.50	12.86***			
3. Test (Hipotez 7)				.40	.16	23.52***
Yaş	İşten Ayrılma	-.12	-2.56*			

Çalışma Süresi (Sektörde)	Niyeti	.10	1.81
Çalışma Süresi (Örgütte)		-.01	-0.11
Örgütsel Bağlılık		-.38	-9.31***
4. Test (Hipotez 8)			.51 .26 35.64***
Yaş		-.11	-2.52*
Çalışma Süresi (Sektörde)	İşten Ayrılma	.06	1.15
Çalışma Süresi (Örgütte)	Niyeti	-.01	-0.28
Çalışma Yaşam Kalitesi		-.38	-8.43***
Örgütsel Bağlılık		-.20	-4.42***

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada iş yükü, lider-üye etkileşimi, çalışma yaşam kalitesinin ve örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini bütüncül biçimde ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda örgütlerin başarı ve bekası için önemli birer etken olduğu düşünülen işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi olduğu öngörülen değişkenlerin fonksiyonu kuramsal ve deneysel yöntemle incelenmiştir.

Kuramsal inceleme çerçevesinde; öncelikle çalışma yaşam kalitesi değişkenine odaklanılmış ve söz konusu değişkene çok farklı perspektiflerden yaklaşıldığı, tanım ve bileşenlerinin çeşitli yaklaşımlara göre zenginleştiği tespit edilmiştir. Bu yüzden çalışma yaşam kalitesi, araştırmamızdaki diğer değişkenler de göz önüne alınarak ihtiyaçların tatmini perspektifinden ele alınmıştır. Araştırmanın deneysel kısmında ise; veriler, özel güvenlik personelinin anket yöntemi ile toplanarak analiz edilmiştir.

Analizler neticesinde; iş yükünün lider-üye etkileşimini olumsuz biçimde etkilediği tespit edilmiştir. Zira çalışma ortamındaki genel iş yükü miktarı, lider-üye etkileşim kalitesini etkileyen önemli faktörlerdendir (Bisen & Priya, 2010). Bununla birlikte iş yükünün çalışma yaşam kalitesini de olumsuz biçimde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer biçimde çalışma yaşamının önemli bir unsuru olan iş yükünün (Arts vd., 2001) çalışma yaşam kalitesini düşüren bir etken olduğu bazı araştırmalarda ortaya konmuştur (Gurses vd., 2009; Lai vd., 2012).

Araştırmamızda saptadığımız diğer bir bulgu da lider-üye etkileşimi kalitesinin çalışma yaşam kalitesini olumlu ve güçlü bir biçimde etkilemesidir. Nitekim Graen ve arkadaşları (1977) da amir-çalışan ikilisi arasındaki ilişkinin durumunun çalışma yaşam kalitesini de etkileyebileceği yönünde bulgulara

rastlamıştır. Sirgy ve arkadaşları (2001) da kararlara katılım ve rollerin belirginliğinin de çalışma yaşam kalitesine olumlu biçimde katkı sunduğu sonucuna ulaşmıştır. Liderle ilişkisi iyi olan işgörenlerin, kararlara katılım sağlama konusunda daha çok olanağa sahip olduğu ve amirinden daha fazla destek aldığı göz önüne alındığında, grup içinde olan işgörenlerin çalışma yaşam kalitesinin diğerlerine göre yüksek olması kaçınılmazdır.

İş yükü-çalışma yaşam kalitesi ilişkisinde lider-üye etkileşiminin rolünün sorgulandığı analizler sonucunda ise lider üye etkileşiminin bu ilişkide tam aracılık etkisine sahip olduğu saptanmıştır. Bu durumda ilişki kalitesinin üst seviyede olması, liderle çalışan arasındaki samimiyet ve güvenin tesis edilmesi halinde, çalışma yaşam kalitesinin artabileceği söylenebilir. Çünkü amiriyle kalitesi yüksek bir etkileşim içerisinde olan işgörenler, işle ilgili bol miktarda kaynak ve desteğe erişebilme avantajına sahip olmaktadır (Loi vd., 2011; Cheng vd., 2012). Hatta ilişkinin kalitesi, amirin işlemsel (prosedür) adaletine ilişkin algıları bile olumlu biçimde yönlendirerek, işgörenleri “adil amir”e karşılık vermek için işe daha fazla sarılmaya davet edebilmektedir (Meng & Wu, 2015). Böylece kaliteli ilişkiye sahip olarak “grup içi”nde kalan çalışanlar, çalışma koşullarını olumlu biçimde algılayarak, pozitif çalışma psikolojisine sahip olabilmektedir (Karanika-Murray vd., 2015). Öte yandan işin sadece fiziksel koşullarını düzeltmenin emekçiler için yeterli olmadığı, çalışanların doyumu için liderin rolünün de göz ardı edilmemesi gerektiği (Portoghese vd., 2015) ifade edilebilir. Özetle; amiriyle iyi bir etkileşimi olan işgörenler, ağır iş yükü koşullarında çalışsalar bile çalışma yaşam kaliteleri yüksek seviyede seyredebilmektedir.

Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerinin sınındığı diğer aşamada; çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bulgular yazındaki önceki araştırmalarla örtüşmektedir. Zira Efraty ve Sirgy (1990), Sirgy ve arkadaşları (2001), Lee ve arkadaşları (2007) ile Koonmee ve arkadaşları (2010) çalışma yaşam kalitesinin seviyesi arttıkça örgütsel bağlılığın da yükseldiğini ortaya koymuştur. Bu durumda çalışma yaşantısında işgörenlerin ihtiyaçları ve beklentileri karşılandığı ölçüde; personelin örgütüyle bağı güçlenmektedir (Erdem, 2010; Ojedokun vd., 2015).

Diğer taraftan çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyetini ise olumsuz biçimde etkilediği gözlenmiştir Benzer şekilde Demir (2011), çalışma yaşam kalitesi ile işte kalma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, kötü çalışma koşullarının ise işte devamsızlığa yol açtığını saptamıştır. Korunka ve arkadaşları (2008) da çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma eğilimini en çok

etkileyen unsurlardan biri olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Lee ve arkadaşları (2013), işten ayrılma niyeti en fazla olanların, çalışma yaşam kalitesi en düşük olanlardan oluştuğunu tespit etmiştir.

Kritik bir tutum olan örgütsel bağlılığın etkileri incelendiğinde ise; örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyetini olumsuz biçimde etkilediği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar yazındaki önceki çalışmalarla uyumludur. Zira örgütsel bağlılık, işten ayrılma eğilimini azaltmaktadır (Neininger vd., 2010). Dolayısıyla bağlılığı en yüksek olan işgörenlerin, örgütü terk etme eğilimleri de oldukça düşük seyretmekte (Allen & Meyer, 1980; Angle & Perry, 1981; Cuskelly & Boag, 2001) ve örgütsel bağlılık, işi bırakma eylemlerini de azaltan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Raghunathan vd., 1998).

Bunların yanı sıra, çalışma yaşam kalitesi-işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel bağlılığın kısmi aracılık etkisine sahip olduğu saptanmıştır. Görüldüğü üzere kaliteli bir çalışma ortamı sonucu işgörenlerin aidiyet duyguları gelişmektedir. Bu yüzden araştırmamızdaki örgütsel bağlılığın, çalışma yaşam kalitesi-işten ayrılma niyeti ilişkisinde kısmî aracılık ettiği bulgusu, dikkate değerdir. Nitekim Rusbult ve Farrel (1983'den akt. Gül, 2002) çeşitli faktörlerin etkisi altında bireylerin tatmin olmasa bile işlerine saplanıp kalıp, kendilerini işe psikolojik olarak bağlanmış hissedebileceklerini ifade etmiştir. Bu anlamda işgörenlerin mercek altına alınmasında, örgütsel bağlılık değişkeninin anahtar role sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan çalışma yaşam kalitesi, işten ayrılma niyetini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Güvenli ve saygın bir çalışma ortamı işte kalma eğilimini güçlendirirken; sürekli aile ve özel yaşama sirayet eden (Lee vd., 2015), kötü ya da yanlış insan kaynakları uygulamaları (Martin, 2011), kariyerinde ilerleyememe (Carayon vd., 2003), görevle ilgili stres ve gerilim kaynaklarının yoğunluğunu içeren (Carayon vd., 2003; Turunç vd., 2010a) işler de işte kalma eğilimini düşürmektedir.

İşten ayrılma niyeti üzerinde en güçlü etkiye sahip unsur ise örgütsel bağlılıktır (Angle & Perry, 1981; Carayon vd., 2003; Calisir vd., 2009; Martin, 2011). Başka bir deyişle özel yaşantıda mutlu olmayı dâhil etkileyen çalışma koşulları, kuruma yönelik aidiyet/bağlılık duygusunu ve işten ayrılma düşüncesini yönlendirmektedir. Aynı zamanda çalışma yaşamındaki kalite seviyesinin, örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi, işgörenlerin yaşayabildiği işte kalma/işi bırakma ikileminde verecekleri kararları etkilemektedir.

Sonuç olarak personelin seçimi, istihdamı, eğitim/yetiştirilmesi, tecrübe kazanması aşamaları için maddi imkânlarını, zamanını ve emeğini ortaya koyan

işletmelerin en değerli kaynağı olan insan gücünü elde tutmayı amaçlayan politika ve uygulamalara ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Zira personeli işinden ayrılma düşüncesi ve eylemine iten süreç ve faktörlerin doğru biçimde tespit edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden bireylerin kurumsal aidiyetini artıracak, onların iş yerinde ve iş dışındaki yaşantılarında mutluluğunu önemseyecek, kaliteli bir çalışma ortamının tesis edilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Ayrıca liderlerin; personeline adil davranarak, çalışanlarıyla içten ve samimi bir ilişki kurarak, onları her anlamda destekleyip, gelişimlerine yardımcı olarak ve özerklik sağlayarak güvene dayalı ve kaliteli bir ilişkiyi kurmasının örgütün menfaatine olacağı ifade edilebilir. Böylece tecrübeli ve bilgili çalışanlar rakiplere kaptırılmayacak, iş gücü maliyetleri düşürülecek, örgütsel etkinlik ve performans artırılacaktır.

Örgütsel yaşamın önemli değişkenleri olan örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetinin birçok öncülü bulunmaktadır. Bu çalışmada ise sadece iş yükü, lider-üye etkileşimi ve çalışma yaşam kalitesinin etkileri üzerine odaklanılmıştır. Bütüncül model çerçevesinde, söz konusu değişkenleri etkileyebilecek diğer faktörlerin araştırma kapsamına alınmasının benzer araştırmaların kapsamını genişletileceği düşünülmektedir. Ayrıca örneklem; tek bir sektörden oluştuğundan, sonuçlar diğer sektörler için genellenemeyebilir. Bu yüzden aynı model üzerine tesis edilecek benzer araştırmaların farklı örneklemelerde sorgulanmasının, araştırmanın sonuçlarının genellenmesinde katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Öte yandan yazındaki araştırmalar incelendiğinde; genellikle çalışma yaşam kalitesinin bağlılık ve işten ayrılma gibi örgütsel tutum ve davranışlarla ilişkilerinin sınındığı, bazı araştırmalarda da iş yükü-çalışma yaşam kalitesi ilişkisinin sorgulandığı tespit edilmiştir. Oysa lider-üye etkileşim kalitesi örgütsel birçok faktörün etkilerini değiştirebilecek, yönlendirebilecek ve hatta düzenleyebilecek güce sahip bir değişkendir. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak diğer araştırmalarda da lider-üye etkileşim kalitesinin aracılık (mediatör) ve farklılaştırıcı/ılımlayıcı/düzenleyici (moderatör) etkilerinin sorgulanmasına devam edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Diğer bir değişken olan iş yükü, analizlere dâhil edilirken, sadece katılımcıların algılarından faydalanılmıştır. Bunun sebebi güvenlik sektöründeki neredeyse tüm katılımcıların günlük çalışma sürelerinin birbirine eşit/yakın olmasıdır. Zira örneklemdekilerin emek süreleri arasında büyük bir farklılık oluşmadığından, katılımcıların beyanlarına göre sonuçlara ulaşılmıştır. Bu

yüzden sonraki araştırmalarda; iş yüküne yönelik öznel (subjektif) değerlendirmelerin yanında, nesnel (objektif) ölçüleme metotları da kullanılabilir. Ayrıca çalışmanın genellenebilirlik düzeyini artırmak için boylamsal araştırma yapılarak uzun dönemli veri toplama ve/veya gözleme yöntemleri kullanılabilir.

6. KAYNAKÇA

- Afşar, S. T. (2011). *Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine nicel bir araştırma*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Agarwal, U.A., Datta, S., Blake-Beard, S. & Bhargava, S. (2012). Linking LMX, innovative work behaviour and turnover intentions: the mediating role of work engagement. *Career Development International*, 17(3), 208-230.
- Akyıldız, H. & Turunç, Ö. (2013). *Çalışma Psikolojisi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Alfes, K., Shantz, A.D., Truss, C. & Soane, E.C. (2013). The link between perceived human resource management practices, engagement and employee behaviour: a moderated mediation model. *The International Journal of Human Resource*, 24(2), 330-351.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Alderfer, C.P. (1972). *Existence, relatedness, and growth: Human needs in organizational settings*. New York: Free Press.
- Angle, H. L. & Perry, J. L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 1-14.
- Arts, S. E., Kerkstra, A., Zee, J. & Abu-Saad, H. H. (2001). Quality of working life and workload in home help services. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 15(1), 12-24.
- Ashcraft, D. M. (1992). Health in the Workplace. L. Kelley (Ed.). *Issues, Theory, and research in industrial/organizational psychology*, içinde (ss.259-283). New York: Elsevier Science Publishing Company, Inc.
- Avcı, N. (2008). *Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, iş tutumları ve örgütsel sapma arasındaki ilişkinin analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Avcı, N. & Küçükusta, D. (2009). Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33-44.
- Balanuye, B. (2014). *Cerrahi kliniklerde çalışan hemşirelerin iş yükünün hasta güvenliğine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Ballet, K. & Kelchtermans, G. (2008). Workload and willingness to change: Disentangling the experience of intensification. *Journal of Curriculum Studies*,

40(1), 47-67.

- Bateman, T. S. & Strasser, S. (1984). A Longitudinal analysis of the antecedents of organizational commitment. *Academy of Management Journal*, 27(1), 95-112.
- Bircan, N. (2014). *Stresin hemşirelerde çalışma yaşam kalitesine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Bisen, V. & Priya. (2010). *Industrial psychology*. New Delhi: New Age International Limited.
- Bolat, O. İ. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 87-101.
- Brannon, D., Barry, T., Kemper, P., Schreiner, A. & Vasey, J. (2007). Job perceptions and intent to leave among direct care workers: Evidence from the better jobs better care demonstrations. *The Gerontologist*, 47(6), 820-829.
- Britt, T. W. & Dawson, C. R. (2005). Predicting work-family conflict from workload, job attitudes, group attributes, and health: A longitudinal study. *Military Psychology*, 17(3), 203-227.
- Calisir, F., Gumussoy, C. A. & Iskin, I. (2011). Factors affecting intention to quit among it professionals in Turkey. *Personnel Review*, 40(4), 514-533.
- Carayon, P., Hoonakker, P., Marchand, S. & Schwarz, J. (2003). Job characteristics and quality of working life in the it workforce: The role of gender. *Proceedings of the 2003 SIGMIS Conference on Computer Personnel Research: Freedom in Philadelphia--Leveraging Differences and Diversity in the IT Workforce* kitabı içinde (ss.58-63). ACM.
- Carayon, P. & Gürses, A. P. (2005). A human factors engineering conceptual framework of nursing workload and patient safety in intensive care units. *Intensive and Critical Care Nursing*, 21(5), 284-301.
- Casper, W. J., Harris, C., Taylor-Bianco, A. & Wayne, J. H. (2011). Work-family conflict, perceived supervisor support and organizational commitment among Brazilian professionals. *Journal of Vocational Behavior*, 79(3), 640-652.
- Chen, Z.X. & Aryee, S. (2007). Delegation and employee work outcomes: an examination of the cultural context of mediating processes in China. *Academy of Management Journal*, 50(1), 226-238.
- Chen, G., Ployhart, R. E., Thomas, H. C., Anderson, N. & Bliese, P. D. (2011). The power of momentum: A new model of dynamic relationships between job satisfaction change and turnover intentions. *Academy of Management Journal*, 54(1), 159-181.
- Chen, W. S. , Haniff, J., Siau, C. S., Seet, W., Loh, S. F., Jamil, M. H. A., ... & Baharum, N. (2014). Psychometric properties of the Malay work-related quality of life (WRQoL) scale in Malaysia. *World Journal of Social Science Research*, 1(1), 57-67.
- Cheng, T., Huang, G. H., Lee, C. & Ren, X. (2012). Longitudinal effects of job insecurity on employee outcomes: The moderating role of emotional intelligence and the leader-member exchange. *Asia Pacific Journal of Management*, 29(3), 709-728.

- Cho, S., Johanson, M. M. & Guchait, P. (2009). Employees intent to leave: a comparison of determinants of intent to leave versus intent to stay. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 374-381.
- Chughtai, A. A. & Zafar, S. (2006). Antecedents and consequences of organizational commitment among Pakistani university teachers. *Applied HRM Research*, 11(1), 39-64.
- Cohen, A. (2007). Commitment before and after: an evaluation and reconceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 17(3), 336-354.
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E. & Wesson, M. J. (2013). Justice at the Millennium, a Decade Later: A Meta-Analytic Test of Social Exchange and Affect-Based Perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98, 2, 199-236.
- Cuskelly, G. & Boag, A. (2001). Organisational commitment as a predictor of committee member turnover among volunteer sport administrators: Results of a time-lagged study. *Sport Management Review*, 4(1), 65-86.
- Çalışkan, A. (2015). Örgütsel adaletin örgütsel bağlılığa etkisi: Etik ikliminin aracılık rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-141.
- Dansereau, F., Graen, G. & Haga, W. J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: a longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1), 46-78.
- Demir, M. (2011). İşgörenlerin çalışma yaşamı kalitesi algılamalarının işte kalma niyeti ve işe devamsızlık ile ilişkisi. *Ege Academic Review*, 11(3), 453-464.
- Denton, M., Zeytinoglu, I.U. & Davies, S. (2003). *Organizational change and the health and well-being of home care workers* (No. 110). McMaster University, Ontario, Canada.
- Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R. L. & Ferris, G. R. (2012). A meta-analysis of antecedents and consequences of leader-member exchange integrating the past with an eye toward the future. *Journal of Management*, 38(6), 1715-1759.
- Duxbury, L. & Halinski, M. (2014). Dealing with the “grumpy boomers”: Re-engaging the disengaged and retaining talent. *Journal of Organizational Change Management*, 27(4), 660-676.
- Dwyer, D.J. & Ganster, D.C. (1991). The effects of job demands and control on employee attendance and satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 12(7), 595-608.
- Easthope, C. & Easthope, G. (2000). Intensification, extension and complexity of teachers' workload. *British Journal of Sociology of Education*, 21(1), 43-58.
- Easton, S. & Van Laar, D. (2013). QoWL (Quality of Working Life)-what, how, and why?. *Psychology Research*, 3(10), 596-605.
- Efraty, D. & Sirgy, M. J. (1990). The effects of quality of working life (QWL) on employee behavioral responses. *Social Indicators Research*, 22(1), 31-47.

- El Akremi, A., Colaianni, G., Portoghese, I., Galletta, M. & Battistelli, A. (2014). How organizational support impacts affective commitment and turnover among Italian nurses: A multilevel mediation model. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(9), 1185-1207.
- Erdem, M. (2010). Öğretmen algılarına göre liselerde iş yaşamı kalitesi ve örgütsel bağlılıkla ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 16(4), 511-537.
- Erdoğan, B., Kraimer, M. L. & Liden, R. C. (2004). Work value congruence and intrinsic career success: The compensatory roles of leader-member exchange and perceived organizational support. *Personnel Psychology*, 57(2), 305-332.
- Froese, F. J. & Xiao, S. (2012). Work values, job satisfaction and organizational commitment in China. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(10), 2144-2162.
- Geurts, S. A., Kompier, M. A., Roxburgh, S. & Houtman, I. L. (2003). Does work-home interference mediate the relationship between workload and well-being? *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 532-559.
- Gonzalez-Munoz, E.L. & Gutierrez-Martinez, R.E. (2007). Contribution of mental workload to job stress in industrial workers, *Work: A Journal of Prevention, Assessment and Rehabilitation*, 28(4), 355-361.
- Graen, G., Cashman, J. F., Ginsburg, S. & Schiemann, W. (1977). Effects of linking-pin quality on the quality of working life of lower participants. *Administrative Science Quarterly*, 491-504.
- Greenglass, E.R., Burke, R. J. & Moore, K.A. (2003). Reactions to increased workload: effects on professional efficacy of nurses. *Applied Psychology*, 52(4), 580-597.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W. & Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of Management*, 26(3), 463-488.
- Griffin, M. L. & Hepburn, J. R. (2005). Side-bets and reciprocity as determinants of organizational commitment among correctional officers. *Journal of Criminal Justice*, 33(6), 611-625.
- Gurses, A. P. & Carayon, P. (2009). Exploring performance obstacles of intensive care nurses. *Applied Ergonomics*, 40(3), 509-518.
- Gurses, A. P., Carayon, P. & Wall, M. (2009). Impact of performance obstacles on intensive care nurses' workload, perceived quality and safety of care, and quality of working life. *Health Services Research*, 44(2), 422-443.
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış*, 2(1), 37-56.
- Henderson, D.J., Liden, R.C., Glibkowski, B.C. & Chaudhry, A. (2009). LMX differentiation: A multilevel review and examination of its antecedents and outcomes. *The Leadership Quarterly*, 20(4), 517-534.
- Hetty van Emmerik, I. J., Bakker, A. B. & Euwema, M. C. (2009). Explaining employees' evaluations of organizational change with the job-demands resources model. *Career Development International*, 14(6), 594-613.

- Hofstede, G. (1984). The cultural relativity of the quality of life concept. *Academy of Management review*, 9(3), 389-398.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2.Baskı.). Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc.
- Holden, R. J., Scanlon, M. C., Patel, N. R., Kaushal, R., Escoto, K. H., Brown, R. L., ... & Karsh, B. T. (2011). A human factors framework and study of the effect of nursing workload on patient safety and employee quality of working life. *BMJ Quality and Safety*, 20(1), 15-24.
- Hooper, D. T. & Martin, R. (2008). Beyond personal leader-member exchange (LMX) quality: The effects of perceived LMX variability on employee reactions. *The Leadership Quarterly*, 19(1), 20-30.
(<http://sinavsonuc.ozelguvenlik.pol.tr/Teskilat/GenelTeskilatIstatistik.aspx>).(26.09.2017)
- Hoque, M. E. & Rahman, A. (1999). Quality of working life and job behaviour of workers in Bangladesh: A comparative study of private and public sectors. *Indian Journal of Industrial Relations*, 175-184.
- Huang, T. C., Lawler, J. & Lei, C. Y. (2007). The effects of quality of work life on commitment and turnover intention. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35(6), 735-750.
- Hulin, C. L. & Judge, T. A. (2003). Job attitudes. W. C. Borman, D. R. Ilgen ve R. J. Klimoski (Ed.), *Comprehensive Handbook of Psychology: Vol. 12. Industrial and Organizational Psychology* içinde (ss. 255-276). New York: Wiley.
- Huzzard, T. (2003). *The convergence of the quality of working life and competitiveness: A current Swedish literature review*. İsveç, Stockholm: Arbetsliv I Omvandning Work Life Transition.
- Ilies, R., Dimotakis, N. & De Pater, I.E. (2010). Psychological and physiological reactions to high workloads: implications for well-being. *Personnel Psychology*, 63(2), 407-436.
- Ingelgard, A. & Norrgren, F. (2001). Effects of change strategy and top-management involvement on quality of working life and economic results. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 27(2), 93-105.
- Iverson, R. D. & Deery, M. (1997). Turnover culture in the hospitality industry. *Human Resource Management Journal*, 7(4), 71-82.
- Jetten, H. W., van Gelooven, R. & Army, R. N. (2000). Organisational commitment and turnover among military personnel. *36th IAMPS Split*, Croatia.
- Jørgensen, F. & Becker, K. (2015). Balancing organizational and professional commitments in professional service firms: The HR practices that matter. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(1), 23-41.
- Juhdi, N., Pa'wan, F. & Hansaram, R. M. K. (2013). HR Practices and Turnover intention: The mediating roles of organizational commitment and organizational engagement in a selected region in Malaysia. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(15), 3002-3019.
- Kang, D.S., Stewart, J. & Kim, H. (2011). The effects of perceived external prestige,

- ethical organizational climate, and leader-member exchange (LMX) quality on employees' commitments and their subsequent attitudes. *Personnel Review*, 40(6), 761-784.
- Karanika-Murray, M., Bartholomew, K. J., Williams, G. A. & Cox, T. (2015). Leader-member exchange across two hierarchical levels of leadership: Concurrent influences on work characteristics and employee psychological health. *Work & Stress*, 29(1), 57-74.
- Karasek Jr, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24(2), 285-308.
- Karisalmi, P. T. S. (1999). Impact of working life quality on burnout. *Experimental Aging Research*, 25(4), 441-449.
- Katrinli, A., Atabay, G., Gunay, G. & Guneri, B. (2008). Leader-member exchange, organizational identification and the mediating role of job involvement for nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 64(4), 354-362.
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 100-119.
- Kim, W. G., Leong, J. K. & Lee, Y. K. (2005). Effect of service orientation on job satisfaction, organizational commitment, and intention of leaving in a casual dining chain restaurant. *International Journal of Hospitality Management*, 24(2), 171-193.
- Kivimaki, M. & Leino-Arjas, P. (2015). İş stresi ve kardiyovasküler mortalite riski endüstri işçileri üzerinde yapılmış prospektif kohort araştırması. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 3(11).
- Kompier, M., Ybema, J. F., Janssen, J. & Taris, T. (2009). Employment contracts: cross-sectional and longitudinal relations with quality of working life, health and well-being. *Journal of Occupational Health*, 51(3), 193-203.
- Koonmee, K., Singhapakdi, A., Virakul, B. & Lee, D. J. (2010). Ethics institutionalization, quality of work life, and employee job-related outcomes: A survey of human resource managers in Thailand. *Journal of Business Research*, 63(1), 20-26.
- Korkmaz, M. & Ceylan, B. (2012). Örgütsel stres yönetimi ve stresin İstanbul Büyükşehir Belediyesi çalışanlarının iş performansı üzerine etkisinin uygulamalı olarak incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 313-344.
- Korunka, C., Hoonakker, P. & Carayon, P. (2008). Quality of working life and turnover intention in information technology work. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing and Service Industries*, 18(4), 409-423.
- Lai, S. L., Chang, J. & Hsu, L. Y. (2012). Does effect of workload on quality of work life vary with generations?. *Asia Pacific Management Review*, 17(4), 437-451.
- Landry, G. & Vandenberghe, C. (2009). Role of commitment to the supervisor, leader-member exchange, and supervisor-based self-esteem in employee-supervisor

- conflicts. *The Journal of Social Psychology*, 149(1), 5-28.
- Lapointe, É., Vandenberghe, C. & Panaccio, A. (2011). Organizational commitment, organization-based self-esteem, emotional exhaustion and turnover: A conservation of resources perspective. *Human Relations*, 64(12), 1609-1631.
- Lee, K.E. (2011). Moderating effects of leader-member exchange (LMX) on job burnout in dietitians and chefs of institutional foodservice. *Nutrition Research and Practice*, 5(1), 80-87.
- Lee, D.J., Singhapakdi, A. & Sirgy, M. J. (2007). Further validation of a need-based quality-of-work-life (QWL) measure: Evidence from marketing practitioners. *Applied Research in Quality of Life*, 2(4), 273-287.
- Lee, Y.W., Dai, Y. T., Park, C. G. & McCreary, L. L. (2013). Predicting quality of work life on nurses' intention to leave. *Journal of Nursing Scholarship*, 45(2), 160-168.
- Lee, Y.W., Dai, Y. T. & McCreary, L. L. (2015). Quality of work life as a predictor of nurses' intention to leave units, organisations and the profession. *Journal of Nursing Management*, 23, 521-531.
- Liden, R. C. & Graen, G. (1980). Generalizability of the vertical dyad linkage model of leadership. *Academy of Management Journal*, 23(3), 451-465.
- Liden, R. C. & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Lindfors, P. M., Nurmi, K. E., Meretoja, O. A., Luukkonen, R. A., Viljanen, A. M., Leino, T. J. & Härmä, M. I. (2006). On-call stress among Finnish anaesthetists. *Anaesthesia*, 61(9), 856-866.
- Loi, R., Ngo, H. Y., Zhang, L. & Lau, V. P. (2011). The interaction between leader-member exchange and perceived job security in predicting employee altruism and work performance. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84(4), 669-685.
- Lund, D. B. (2003). Organizational culture and job satisfaction. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 18(3), 219-236.
- Mafini, C. & Dubihlela, J. (2013). Determinants of military turnover of technical air-force specialists: an empirical case analysis. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(3), 523.
- Martin, M.J. (2011). *Influence of human resource practices on employee intention to quit*. Doktora Tezi, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg.
- Mbah, S. E. & Ikemefuna, C. O. (2012). Job satisfaction and employees' turnover intentions in total Nigeria plc. *Lagos State. International Journal of Humanities and Social Science*, 2(14), 275-287.
- McCulloch, M. C. & Turban, D. B. (2007). Using person-organization fit to select employees for high-turnover jobs. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(1), 63-71.
- McInnis, K. J., Meyer, J. P. & Feldman, S. (2009). Psychological contracts and their

- implications for commitment: A feature-based approach. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 165-180.
- Meng, F. & Wu, J. (2015). Merit pay fairness, leader-member exchange, and job engagement evidence from mainland China. *Review of Public Personnel Administration*, 35(1), 47-69.
- Mert, İ. S. (2017). Ev hanımlarının girişimciliği: Gaziantep ilinde nitel bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 63-78.
- Meydan, C. H. (2010). *Örgüt kültürü, örgütsel güç ve örgütsel adalet algılarının bireyin iş tatmini ve örgüte bağlılığı üzerine etkisi: Kamuda bir araştırma*. Doktora Tezi, KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L. & Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: a meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Meyer, J. P. & Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human Resource Management Review*, 11(3), 299-326.
- Meyer, J.P. & Maltin, E.R. (2010). Employee commitment and well-being: a critical review, theoretical framework and research agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 77(2), 323-337.
- Miao, Q., Newman, A., Sun, Y. & Xu, L. (2013). What factors influence the organizational commitment of public sector employees in China? The role of extrinsic, intrinsic and social rewards. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(17), 3262-3280.
- Mil, H. İ. (2014). Türkiye’de özel güvenlik sistemi ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 117-134.
- Morrow, P. C., McElroy, J. C. & Scheibe, K. P. (2012). Influencing organizational commitment through office redesign. *Journal of Vocational Behavior*, 8(1), 99-111.
- Mosadeghrad, A. M., Ferlie, E. & Rosenberg, D. (2008). A study of the relationship between job satisfaction, organizational commitment and turnover intention among hospital employees. *Health Services Management Research*, 21(4), 211-227.
- Mossholder, K. W., Settoon, R. P. & Henagan, S. C. (2005). A Relational perspective on turnover: Examining structural, attitudinal, and behavioral predictors. *Academy of Management Journal*, 48(4), 607-618.
- Myny, D., Van Goubergen, D., Gobert, M., Vanderwee, K., Van Hecke, A. & Defloor, T. (2011). Non-direct patient care factors influencing nursing workload: A review of the literature. *Journal of Advanced Nursing*, 67(10), 2109-2129.
- Nair, G. S. (2013). A study on the effect of quality of work life (QWL) on organisational citizenship behaviour (OCB)-with special reference to college teachers in thrissur district, kerala. *Integral Review*, 6(1), 34-46.
- Najafi, S., Noruzy, A., Azar, H. K., Nazari-Shirkouhi, S. & Dalvand, M. R. (2011). Investigating the relationship between organizational justice, psychological

- empowerment, job satisfaction, organizational commitment and organizational citizenship behavior: An empirical model. *African Journal of Business Management*, 5(13), 5241-5248.
- Neininger, A., Lehmann-Willenbrock, N., Kauffeld, S. & Henschel, A. (2010). Effects of team and organizational commitment—a longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 76(3), 567-579.
- Nelson, S. A., Azevedo, P. R., Dias, R. S., Sousa, S. D. M. A., Carvalho, L. D. P., Silva, A. C. O. & Rabelo, P. P. C. (2013). Nursing work: challenges for health management in the northeast of Brazil. *Journal of Nursing Management*, 21(6), 838-849.
- Neuman, W. Lawrence; (2007), *Basics of social research: Qualitative and quantitative approaches* (2.b.). Boston: Pearson Education, Inc.
- Fields, D.L. (2002) *Taking the measure of work: A guide to validated scales for organizational research and diagnosis*, California: Thousand Oaks.
- Nimalathasan, B. (2011). Variation of quality of work life of academic professional in Bangladesh: a discriminant analysis. *Conference Paper*.
- Ojedokun, O., Idemudia, E. S. & Desouza, M. (2015). Perceived external prestige as a mediator between quality of work life and organisational commitment of public sector employees in Ghana. *SA Journal of Industrial Psychology*, 41(1), 01-10.
- O'Neill, J. W., Harrison, M. M., Cleveland, J., Almeida, D., Stawski, R. & Crouter, A.C. (2009). work–family climate, organizational commitment, and turnover: Multilevel contagion effects of leaders. *Journal of Vocational Behavior*, 74(1), 18-29.
- Ongori, H. (2007). A review of the literature on employee turnover. *African Journal of Business Management*, 1(3), 049-054.
- Özdemir-Akyıldırım, Ö. & Talay-Değirmenci, I. (2015). Optimal staffing of specialized programme trainees under uncertainty. *Journal of the Operational Research Society*, 66(1), 66-75.
- Panaccio, A. & Vandenberghe, C. (2009). Perceived organizational support, organizational commitment and psychological well-being: a longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 75(2), 224-236.
- Perez, M. (2008). *Turnover intent. Yüksek Lisans Tezi*, University of Zurich.
- Peterson, M. F., Smith, P. B., Akande, A., Ayestaran, S., Bochner, S., Callan, V., ... & Hofmann, K. (1995). Role conflict, ambiguity, and overload: A 21-nation study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 429-452.
- Portoghese, I., Galletta, M., Coppola, R.C., Finco, G. & Campagna, M. (2014). Burnout and workload among health care workers: The moderating role of job control. *Safety And Health at Work*, 5(3), 152-157.
- Pot, F. D. & Koningsveld, E. A. (2009). Quality of working life and organizational performance—two sides of the same coin?. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 421-428.
- Prajapati, D.R. (2014). Quality of working life of workers in foundry industries: A literature review. *International Journal of Management, IT and Engineering*,

4(11), 20-38.

- Pruett, E. S. (2001). *Restructuring faculty workload: a qualitative study of the effects of faculty role differentiation on senior faculty members' perception of the quality of their work lives*. Doktora Tezi, Common Wealth Üniversitesi, Virginia.
- Quick, J. D., Cooper, C. L., Gavin, J. H. & Quick, J. C. (2002). Executive health: Building self-reliance for challenging times. Cooper, C.L. ve Robertson, I.T. (Ed.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 17 içinde (ss.187-216). New York: Wiley.
- Quick, J. C., Cooper, C. L., Gibbs, P. C., Little, L. M. & Nelson, D. L. (2010). Positive organizational behavior at work. Hodgkinson, G. P. & Ford, J. K. (Ed.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 25(1) içinde, 253-291.
- Raghunathan, B., Raghunathan, T.S. & Tu, Q. (1998). An empirical analysis of the organizational commitment of information systems executives. *Omega*, 26(5), 569-580.
- Raja, P.J.A. & Kumar, S. A. (2013). A study on quality of work life of employees in steel authority of India, Salem, *IJEMR*, 3(6), 1-15.
- Rızaoğlu, B. & Ayyıldız, T. (2008). Konaklama işletmelerinde örgüt kültürü ve iş tatmini: Didim örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 7-20.
- Rintala, N. & Suolonen, S. (2005). The implications of digitalization for job descriptions, competencies and the quality of working life. *Nordicom Review*, 26(2), 53-67.
- Robbins, S.P. (2003). *Essentials of organizational behavior* (7.b.). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Rusbult, C.A. & Farrel, D. (1983). A longitudinal test of the investment model: the impact on job satisfaction, job commitment and turnover of variations in rewards, costs, alternatives and investments, *Journal of Applied Psychology*, 68(3), 429-438.
- Salleh, R., Nair, M. S. & Harun, H. (2012). Job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention: a case study on employees of a retail company in Malaysia. *International Journal of Social, Education, Economics and Management Engineering*, 6(12), 702-709.
- Sargent, L. D. & Terry, D. J. (1998). The effects of work control and job demands on employee adjustment and work performance. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 71(3), 219-236.
- Schwepker, C.H. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research*, 54(1), 39-52.
- Shaw, J. D., Delery, J. E. & Abdulla, M. H. (2003). Organizational commitment and performance among guest workers and citizens of an Arab country. *Journal of Business Research*, 56(12), 1021-1030.
- Shaw, J.D., Gupta, N. & Delery, J.E. (2005) Alternative conceptualizations of the relationship between voluntary turnover and organizational performance.

- Academy of Management Journal*, 48, 50-68.
- Sirgy, M. J. (1986). A quality-of-life theory derived from Maslow's developmental perspective. *American Journal of Economics and Sociology*, 45(3), 329-342.
- Sirgy, M.J., Efraty, D., Siegel, P. & Lee, D.J. (2001). A New measure of quality of work life (QWL) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241-302.
- Somers, M.J. (2009). The combined influence of affective, continuance and normative commitment on employee withdrawal. *Journal of Vocational Behavior*, 74(1), 75-81.
- Sonnentag, S. & Frese, M. (2003). Stress in organizations. W. C. Borman, D. R. Ilgen ve R. J. Klimoski (Ed.), *Comprehensive Handbook of Psychology: Vol. 12. Industrial and Organizational Psychology* içinde (ss. 453-491). New York: Wiley.
- Sparrowe, R. T. & Liden, R. C. (1997). Process and structure in leader-member exchange. *Academy of Management Review*, 22(2), 522-552.
- Sparrowe, R. T. & Liden, R. C. (2005). Two routes to influence: Integrating leader-member exchange and social network perspectives. *Administrative Science Quarterly*, 50(4), 505-535.
- Spector, P.E. & Jex, S.M. (1998). Development of four self-report measures of job stressors and strain: Interpersonal conflict at work scale, organizational constraints scale, quantitative workload inventory, and physical symptoms inventory. *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), 356-367.
- Sümer, H. C & Van de Ven, M. C. (2007). B-A proposed model of military turnover. *RTO-TR-HFM-107*, 1-18.
- Talay-Değirmenci, I., Holmes, C. J., Kuo, P. C. & Jennings, O. B. (2013). An analytic decision support tool for resident allocation. *Journal of Surgical Education*, 70(1), 31-35.
- Tayfur, Ö. (2011). *Çalışma hayatında öğrenilmiş çaresizlik ve tükenmişliğin nedenleri ve sonuçları üzerine bir çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010). Örgütsel özdeşleşme ve kontrol algılamalarının, çalışanların işten ayrılma niyeti ve iş performansına etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 163-181.
- Turunç, Ö., Tabak, A., Şeşen, H. & Türkyılmaz, A. (2010a). Çalışma yaşamı kalitesinin prosedür adaleti, iş tatmini, iş stresi ve işten ayrılma niyetine etkisi. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 12(2), 115-134.
- Turunc, O., Celik, M., Tabak, A. & Kabak, M. (2010b). The impact of transformational leadership and contingent reward leadership styles on innovative behaviour: Mediating role of leader-member exchange quality. *International Journal of Business and Management Studies*, 2(1), 69-79.
- Uçkun, C. G., Yüksel, A. & Demir, B. (2012). Özel güvenlik sektörünün Türkiye'deki rolü ve dünya'daki konumu. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(2).

- Vardi, I. (2009). The impacts of different types of workload allocation models on academic satisfaction and working life. *Higher Education*, 57(4), 499-508.
- Wayne, S.J., Shore, L.M & Liden, R.C. (1997). Perceived organizational support and leader member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40, 82-111.
- Wickens, C. D. (2008). Multiple resources and mental workload. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 50(3), 449-455.
- Wong, C. S., Wong, Y. T., Hui, C. & Law, K. S. (2001). The significant role of Chinese employees' organizational commitment: implications for managing employees in Chinese societies. *Journal of World Business*, 36(3), 326-340.
- Wright, T. A. & Cropanzano, R. (1998). Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 486-493.
- Yang, M. L. (2012). Transformational leadership and Taiwanese public relations practitioners' job satisfaction and organizational commitment. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 40(1), 31-46.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri* (2.b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, D. & Aycan, Z. (2008). Nurses' work demands and work-family conflict: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45(9), 1366-1378.
- Yousaf, A., Sanders, K., Torke, N. & Ards, J. (2011). Having two bosses: Considering the relationships between LMX, satisfaction with HR practices, and organizational commitment. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(15), 3109-3126.
- Yukl, G. (2002). *Leadership in organizations* (5.b.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson-Prentice Hall Inc.
- Yürür, S. & Keser, A. (2010). İşe bağlı gerginlik ile iş tatmini ilişkisinde duygusal tükenmenin aracı rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(4), 165-193.
- Zeytinoglu, I. U., Denton, M., Davies, S., Baumann, A., Blythe, J. & Boos, L. (2007). Deteriorated external work environment, heavy workload and nurses' job satisfaction and turnover intention. *Canadian Public Policy*, 33(1), 31-47.
- Zhang, Z., Wang, M. O. & Shi, J. (2012). Leader-follower congruence in proactive personality and work outcomes: The mediating role of leader-member exchange. *Academy of Management Journal*, 55(1), 111-130.

TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ VE TMS-41 KAPSAMINDA BÜYÜKBAŞ HAYVANLARIN MUHASEBE KAYITLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 04.04.2018

Yayına Kabul Tarihi: 21.05.2018

Alper TAZEGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Kafkas
Üniversitesi
alper.tazegul2004@gmail.com
orcid id: 0000-0001-8658-3814

Azize KAHRAMANI
Arş. Gör.
Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F.
azizekahramani@gmail.com
orcid id: 0000-0001-9340-7667

ÖZ Tarım işletmelerinde üretilen tarımsal ürünler ve canlı varlıklar doğma, büyüme, gelişme, üreme, yaşlanma bakımından sürekli olarak değişime uğradığı için bu varlıkların muhasebeleştirilmesi diğer işletmelere göre farklılıklar göstermektedir. Türkiye Muhasebe Standartları canlı varlıkların bu özelliklerini dikkate alarak muhasebeleştirme ilkelerini benimsemektedir. Bu çalışmada Türkiye Muhasebe Standartlarının ön gördüğü kayıt şekliyle halen faal olarak faaliyet gösteren ve tek düzen muhasebe sistemine göre kayıt yapan büyükbaş hayvancılık işletmelerinin kayıtlarının karşılaştırılması olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Faaliyetler, Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi, TMS-41

JEL Kodu: M40, M41, M49
Alanı: İşletme
Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.010

Atıfta bulunmak için: Tazegül, A. & Kahramani, A. (2018). Tekdüzen muhasebe sistemi ve tms-41 kapsamında büyükbaş hayvanların muhasebe kayıtlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, *KAÜİBFD* 9(17), 231-255.

**EVALUATING AS A COMPARATIVE
COMPARISON OF ACCOUNTING
REGISTRATIONS OF CATTLE IN
SCOPE OF UNIFORM ACCOUNTING
SYSTEM AND TURKISH ACCOUNTING
SYSTEM-41**

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 04.04.2018

Accepted Date: 21.05.2018

Alper TAZEGÜL
Asst. Prof.
Kafkas University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
alper.tazegul2004@gmail.com

Azize KAHRAMANI
Res. Asst.
Kafkas University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
azizekahramani@gmail.com

ABSTRACT | Since agricultural products and living beings produced in agricultural enterprises are constantly changing in terms of birth, growth, development, reproduction and aging, the accounting for these assets differs from other businesses. Turkey Accounting Standards adopt the principles of accounting by considering the properties of living beings. The aim of this study is to compare the records of cattle breeding enterprises still activating required by Turkey Accounting Standards and registering according to uniform accounting system.

Keywords: *Agricultural Activities, Recognition of Biological Assets, IAS-41*

Jel codes: *M40, M41, M49*

Scope: *İşletme*

Type: *Araştırma*

Cite this paper: Tazegül, A. & Kahramani, A. (2018). Evaluating as a comparative comparison of accounting registrations of cattle in scope of uniform accounting system and turkish accounting system-41, *KAÜİBFD* 9(17), 231-255.

1. GİRİŞ:

Tarımsal faaliyetler insanoğlunun varoluşuyla birlikte meydana gelen faaliyetlerden biridir. Bu sektör insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılaması aynı zamanda diğer sektörlerle de girdi sağlaması sebebiyle önemli bir sektör konumundadır (Yılmaz, 2014: 233). Dünya nüfusunun artması ile beraber beslenme ihtiyaçlarının da artması tarım sektörünün büyük şirketler tarafından yapılmasını sağlamıştır (Hatunoğlu & Kılı, 2016b: 2). Bu sektörde sermaye yoğun şirketlerin sayısının artmasıyla beraber muhasebeye verilen önemde artmıştır. Çünkü bu tarz şirketler profesyonel olarak yönetilmekte ve yönetsel kararlar alırken muhasebe verilerine önemli ölçüde ihtiyaç duyarlar (Gökgöz, 2012: 1).

Tarımsal faaliyetler hayvansal üretim, bitkisel üretim, su ürünleri üretimi ve orman ürünleri üretimi olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Yılmaz, 2014: 233). Tarımsal faaliyetler içerisinde yer alan büyükbaş hayvanlar hem ürünlerinden (etinden, sütünden ve diğer ürünlerinden) faydalanmak hem de satılmak üzere yetiştirilmesi bakımından büyük öneme sahiptir (Hatunoğlu & Kılı, 2016b: 2).

Canlı varlıklar, yaşlılık, hastalık gibi nedenlerle değerlerinin düşmesi ve doğum yoluyla çoğalması sebebiyle diğer varlıklardan farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı bu varlıkların değerlemesinde ve mali tablolara sunulmasında özellikli durumlar meydana gelmektedir. Gerek ulusal gerekse uluslar arası mevzuatta bu varlıkların muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve mali tablolarda sunulması ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 2006 yılında Türkiye Muhasebe Standardı Kurumu tarafından 41 nolu Türkiye Muhasebe Standardı'nın yayınlanmasıyla tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi esasları belirlenmiştir (Hatunoğlu & Kılı, 2016b: 2).

Bu çalışmada canlı varlıklardan büyükbaş hayvanların muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi konusu ele alınmış olup üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde tarımsal faaliyet kavramı, tarımsal faaliyet muhasebesinin tanımı ve önemi, tarım işletmelerinde envanter, tarım işletmelerinde değerlendirme, tarım işletmelerinde amortisman, tarım işletmelerinde vergilendirme ve tarım işletmelerinde devlet teşvikleri konusu ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise TMS-41 kavramsal çerçeve, TMS-41 amacı ve kapsamı, canlı varlıkların ölçümü ve muhasebeleştirilmesi konusu ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise konu ile ilgili Iğdır ilinde hayvancılık üretim işletmesinin muhasebe verileri ele alınarak örnekler verilmiştir

2.TARIMSAL FAALİYETLER VE TARIMSAL FAALİYETLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

2.1- Tarımsal Faaliyet Kavramı ve Özellikleri:

Tarım kelimesi ilk olarak, toprağın işlenmesi, tohumun ekilmesi daha sonra çıkan ürünlerin hasat edilmesi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların beslenmesi ve bu hayvanlardan süt-et gibi ürünlerin elde edilmesi ve çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir (Kırlioğlu & Çevik, 2016: 694-695). Tarımsal faaliyetler Türk Dil Kurumuna göre ; *“bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması sürecidir”* şeklinde tanımlanmıştır (Yazan, 2010: 3).

Tarımsal faaliyetleri ziraat ekonomistleri de tanımlamıştır. Bazı ziraat ekonomistlerine göre; tarımsal faaliyetler toprağın ve tohumun kullanılmasıyla canlı varlıkları üretmek ve üretilen bu canlı varlıkların hammadde halinin işlenerek mamul ve yarı mamul haline getirilmesi olarak tanımlamışlardır (Özkan, 2001: 4).

Gelir Vergisi Kanunu'nun 52. maddesine göre tarımsal faaliyet; *“arazi, deniz, göl veya nehirde; ekme, dikme, bakma, üretme, yetiştirme, ıslah etme veya doğrudan yararlanarak bitki, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin üretimini, avlanmasını, avcılarını ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını, işlenmesini veya bu mahsullerden faydalanılmasını ifade etmektedir”* (Antepli, 2014: 5).

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak tarımsal faaliyetleri, insanoğlunun fizyolojik ihtiyaçlarını oluşturan beslenme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını toprağın işlenmesi hasat edilmesi ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin teknolojik koşullar yoluyla ve ekonomik yollarla tüketicilere sunulması ve satılması faaliyetleri olarak tanımlayabiliriz (Kırlioğlu & Çevik, 2016: 694-695).

2.2-Tarımsal Faaliyet Muhasebesinin Tanımı ve Önemi:

Teknolojinin gelişmesiyle beraber tarım alanında modern tarım teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. Böylece tarım işletmelerinin sermaye bakımından değeri artmaya başlamıştır. Bu nedenle tarım işletmeleri diğer işletmelerle olan borç ve alacak işlemlerini izlemek hem de kendi faaliyet alanının değerlerini raporlamak için muhasebeye ihtiyaç duymaktadır (Yazan, 2010: 18). Tarımsal faaliyet muhasebesini; *“Tarımsal ürünler üreten işletmelerin faaliyetlerini parasal işlem ve olayları kaydeden, özetleyen,*

yorumlayan ve bunları raporlayarak yararlı hale getiren muhasebenin bir dalı olarak tanımlayabiliriz’’ (Tunçez, 2011a: 313). Tarım muhasebesi işletmenin iç ve dış çevresine tarımsal faaliyetlerle ilgili bilgileri sağlamaktadır (Okutmuş & Kural, 2015: 254-255). Muhasebeden alınan bu bilgiler yöneticiler tarafından doğru bir şekilde analiz edilip yorumlandığı takdirde geleceğe yönelik olumlu kararlar alınabilir (Gökgöz, 2012: 44).

Tarımsal faaliyetlerle ilgili ürünler doğa koşullarından doğrudan etkilenmekte ve bu koşullardan ürünlerde farklı değer artışları meydana gelmektedir. Tarımsal ürünlerin üretimi yıl boyunca değil, yılın belirli dönemlerinde mevsimsel olarak gerçekleşmektedir. Bu durum ise tarımsal ürünlerde hem üretime başlama hem de oluşturulan ürünler arasında dönemsellik farklılığı meydana getirmekte ve esas alınacak muhasebe dönemini de etkilemektedir (Öcal, 2016: 3). Ürünlerin belli dönemlerde yetişmesi aradan geçen zaman da yöneticilerin katlanılan maliyetleri unutmamaları açısından muhasebe önem arz etmektedir (Gökgöz, 2012: 46).

Tarımsal faaliyetler dış çevreden gelen etkiye (sel, yangın, deprem vb.) maruz kalabilmekte ve bunlardan dolayı üretim istenilen seviyede gerçekleşmeyebilir. Bu etkilere maruz kalmış ürünlerin talebinde, hedeflenen pazarında, fiyatında ve maliyetinde değişiklikler meydana gelebilir ve işletme bu gibi risklerle karşı karşıya kalabilir. Tarımsal faaliyet muhasebesi bu gibi risklerin oluşmasını engelleyemez fakat bu risklerin yönetilebilmesi için bir rehber olabilir. Muhasebe kayıtlarına bakarak geçmişte tutulan kayıtlara bakarak bu risk için ne kadar finansmana gereksinim duyulacağı belirlenebilir (Çevik, 2015: 38).

Tarım işletmelerinde işletmelerin büyüklükleri bakımından uygulanan muhasebe sistemi farklılıklar göstermektedir. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde tek taraflı muhasebe sistemi uygulanırken, büyük ölçekli işletmelerde çift taraflı muhasebe sistemi uygulanmaktadır (Tokay & Deran, 2011: 41-42). Tek taraflı kayıt sistemi isminden de anlaşılacağı üzere tek hesap kullanılır iki farklı hesap kullanılmaz. Günlük yapılan ödeme ve tahsiller düzenli olarak kaydedilerek vergi matrahı belirlenebilir. Bu tarz defterlerin sağına satış ve dönem sonu stoklar, soluna ise gider ve satışlar kaydedilir. Çift taraflı kayıt sisteminde ise en az iki hesaba kayıt yapılır (Tunçez, 2011b: 27). Aktif ve pasiften meydana gelir. Aktif unsur mevcut ve alacaktan oluşurken, pasif unsur ise işletmeye sağlanan sermayenin ne kadarının öz sermayeden ne kadarının diğer yabancı kaynaklardan oluştuğunu göstermektedir (Tunçez, 2011b: 32).

2.3-Tarım İşletmelerinde Envanter:

Envanter; iktisadi kıymetin varoluşunu hem miktar hem de değerlendirme açısından kontrolünün tespitidir. Envanter çalışmaları muhasebe içi ve muhasebe dışı envanter olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Tunçez, 2011b: 34-35).

- **Muhasebe Dışı Envanter;** Değerleme yapmak ve saymak, ölçmek, tartmak için fiziki miktarları belirlenen bilanço kalemlerinin parasal tutarının belirlenmesinden oluşmaktadır. Bu yöntem ile tespit edilen alacak ve borçlar firmanın gerçek aktif ve pasif miktarları olup bilançoda olması gereken tutarlardır. Çeşitli sebeplerden dolayı hesap kalanlarında bir takım düzenlemeler yapılarak hesap kalanlarının bu tutara eşitliği sağlanmaktadır (Antepli, 2014: 52).
- **Muhasebe İçi Envanter;** Muhasebe dışı envanter ve genel geçici mizan kalanlarıyla gerçek alacak ve borç miktarının tespitinde bir fark meydana gelmişse, bu farka göre gerekli düzenlemeler yapılarak hesap kalanlarının bilançoda firmanın gerçek durumunu yansıtması içi yapılan işlemdir (Antepli, 2014: 52-53).

Tarım işletmelerinde envanter belirleme işlemleri, envanter tarihi, envantere konu varlığın sayımı ve sayımı yapılan varlığın değerlendirme işlemi olmak üzere üç konuyu dikkate almaktadır (Tunçez, 2011b: 36-37).

2.4-Tarım İşletmelerinde Değerleme:

Vergi Usul Kanunu'nun 276. Maddesine göre tarımsal faaliyetlerin değerlendirilmesi ; *“Zirai mahsuller maliyet bedeli ile değerlendirilir. Maliyet bedeli, zirai mahsullerin hususiyetlerine göre 275. Maddede yazılı unsurlara mütenazır olarak Maliye Bakanlığı'nca tespit edilecek esaslar dairesinde hesaplanır”* olarak ifade edilmektedir (Gökgöz, 2012: 77).

Tarım muhasebesine yönelik yapılmış olan değerlendirme ipotek, vergilendirme, alım-satım ve kamulaştırma gibi amaçlarla belirli farklılıklar gösterdiğinden dolayı değerlendirme envanter çıkarmak amacıyla objektif değere daha yakın olan kıymeti ifade etmektedir. Değerleme tarım muhasebesi açısından dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar (Tunçez, 2011a:314).

- a) Piyasa Fiyatı Üzerinden Değerleme
- b) Maliyet Bedeli Üzerinden Değerleme
- c) Gelir Yöntemi Üzerinden Değerleme
- d) İkame (Yeniden Üretim Değeri) Yöntemi Üzerinden Değerleme

Tarım işletmelerine dahil hayvanların Vergi Usul Kanunu'nda değerlemesinin maliyet bedeli ile yapılacağı, maliyet bedelinin belirlenemeyeceği durumlarda ise emsal bedeli üzerinde değerlendirileceği ifade edilmiştir. Emsal bedeli ise tarım işletmesinin bulunduğu mahal için zirai kazanç komisyonlarınca belirlenmiş olan ortalama maliyet bedelidir (VUK, md.277).

2.5- Tarım İşletmelerinde Amortisman:

Amortisman yıpranma payı, aşınma payı ve tükenme payı olarak ifade edilmektedir (Özulucan, 2008: 159). İşletmede aşınmaya, yıpranmaya ve kıymetten düşmeye maruz kalan bir yıldan fazla kullanılan duran varlıkların değerlendirme esaslarına göre hesaplanan değerlerinin, kullanılabilir süre içinde yok edilme payları amortisman olarak tanımlanabilir (<http://www.muhasibesitesi.com/amortisman.html> Erişim Tarihi: 01.02.2017).

İşletmede işlem göreceği süre içinde duran varlıkların değer azalışlarının üretim maliyetlerine yansıtılması, değerlerinin bölümlere ayrılması, yenilenmelerine olanak sağlayacak şekilde değerlerinin azaltılması ve yok edilmesi olarak amortismanı tanımlayabiliriz (Öcal, 2016: 68). Fiziksel ve fonksiyonel nedenlerle işletmenin faaliyetlerini yerine getirmek için kullanmak ya da kiraya verilmek amacıyla satın alınan ya da inşa edilen maddi duran varlıklarda azalışlar meydana gelmektedir. Fiziksel nedenler, varlıkların değerini azaltan aşınma, eskime ve yıpranmadır. Fonksiyonel nedenler ise maddi duran varlığın sahip olduğu hizmetin yerine daha kısa sürede, daha uygun fiyatla ve daha iyi kalitede yeni bir hizmetin sağlanması yani var olan maddi duran varlığın demode olmasına sebep olmaktadır. İşletmenin mevcut varlıklarında meydana gelen değer azalışları maliyet unsuru ya da gider olarak kaydedilmektedir (Tunçez, 2011b: 57).

Canlı varlıkların amortisman işlemi hayvan ve bitki olmak üzere iki grupta ele alınmıştır (Tunçez, 2011a: 314). Tarım işletmelerinde bir yıldan daha uzun süre için sürekli olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ürününden yararlanmak amaçlanıyorsa bu hayvanlar duran varlık olarak kaydedilir ve her dönemin sonunda amortismanına tabi tutulur (Özulucan, 2008: 160). Bu canlı varlıkların değerlendirilmesi maliyet bedeli üzerinden değerlendirilir. Eğer maliyet bedeli bulunmuyorsa emsal bedeli üzerinden değerlendirilir. Bu değer aynı zamanda bu varlıkların amortismanına tabi değeridir (Tunçez, 2011a: 314-315). Vergi Usul Kanunu'na göre meyvelikler, bahçeler, bağlar gibi tarım tesisleri ve yapılmış olan yollar amortismanına tabi tutulurken, boş arazi ve

arsalar için amortisman ayrılmaz (Öcal, 2016: 69). VUK canlı varlıklarda amortisman için normal ve azalan bakiyeler yöntemini önermektedir (Yazan, 2010: 57).

Tarım işletmelerinde amortisman konusu hayvan varlıklarında amortisman ve meyve bahçelerinde amortisman olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir (Tunçez, 2011a: 314-315).

- a) **Hayvan Varlıklarında Amortisman;** Küçükbaş ve büyükbaş hayvanları yetiştirip besleyip satmak ya da sürekli olarak ürünlerinden yararlanmak için yetiştirilir (Özulucan, 2008: 160-161). Hayvanlarda amortisman işlemi, süt hayvanlarında süt vermeğe başladığı zaman, diğer hayvanlarda ise kullanılmaya başlandığı zaman olarak kabul edilmektedir. İşletmede besi amacıyla değil satılmak için alınan hayvanlar ise amortisman tabi tutulmazlar (Taştan, 2013: 177).
- b) **Meyve Ağaçlarında Amortisman;** Meyve ağaçlarının dikilip ürün verme çağına ulaştığı dönemden kesim dönemine kadar geçen süre içinde amortisman tabi tutulur. Meyve ağaçlarının büyüüp meyve dönemine gelene kadar bahçe tesis aşamasında olduğundan aşınma ve yıpranma olmayacağından bu dönemde amortisman ayrılmasına gerek yoktur (Tunçez, 2011b: 67-68).

2.6-Tarım İşletmelerinde Vergilendirme:

Türkiye’de tarımın ülke ekonomisine olan katkısı ve gayri safi milli hasılamız içerisindeki yeri 2000’li yıllardaki verilere bakıldığında yaklaşık %15 olması ve ülke nüfusunun yaklaşık olarak yarıya yakınının tarım kesimini oluşturması tarımın ülke ekonomisi için önemini ortaya koymaktadır (Artukoğlu & Shakernagad, 2003: 119-120). Gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörü önemli bir konumdadır. Türkiye’de tarımın ekonomi içindeki önemi son yıllarda nispi olarak azaldığı gözlemlenmekte olup ülke nüfusunun önemli bir bölümünü istihdam eden sektör olması, dış ticarete, milli gelire, beslenmeye ve diğer birçok sektöre katkı da bulunması ülke ekonomisindeki önemini devam ettirmektedir (Tunçez, 2011a: 315-316).

Tarım sektörü ile ilgili vergilendirme ilkeleri Türkiye’de 193 sayılı GVK ile belirlenmiş olup, 4369 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler tarımda uygulanmaktadır (Gün & Eraktan, 2005). Tarımda vergilendirme iki şekilde yapılmakta olup, bunlar gerçek usulde vergilendirme ve tevkifat (stopaj) usulde vergilendirme (Hayran, 2013: 70-71). GVK ‘nun 54. Maddesi ile belirlenen arazi üzerinde zirai faaliyetlerin ölçülerinin üzerinde olması durumunda gerçek usulde vergilendirilirken, ölçülerin altında olması durumunda tevkifat (stopaj)

usulde vergilendirilir (Tunçez, 2011b: 71-72).

Gerçek Usul ile Vergilendirme; GVK ‘na göre gerçek usul ile vergilendirme yapacak olan işletmelerin gelirlerinin zirai işletme hesabına göre mi yoksa bilanço esasına göre mi yapacakları işletmenin isteğine bırakılmıştır (Hayran, 2013: 70-71). “Zirai işletme hesabını seçen işletmeler, işletme hesap defterini tutmak zorundadır. Zirai kazanç Zirai işletme hesabı esasına göre, hesap dönemi içinde para ile tahsil edilen veya alacak olarak tahakkuk eden hasılat ile ödenen veya borçlanılan giderler arasındaki farktır.” Zirai kazancın tespitinde dönem başı mamullerin değeri giderlere, dönem sonu mamullerin değeri ise gelire kaydedilir. Bilanço esasında ise kazancın tespitinde dönem başı ve dönem sonu öz sermayenin farkı göz önünde bulundurulur. “Bu kazancı tespit etmek isteyen işletmeler ise VUK 182’inci maddesine göre büyük defter, yevmiye defteri ve envanter defterini tutmak zorundadırlar” (Tunçez, 2011b: 73). Gerçek usulde vergilendirme yapan işletmeler yaklaşık olarak kazançlarının %15-%35 arasındaki oranı gelir vergisi olarak ödemektedirler (Hayran, 2013: 70-71).

Tevkifat (stopaj) Usulde Vergilendirme; Yasada belirtilen sınırları aşmayan tarımsal işletmeler bu usulde vergilendirmeyi uygulamakta olup, tarımsal ürünlerini satış esnasında satış fiyatı üzerinden yapılan belirli bir kesintidir (Gün & Eraktan 2005). Bu kesinti oranları ise (Tunçez, 2011b:72);

- a) “Ticaret borsalarında tescil ettirilerek ve toptancı hallerinde işlem görerek satın alınan bitkisel ürünler için %2, hayvan ve bunların ürünleri ile kara ve su avcılığı için %1’dir.
- b) Ticaret borsalarının ve toptancı hallerinin dışındaki alım-satım işlerinde bitkisel ürünler için %4, hayvan ve hayvansal ürünler ve kara ve su avcılığı ürünleri için %2’dir.”

Gerçek usulde vergilendirilen işletmeler kesinti ile ödenen vergileri beyanname üzerinden belirlenen gelir vergisinden mahsup etme olanağına sahiplerken, gerçek usul dışında vergilendirilen işletmelerin kesinti ödemeleri nihai vergilendirme olmaktadır (Hayran, 2013: 70-71).

2.7-Tarım İşletmelerinde Devlet Teşvikleri;

Teşvik’in tanımı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından “belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak için kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve / veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmelemdir” şeklinde yapılmıştır (Uluslan, 2008: 415-416). Devlet teşvikleri ülkenin ekonomisine katkıda bulunması bakımından

uygun görülen sektörler kamuya kaynaklarının aktarılması şeklinde tanımlanabilir. Verilen teşviklerin asıl hedefi ülkenin refah seviyesini artırmak olduğu söylenebilir. Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğüne verilen teşvikler; tarım, enerji, imalat, madencilik ve hizmetler olmak üzere beş grupta toplanmaktadır.

Devlet teşviklerinin tarım sektöründeki amaçları (Tunçez, 2011a:316-317);

- Tarımsal ürünlerdeki fiyat istikrarını sürekli hale getirmek,
- Tarım sektörünün gelir seviyesini artırmak,
- İstihdamı sağlayıp artırmak,
- Ürünlerdeki verimliliği artırmak,
- Tüketicinin menfaatini güvenceye almak

3. TMS-41 TARIMSAL FAALİYETLER STANDARDINA GÖRE CANLI VARLIKLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

3.1 Tarımsal Faaliyetler Standardının Tarihçesi:

Geçmişte genellikle ülkelerin çoğunda tarımsal faaliyetler küçük ölçekli ve aile fertleri tarafından meydana getirilmesi nedeniyle bu işletmelere kredi veren kurum ve kuruluşlar işletmelerin finansal tablolarına bakmak yerine işletme sahiplerinin namına ve geçmişine bakarak kredi verdikleri için tarımsal faaliyetlerde muhasebeleştirilme hakkındaki standardın meydana getirilmesi göz ardı edilmiştir (Yazan, 2010: 30). Buna karşın günümüzde tarımsal faaliyetler sermaye şirketlerinin bu sektöre yatırım yapmaya başlamasıyla geleneksel yöntemden uzaklaşmaya başlamış bu nedenle de muhasebe sistemi de bu gelişmeden etkilenmiştir (Gökgöz, 2012: 61-62).

Ülkemizdeki tarım sektörlerinden bazılarının borsada işlem gören işletmelerden olması, işletmelerin gereksinim duyduğu kredi ihtiyacını yerli ya da yabancı kredi kuruluşlarından sağlaması gibi durumlar dünya ülkelerinde uygulanan standardın ülkemizde faaliyet gösteren tarımsal işletmeler tarafından da uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Antepli, 2014: 90-91). Bu nedenlerden dolayı tarımsal faaliyetlerle ilgili standart 2001 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları 41 Tarımsal faaliyetler standardı olarak 1 Ocak 2003'ten itibaren yürürlüğe girmiştir (Tunçez, 2011b:108).

3.2 TMS-41 Standardının Amacı ve Kapsamı:

Tarımsal Faaliyetler standardının amacı, tarımsal faaliyetlerin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunu belirlemektir (Kırlıoğlu & Gökgöz,

2012:108-109). Standardın kapsamı ise;

- Canlı varlıklar,
- Hasat zamanındaki tarımsal ürünler ve
- Devlet teşvikleri

Gibi varlıkların tarımsal faaliyetlerle ilgili olmaları durumunda bu varlıkların muhasebeleştirilmesinde kullanılır (Yılmaz, 2014: 233-234). Tarımsal faaliyetler standartlarının uygulanmadığı alan ise maddi olmayan duran varlıklar ve tarımsal faaliyetlerle ilgili arsaların muhasebeleştirilmesinde uygulanmamaktadır (Süklüm & Akdoğan, 2016: 3-4). Bunlara ek olarak tarımsal faaliyetlerle ilgili taşıyıcı bitkiler ve bu taşıyıcı bitkilerle ilgili devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesi alanında da bu standart uygulanmamaktadır (Hatunoğlu & Kılılı, 2016a: 4-5).

Tarımsal faaliyetler standardı tarımsal ürünlerin hasat noktasına kadar TMS-41 standardına göre muhasebeleştirilirken, hasattan sonra elde edilen ürünler ilgili diğer standartlara göre muhasebeleştirilir (Hatunoğlu & Kılılı, 2016a: 4-5). Örneğin; TMS-41 standardına göre süt büyükbaş hayvandan elde edildiği için bu standarda göre muhasebeleştirilir. Fakat süttten elde edilen peynir, yoğurt gibi ürünler bu standarda göre muhasebeleştirilmez (Tunçez, 2011b: 7). Bir başka örneğe göre buğday üretimi tarımsal bir faaliyettir, ancak buğday unu üretimi hasat sonrası bir ürün olduğu için tarımsal faaliyetler standardına göre muhasebeleştirilmez (Duman, Özpeynirci & İçerli, 2012: 159).

3.3-TMS-41 Kavramsal Çerçeve:

TMS-41 Tarımsal faaliyetler standardında yer alan terimler aşağıdaki gibidir (Ünlü, 2016: 22);

- **Tarımsal Faaliyetler:** “Geri dönüştürülmeye ya da satışa konu olan canlı varlıkların farklı canlı varlıklara ya da tarımsal mamullere dönüştürülmesi ve hasat sürecinin bir firma öncülüğünde yönetimidir” (Ünlü, 2016: 23). Tarımsal faaliyetlerin ortak özellikleri vardır. Bunlar (Gökgöz, 2012: 65);
 1. **Değişim Kapasitesi:** Canlı varlıklar yapıları gereği büyüme, olgunlaşma, çürüme, bozulma ve üreme gibi değişime sahip oldukları için biyolojik dönüşüme uğrarlar (Gökgöz, 2012: 65).
 2. **Değişimin Yönetilmesi:** Yönetim, biyolojik sürecin gerçekleşmesi için gerekli olan nem, verimlilik, sıcaklık ve besin maddesi gibi koşulları korumak ve geliştirmek için dönüşümü kolaylaştırmaktadır (Yılmaz, 2014: 234-235).

3. Değişimin Ölçülmesi: Hasat ve biyolojik dönüşüm süreci sonunda olgunluk protein gibi kalitede ve ağırlık, hacim gibi miktarda ortaya çıkan değişikliklerin ölçülmesi ve izlenmesi yönetimin rutin görevidir (Gökgöz, 2012: 65).

- **Tarımsal Ürün:** “ Firmanın canlı varlıklarının hasadı yapılmış üründür.” Örneğin hayvandan elde edilen süt tarımsal bir üründür (Yılmaz, 2014: 234-235).
- **Canlı Varlık:** “Bitki veya hayatta var olan hayvanlar canlı varlıktır” (Süklüm & Akdoğan, 2016: 4).
- **Biyolojik Dönüşüm:** “Büyüme, bozulma, üretim ve dölleme gibi canlı varlıkların değişimine sebep olan süreçtir” (Okutmuş & Kural, 2015: 258-259).
- **Hasat:** “Canlı varlıkların ölmesi ya da bu varlıklardan ürünün ayrılmasıdır” (Okutmuş & Kural, 2015: 258-259).
- **Satış Maliyetleri:** “Gelir vergileri ve finansman maliyetleri hariç tutularak, bir varlığın satılmasıyla elde edilecek ek maliyettir” (Akbaba, 2015: 83-84).
- **Canlı Varlık Grubu:** “Hayatta var olan hayvan ve bitki topluluklarıdır” (Gökgöz, 2012: 67).
- **Aktif Piyasa:** Piyasada mevcut alıcısı ve satıcısı olan ticareti yapılan homojen mallar ve bu malların fiyatının kamuoyu tarafından öğrenilebilen piyasadır (Antepli, 2014: 95).
- **Defter Değeri:** Canlı varlıkların bilançoda gösterilen değeridir (Tunçez, 2011b: 116).
- **Gerçeğe Uygun Değer:** Bilgili ve istekli gruplar arasında karşılıklı pazarlık ortamında borçların ödenmesi ya da bir varlığın el değiştirmesi durumunda ortaya çıkması gereken miktar olarak tanımlanır (Tunçez, 2011b: 116).

3.4-Canlı Varlıkların Ölçümü ve Muhasebeleştirilmesi:

3.4.1- Canlı Varlıkların Aktife Alınması:

Canlı varlıkların değişim kapasitesine (büyüme, olgunlaşma, üreme, çürüme ve yaşamının sona ermesi gibi özelliklere) sahip olması, bu varlıkların makine, bina gibi demirbaş olmadığına önemli bir göstergesidir. Tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda tek düzen muhasebe sisteminin yetersiz kaldığı görülmektedir. Bir yıldan uzun süreli varlıklar duran varlıklardır. Fakat canlı varlıkların duran varlıklar dışında başka bir hesapta izlenmesi öngörülmektedir. Bunun için farklı öneriler sunulmuş ama kesin bir

hesap belirlenmemiştir (Ünlü, 2016: 28).

Tablo: Canlı varlıkların Türkiye Muhasebe Standartlarına (TMS) göre gruplandırılması;

16-CANLI VARLIKLAR	21-CANLI VARLIKLAR
160-TARLA BİTKİLERİ	210-MEYVE AĞAÇLARI
161-BAHÇE BİTKİLERİ	211-MEYVE VERMEYEN AĞAÇLAR
162-CANLI KÜMES HAYVANLARI	212- CANLI KÜMES HAYVANLARI
163 CANLI SU HAYVANLARI	213-CANLI SU HAYVANLARI
164- CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR	214-CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR
165- CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR	215-CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR
166- DİĞER CANLI VARLIKLAR	216-DİĞER CANLI VARLIKLAR
167- CANLI VARLIKLAR DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)	217-CANLI VARLIKLAR BİRİKMiŞ AMORTİSMAN VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)
	218- YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI

Bir yıldan daha az süre elde bulundurulan canlı varlıklar 16'lı canlı varlıklar hesaplarında izlenirken, bir yıldan daha uzun süre elde bulundurulan canlı varlıklar 21'li canlı varlıklar hesaplarında izlenmektedir (Aşan, 2015: 39-40).

Canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi için bazı özelliklerin olması gereklidir. Bunlar (Büyükepeççi & Kağıtçı, 2015: 108);

- İşletmenin canlı varlıklarını geçmiş olaylar sonucu olarak elinde bulundurduğunu kontrol edebilmesi,
- Canlı varlıklara ilişkin gelecekteki ekonomik faydanın işletmeye yönlendirilmesinin muhtemel olması,
- Canlı varlıkların maliyetinin güvenilir olarak ya da gerçeğe uygun değerinin ölçülebilmesi.

Belirtilen üç kriterden birinin eksikliği söz konusu olduğunda canlı varlıkların muhasebeleştirilmesine engel teşkil eder (Çevik, 2015: 46).

3.4.2- Gerçeğe Uygun Değerin Tespiti, Kazanç ve Kayıpların Muhasebeleştirilmesi:

Tarımsal faaliyetler ve canlı varlıklar TMS-41'e göre gerçeğe uygun değer ile muhasebeleştirilmelidir. Gerçeğe uygun değer ise, bilgili ve istekli gruplar arasında karşılıklı pazarlık ortamında borçların ödenmesi ya da bir varlığın el değiştirmesi durumunda ortaya çıkması gereken miktar olarak tanımlanır. (Usul & Top, 2010: 67). Bu standardın tarımsal faaliyetler ve canlı varlıkların gerçeğe uygun değer ile muhasebeleştirilmesini ön görmesinin

sebebi biyolojik dönüşüm ile meydana gelen değişiklikleri en iyi yansıtan model olmasıdır (Tuğay, 2013: 150).

Canlı varlıklar standarda göre, her raporlama dönemi sonunda ve ilk muhasebeleştirildiği tarihte, gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülerek değerlendirilir. Tarımsal ürünler ise hasat noktasında, gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülerek değerlendirilir. Bir varlığın elden çıkarılmasıyla ilişkilendirilebilecek gelir vergileri ve finansman maliyetleri hariç olan ek maliyetler satış maliyetleridir (Gökgöz, 2012: 97). Canlı varlıklarda değerlendirme sonucu meydana gelen değer artışları “605 Canlı Varlık Değerleme Farkları” hesabına alacak, meydana gelen değer azalışı ise “628 Canlı Varlık Değerleme Azalışları” hesabına borç olarak kaydedilmesi önerilir (Taştan, 2013: 32).

Canlı varlık ve tarımsal ürünlerin gerçeğe uygun değerinin tespitinde aktif bir piyasanın olup olmadığı durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Aktif bir piyasanın olduğu durumda, söz konusu piyasada gerçeğe uygun değer belirlenmesinde esas alınacak olan fiyat bu piyasada açıklanmış olan fiyattır. Eğer işletme birden fazla piyasaya ulaşma olanağına sahip olursa, ulaştığı bu farklı piyasalardaki oluşan en uygun fiyatı kullanır (Gökgöz, 2012: 97-98). Aktif bir piyasanın olmaması durumunda ise gerçeğe uygun değer aşağıdaki kriterlere göre belirlenir (Yılmaz, 2014: 237).

- İşlem tarihi ile bilanço günü arasında önemli ve gözle görülür bir şekilde ekonomik dalgalanma olmuşsa en son satış fiyatı,
- Benzer varlıkların piyasa fiyatı,
- Büyükbaş hayvanların et kilogram değeri, meyvelerin yüzölçümü, değeri gibi göstergeler esas alınabilir.

Canlı varlıkların gerçeğe uygun değerinin tespit edilmemesi ve net gerçeğe uygun değerinin güvenilir bir şekilde hesaplanmadığı durumlarda canlı varlıklar maliyet bedeli ile değerlendirilirler. Maliyet değeri, canlı varlıklar ve sadece ilk kayda alınma durumunda kullanılacak olup, maliyet toplam değerinden birikmiş amortisman ve değer düşüklüğü karşılıklarının çıkarılması ile ulaşılan net değer olarak ifade edilir. Canlı varlıkların ilk kayda alınma durumundan sonraki her durumda da net gerçekleşme değeri ile değerlendirilmesi gerekmektedir (Yazan, 2010: 44).

Bir canlı varlığın muhasebeleştirilmesi işleminde gerçeğe uygun değerinden tahmini Pazar yeri maliyetlerinin düşülmesi sonucu ortaya kazanç ve kayıplar çıkmaktadır. Canlı varlığın gerçeğe uygun değerinde meydana gelen bu değişim dönem sonu işleminde dönem karı veya dönem zararı olarak dikkate

alınmalıdır. Bu işlem ise gelir tablosu hesapları içinde yer alır (Akbaba, 2015: 87-88). Standarda göre canlı varlıklarda ilk muhasebeleştirmede meydana gelen kara örnek olarak bir buzağının doğması verilirken, zarara örnek olarak ise varlığın gerçeğe uygun değerinden satış maliyetinin indirilmesi verilebilir (Hatunoğlu & Kılılı, 2016a: 7). İlk kayda alma işleminden sonra meydana gelen kar zarar durumu 649 Diğer Olağan Gelir ve Karlar Hesabı ve 659 Diğer Olağan Gider ve Zararlar Hesabında izlenecektir (Yazan, 2010: 45).

3.4.3-Canlı Varlık ve Tarımsal Ürünlerde Amortisman:

Maddi duran varlıklarda meydana gelen aşınma, eskime gibi nedenler sonucundaki değer düşüklüğü amortisman olarak tanımlanmaktadır (Kırlioğlu & Gökgez, 2012: 115). Standarda göre canlı varlıkların değerlendirilmesi gerçeğe uygun değer ile belirlenip, ortaya çıkan değer azalış veya artışları dönem net karı veya zararı olarak gösterilmelidir (Taştan, 2014: 178). Standarda göre canlı varlıkların amortisman ayrılmasında değerlendirme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımı benimsenmesinin sebebi ise canlı varlıkların gerçeğe uygun değeri ile değerlemesinin yapılmasıdır. Bu yaklaşıma göre amortisman tutarı ise canlı varlıkların dönem başı değerinden dönem sonu değeri çıkarılarak aradaki değer farkından oluşur (Tunçez, 2011b: 140).

Canlı varlıklar ve tarımsal ürünler ilk defa muhasebeleştirildiğinde maliyet bedeli ile değerlendirilmiştise, amortisman tabi değer maliyet bedeli ile belirlenir, eğer gerçeğe uygun değer ile ilk muhasebeleştirmede değerlendirilmiştise amortisman tabi değer gerçeğe uygun değeri ile belirlenir (Tunçez, 2011a: 323-324).

Tarım işletmelerinde hayvan varlığında amortisman ve meyve bahçelerinde amortisman olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır (Tunçez, 2011a: 323-324).

- a) **Hayvan Varlığında Amortisman:** Hayvanların amortisman tabi tutulmasında temel hedef hayvanların ürün vermiş olması olup henüz ürün vermemiş hayvanlar amortisman tabi değildir. Hayvanların ürün verme aşamasından başlayıp kasaplık et haline gelinceye kadar geçen dönem amortisman tabi tutulan dönemdir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar besi amacıyla alınıp alım satım işlemi yapılacağı için ve bu hayvanların ürünlerinden yararlanılmayacağı için bu amaçla alınmış hayvanlar bir yıldan daha uzun süre elde bulundurulmaları dahi amortisman tabi olmamaktadırlar (Okutmuş & Kural, 2015: 265). Hayvanlarda amortisman başlama zamanı süt hayvanlarında süt vermeye

başladıkları zaman diğer hayvanlarda ise ürün vermeye başladıkları zamandır (Taştan, 2014: 178-179).

- b) **Meyve Bahçelerinde Amortisman:** Meyve bahçelerinin amortismanına tabi tutulmasında temel hedef ağaçların verim çağına ulaşmasıdır. Amortismanın uygulandığı dönem ağaçların verim çağına ulaştığı dönemden kesim aşamasına kadar geçen yıllardır (Tunçez, 2011a: 323-324).

3.4.4- Canlı Varlık ve Tarımsal Ürünlerde Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi:

TMS-41 Standart'ına göre devlet teşvikleri maliyet değeri ile değerlendirilmiş canlı varlık devlet teşvikleri ve gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmiş canlı varlık devlet teşvikleri olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir (Okutmuş & Kural, 2015: 267).

3.4.4.1.Gerçeğe Uygun Değer İle Değerlenmiş Canlı Varlıklara İlişkin Devlet Teşvikleri: Gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmiş canlı varlıklarda devlet teşvikleri koşullu ve koşulsuz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Usul & Top, 2010: 72-73).

- **Koşulsuz Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi:** Gerçeğe uygun değer ile değerlendirilen canlı varlıkların koşulsuz olduğu durumda devlet teşvikleri alacak durumuna geldikleri an kar veya zarar olarak muhasebeleştirilirler (Büyükepekçi & Kağıtçı, 2015: 111).
- **Koşullu Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi:** Gerçeğe uygun değer ile değerlendirilen canlı varlıkların koşullu olduğu durumda devlet teşvikleri ancak belirlenen şartlar yerine getirildiği zaman kar ya da zarar olarak muhasebeleştirilir (Öcal, 2016: 74). Devlet teşvikleri şart ve koşulları bakımından farklılıklar arz edebilir. Örneğin verilen bir teşvikin işletmenin 5 yıl faaliyette bulunmasını ve belirlenen süreden daha az sürede faaliyette bulunduğu zaman teşvik iade edilebilir ve teşvik kar ya da zarar olarak muhasebeleştirilemez. Başka bir taraftan teşvikin belli bir kısmının geçen zamana bağlı olarak işletmece alıkonulmasına izin verilmesi durumunda işletme zaman geçtikçe teşviki kar ya da zarar olarak muhasebeleştirilebilir (Yazan & Kaya, 2011: 31-32).

3.4.4.2.Maliyet Değeri ile Değerleme Yapılmış Canlı Varlıklara İlişkin Devlet Teşvikleri: Maliyet değeri ile değerlendirilmiş canlı varlıkların devlet teşvikleri maliyetinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü karşılığının düşülmesiyle ölçülmüş bir canlı varlıkla ilgili olması durumunda “

TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması” uygulanmaktadır (Okutmuş & Kural, 2015: 268-269).

Parasal olmayan devlet teşvikleri de dahil olmak üzere gerçeğe uygun değerleri ile izlenen tüm devlet teşviklerinin gelir olarak kaydedilmesi için bazı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Bunlar;

- Devlet teşvikleri ile ilgili şartların işletmenin yerine getirmesi,
- İşletme tarafından teşvikin elde edilmesi (Tunçez, 2011a: 324-325).

“TMS 41”de bu konu için atıf yapılan TMS 20, Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması standardı, devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde gelir yaklaşımını benimsemiştir. Buna göre gelir tablosunda 602 Diğer Gelirler Hesabı, devlet teşviklerinin kaydedilmesi için uygun görülmektedir” (Yazan, 2010: 49).

4. TARIM VE HAYVANCILIK ŞİRKETLERİNDE BÜYÜKBAŞ HAYVAN ALIM-SATIM İŞLEMLERİNİN MUHASEBE UYGULAMASI

4.1.ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI:

4.1.1 TMS-41’ GÖRE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

TMS-41 standardına göre 1 yıldan daha kısa süreli satılmak için alınan büyükbaş hayvanlar 16’lı hesap grubunda, 1 yıldan uzun süreli besi amacıyla etinden sütünden yararlanmak amacıyla satın alınan büyükbaş hayvanların ise 26’lı hesap grubunda muhasebeleştirilmesi öngörülmektedir (Aşan, 2015: 39-40, Tuğay, 2013:154, Kırhoğlu & Gökgöz, 2012:119, Özulucan & Deran, 2008: 9-10).

Örnek1: ŞENER Hayvancılık A.Ş. 2 Mart 2015 tarihinde kısa vadede satmak üzere Van’da kurulu olan YILDIZ Hayvancılık A.Ş.’den 20 adet inek satın almıştır. İnekler tanesi %8 KDV hariç 2.500 TL bedeli banka havalesiyle ödenmiştir (Yılmaz, 2014:239-240).

02.03.2015		
164 BÜYÜKBAŞ CANLI VARLIKLAR	50.000	
164.01 İnekler		
191 İNDİRİLECEK KDV	4.000	
102 BANKALAR		54.000
02.03.2015		

İnekler 4 Mart 2015 tarihinde teslim alınmış, nakliye şirketi %18 KDV hariç 2.000 TL’lik fatura düzenlemiştir.

04.03.2015		
164 BÜYÜKBAŞ CANLI VARLIKLAR	2.000	
164.01 İnekler		
191 İNDİRİLECEK KDV	360	
329 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR		2.360
04.03.2015		

Örnek 2: AKAY işletmesi 05.02.2015 tarihinde 50 adet süt ineğini %8 KDV ile birlikte 43.200 TL 'ye satın almıştır. Süt ineklerinin bedelini peşin ödemiştir (Yazan, 2010: 66).

05.02.2015		
214 BÜYÜKBAŞ CANLI HAYVANLAR	40.000	
214.01 Süt İnekleri		
191 İNDİRİLECEK KDV	3.200	
100 KASA		43.200
50 adet süt ineği alımı		
05.02.2015		

Örnek 3: ARAS işletmesi 12.05.2015 tarihinde 153.000TL değerinde mevcut kısa vadeli hayvanlarını satmıştır (Tunçez, 2011b: 163).

12.05.2015		
620 SATILAN MAMUL MALİYETİ	153.000	
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		153.000
164.00 Besi Hayvanları		
Satılan Besi Hayvanlarının Maliyet Kaydı		
12.05.2015		

Örnek4: ALTIN işletmesi 39.900 TL'ye satın almış olduğu olgunlaşmış inekleri 22.08.2015 tarihinde 35.910TL 'ye peşin satmıştır (Tunçez, 2011b:164).

22.08.2015		
100 KASA	35.910	
659 DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR	3.990	
214 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		39.900
Olgunlaşmış ineklerin satış kaydı		
22.08.2015		

4.1.2.TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİNE GÖRE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde açıklanan bilgilerin uygulamasına örnek göstermek için Iğdır ilinde hayvancılık üretim sektöründe faaliyet gösteren KAFKAS LTD. ŞTİ. İşletmesinin aktifleri arasında yer alan hayvancılık sektörüne ilişkin mali nitelikli işlemlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik örnekler verilmiştir. İşletmenin 2015 yılı mali verileri kullanılmıştır. Stratejik bakımdan gerekli görüldüğü için işletmenin ismi değiştirilmiştir.

01.01.2015		
100 KASA		13.119,80
102 BANKALAR		2.729,62
102 001 İş Bankası	792,57	
102 02 Akbank	262,26	
102 03 Garanti Bankası	812,62	
102 04 Denizbank	150,00	
102 1 Ziraat Bankası	712,17	
120 ALICILAR		63.917,99
120 003 X Alıcısı	52.537,79	
120 007 Y Alıcısı	11.380,20	
153 TİCARİ MALLAR		1.368.809,97
153 0 Mısır Silajı	45.210,00	
153 001 %1'lik Mal Alışı	39.532,00	
153 008 %8'lik Mal Alışı	1.189.202,79	
153 018 %18'lik Mal Alışı	94.865,18	
190 DEVREDEN KATMA DEĞER VERGİSİ		102.283,43
190 10 Devreden KDV	102.283,43	
193 PEŞİN ÖDENEN VERGİ VE FONLAR		3.398,70
193 00 00 Gelir Vergisi	3.398,70	
252 BİNALAR		418.445,25
252 10 İşletme Binaları	418.445,25	
253 TESİS, MAKİNE VE CİHAZLAR		8.242,00
253 00 Tesisler	8.242,00	
254 TAŞITLAR		136.595,56
254 02 X Taşıtı	14.406,78	
254 03 Y Taşıtı	10.169,49	
254 04 Z Taşıtı	23.652,00	
254 05 D Taşıtı	18.630,00	
254 06 E Taşıtı	54.237,29	
254 08 Tarım Romorkları	15.500,00	
255 DEMİRBAŞLAR		681.296,10
255 01 Soğutma Grubu	13.158,51	
255 02 Klima	900,00	
255 03 Buzdolabı	1.800,00	
255 04 HP Elektronik El Term.	2.005,03	
255 05 D705 Keysmart Netenok	1.411,02	
255 06 D703 Keysmart Netenok	1.120,34	

255 07 Liebele Dijital 1.186,44		
255 08 Masa 1.272,00		
255 09 BNB 387 Bilgisayar 1.866,95		
255 12 BKE Klima 406,78		
255 13 Casper Era 1.692,72		
255 14 106 LCD 531 1.660,00		
255 15 Beko Casio 398 Sr Yazarkasa 200,00		
255 16 Dolap 1.828,15		
255 17 BSG& GR Elek. Süpürgesi 500,00		
255 18 Samsung Forklift LPG 3.389,83		
255 8 SİMENTAL İNEKLER 641.375,93		
255 9 PVC Doğrama 5.522,40		
280 GELECEK YILLARA AİT GİDERLER	185.460,24	
280 70 Gelecek Aylara Ait Yönetim Giderleri		
185.460,24		
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR	217,77	
360 00 1047 Ödenecek Gelir Damga Vergisi 217,77		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR (-)		105.235,30
257 40 Taşıtlar Amortismanı		
300 BANKA KREDİLERİ		486.303,27
320 SATICILAR		102.035,66
320 A1 A1 Satıcısı 22.206,80		
320 A2 A2 Satıcısı 13.952,95		
320 A3 A3 Satıcısı 16.031,01		
320 D1 D1 Satıcısı 21.678,09		
320 O1 O1 Satıcısı 7.410,01		
320 O2 O2 Satıcısı 6.096,00		
320 T1 T1 Satıcısı 14.660,80		
331 ORTAKLARA BORÇLAR		1.127.037,68
335 PERSONELE OLAN BORÇLAR		1.736,96
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		3.041,25
360 02 0033 Ödenecek Geçici Vergiler 1.701,43		
360 10 0003 Ödenecek Gelir Stopaj 904,20		
360 99 00 011 Asgari Ücretli (GVK 94/1) 217,81		
360 99 00 012 Diğer Ücretli (GVK 94/1) 217,81		
361 ÖDENECEK SOSYAL GÜVENLİK KESİNTİLERİ		737,10
361 01 01 Ödenecek SGK Primleri 532,98		
361 01 02 Ödenecek SGK İşsizlik Sigortası Primleri		
204,12		
370 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜM. KARŞI		3.398,70
370 00 Gelir Vergisi Karşılığı 3.398,70		
500 SERMAYE		900.000,00
549 ÖZEL FONLAR		50.000,00
579 GEÇMİŞ YILLAR KARLARI		185.731,23
590 DÖNEM NET KARI		19.259,28

Yukarıdaki dönem başı kaydından da görüldüğü üzere işletme mevcut ineklerini demirbaş olarak kaydetmiştir.

İşletmenin yapmış olduğu satışlarda izlemiş olduğu kayıt aşağıdaki gibidir.

100 KASA	2.229,27	
100.00 Merkez Kasa 2.229,27		
10.01.2015 S 33648 MUHTELİF ALICILAR 103,68		
10.01.2015 S 33649 MUHTELİF ALICILAR 777,60		
10.01.2015 S 33643 MUHTELİF ALICILAR 458,03		
10.01.2015 S 33645 X ŞİRKETİ		
516,37		
10.01.2015 S 33644 MUHTELİF ALICILAR		
247,62		
10.01.2015 S 33641 MUHTELİF ALICILAR		
125,97		
391 HESAPLANAN KDV		165,13
391 00 08 Hesaplanan % 08 KDV 165,		
10.01.2015 S 33648 MUHTELİF		
ALICILAR 7,68		
10.01.2015 S 33649 MUHTELİF		
ALICILAR 57,60		
10.01.2015 S 33643 MUHTELİF		
ALICILAR 33,93		
10.01.2015 S 33645 X ŞİRKETİ		
38,25		
10.01.2015 S 33644 MUHTELİF		
ALICILAR 18,34		
10.01.2015 S 33641 MUHTELİF		
ALICILAR 9,33		
600 YURTIÇI SATIŞLAR		2.064,14
600 10 08 %8 LİK		
MAL SATIŞI 2.064,14		
10.01.2015 S 33648 MUHTELİF		
ALICILAR 96,00		
10.01.2015 S 33649 MUHTELİF		
ALICILAR 720,00		
10.01.2015 S 33643 MUHTELİF		
ALICILAR 424,10		
10.01.2015 S 33645 X ŞİRKETİ		
478,12		
10.01.2015 S 33644 MUHTELİF		
ALICILAR 229,28		
10.01.2015 S 33641 MUHTELİF		
ALICILAR 116,64		

5. SONUÇ:

Tarım insanlıkla beraber var olan bir sektördür. İnsanların fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaında gerekli olan besinler tarım sektörü aracılığı ile elde edilmektedir. Tarımsal ürünler bitkisel ve hayvansal ürünler olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. İnsanlar ilk olarak tarım sektörüne küçük ölçekli işletmeler olarak başlamıştır.

Teknolojinin gelişmesi her sektörü etkilediği gibi tarım sektörünü de etkilemiştir. Tarım işletmeleri küçük ölçekli işletmelerin yerini orta ve büyük ölçekli tarım işletmeleri almıştır. İşletmelerin büyümesi iş hacminin artması profesyonel anlamda girdi ve çıktıların, hesapların işlenişinin takibini gerekli kılmıştır. Böylece tarım sektöründe muhasebe çok daha önemli hale gelmiştir.

Çalışmamızda tarımsal ürünlerden hayvansal ürünlerin nasıl muhasebeleştirildiği ele alınmıştır. Hayvan üretimi yapan işletmelerin muhasebe kaydı yaparken öncelikle hayvanları ne amaçla satın aldığı önemlidir. Metinde de bahsedildiği gibi TMS-41’de işletmeler hayvanları besi amaçlı almışsa dönen varlıklara, etinden sütünden ve gücünden yararlanmak için almışsa da duran varlıklara kaydedilmektedir.

Tarımsal faaliyetlerin tek düzene göre değerlemesi piyasa fiyatı, maliyet bedeli, gelir yöntemi ve ikame yöntemi ile yapılmaktadır. Hayvan varlıklarının değerlemesi ise maliyet bedeli biliniyorsa maliyet bedeli üzerinden bilinmiyorsa emsal değeri üzerinden yapılmaktadır. Hayvan varlıklarında amortisman işlemi işletme hayvanı satış amacıyla almışsa amortisman tabi değildir fakat hayvanı besi amacıyla almışsa amortisman tabi tutulmaktadır. Standarda göre hayvanlarda amortisman işlemi hayvanların ürün vermeye başladığı dönemden amortisman ayrılmaya başlanır. Satış amacıyla alınan hayvanlar 1 yıldan daha uzun sürede işletmede kalsa dahi ürünlerinden yararlanılmayacağı için amortisman tabi tutulmamaktadır.

Canlı varlıkların biyolojik dönüşümleri bakımından sürekli farklılıklar göstermesi bu varlıkların bina, makine gibi demirbaş olmadığına önemli göstergesidir. TMS-41 standardına göre literatürde bir yıldan kısa süreli canlı varlıklar 16’lı hesap grubuna, bir yıldan uzun süreli varlıklar 21’li hesap grubuna kaydedilmesi öngörülmektedir. Bu standarda göre canlı varlıkların değerlemesi gerçeğe uygun değerle yapılmaktadır. Çünkü canlı varlıkların biyolojik dönüşümleri sebebiyle bu varlıkların değerini en iyi yansıtan model gerçeğe uygun değer olduğu öngörülmektedir. Tekdüzen muhasebe sistemine göre kayıt tutan ve bu çalışmada da muhasebe kayıtları kullanılan işletme de

dahil olmak üzere çoğu işletme satın aldığı hayvanları 255 Demirbaş hesabında muhasebeleştirilmektedir.

6. KAYNAKÇA:

- Akbaba, A. N. B. (2015). Canlı varlıkların değerlemesi, muhasebeleştirilmesi ve raporlaması: Borsa İstanbul'da (BİST) kayıtlı tarım, orman ve balıkçılık alanında faaliyet gösteren işletmelerde analiz. Bitlis Eren Üniversitesi, *BEU. SBE. Dergi.* 4(2), 81-106.
- Antepli, A. (2014). *41 Nolu Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi: Büyükbaş hayvancılık işletmesinde bir uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Artukoğlu, M. & Shakernagad, D. (2003). Tarımda vergileme ve vergi potansiyeli üzerine bir araştırma: Ege Bölgesi örneği. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Dergi* 40(1), İzmir, 119-126.
- Aşan, Ş. (2015). *Canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi ve bir uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Büyükipekçi, S. & Kağıtçı, A. (2015). Tarımsal faaliyetlerin TMS 41'e göre muhasebeleştirilmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 105-113.
- Çevik, Z. (2015). *TMS-41 Çerçevesinde kanatlı kümes hayvanlarının değerlendirme ve raporlaması*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Duman, H., Özpeynirci, R. & İçerli, M., Y. (2012). Agricultural activities-tas 41: Turkey example. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(9), 142-155.
- Gökgöz, A. (2012). *Balık üretme işletmesinde TMS-41 kapsamında ürün maliyetlerinin hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Gün, S. & Eraktan, S. (2005). Tarımsal mülkiyet rejimi ve vergilendirme. *Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi*, (2).
- Hatunoğlu, Z. & Kılılı, M. (2016a). Tarım işletmelerinde bitkisel üretim maliyetlerinin TMS 41 çerçevesinde muhasebeleştirilmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, (1), 1-22.
- Hatunoğlu, Z. & Kılılı, M. (2016b). Dünya'da ve Türkiye'de tarım muhasebesi yazımına tarihsel bir bakış. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Hayran, S. (2013). Türkiye'de tarım kesiminin vergilendirilmesi. *İğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der.* 3(1), 69-72.
- Kırılıoğlu, H. & Çevik, Z. (2016). Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41 tarımsal faaliyetlerin kanatlı hayvan yetiştiriciliği işletmelerinde uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 Özel Sayısı.
- Kırılıoğlu, H. & Gökgöz, A. (2012). TMS-41 çerçevesinde tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi: Su ürünleri sektörü uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 107-127.

- Okutmuş, E. & Kural, U. (2015). Bir tarım işletmesinde canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (29), 252-281.
- Öcal D. (2016). *41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS-41), vergi usul kanunu ve tekdüzen hesap planı açısından küçük ve büyükbaş canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi ve değerlendirme işlemi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Özkan, A. (2001). *Büyükbaş hayvancılık işletmelerinde maliyet ve muhasebeleştirilmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özulucan, A. (2008). Vergi usul kanunu ve tarımsal faaliyetler standardı çerçevesinde devamlı olarak türünden yararlanmak amacıyla edinilen küçük ve büyükbaş hayvanların amortisman işlemleri ve muhasebeleştirilmesi. *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü*, 11(2), 157-182.
- Özulucan, D. & Deran, A. (2008). 41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), vergi usul kanunu ve tekdüzen hesap planı açısından küçük ve büyükbaş canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi ve değerlendirme işleminde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 1-22.
- Süklüm, N., & Akdoğan, H. (2016). TMS-41 çerçevesinde büyükbaş canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18(2)2, 1-9.
- Taştan, H. (2013). Ceviz bahçelerinde Türkiye Muhasebe Standartları-41 ve vergi usul kanunu uyarınca amortisman ayrılması ve değerlemesinin karşılaştırılmalı incelenmesi Okan Üniversitesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25-38.
- Taştan, H. (2014). Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve vergi usul kanununa (VUK) göre büyükbaş canlı varlıklar için amortisman ayrılmasının karşılaştırılmalı incelenmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 175-184.
- Tokay, S., M., & Deran, A. (2011). Tarım sektöründe ve tarım sektörünün önemli bir alt dalı olan meyve bahçesi işletmelerinde muhasebenin gereği, belge ve defter düzeni. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 40-55.
- Tuğay, O. (2013). Türkiye Muhasebe Standardı 41'e göre canlı varlıkların gerçeğe uygun değerinin tespiti ve muhasebeleştirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 148-165.
- Tunçez, H. A. (2011a). Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinin Türkiye Muhasebe Standardı-41 çerçevesinde incelenmesi: Bir tarım işletmesinde örnek uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 14(1-2), 311-328.
- Tunçez, H. A. (2011b). *Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinin Türkiye Muhasebe Standardı-41 çerçevesinde incelenmesi: Bir tarım işletmesinde örnek uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Uluslan, H. (2008). Türk muhasebe hukuku çerçevesinde devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması. *Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 415-433.

- Usul, H., & Top, T. (2010). TMS 41'e göre büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (31), 65-76.
- Ünlü, A. (2016). *Büyükbaş hayvancılık işletmelerinde muhasebe işlemlerinin tekdüzen muhasebe sistemi ve 41 nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS-41) çerçevesinde incelenmesi: 100 ineklik bir işletme örneği*. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat.
- Yazan, Ö. (2010). *Canlı varlıkların TMS-41 çerçevesinde muhasebeleştirilmesi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yazan, Ö. & Kaya, U. (2011). Canlı varlıkların Türkiye Muhasebe Standardı 41'e göre muhasebeleştirilmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 27-42.
- Yılmaz, E. (2014). TMS-41 tarımsal faaliyetler standardı kapsamında büyükbaş canlı varlıkların değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (22), 232-248.
- (<http://www.muhasebesitesi.com/amortisman.html> Erişim Tarihi:01.02.2017).
- (<http://www.turkhukuksitesi.com/mevzuat.php?mid=7218> Erişim Tarihi: 30.01.2017)

ALTERNATİF VARLIK FİYATLAMA MODELLERİNDEN ZAMANLARARASI VARLIK FİYATLAMA MODELİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 21.04.2017 Yayıma Kabul Tarihi: 16.03.2018

Emine KAYA
Arş. Gör. Dr.,
Ağrı İbrahim Çeçen
Üniversitesi
İ.İ. B. F.,
emine.kaya001@hotmail.c
om,
orcid id: 0000-0002-7035-
9241

Bener GÜNGÖR
Prof. Dr., Atatürk
Üniversitesi
İ. İ. B. F.,
bgungor@atauni.edu.tr
orcid id: 0000-0002-0523-
3810

ÖZ Finansal varlık fiyatlarını açıklamada kullanılan modellerden biri Merton (1973) tarafından geliştirilen zamanlararası varlık fiyatlama modelidir. Zamanlararası varlık fiyatlama modelinde, yatırım fırsatlarındaki değişimi yansıtan durum değişkenlerinin ve piyasa portföyünün getirisinin hisse senedi getirilerindeki yatay kesitsel değişimi açıkladığı varsayılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, varlık fiyatlama modellerine alternatif bir yaklaşım olan zamanlararası varlık fiyatlama modelini kuramsal açıdan derinlemesine incelemektir. Bu kapsamda ilk olarak, denge modellerine değinilmiş ve zamanlararası varlık fiyatlama modeline teorik olarak yer verilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için zamanlararası varlık fiyatlama modeli uygulama bulgularının özetlenmesinin ardından, çalışma sonuç ve önerilerle sonlandırılmıştır. Yazın incelendiğinde, Merton'un zamanlararası varlık fiyatlama modelini geliştirdiği dönemlerde, modele daha çok teorik olarak değinildiği görülmektedir. Ancak, 2000'li yıllardan sonra modele ilişkin ampirik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Nitekim, bu ampirik çalışmaların daha çok modelin çeşitli versiyonları ile gelişmiş ülkeler için gerçekleştirildiği fakat, gelişmekte olan ülkeler için ise modele ilişkin uygulama boşluğunun olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zamanlararası varlık fiyatlama, kesitsel anomaliler, hisse senedi getirileri.

JEL Kodu: G10, G11, G12.

Alan: İşletme

Türü: Derleme

DOI:10.9775/kauibfd.2018.011

Atıfta bulunmak için: Kaya, E. & Güngör, B. (2018). Alternatif varlık fiyatlama modellerinden zamanlararası varlık fiyatlama modeline teorik bir yaklaşım, *KAÜİİBFD* 9(17), 257-279.

¹Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş olan "Zamanlararası Varlık Fiyatlama Modeli ve Fama-French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli Uygulaması: Türkiye Örneği" isimli doktora tezinin bir kısmından faydalanılarak hazırlanmıştır.

A THEORETICAL APPROACH TO INTERTEMPORAL ASSET PRICING MODEL WHICH IS ONE OF THE ALTERNATIVE ASSET PRICING MODELS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 21.04.2017 Accepted Date: 16.03.2018

Emine KAYA
Research Assistant Dr.
Ağrı İbrahim Çeçen
University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
emine.kaya001@hotmail.com

Bener GÜNGÖR
Professor Dr.,
Ataturk University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
bgungor@atauni.edu.tr

ABSTRACT | One of the asset pricing models is intertemporal asset pricing model which was developed by Merton (1973). In intertemporal asset pricing model, it is assumed that state variable which reflect the change in investment opportunities and market portfolio return explain the horizontal cross sectional change in stock returns. The purpose of this study is deeply to investigate in theory the intertemporal asset pricing model which is one of an alternative approaches to asset pricing models. Within this scope, firstly it was mentioned about equilibrium models and gived to place interetemporal asset pricing model theroretically. After summarizing the findings of application of intertemporal asset pricing model for developed and developing countries, the study with consequence and recommendations has been terminated. When the literature is researched, during th times when Merton developed intertemporal asset pricing model, it has been mostly seen mentioned to model theoretically. However, after 2000's years, empirical studies have been taken on related the model. As a matter of the fact, it has been determined that these empirical studies are mostly carried out for the developed countries with various versions of the model, but as for the developing countries, there is an implementation gap related the model.

Keywords: *Intertemporal asset pricing model, cross-sectional anomalies, stock returns.*

Jel codes: *G10, G11, G12.*

Scope: Business administration

Type: Review

Cite this paper: Kaya, E. & Güngör, B. (2018). A theoretical approach to intertemporal asset pricing model which is one of the alternative asset pricing models, *KAÜİBFD* 9(17), 257-279.

1. GİRİŞ

Fama (1970) tarafından ileri sürülen Etkin Piyasalar Hipotezi'nde (EPH), içinde bulunulan dönemin herhangi bir anında, finansal varlıkların tüm bilgileri yansıttığını ve de piyasaya ani bilgi girişinin hızlı bir şekilde piyasada işlem gören varlıkların fiyatlarına yansıdığını varsayılmaktadır. EPH'nin dayandığı varsayımlar daha çok piyasanın işleyişi ve yatırımcı davranışları ile ilgilidir. Bir piyasanın etkin olması, piyasanın mükemmel bir piyasa olduğu anlamına gelmemektedir. Etkin sermaye piyasalarını mükemmel sermaye piyasaları ile karşılaştırmak, etkin sermaye piyasalarının anlaşılabilirliğini daha kolay hale getirmektedir. Bu sebepten ötürü, mükemmel sermaye piyasalarının özelliklerinin belirtilmesinde fayda vardır. Bu özellikler aşağıda yer almaktadır (Kıyılar, 1998, s. 34):

- Piyasadaki tüm yatırımcılar elde edilebilir bilgilere maliyetsiz ulaşabilirler ve vergiler herkes için aynı iken; işlem maliyetleri bulunmamaktadır.
- Piyasada alıcı ve satıcının çokluğundan dolayı tek başına bir alıcı veya satıcı piyasayı etkileyebilecek paya sahip değildirlere.
- Yatırımcılar rasyoneldirlere ve varlıklara ilişkin seçimlerinin yüksek getiri ve düşük risk sağlayan varlıklar üzerinde kullanılmaktadırlar.
- Tüm menkul kıymetler bölünebilir niteliktedirler.

Günümüzde ise, sermaye piyasaları için yukarıda belirtilen şartlar farklılaşmaktadır. Çünkü bilginin üretimi ve bu bilgiye ulaşmanın maliyeti bulunmaktadır. İşletmeler ve gerçek kişilerin vergi sorumlulukları mevcut olup, vergi kanunları farklı yatırımcı grupları için farklı şekilde uygulanabilmektedir. Bir diğer husus, işlem maliyetleri üzerindeki belirsizlik olup, işlem maliyetlerinin piyasanın etkinliği hakkında tam bilgi vermemesidir. Çünkü Birleşik Hipotez'in (Joint Hypothesis) de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birleşik Hipoteze'e göre piyasa etkinliği ancak varlık fiyatlama modeli gibi bir denge modeli ile test edilmelidir. Eğer piyasada bir anomali varsa, bu durumun piyasanın etkin olmaması ile piyasa denge modeli arasında ne şekilde paylaşılacağı mevzuu belirsizlik oluşturmaktadır (Öztürkatalay, 2005, s. 4).

Yazında sermaye maliyetinin tahmin edilmesinde hangi varlık fiyatlama modelinin kullanılması gerektiği tartışma konusudur ve bu konu üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır. Menkul kıymetlere yatırım yapacak olan yatırımcılar açısından, varlık fiyatlama modelleri ve bu modellerin sermaye piyasaları için geçerliliğinin var olup olmadığı büyük önem arz etmektedir.

Finansal Varlıkları Fiyatlama (FVF) modeli, Sharpe (1964), Lintner (1965) ve Mossin (1966) tarafından geliştirilmiş ve belirli varsayımlar altında risk ile beklenen getiri ilişkisini göz önüne alan bir denge modelidir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda sermaye piyasalarının gelişimine bağlı olarak Fama & French (1993, 1995, 1996, 1998) ve Davis, Fama, & French (2000), FVF modelinin hisse senedi getirilerini açıklamada eksikliklerinin olduğu ve varlığı ampirik çalışmalarda kanıtlanan anomalileri bu modelin öngöremeyeceğini ifade etmişlerdir. FVF modelinin eksikliklerinin mevcut olması üzerine, sermaye piyasaları için çok faktörlü modeller üzerine odaklanılmaya başlanmıştır. Bu modeller, firmaya özgü faktörlerin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olduğuna dair ampirik sonuçlar sunmuştur. Çok faktörlü varlık fiyatlama modellerinde, en yaygın kabul gören model, Fama & French (1993, 1996) Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama (ÜFVF) modelidir.

Finans yazınında hisse senedi getirilerindeki yatay kesitsel değişimi açıklamaya çalışan bir takım görüşler mevcuttur. Merton (1973), Ross (1976), Fama & French (1993, 1995, 1996, 1998), Davis vd. (2000) hisse senedi getirilerindeki değişimi piyasadaki riskin bir karşılığı olarak görmektedirler. Nitekim Lakonishok, Shleifer & Vishny (1994), Daniel, Titman & Wei (1997) hisse senedi getirilerindeki yatay kesitsel değişimi yatırımcıların davranışsal eğilimlerinin bir sonucu olduğunu ifade etmişlerdir. Kothari, Shanken & Sloan (1995) ise, hisse senedi getirilerinde meydana gelen yatay kesitsel değişimi, veri casusluğu ile açıklamışlardır. Fama & French (1996), ÜFVF modeli $R_m - R_f$ (Piyasanın getirisi ve risksiz faiz oranı arasındaki fark), HML (High Minus Low, Defter Değeri/Piyasa Değeri (D/P) oranı yüksek hisse senetlerinin oluşan portföyün getirisi ile D/P oranı düşük hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisi arasındaki fark) ve SMB (Small Minus Big, piyasa değeri küçük hisse senetlerinden oluşan portföy getirisi ile piyasa değeri büyük hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisi arasındaki fark) risk faktörlerini içermektedir. Ancak son on beş yılda Fama ve French ÜFVF modelinin yatay kesit anomalilerini açıklamada başarılı olmadığını belirten çalışmalara da rastlanmaktadır. Campbell vd. (2008), Fama ve French ÜFVF modelinin geçerliliğinin tartışıldığını belirtmişlerdir ve çalışmalarında elde ettikleri bulgular Fama ve French'in (1992) bulguları ile zıtlık taşımaktadır. Campbell vd. (2008), piyasa değeri düşük ve D/P oranı yüksek firmaların; piyasa değeri büyük ve D/P oranı düşük firmalara göre daha az getiri elde ettiğini savunmuşlardır. Bu bulgu, Fama ve French'in (1992), piyasa değeri düşük ve D/P oranı yüksek firmaların; piyasa değeri büyük ve D/P oranı düşük firmalara göre daha yüksek getiri elde ettiği bulgusuyla çelişmektedir.

Xing (2008), Chen, Novy-Marx ve Zhang (2010), Q teorisine dayalı neoklasik faktör modellerinin varlık fiyatlarını açıklamada başarılı olduğunu belirtmişlerdir. Makroekonomik riskleri içeren çok faktörlü varlık fiyatlama modelleri, getiri anomalileri olarak da isimlendirilen yatay kesitsel anomalilerden olan firma değeri ve D/P oranı gibi risk faktörlerini finansal piyasalarda reel iktisadi dalgalanmalara dayalı olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda para politikası ise, faiz oranları ve kredi kanalı aracılığıyla yatay kesitsel anomalileri etkileyebilen önemli bir faktör olabilmektedir. Xing (2008) ve Chen, Novy-Marx & Zhang (2010), makroekonomik faktörleri varlık fiyatlama modeline dâhil ederek, momentum ve finansal sıkıntı gibi anomalilerinin makroekonomik faktörlü varlık fiyatlama modeli ile açıklanabileceğini kanıtlamışlardır.

Parker & Julliard (2005), Fama ve French ÜFVF modeline tüketim harcamaları değişkenini dâhil ederek, 1926-2002 dönemini için ABD sermaye piyasaları üzerinde tüketim bazlı varlık fiyatlama modeli oluşturup, bu modelin sermaye piyasalarında geçerliliğini test etmişlerdir. Bu modeli, diğer tüketim bazlı varlık fiyatlama modellerinden ayıran özellik risk ölçüm yöntemidir. Çalışmada, farklılık arz eden nokta, tüketim büyümesi ve varlık getirileri arasındaki kovaryansa eş zamanlı olarak bakılmaması; getirinin hesaplandığı dönemden sonra kümülatif tüketim büyümesi ve getiri arasındaki kovaryansa bakılmasıdır. Yazarlar, tüketim bazlı varlık fiyatlama modelinin Fama ve French ÜFVF modeli gibi hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan, makroekonomik modeller, varlık fiyatları açısından açıklayıcı bir delil sunmalarının yanında, varlık fiyatlarının zaman serisi ve yatay kesitsel analizlerle incelenmesi avantajını sunmaktadır. Yine makroekonomik model bazlı ampirik çalışmalar, varlıkların risk faktörlerini belirlemeye çalışmaktadır (Cochrane & Hansen, 1992, s. 116). Öyle ki Liew & Vassalou (2000), SMB ve HML risk faktörlerinin reel ekonomi ile ilişkili olduklarını ve de bu risk faktörlerinin yatırım fırsatlarındaki değişimi tahmin etmede kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

Perez-Quiros & Timmermann (2000), resesyon dönemlerinde piyasa değeri küçük firmaların, yatırımcıların riske karşı duyarlılıklarının artmasından dolayı fiyat hareketliliğinin yükselebileceğini ifade etmişlerdir. Liew & Vassalou (2000), firma büyüklüğü, D/P oranı ve momentum anomalilerinin tespitinde ekonomik büyümenin etkisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Ferson & Harvey (1999) ve Lettau & Ludvigson (2001), makroekonomik faktörlerin Fama ve French ÜFVF modelini açıklayabildiğini ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, makroekonomik değişkenler ve hisse senedi piyasası ilişkisini ölçmeyi

gündeme getirmektedir. Çünkü firmaya özgü risk faktörlerine ek olarak makroekonomik faktörlerin beklenen getirileri etkileyebilmesi, gelişimine devam eden varlık fiyatlama modellerine yeni boyutlar kazandırabilmektedir. Bu şekilde, varlık fiyatlarını açıklamak için geliştirilen yeni boyutlardan biri de Zamanlararası Varlık Fiyatlama (ZVF) modelidir. ZVF modelinin teorik temelleri ise, Merton (1973) tarafından oluşturulmuştur. Bu modelde, varlığın beklenen getirisi, yatırım fırsatlarındaki değişimi temsil eden durum değişkenleri ve piyasa portföyü arasındaki kovaryansa bağlanmaktadır. Modelde, durum değişkenler belirlenirken firmaya özgü faktörler ve makroekonomik değişkenler kullanılmakla birlikte, modelin henüz standart formu mevcut değildir.

Bu çalışmanın amacı, varlık fiyatlama modellerine alternatif bir yaklaşım olan ZVF modelini kuramsal açıdan incelemektir. Araştırma kapsamında, teorik ve uygulamalı çalışmalar özetlenerek, bu uygulamalar gerçekleştirilirken, hangi değişkenlerin kullanıldığına ve modelin varlık fiyatlarını açıklamadaki başarısına yer verilmiştir. Bu şekilde, ZVF modelinin çeşitli ampirik versiyonları tanıtarak ve modelde kullanılacak değişkenler ilgili alternatif görüşler sunularak, çalışmanın ZVF modeli uygulamalarına ve modelde yer alacak değişkenlerinin seçilmesi konusunda yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sunulan girişin ardından, ikinci bölümde ZVF modeli ile ilgili teorik bilgiye yer verilmekte ve ZVF modeli ile ilgili kısa ve açık yazın özetinden bahsedilmektedir. Çalışma, sonuç ve genel değerlendirmelerin yer aldığı üçüncü bölümle son bulmaktadır.

2. ZAMANLARARASI VARLIK FİYATLAMA MODELİ

Finans yazınında varlık fiyatlama modelleri tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Denge modelleri olarak da isimlendirilen varlık fiyatlama modelleri, menkul kıymetlerin göreceli riskinin belirlenmesinin beraberinde, denge şartlarında olan piyasada menkul kıymet getirileri ile menkul kıymet riskleri arasındaki ilişkiyi risk derecesine göre ne olması gerektiğini belirlemektedir. Varlık fiyatlama modelleri, sistematik olmayan riskin çeşitlendirme ile ortadan kaldırılabilmesinden ötürü, fiyatlamada aktif rol almadığı için getirileri belirleyen en önemli kavramın sistematik riskten etkilenme derecesi olduğunu varsaymaktadırlar. Varlık fiyatlama modellerinin ilki FVF modelidir ve modelde hisse senedi getirilerinin piyasa riskinden etkilendiği varsayılmaktadır. Fama (1970), tek dönemlik tercihleri yansıtan fırsatlarının değişimine karşılık yatırım tercihlerinin değişmesini içermeyen

FVF modelinin eksiklikleri olduğunu belirtmiştir. Merton (1973) ise, menkul kıymet getirilerinin sadece piyasa riskinden etkilenmesi varsayımına karşı, ZVF modelini öne sürmüştür. Modelde, varlık fiyatlarının sadece piyasa riskinden değil, yatırım fırsatlarındaki değişime işaret eden birçok değişkenden etkilenebileceği iddia edilmektedir ve yatırımcı ufkunun tek dönemlik olması eleştirilmektedir. Öte yandan, Ross (1982) tarafından Arbitraj Fiyatlama (AF) modeli önerilmiştir. AF modelinde, FVF modelinin varsayımlarından biri olan menkul kıymet fiyatlarını etkileyen tek bir risk faktörü yerine birden çok sistematik risk faktörünün menkul kıymet getirilerini etkilediği savı kabul edilmektedir. FVF modelinden türetilen ve gelişimine devam eden modellere Sıfır Betalı model, Tüketim Temelli model, ZVF modeli gibi denge modelleri örnek olarak sıralanabilir.

Fama ve French (1992), hisse senedi getirilerinin zamana bağlı farklılaşmasını incelerken, firma büyüklüğü ve D/P oranı faktörlerinin de etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Fama ve French (1993, 1996), FVF modeline SMB ve HML risk faktörlerini ekleyerek ÜFVF modelini geliştirmişlerdir. ÜFVF modelinde yatırımcı, piyasa riski, firma büyüklüğü riski ve D/P oranı riski olmak üzere üç risk faktörüne maruz kalarak risk alma derecesine bağlı olarak getiri elde etmektedir. Fama ve French ÜFVF modeline, momentum faktörünü ekleyerek Carhart (1997), Dört Faktörlü Varlık Fiyatlama (DFVF) modelini ve Pastor ve Stambaugh (2003) ise, DFVF modeline likidite faktörünü ekleyerek Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama (BFVF) modelini geliştirmişlerdir. Yine Fama ve French ÜFVF modeline ilave edilerek farklı açılara sahip çok faktörlü varlık fiyatlama modelleri yazında var olmakla birlikte, varlık fiyatlama modellerinin bu gelişimi de günümüzde devam etmektedir.

Varlık fiyatlarındaki değişimi açıklamaya çalışan denge modellerini birbirinden ayıran en önemli fark, modele risk faktörleri bazında farklı bir değişkenin eklenmesi durumudur. FVF, AF, Fama ve French ÜFVF ve de ZVF modeli gibi modeller risk temelli faktör modelleridir. İlgili modeller, sistematik risk faktörlerinin betalarını kullanıp, menkul kıymetlerin riski ve beklenen getirisi arasındaki ilişkinin betalarla orantılı olması gerektiğini iddia etmektedirler. ZVF modeli, birden fazla risk faktörünü içeren çok betalı ve çok dönemli bir işleyişe sahiptir. Modelin çok dönemli oluşu, yatırımcı ufkunun tek dönemlik olmadığına işaret etmektedir. Yani, modelin cari dönemde cerayan eden gelişmelerden başka gelişmeleri dikkate almayan tek dönemlik maksimizasyon esaslı modellerden farklı olarak zamanlararası maksimizasyonu esas alması dolayısıyla, modelde cari dönem getirileri ve beklenen getiriler

arasındaki ilişki dikkate alınmaktadır. Ayrıca, ZVF modelinde, yatırımcının karşılaştığı risk olarak sadece menkul kıymet fiyatları hesaba katılmamakta; bunun yanı sıra ücretler, tüketim mallarının gelecekteki fiyatları, gelecekte karşılaşılabilecek yatırım olanakları gibi konularda belirsizlik kaynakları modele dâhil edilmektedir. Beklenen getirinin riskin bir fonksiyonu olması dolayısıyla, menkul kıymetin beklenen getiri oranının modellenmesinde, bütün risk unsurlarına modelde yer verilmektedir (Altay, 2012: 118)..

Yatırım fırsatlarının stokastik olmasından dolayı yatırımcılar, yatırım fırsatlarının gelecekteki değişme ihtimaline karşılık önlem almak için yatırım alternatiflerini değiştirmektedirler. Bu yüzden yatırım fırsatlarının değişimi varlıkların risk priminde değişime sebep olabilmektedir (Bali, 2008, s. 102). Aslında yatırım fırsatlarının stokastik değişimi portföy teoreminin ZVF modeli kuramları ile benzerlik göstermektedir ki, model beklenen getirileri etkileyen stokastik faktörler arasındaki kovaryans büyüklüğünün beklenen getirilerdeki belirsizliği nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Denge fiyatlama modelleri bu şekilde, belirsizlik şartları altında fiyatın belirsizlik ile nasıl ilişkili olduğunu göstermektedir (Gaudet & Khadr, 1991, s. 442). ZVF modeli, piyasada beklenen getirilerin ve volatilitenin zamanla değişiminin piyasada görülen anomaliler üzerinde etkisini gösterdiği varsaymaktadır. Ayrıca, beklenen getirilerinin yükselmesi, beklenen gelirin artmasına ve piyasa volatilitesinin düşmesine sebep olabilmekte ve bu durumda yatırımcıları daha çok tüketim olgusuna sürükleyebilmektedir (Chen, 2003, s. 7).

ZVF modeli, hisse senedi getirilerini açıklamasının yanında, modelde yer alan risk faktörleri beklenen hisse senedi getirilerinin varyansını, ortalamasını vs. gibi gelecekteki yatırım fırsatları ile ilişkili değişkenleri de içermektedir. Menkul kıymet getirilerini etkilediği varsayılan ve risk faktörü olarak modele dahil edilen değişkenler, ZVF modelinde durum değişkeni olarak isimlendirilmektedir. Mevcut kararların, ekonomik ve politik şartların farklılaşmasına işaret eden yatırım fırsatlarındaki değişim için gösterge değişkenler olan durum değişkenlerinin, hangileri olduğuna tam olarak ZVF modelinde yer verilmemiştir. Durum değişkenlerinin ise, geniş çaplı ekonomik aktivitelerle ölçülebilen risk faktörleri olduğu ifade edilmektedir. Aslında ZVF modelinin temelinde yatırım fırsatlarındaki değişimi yansıtan ve hisse senedi getirilerini etkileyen durum değişkeni atamak yatmaktadır ve risksiz faiz oranını aşan getirinin kaynağı, yatırım fırsatlarının değişimine sebep olan durum değişkenlerinde meydana gelen değişimlerle varlık fiyatları arasındaki kovaryans olarak görülmektedir (Maio, 2013, s. 4958-4959).

Merton (1973), durum değişkenleri, hisse senedi getirilerini açıklamada

bir risk faktörü olarak ZVF modeline dâhil etmektedir.

Maio & Santa-Clara'ya (2012) göre, durum değişkenlerin, yatırım fırsatlarındaki değişimi açıklamasının ve zaman içerisinde yatırım fırsatlarındaki negatif ve pozitif değişimleri yansıtmasının yanında; riskin zamanlararası fiyatına da işaret etmesi gerekmektedir. Riskin zamanlararası fiyatı, varlıkların beklenen getiri oranlarını, risklerini ve modelde yer verilen risksiz varlığın getiri oranının tek dönemlik değil, çok dönemlik olarak tahmin edilmesi esasına dayanmaktadır. Yine riskin piyasa fiyatı, riskten kaçınan yatırımcı açısından ve ekonomik açıdan rasyonel olmalıdır. Cochrane (2005), beklenen getiri ve risk ilişkisinde yatay kesitsel dengeyi ZVF modelinde aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

$$E_t(R_{i,t+1}) - R_{f,t} = \lambda Cov_t(R_{i,t+1}, R_{m,t+1}) + \lambda_z Cov_t(R_{i,t+1}, \Delta z_{t+1}) \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlik (1)'de R_i , i varlığının beklenen getirisi; R_f , risksiz faiz oranı; R_m , piyasa portföyünün getirisi; λ , riskin piyasa fiyatı; λ_z , riskin zamanlararası fiyatı; Δz , yatırım fırsatlarındaki değişimle ilgili belirsizlik hakkında bilgi veren durum değişkenler olarak adlandırılmaktadır.

ZVF modelinin testi iki farklı şekilde yapılmaktadır. Birincisi piyasanın şartlı beklenen getirisi ve şartlı kovaryansı arasındaki ilişkinin zaman serisi ile analizini içermekteyken; ikincisi ise, beklenen getiri ve risk arasındaki yatay kesitsel ilişkisini kapsamaktadır (Bali, 2008, s. 101).

Model uygulanırken ana tema hangi durum değişkenlerinin kullanılacağı tespit etmek ve bu durum değişkenleri ile aşırı getiriler arasındaki ilişkiyi belirlemektir. ZVF modeli, ortaya çıkarıldığı ilk dönemlerde teorik olarak araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Çünkü ZVF modeli, dönemlerarası maksimizasyon içermekte ve de birden fazla faktörün menkul kıymet getirileri üzerinde etkili olduğunu savunmakta; fakat bu risk faktörlerinin hangileri olduğuna dair bir görüş sunmamaktadır. Ancak, son yıllarda dönemlerarası optimizasyonun dikkate alındığı Dinamik Stokastik Genel Denge (DSGD) modelleri ile ZVF modelinin uygulaması test edilmeye başlanmıştır.

ZVF model teorileri, birbirini tamamlayan birçok yaklaşımı kapsamaktadır. Breeden (1979), ilk olarak tüketimin marjinal faydası ile ilişkili tüketim-bazlı ZVF modelini öne sürmüştür. Ancak tüketim-bazlı ZVF modelinin ilk versiyonları uygulamalı çalışmalarda başarısız olmuştur; fakat Campbell & Cochrane (1999), tüketim-bazlı ZVF modelini Fama ve French ÜFVF modeli ile rekabet edebilir duruma getirmiştir.

Tüketim-bazlı ZVF teorik altyapısı tüketim ve daha önemlisi ölçümü zor marjinal fayda üzerine kuruludur. ZVF modeline ilişkin Merton'un (1973) öne sürdüğü bir diğer yaklaşım servetin marjinal faydasını içermektedir. Modelin avantajı servetin gözlenebilir olması ve servet üzerinde meydana gelen değişimler piyasa getirileri ile ilişkili olmasıdır. Modele ilişkin diğer nokta ise servetin marjinal faydasının yatırım fırsatlarını içeren durum değişkenlerinden etkilenebilmesidir. Dolayısıyla Merton'un önerdiği ZVF modelinde hangi durum değişkenlerinin daha önem arz ettiğini belirlemek esastır.

ZVF modeli için önemli tamamlayıcı yaklaşım Brock (1982) tarafından ileri sürülen üretim-bazlı ZVF modeli olmuştur. Brock'un (1982) önerdiği modelde toplam çıktıda meydana gelen büyüme varlık fiyatları için anahtar noktayı temsil etmektedir. Bu modelin avantajı ise, toplam çıktıda meydana gelen büyümenin ölçümünün mümkün olabilmesidir. ZVF modeline ilişkin geliştirilen yaklaşımlardan bir diğerini Cochrane (1996) ileri sürmüş ve Cochrane, yatırım büyümesinin fiyatlamada önem teşkil ettiğini belirtmiştir. Belirtilen yaklaşımlar ZVF modeli için temel teşkil etmektedir. Yazında bu yaklaşımlar farklı yazarlar tarafından geliştirilerek değişik temelli ZVF modelleri oluşturulmuştur.

Merton (1973) tarafından geliştirilen ZVF modeli:

- FVF modelinin basitliğine ve deneysel çözülebilirliğine sahip olan
- Beklenen fayda maksimizasyonu ve varlıkların sınırlı sorumluluğu ile paralel yapı göstermekte olan
- Getiriler arasındaki ilişkinin deneysel bulgularla uyumlu olarak tanımlayan

bir denge modelidir. Modelin cari dönemde cerayan eden gelişmelerden başka gelişmeleri dikkate almayan tek dönemlik maksimizasyon esaslı modellerden farklı olarak zamanlararası maksimizasyonu esas alması dolayısıyla, cari dönem getirileri ve gelecekte elde edilecek getiriler arasındaki ilişki dikkate alınmaktadır.

ZVF modelinde sermaye piyasasının aşağıda yer alan maddeler paralelinde yapılandırıldığı varsayılmıştır (Bank & Dağlı, 2013, s. 194):

- Tüm varlıklar sınırlı sorumluluğa sahiptir.
- İşlem maliyetleri ve vergiler ile ilgili sıkıntılar meydana gelmemektedir.
- Piyasada yeterli sayıda yatırımcı mevcut bulunmaktadır.

- Sermaye piyasası daima dengededir.
- Aynı faiz oranı üzerinden borç alınıp verilebilmektedir.
- Tüm varlıkların açığa satışına müsaade edilmektedir.
- Varlık ticareti zaman içerisinde sürekli olarak gerçekleşmektedir.

FVF modeli ve ZVF modeli yatırımcıları, yüksek beklenen getiri ve düşük getiri varyansını tercih etmektedirler ve ayrıca ZVF modeli yatırımcıları beklenen getirilerin durum değişkenleri ile olan kovaryansına baktıkları için, ZVF modeli çok faktörlü bir model olma özelliği taşımaktadır (Fama & French, 2004, s. 37-38).

ZVF modeli uygulamaları, çeşitli versiyonlar üzerinden çalışılmaktadır. Çünkü yatırım fırsatlarındaki değişimin belirlenmesini sağlayan durum değişkenleri ile ilgili tam olarak yazında birlik sağlanamamıştır. Yazında ZVF modeli için durum değişkenlerini tespit etmede denge modeli bazlı yapısal şok faktörleri, özsermayeye ilişkin risk faktörleri, Sharpe rasyosu veya faiz oranları bazlı değişkenler kullanılmaktadır. ZVF modelinin uygulanmasında önem arz eden, durum değişkenlerinin belirlenmesi ve bu durum değişkenleri ile hisse senedi aşırı getirileri arasındaki ilişkinin ölçülmesidir.

Yalnız, yatırım fırsatlarındaki değişimi ifade eden durum değişkenlerinin geniş çaplı ekonomik aktivitelerle ölçüldüğü gerçeği de dikkate alınmalıdır. Yazına bakıldığında, Fama ve French portföylerinin yatırım fırsatları ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Hatta HML ve SMB portföyleri yıllık getirileri GSYİH büyüme oranları tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Bu durum ZVF modelinin portföy getirilerini açıklayabileceği ihtimalini göz önüne getirmektedir (Brennan, Wang & Xia, 2001b, s. 4).

Nitekim Brennan, Wang & Xia (2001a), ZVF modelinin Fama ve French ÜFVF modeli kadar başarılı olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlar, yatırım fırsatlarının değişmeyip sabit olması durumunun (Sabit bir beklenen getiri ve sabit bir volatilité) ZVF modelinin başarısını düşüreceğini ve FVF modelinin başarısını artıracağını ifade etmişlerdir.

Dolayısıyla ZVF modelinin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olmasını sağlayan koşullarından biri, hisse senedi beklenen getirilerinin tahmin edilme gücünü olarak görülmektedir (Guo & Savickas, 2003, s. 7). Öte yandan, Khan (2005), yatırım fırsatlarının sabit olmayıp stokastik olmasının ve yatırımcıların yatırım fırsatlarının değişimini gösteren şoklardan korunmaya çalışmasının, değişik yatırım stratejileri kullanılmasına ve bu durumun da hisse senedi getirilerinin ve anomalilerin açıklamasında ZVF modeli gibi çok faktörlü varlık fiyatlama modellerinin türetilmesine devamlılık sağlayacağını ifade

etmektedir.

Tablo 1’de ZVF modeli ile uyum arz eden varlık fiyatlamaya açıklık getiren model versiyonları yer almaktadır. Bu modellerde yatay kesit analizleri ile testler yapılmış ve 25 adet firma büyüklüğü ve D/P oranı kriterine göre oluşturulmuş portföy getirileri kullanılmıştır. Ayrıca bu modeller, ZVF modelinde durum değişken olarak tanımlanan yatırım fırsatlarındaki değişimi firmaya özgü faktörleri kullanarak beklenen getirilerdeki değişimle açıklamaya çalışmaktadır. Tablo 1’de yer alan \checkmark işareti ilgili modelin ZVF modelinin kriterlerini sağladığını, \times işareti ise ilgili modelin ZVF modelinin kriterlerini sağlamadığını ifade etmektedir.

Tablo 1. ZVF Modeli İle Uyum Arz Eden Alternatif Varlık Fiyatlama Modelleri

Zamanlararası Varlık Fiyatlama Modeli ve Çok Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelleri			
	λ Riskin Piyasa Fiyatı	$\lambda_z E(r)$ Riskin Zamanlararası Fiyatı	$Cov_t(R_{i,t+1}, R_{m,t+1})$ Piyasa Varyansı
HL	\times	\times	\times
P	\times	\times	\times
CV	\times	\times	\times
KLVN	\times	\checkmark	\times
Fama ve French ÜFVF	\checkmark	\checkmark	\checkmark
C	\checkmark	\checkmark	\times
PS	\times	\checkmark	\times
FF5	\times	\times	\checkmark

Kaynak: Maio, P., & Santa-Clara, P. (2012). Multifactor models and their consistency with the ICAPM. *Journal of Financial Economics*, 106, s. 587.

*HL: Hahn ve Lee (2006); P: Petkova (2006); CV: Campbell ve Vuolteenaho (2004); KLVN: Kojen, Lustig ve Van Nieuwerburgh (2010); C: Carhart (1997); PS: Pa’stor ve Stambaugh (2003); FF5: Fama ve French (1993) beş faktörlü varlık fiyatlama modellerini ifade etmektedir.

Tablo 1’de yer alan modellere bakıldığında, bazı modellerin ZVF modeli ile uyum içinde olduğu, ayrıca bu durumda ZVF modelinin uygulama zorluğunun giderilebileceği ve modelin ampirik çalışmalarda yer alabileceği hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 2’de ise, Boons’un (2016) uyguladığı ZVF modeli sonuçları raporlanmıştır. Yazar, Fama ve French ÜFVF modeline durum değişken olarak kâr payı getirisi, vade ve temerrüt primlerini ekleyerek ZVF modeli oluşturmuştur. Modelde, ABD sermaye piyasaları için 1962-2011 zaman aralığında Fama & Macbeth (1973) iki aşamalı regresyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 2. Boons (2016) ZVF Modeli

Model	Sabit	M	DY	TS	DS	SMB	HML	Firma Büyüklüğü	D/P Oranı	R ²
Fama ve French ÜFVF	6,95 (3,77)	1,58 (0,67)				1,91 (1,24)	2,63 (2,03)			0,04
ZVF	6,69 (3,58)	1,78 (0,82)	0,39 (0,22)	-5,58 (-2,52)	4,20 (2,61)	2,17 (1,41)	2,24 (1,78)			0,05
ZVF+Firma Karakteristiği	7,17 (3,69)	3,58 (1,72)	-0,80 (-0,47)	-1,92 (-1,13)	3,32 (2,29)	0,39 (0,33)	0,18 (0,16)	-3,53 (-3,12)	2,68 (4,21)	0,07

Kaynak: Boons, M. (2016). State variables, macroeconomic activity and the cross section of individual stocks. *Journal of Financial Economics*, 11, s. 506.

*Modelde yer alan harf sembollerinden M: Piyasa Riski; DY: Kârpayı Getirisi; TS: Vade Primi; DS: Temerrüt Primi'dir. Parantez içerisindeki rakamlar Fama ve Macbeth (1973) t istatistikleridir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, Boons (2016) tarafından oluşturulan ÜFVF modelinde kullanılan SMB ve HML risk faktörlerinin katsayıları pozitif yönlü olup %1,91 ve %2,63 değerlerine tekabül etmektedir. Modelin R² değeri ise, %4'tür. SMB risk faktörünün katsayısının pozitif yönlü olması Fama ve French'in firma büyüklüğü ile hisse senedi getirileri arasındaki negatif yönlü ilişki olduğu savı ile zıtlık göstermektedir.

Ancak, Fama ve French ÜFVF modeline kâr payı getirisi, vade ve temerrüt primleri değişkenleri eklenerek oluşturulan ZVF modelinde, vade ve temerrüt primi değişkenlerinin katsayıları %-5,58 ve %4,20 olup, değişkenlerin SMB ve HML risk faktörlerine göre hisse senedi getirilerini açıklama özelliklerinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan ZVF modeli için hesaplanan R² değerinde ÜFVF modeli ile kıyaslanınca anlamlı bir yükseliş meydana gelmemiştir. Yine Boons, ZVF modeline firma karakteristiklerini de dâhil ederek oluşturduğu yeni model için R² değerinde yükselme olmadığını ifade etmiştir. Son olarak yazar, firma büyüklüğü değişkeninin katsayısının negatif yönlü, D/P oranı değişkeninin katsayısının ise pozitif yönlü olması sonuçlarının Fama ve French ÜFVF modeli ile uyumluluk arz ettiğini belirtmiştir. Dikkat çeken husus ise, SMB ve HML risk faktörlerinin diğer üç modelde de pozitif yönlü katsayıya sahip olduğudur.

Boons (2010), çalışmasında Fama ve French'in varlık fiyatlarını açıklamada kullandıkları portföy oluşturma yöntemini eleştirmiş ve kullanılan SMB ve HML faktörlerinin durum değişkeni olarak kullanılmayacağını, aslında bu değişkenlerin risk faktörü özelliği taşımadıklarını ifade etmiştir.

ZVF modelinde yatırım fırsatlarındaki değişimi yansıtan durum değişkenlerinin tespitinin önemini göstermek amacıyla, Boons (2016) tarafında önerilen ZVF modelinin raporlanmasının ardından, Cho'nun (2007) ZVF modeline yer verilmiştir. Cho (2007), durum değişkeni olarak Yeni Keynesyen Dinamik Stokastik Genel Denge (YKDSGD) modelinden elde edilen iktisadi şokları Fama ve French ÜFVF modeline ekleyerek oluşturduğu ZVF modelini, 1947-2004 zaman aralığı için iki aşamalı Fama & Macbeth (1973) regresyon analizi ile ABD sermaye piyasaları üzerinde test etmiştir.

Cho (2007) FVF modelinin yatırımcı ufkunun tek dönemlik olması ve varlık fiyatlarını açıklayan tek faktörlü yapısını eleştirmiştir. Yazar, kurduğu ZVF modeli ile, yatırımcı ufkunun tek dönemlik değil çok dönemli olduğuna ve çok batalı modellerin varlık fiyatlama açıklamada daha başarılı olduğuna Tablo 3'te yer alan bulgularla kanıt sunmuştur.

Cho (2007), YKDSGD elde edilen iktisadi şokların durum değişkeni olarak genel ekonomik aktiviteleri yansıttığı varsayımı altında, ZVF modeli uygulaması gerçekleştirmiştir. Çalışmada yazar, firmaya özgü faktörler ve geniş çaplı ekonomik aktivitelerin YKDSGD modeli baz alınarak ölçülmesi neticesinde ortaya çıkan iktisadi şoklar ile ZVF modeli için farklı bir versiyon önermiştir. Cho (2007), SMB ve HML portföylerini oluştururken Fama ve French (1996) portföy oluşturma yöntemini takip etmiştir. Bu yöntemde, firma büyüklüğü ve D/P oranı faktörleri portföy oluşturma kriteri olarak esas alınmaktadır. Portföylerin oluşturulmasında, firma büyüklüğünün ölçütü olarak piyasa değeri kullanılmaktadır.

Portföyler, her t yılının Haziran ayı itibarıyla oluşturulup, t-1 yılına ilişkin bilanço verileri ile t yılı Haziran ayı hisse senedi getirileri eşleştirilmektedir. Büyüklük portföyleri için, hisse senetleri, piyasa değerlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanıp, sıralamaya tabi tutulan hisse senetlerinin büyük ve küçük olmak üzere iki portföye dahil edilmesiyle oluşturulmaktadır (Hisse senetleri, medyan değer esas alınarak iki portföye alınmaktadır).

Değer portföylerini oluşturmak için ise, hisse senetleri D/P oranları hesaplandıktan sonra, D/P oranına göre, büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. Sıralanan hisse senetleri ile; düşük (%30), orta (%40), yüksek (%30) olmak üzere üç adet portföy oluşturulmaktadır. Cho'nun (2007) ZVF modeli Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Cho (2007) ZVF Modeli

Model	Sabit	$R_m - R_f$	SMB	HML	IS	MP1	MP2	PMP	P	R^2
FVF	0,01	0,01								0,32
Fama ve French ÜFVF	0,01	0,02	0,01	0,01						0,68
Yeni Keynesyen Model	0,01	0,02			0,24	0,01	0,06	0,05	1	0,76
ZVF	0,01	0,02	0,01	0,01	0,19	0,01	0,04			0,75

Kaynak: Cho, S. (2007). *Stock returns and New-Keynesian factors*. Doctoral dissertation, Columbia University, New York, s. 44.

*Modelde yer alan harf sembollerinden IS: Yatırım-teknoloji Şokları; MP1: Geciği Para Politikası Şokları; MP2: Kalıcı Para Politikası Şokları; PMP: Fiyat Mark-up Şokları; P: Verimlilik Şokları'dır. Parantez içerisindeki rakamlar Fama & Macbeth (1973) düzeltilmiş standart hata değerleridir.

Tablo 3'te yer aldığı üzere, Cho (2007), ilk olarak FVF modelinin hisse senedi getirileri için açıklama özelliğini araştırmıştır. Ardından, Fama ve French ÜFVF modelinin hisse senedi getirileri için önemini incelemiştir. Diğer taraftan bir sonraki aşamada, Yeni Keynesyen modelden elde ettiği iktisadi şoklar ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi ölçmüştür. Son olarak, Yeni Keynesyen modelden elde ettiği iktisadi şokları ve Fama ve French ÜFVF modeli ile birleştirerek oluşturduğu ZVF modelini test etmiştir. ZVF modelinde Cho, sadece yatırım ve para politikası şoklarını kullanmıştır. Yazara göre, hisse senedi getirileri ve Yeni Keynesyen model makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi ölçen modelin R^2 değerinin %76'ya tekabül etmesi ve inceleme kapsamına alınan modeller içerisinde en yüksek R^2 değerine sahip olması, modelin hisse senedi getirilerini açıklamadaki başarısına işaret etmektedir. Tablo 3'ten görüldüğü üzere, ZVF modeli uygulaması kapsamında elde edilen R^2 değeri %75 olarak ölçülmüş ve bu oranın FVF ve Fama ve French ÜFVF modellerinden elde edilen R^2 değerlerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ZVF modelinin, varlık fiyatlarını açıklamada, FVF ve Fama ve French ÜFVF modellerine göre daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. FVF modelinin uygulaması ile başlayan ve ardından FVF modeli baz alınarak ve de faktör eklenerek oluşturulan çok faktörlü varlık fiyatlama modellerini inceleme kapsamına alan Cho (2007) modellere ilişkin R^2 değerlerinde anlamlı yükselişler gözlemiştir. Cho (2007), elde ettiği bulgulara göre, ZVF modelinin, FVF ve Fama ve French ÜFVF modeline alternatif varlık fiyatlama

modeli olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca yazar, YKDSGD bazlı iktisadi şok faktörlerinin, varlık fiyatlarını açıklamada kullanılan modeller için yeni bir bakış açısı sunduklarına değinmiştir. Aşağıda ZVF modelinin geliştirilmesi sürecinde yapılan diğer çalışmalar, Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. ZVF Modeli İçin Gerçekleştirilen Ampirik Çalışmalara İlişkin Yazın Özeti

Yazar/Yazarlar	Yatırım Fırsatlarındaki Değişimi Yansıttığı Varsayılan Durum Değişkenler	Uygulama Bulguları
Shanken (1990)	Piyasa Risk Primi	ZVF modelinin geçerliliğinin test edilmesi için, firma değeri ile piyasa risk primi arasındaki ilişki ABD sermaye piyasaları üzerinde regresyon analizi ile incelenmiş ve modelin ilgili sermaye piyasalarında hisse senedi getirilerini açıklama gücüne sahip olduğu belirtilmiştir. Kurulan modelde, firma büyüklüğü anomalisinin ZVF modeli ile tespit edilebileceğine dair kanıtlar sunulmuştur.
Ferson & Harvey (1999)	S&P 500 Endeks Getirisi, Bir Ay Vadeli Hazine Bonosu Getirisi, Bir Ay Vadeli ve Üç Ay Vadeli Hazine Bonoları Getiri Farkı	Fama ve French ÜFVF modeline, ilgili durum değişkenlerin dahil edilmesiyle geliştirilen ZVF modelinin, ABD sermaye piyasaları için geçerli olduğu ve kullanılan durum değişkenlerin portföy getirilerini açıklamada başarılı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ZVF modelinin varlık fiyatlamada alternatif model olarak kullanılabileceği ifade edilmiştir.
Perez-Quiros & Timmermann (2000)	Faiz Oranı	Fama ve French'in firma büyüklüğü faktörüne faiz oranı değişkeni dâhil edilerek oluşturulan ZVF modeli, 1954-1997 dönemi için ABD ekonomisi üzerinde test edilmiş ve modelin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olduğu ifade edilmiştir. ZVF modeli için faiz oranı değişkeni, başarılı ve güçlü bir durum değişkeni olarak önerilmiştir.
Brennan vd. (2001b)	Risksiz Faiz Oranı ve Wade Primi	Fama ve French ÜFVF modeline risksiz faiz oranı ve vade primi değişkenleri eklenerek ZVF modeli oluşturulmuştur. Fakat, model kapsamında yer alan durum değişkenlerin hisse senedi getirilerini açıklamada yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada, ZVF modelinin varlık fiyatlama modelleri için alternatif bir model olamayacağı iddia edilmiştir.

Gilchrist & Leahy (2002)	Para Politikası Şokları	Varlık fiyatları ve para politikası şokları arasındaki ilişkinin mevcut olmasının ZVF modelinin geçerliliği için kanıt sunduğu belirtilmiştir. İktisadi şoklardan olan para politikası şoklarının izlenmesiyle yatırımcıların başarılı yatırım stratejisi kurabileceği dikkat çeken çalışmada ulaşılan bir diğer bulgudur.
Chen (2002)	Kar Payı Getirisi ile Vade ve Temerrüt Primleri	ZVF modeli, ABD hisse senedi piyasası için belirlenen ilgili durum değişkenlerinin piyasa risk primi, risksiz faiz oranı, D/P oranı, momentum ve firma büyüklüğü risk faktörleri üzerindeki etkilerini ölçmek için GARCH modeli ile oluşturulmuştur. Bulgular, ZVF modelinin hisse senedi getirilerini açıklamada yetersiz olduğuna; ancak bu sonuçların zamanla değişebileceğine işaret etmiştir. Ayrıca farklı durum değişkenlerle çalışılabilecek modelin farklı sonuçlar doğurabileceği de elde edilen bulgular arasındadır.
Chen (2003)	Kar Payı Getirisi ile Vade ve Temerrüt Primleri	ZVF modeli, Vektör Otoregresyon (VAR) ve GARCH modellerini kullanılarak ABD sermaye piyasaları için test edilmiş ve modelin hisse senedi getirilerini açıklama gücünün ilave durum değişkenlerin kullanılması ile artırılabilmesi belirlenmiştir. Farklı durum değişkenlerin kullanılmasının modelin test edilmesi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.
Brennan, Wang & Xia (2003)	Faiz Oranları ve Sharpe Rasyosu	Durum değişkenlerin menkul varlık fiyatları ile ilişkisi araştırılarak, ZVF modelinin sermaye piyasaları için geçerliliğinin irdelendiği çalışmada, menkul varlık fiyatlarındaki değişimi Sharpe rasyosunun, faiz oranı değişkeninden daha iyi açıkladığı ifade edilmiş ve ZVF modeli için Sharpe rasyosunun güçlü bir durum değişken olduğuna değinilmiştir. Bu bağlamda, piyasa riskinin tek risk faktörü olarak varlık fiyatlarını etkilediğini savunan FVF modelinin eksiklikleri olduğu varsayımı üzerinde durulmuştur.
Guo & Savickas (2003)	Tüketim/Servet Rasyosu, Trendden Arındırılmış Risksiz Faiz Oranı, Hisse Senedi Piyasası Volatilitesi	ZVF modeli ABD sermaye piyasaları için test edilmiş ve FVF modeline göre ZVF modelinin daha başarılı olduğu bulgusu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, modelin ABD sermaye piyasaları için alternatif varlık fiyatlama modeli olabileceği ifade edilmiştir.
Bernanke & Kuttner (2005)	Para Politikası Şokları	ABD ekonomisi için, gözlemlenemeyen; ancak bir makroekonomik model ile belirlenebilen para politikası şoklarının hisse senedi fiyatlarını etkilediği

		ve ZVF modelinin geçerli olduğu savunulmuştur.
Chang vd. (2005)	Piyasa Risk Primi, Döviz Kuru Oranları, MSCI Barra Endeksi Kâr Payı Getirisi, Aylık ABD Hazine Bonosu Faiz Oranlarının Euro Dolar Kuru Farkı	ABD, İngiltere, Almanya, Japonya sermaye piyasaları üzerinde ZVF modeli Ocak 1980-Aralık 1997 dönemi için test edilmiş ve ilgili ülkeler için modelin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada alternatif birçok durum değişkene yer verilmiştir.
Bali (2008)	Kar Payı Getirisi ile Vade ve Temerrüt Primleri, Hazine Bonosu Faiz Oranları	Sektör ve alt sektörler için ABD sermaye piyasaları üzerinde portföyler oluşturularak ZVF modeli araştırılmış ve modelin sermaye piyasaları için alternatif varlık fiyatlama modellerinden biri olabileceğine işaret edilmiştir.
Maio & Santa-Clara (2012)	Risksiz Faiz Oranı ve Fiyat/Kazanç (F/K) Rasyosu	Fama ve French ÜFVF modeline ilgili durum değişkenler ilave edilerek oluşan ZVF modelinin istatistiki olarak anlamlı sonuç verdiği belirlenmiştir. Nitekim ZVF modelinin, Fama ve French ÜFVF modeline alternatif olabileceği kanısı üzerinde edurulmuştur.
Boons (2013)	Kar Payı Getirisi ile Vade ve Temerrüt Primleri	Fama ve French ÜFVF modeline ilgili durum değişkenleri ekleyerek ZVF modeli oluşturulmuş ve kullanılan durum değişkenlerin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olduğu belirtilmiştir.
Maio (2013)	Tüketici Fiyat Endeksi ve Risksiz Faiz Oranı	ABD sermaye piyasaları için uygulanan ZVF modelinin geçerli olduğu ifade edilmiştir.
Farhadi & Mousavi (2013)	Risksiz Faiz Oranı	ZVF modelinin, İran sermaye piyasaları için geçerli olmadığı ve varlık fiyatlarını açıklamada başarılı olmadığı belirlenmiştir.
Barbalau, Robotti & Shanken (2015)	F/K Rasyosu ve Bir Yıl Vadeli Hazine Bonosu Faiz Oranları	Fama ve French ÜFVF modeline belirtilen durum değişkenler eklenmiş ve Fama & Macbeth (1973) iki aşamalı regresyon analizini kullanılarak, ABD hisse senedi piyasası için ZVF modeli araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, modelin geçerliliği yönündedir.
Cooper & Maio (2016a)	Net Kar/Özsermaye	Piyasa getirisi, risksiz faiz oranı, D/P oranı ve firma büyüklüğü etkilerini ölçmek için oluşturulmuş faktörler, Ocak 1972-Aralık 2012 zaman aralığında ABD hisse senedi piyasaları için ZVF modeli ile test edilmiş, fakat modelin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı olmadığı vurgulanmıştır.

Cooper & Maio (2016b)	Net Kar/Özsermaye	DFVF ve BFVF modellerine, ilgili durum değişken dâhil edilerek ZVF modeli uygulanmış ve modelin başarılı olduğu savı desteklenmiştir. Böylelikle, ZVF modelinin, Fama ve French ÜFVF modeline eklenen ilave risk faktörleriyle ve durum değişken olarak atanan firmaya özgü faktörler ile başarılı olabileceği ifade edilmiştir.
--------------------------	-------------------	--

4. SONUÇ

Sermaye piyasalarında işlem gören menkul varlıkların performansları, yatırımcıların piyasaya bakış açılarını ve gelecekle ilgili beklentilerini önemli derecede etkilemektedir. Nitekim yatırımcılar, tasarruflarını minimum risk ile maksimum getiriye elde edecekleri şekilde yatırım fırsatlarını değerlendirme eğilimindedirler. Fakat risk ve getiri ilişkisini ölçmenin zorluğundan dolayı, yatırım fırsatları arasından verimli ve doğru olanı seçmek zorlaşmaktadır. Bu nedenle, zorlukların giderilmesi için birçok varlık fiyatlama modeli geliştirilmiştir. Alternatif varlık fiyatlama modellerinden biri olan ve Merton (1973) tarafından öne sürülen ZVF modeli, sermaye piyasalarında gözlemlenen anomalilerin varlık fiyatlama modelinin yanlış belirlenmesinden mi yoksa piyasaların etkin olmamasından mı kaynaklandığı sorusuna cevap arayan denge modelidir. ZVF modeli, risksiz faiz oranını aşan getirinin kaynağı olarak, yatırım fırsatlarının değişimine sebep olan durum değişkenler ve varlık fiyatları arasındaki kovaryansa bağlı olduğu varsaymaktadır. Bu durum, modelin çok betalı ve çok dönemli işleyişe sahip olmasını doğurmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ZVF modeli ile ilgili olarak teorik ve ampirik olarak yapılan çalışmaları incelemek ve ilerleyen dönemlerde ZVF modeline ilişkin yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktır. Çalışma kapsamında, ZVF modeline yönelik yazın incelenmiş ve ulaşılan kaynaklarda kronolojik sıraya göre, elde edilen bulgular ve kullanılan değişkenler sunulmuştur. Bu bulgulara göre, ilk olarak ZVF modeline ortaya çıktığı dönemlerde daha çok teorik olarak değinildiği, fakat alternatif varlık fiyatlama modellerinin sermaye piyasaları için geçerliliğinin araştırılmasının önemini artmasıyla, modelin uygulamalarının gerçekleştirilmeye başlandığı gözlemlenmiştir. İkinci olarak, ZVF modelinin uygulamasının yeni olduğu; daha çok gelişmiş ülke sermaye piyasaları için gerçekleştirildiği ve gelişmekte olan ülkeler için uygulama boşluğu olduğu belirlenmiştir. Bulgulara göz gezdirildiğinde, dikkat çeken bir başka nokta ise, ZVF modelinin çeşitli versiyonlarının olması ve standart bir formunun bulunmamasıdır. Ayrıca, ZVF modelin uygulamasına esas teşkil eden yatırım fırsatlarındaki değişimi yansıtan durum değişkenlerinin belirlenmesinde görüş

ayrılıkları olduğu ve hangi durum değişkenlerin hisse senedi getirileri açıklamada daha başarılı olduğuna dair yazın birliğine varılamadığı tespit edilmiştir.

Gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülke sermaye piyasaları için ZVF modeli uygulamalarının yapılmasının ve geliştirilmesinin, varlık fiyatlarını etkileyen faktörlerin ve varlık fiyatlarını açıklayan denge modelinin geçerliliğinin belirlenmesi, sermaye maliyetinin tahmin edilmesi noktasında hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar için faydalı olabileceği beklenmektedir. Bu kapsamda, daha sonra yapılacak olan çalışmalarda, yatırım fırsatlarındaki değişimi yansıtan durum değişkeni olarak YKDSGD modelinden elde edilen iktisadi şoklar (Arz ve Talep Şokları), vade ve temerrüt primleri, özsermayeye ilişkin risk faktörleri, firma karakteristikleri, kar payı getirisi, Sharpe rasyosu ve faiz oranları gibi değişkenler kullanılarak oluşturulacak çeşitli ZVF modeli versiyonları ile çalışılmasının, sermaye piyasalarına faydalı olabileceği düşünülmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Altay, E. (2012). *Sermaye piyasasında varlık fiyatlandırma teorileri sermaye piyasası teorisi ve arbitraj fiyatlandırma teorisi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Bali, T. G. (2008). The intertemporal relation between expected returns and risk. *Journal of Financial Economics*, 97, 101-131. doi: 10.1016/j.jfineco.2007.03.002.
- Bank, S. & Dağlı, H. (2013). Finansal varlık fiyatlandırma modeli ve sonrasındaki gelişmeler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 8, 180-205.
- Barbalau, A., Robotti, C. & Shanken, J. (2015). Testing inequality restrictions in multifactor asset-pricing models. *Working Paper*.
- Bernanke, B. S. & Kuttner, K. (2005). What explains the stock market's reaction to federal reserve policy?. *The Journal of Finance*, LX(3), 1221-1257. doi: 10.1111/j.1540-6261.2005.00760.x.
- Boons, M. (2016). State variables, macroeconomic activity, and the cross section of individual stocks. *Journal of Financial Economics*, 119, 489-511. doi : 10.1016/j.jfineco.2015.05.010.
- Boons, M. (2013). State variables, macroeconomic activity and the cross-section of individual stocks. *Netspar Discussion Paper No: 12*.
- Breeden, D. T. (1979). An intertemporal asset pricing model with stochastic consumption and investment opportunities. *Journal of Financial Economics*, 7, 265-296. doi: 10.1016/0304-405X(79)90016-3.
- Brennan, M., Wang, A. & Xia, Y. (2004). Estimation and test of a simple model of intertemporal capital asset pricing. *The Journal of Finance*, 59, 1743-1775. doi: 10.1111/j.1540-6261.2004.00678.x.

- Brennan, M. J., Chordia, T. & Subrahmanyam, A. (1998). Alternative factor specifications, security characteristics and the cross-section of expected stock returns. *Journal of Financial Economics*, 49, 345-373. doi: 10.1016/S0304-405X(98)00028-2.
- Brennan, M. J. & Xia, Y. (2003). Risk and valuation under an intertemporal capital asset pricing model. *Rodney L. White Center for Financial Research Working Paper, Working Paper No: 09-03*.
- Brock, W. A. (1982). Asset prices in a production economy. İçinde (McCall J. J.). İçinde *The Economics of Information and Uncertainty*. (s. 1-46). Chicago, University of Chicago Press.
- Campbell, J. Y. & Cochrane, J. (1999). By force of habit: A consumption-based explanation of aggregate stock market behavior. *Journal of Political Economy*, 107(2), 205-251. doi: 10.1086/250059.
- Campbell, J. Y., Hilscher, J. & Szilagyi, J. (2008). In search of distress risk. *Journal of Finance*, 63, 2899–2939. doi: 10.1111/j.1540-6261.2008.01416.x.
- Chang, J.-R., Errunza, V., Hogan, K. & Hung, M.-W. (2005). An intertemporal international asset pricing model: Theory and empirical evidence. *European Financial Management*, 11(2), 173–194. Chen, J. (2003). Intertemporal CAPM and the cross-section of stock returns. *Working Paper*.
- Chen, J. (2002). Intertemporal CAPM. *Working Paper*.
- Chen, L., Novy-Marx, R. & Zhang, L. (2010). An alternative three-factor model. *University of Rochester Unpublished Working Paper*.
- Cho, S. (2013). New return anomalies and New-Keynesian ICAPM. *International Review of Financial Analysis*, 29, 87–106. doi: 10.1016/j.irfa.2013.04.003.
- Cho, S. (2007). *Stock returns and New-Keynesian factors*. Doctoral dissertation, Columbia University, New York.
- Cochrane, J. H. (2005). *Asset pricing*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cochrane, J. H. (1996). A cross sectional test of investment-based asset pricing model. *The Journal of Political Economy*, 104(3), 572-621. doi: 10.1086/262034.
- Cochrane, J. H. & Hansen, L. (1992). Asset pricing explorations for macroeconomics, O. J. Blanchard, & S. Fischer içinde. *NBER Macroeconomics Annual* (Cilt 7). MIT Press.
- Cooper, I. & Maio, P. (2016). Equity risk factors and the intertemporal CAPM. *BEROC Conference*.
- Cooper, I. & Maio, P. (2016). Equity risk factors and the intertemporal CAPM. *SSRN Working Paper*.
- Daniel, K., Titman, S. & Wei, K. (2001). Explaining the cross-section of stock returns in Japan: Factors or characteristics?. *The Journal of Finance*, LVI(2), 743-766. doi: 10.1111/0022-1082.00344.
- Davis, J. L., Fama, E. F. & French, K. (2000). Characteristics, covariances, and average return 1929 to 1997. *Journal of Finance*, 55(1), 389-406. doi: 10.1111/0022-1082.00209.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work.

- Journal of Finance*, 25(2), 383-417. doi: 10.2307/2325486.
- Fama, E. F. & French, K. (2004). The capital asset pricing model: Theory and evidence. *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 25-46. doi: 10.1257/0895330042162430.
- Fama, E. F. & French, K. (1998). Value versus growth: The international evidence. *Journal of Finance*, 53(6), 1975-1999. doi: 10.1111/0022-1082.00080.
- Fama, E. F. & French, K. (1996). Multifactor explanations of asset pricing anomalies. *Journal of Finance*, 51(1), 55-84. doi: 10.1111/j.1540-6261.1996.tb05202.x.
- Fama, E. F. & French, K. (1995). Size and book-to-market factors in earnings and returns. *The Journal of Finance*, L(1), 131-155. doi: 10.2307/2329241.
- Fama, E. F. & French, K. (1993). Common risk factors in the returns on stocks and bonds. *Journal of Financial Economics*, 33, 3-56. doi: 10.1016/0304-405x(93)90023-5.
- Fama, E. F. & Macbeth, J. (1973). Risk, return, and equilibrium: Empirical tests. *Journal of Political Economy*, 81(3), 607-636. doi: 10.1086/260061.
- Farhadi, R. & Mousavi, S. M. (2013). Inter-temporal relationship between risk and return: Evidence from Tehran Securities Exchange (TSE). *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(6), 1366-1369.
- Person, W. E. & Harvey, C. (1999). Conditioning variables and cross-section of stock returns. *The Journal of Finance*, LIV(4), 1325-1360. doi: 10.1111/0022-1082.00148.
- Gaudet, G. & Khadr, A. (1991). University the evolution of natural resource prices under stochastic investment opportunities: An intertemporal asset-pricing approach. *International Economic Review*, 30(2), 441-455. doi: 10.1016/S0304-3932(01)00093-9.
- Gilchrist, S. & Leahy, J. (2002). Monetary policy and asset prices. *Journal of Monetary Economics*, 49, 75-97. doi: 10.1016/S0304-3932(01)00093-9.
- Guo, H. & Savickas, R. (2003). On the cross section of conditionally expected stock returns, *Working Paper Series, No: 2003-043A*.
- Kıyılar, M. (1998). Etkin pazar kuramının İMKB'de test edilmesi. *Yönetim Dergisi*, 29, 34-51.
- Kothari, S. P., Shanken J. & Sloan, R. (1995). Another look at the cross-section of expected stock returns. *The Journal of Finance*, 50(1), 185-224. doi: 10.1111/j.1540-6261.1995.tb05171.x.
- Lakonishok, J., Shleifer A. & Vishny, R. (1994). Contrarian investment, extrapolation, and risk. *The Journal of Finance*, 49(5), 1541-1578. doi: 10.1111/j.1540-6261.1994.tb04772.x.
- Lettau, M. & Ludvigson, S. (2001). Consumption, aggregate wealth, and expected stock returns. *The Journal of Finance*, LVI(3), 815-849. doi: 10.1111/0022-1082.00347.
- Liew, J. & Vassalou, M. (2000). Can book-to-market, size and momentum be risk factors that predict economic growth?. *Journal of Financial Economics*, 57, 221-245. doi 10.1016/S0304-405X(00)00056-8.

- Lintner, J. (1965). The valuation of risk assets and the selection of risky investments in stock portfolios and capital budgets. *The Review of Economics and Statistics*, 41(1), 13-37. doi: 10.2307/1924119.
- Maio, P. (2013). Return decomposition and the intertemporal CAPM. *Journal of Banking & Finance*, 37, 4958–4972. doi: 10.1016/j.jbankfin.2013.08.021.
- Maio, P. & Santa-Clara, P. (2012). Multifactor models and their consistency with the ICAPM. *Journal of Financial Economics*, 106, 586–613. doi: 10.1016/j.jfineco.2012.07.001.
- Merton, R. C. (1973). An intertemporal capital asset pricing model. *Econometrica*, 41(5), 867-887. doi: 10.2307/1913811.
- Mossin, J. (1966). Equilibrium in a capital asset market. *Econometrica*, 34(4), 767–783. doi: 10.2307/1910098
- Öztürkatalay, M. V. (2005). *Hisse senedi piyasalarında görülen kesitsel anomaliler ve İMKB'ye yönelik bir araştırma*. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Parker, J. A. & Julliard, C. (2005). Consumption risk and the cross section of expected returns. *Journal of Political Economy*, 113(1), 185-222. doi: 10.1086/426042.
- Pastor, L. & Stambaugh, R. F. (2003). Liquidity risk and expected stock returns. *Journal of Political Economy*, 111(3), 642-685. doi: 10.2139/ssrn.279804.
- Perez-Quiros, G. & Timmermann, A. (2000). Firm size and cyclical variations in stock returns. *The Journal of Finance*, LV(3), 1229-1262. doi: 10.1111/0022-1082.00246.
- Ross, S. A. (1976). The arbitrage theory of capital asset pricing. *The Journal of Economic Theory*, 13, 341-360. doi: 10.1016/0022-0531(76)90046-6.
- Shanken, J. (1990). Intertemporal asset pricing an empirical investigation. *Journal of Econometrics*, 45, 99-120. doi: 10.1016/0304-4076(90)90095-B.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425-442. doi: 10.1111/j.1540-6261.1964.tb02865.x.
- Xing, Y. (2008). Interpreting the value effect through the q-theory: An empirical investigation. *Rev. Financ. Stud.*, 21(4), 1767-1795. doi: 10.1093/rfs/hhm051.

KAMU YÖNETİMİNDE PERFORMANS DENETİMİNİN İŞ SÜREÇLERİNE ETKİSİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 02.04.2018

Yayına Kabul Tarihi: 23.05.2018

Abdulsemet YAMAN
Dr. Öğr. Üyesi
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
s.yaman_23@hotmail.com
orcid id: 0000-0002-4290-
8063

ÖZ Küreselleşen dünyada sanayi devrimi, sürekli ve hızlı üretime yönelik adımlar ve nihayetinde hizmet sektörünün büyük bir ivme kazanması işletmeleri farklı ve detaylı değişkenlere uyumlu kılma ve dikkat etme zorunluluğu getirmiştir. Geçmişten günümüze, tüm sektörlerde yerel ve uluslararası en büyük payı temsil eden kamu sektörü de kendi sevk ve idaresini değişen koşullara uyumlu hale getirmek adına süreçlerini düzenleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu noktada, performans ve denetimin önemi ön plana çıkmaktadır. Kamunun en küçük biriminden bir bütün olarak tüm organizasyonuna kadar sağlıklı ve etkili bir denetim mekanizması kurulması önemle vurgulanmaktadır. Denetim olgusu artık sadece mali girdi çıktılarının kabataslak kontrolünden çok, performans, iş süreçlerinin yapılandırılması ve tıpkı özel sektörde olduğu gibi bir işletmeyi karlı ve verimli şekilde ayakta tutacak edimlerin kazanılmasına odaklanmaktadır. Kalite, performans ve hesap verilebilirlik kıstaslarını temel alan kamu denetimleri sonucunda iş süreçleri de tartışmadan ve belirsizlikten uzak, verimin maksimum düzeyde olduğu ve kamu teşebbüslerinin mali korkulardan uzak olduğu bir sistem mümkün olacaktır. Bu çalışmada öncelikle kamu yönetimi ve kamu yönetiminde performans denetimi kavramlarına değinilecek daha sonra kamu yönetiminde performans denetiminin iş süreçlerine olan etkisi araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu, Yönetim, Performans, Denetim

JEL Kodu: C23, E12, E51

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI:10.9775/kauibfd.2018.0012

Atıfta bulunmak için: Yaman, A. (2018). Kamu yönetiminde performans denetiminin iş süreçlerine etkisi, *KAÜİİBFD* 9(17), 281-295.

THE IMPACT OF PERFORMANCE AUDIT IN PUBLIC ADMINISTRATION ON BUSINESS PROCESSES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 02.04.2018 Accepted Date: 23.05.2018

Abdulsemet YAMAN
Asst. Prof. Dr.
Ardahan University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
s.yaman_23@hotmail.com

ABSTRACT In a globalized world, as a result of industrial revolution, further steps on ongoing and rapid production and finally by gaining a significant acceleration of service industry, businesses are obliged to adapt and pay attention to different and detailed factors. From past to nowadays, public sector, which represents the most important share of all local and international industries, also necessitates to adapt its own management and administration to overwhelmingly changing conditions. In that context, the importance of performance and audit comes into prominence and the establishment of a healthy and effective audit is crucially highlighted from the smallest unit to the entire organization as a whole. Nowadays, the concept of audit separates from only the brief control of financial input-output and it concentrates on configuring performance and business processes and obtaining gains to keep up the business somehow profitably and efficiently similar to relevant private sector operations. As a result of public audit based on quality, performance and accountability criteria, a system of business processes will be available which is far from discussion and uncertainty with a maximum efficiency and minimum financial apprehension. This study firstly discusses the concepts of public administration and the performance audit in public administration and later examines the impact of performance audit in public administration on business processes.

Keywords: : *Public, Administration, Performance, Audit*

Jel codes:

Scope: *Public Administration*

Type: *Research*

Cite this paper: Yaman, A. (2018). The impact of performance audit in public administration on business processes, *KAÜİİBFD* 9(17), 281-295.

1. GİRİŞ

Son yıllarda gittikçe önem kazanan performans idaresi kavramı idarenin programlama ve kontrol etkinliklerinin daha geniş bir perspektifte ve performans kavramındaki gelişmeler yolunda yürütülmesine dair modern bir idari anlayışı şeklinde ifade edilmektedir. Örgütsel hedefleri en iyi ve başarılı şekilde gerçekleştirebilmek amacıyla kaynakların performansa göre seçimi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Genel olarak, performans idaresi etkinliğe, verimliliğe ve finansal olmaya odaklanmış örgüt idaresi düşüncesi olup, tüm bunlara erişebilmek için ölçülebilir amaçlar koymayı ve bu amaçlara bağlı kalarak ürün ya da hizmetleri sürekli ölçmeyi gerektirmektedir.

Kamu kuruluşlarında bu amaçla ortak bir amaç ve vizyonun tüm kuruluş alt birimlerine benimsetilmesi, birimler ve insan kaynakları etkileşimi çerçevesinde karşılıklı bilgi akışının hızlı ve etkin olması, kamu birimlerinin ve çalışanlarının performansını ve verimliliklerini sürekli geliştirmek için gerekli önlemlerin alınması söz konusudur. Dolayısıyla performans yönetim süreci ve iş akışlarının düzenlenmesi yalnızca basit bir bireysel performans değerlendirmesi olarak algılanmamalı, bütüncül bir süreç yaklaşımı göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde kamu yönetim sistemlerindeki reformların performans artırıcı önlemler alma ve bu önlemleri geliştirme yönünde odaklandığı görülmektedir. Böylece performans yönetim sistemini oluşturan kamu kurum ve kuruluşları, verimli, etkili, bilgi üreten ve yayan, katılımcı, saydam ve hesap verebilir, sorunlara çözüm getirebilen, kurumsallaşabilen yönetimler olabilir.

2. KAMU YÖNETİMİ KAVRAMI

Kamu yönetimi, bir faaliyet, bir meslek ve akademik bir disiplindir. Kamu, kelime olarak Türkçe’ de, bütün, hep; bir ülkedeki halkın tamamı; amme, halk gibi anlamlara gelmektedir. “Kamu düzeni”, toplumun tamamını ilgilendiren düzeni; “kamu sektörü”, devlet eliyle yürütülen ekonomik faaliyetlerin bütünü; “kamu personeli”, devlet hizmetinde çalışan kişileri, “kamu oyu”, belli bir konuda toplumun büyük bir kesimince kabul edilen tavır, görüş ve inançların toplamını; “kamu tüzel kişileri”, kamu yararı amacına dönük insan ve mal topluluklarını; “kamu hukuku”, devletin işleyiş ve kuruluşunu, öteki devletlerle, özel kişilerle ve kamu tüzel kişileri ile olan ilişkilerini düzenleyen kuralların tamamını anlatmaktadır.

Kamu yönetiminin genel olarak temelde iki farklı yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri “işlevsel”, diğeri ise “yapısal” yöndür. Kamu yönetimini işlevsel

bir kavram olarak açıklayacak olursak, genel kuralları (yasaları) ve kamu politikası kararlarını uygulama sürecidir. Genel kurallar, bu süreç sayesinde ferdi olayların çözümünde özel kararlara dönüşmektedir. Bu çerçevede kamu yönetimi, geniş anlamdaki yönetim sektörünün siyasi ortamında yer almaktadır. Kamu yönetimi bu yönüyle, kamu politikalarının belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir ve siyasi sürecin bir parçasını böylece oluşturur. Kısaca kamu yönetimi, işlevsel anlamda kamu politikalarının yürütülmesi ve belirlenmesi sürecidir. Kamu yönetimini yapısal bir kavram olarak belirtecek olursak, devletin örgütsel görünümünü yansıtır. Her devlet, yasalarla belirlenen görevlerini yerine getirmek için yerel düzeyde ve ulusal düzeyde çeşitli örgütlenmeler oluşturur. Bu kamu örgütleri, devletin yapısal yönünü meydana getirmektedir. Bu örgütlerin genel olarak amacı, yasalarla ve anayasa ile belirlenen işlevleri yerine getirmektir. Siyasi iktidarlar bu örgütler aracılığı ile programlarını ve amaçlarını gerçekleştirir. Bu bağlamda kamu yönetimi devlet ve toplum düzeninin temel dayanağıdır; siyasi organların yürütmeye ilişkin koludur. Toplum ve devlet düzeninin sürekliliği ve varlığı her şeyden önce kamu yönetiminin kesintisiz işlemesine bağlıdır (Eryılmaz, 2001, s. 7).

Türk kamu yönetimi kuruluş, görev ve örgütsel yapısı ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Farklı gibi gözükken örgütsel yapılanmalar olsa da, sonuçta, yapılar, fonksiyonlar ve birimler arasındaki ilişkilerde uyumlu ve düzenli bir standart bulunmaktadır. Örgütsel yapısında hakim olan düzen ve hiyerarşi sıkı bir ast - üst ilişkisini gerekli kılmaktadır. Bunun yanında, kamu yönetimi sistemimiz, idari yargı denilen ayrı bir yargı sistemine tabidir. Anayasal olarak, idarenin tüm işlem, eylem ve kararlarına (Any. m. 125/2: Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şüranın kararları yargı denetimi dışındadır.) karşı yargı yolu açık olmak durumundadır. Ayrıca, yönetim yapısına ve örgütlerine hakim olan güçlü bir merkeziyetçilik söz konusudur. Bu durum, hem coğrafi hem de örgütsel anlamda geçerli olmuştur. Diğer bir özellik olarak, yönetsel yapının hükümete, hükümetin ise, Meclise karşı sorumluluğunun bulunması verilebilir.

Kamu yönetiminin çok sayıda tanımı yapılmıştır. Devletin amaçlarını ve faaliyetlerini gerçekleştirecek biçimde örgütlenmiş insan gücü ve araç-gereçler ile bu faaliyetlerin yönetilmesine kamu yönetimi denmektedir. Başka bir deyişle kamu yönetimi, kamu siyasalarının yürütülmesi için gerekli kümesel ve bireysel çabaların eşgüdümleşmesi olarak tanımlanabilir. Kamu yönetiminin temel işlevi, devletin günlük yapılması gereken işlerini yürütüp yerine getirmektir. Bu bakımdan kamu yönetimi, siyasal karar organlarına teknik destek sağlar ve bu siyasaları uygulayan örgütler bütünü kapsar (Ergun, 2000,

s. 4).

Sıddık Sami Onar (1966, s. 256), kamu yönetimini teknik iktidar olarak nitelendirmektedir. Onar'a göre kamu yönetimi ile siyasal iktidar arasında nitelik ve süreklilik bakımından fark vardır. Teknik iktidar, siyasal değişimlerden etkilenmez; devletin süreklilik niteliğini gösterir. Kamu yönetiminin siyasetten ayrılarak ayrı bir ilgi alanı olarak incelenmesi gerektiğini ilk olarak Woodrow Wilson savunmuştur. 1950'li yıllarda Türkiye'de kamu yönetiminin ayrı bir ilgi alanı olarak incelenmeye başlanılmıştır (Ergun, Polatoğlu, 2018).

Kamu yönetimi, her türlü kamu gücünün örgütlenişini ve devlet görevlerini içeren bir deyimdir. Yargılama, yasama ve belirli ölçüde hükümet etmenin dışında kalan tüm kamusal kuruluşlar ve bunların işlevleri kamu yönetiminin uğraş alanını oluşturmaktadır (Gözübüyük, Akıllıoğlu, 1992, s. 2).

Gözübüyük ve Akıllıoğlu'na (1992, s. 1) göre kamu yönetimi kavramsal olarak iki anlamda kullanılmaktadır, bunlardan biri örgüt diğeri de etkinliktir. Dar anlamda yönetim, sadece yürütme ile ilgili kuruluş ve etkinlikleri içerirken, geniş anlamda yönetim, yargı ve yasama alanındaki kuruluş ve etkinlikleri de içerir (Ergun 2000, s. 5; Simon, Smithburg ve Thompson 1966, s. 5). Daha genel ve kapsamlı olarak düşünülürse kamu yönetiminin alanına yerel yönetimler (il özel idareleri, belediyeler, köyler), genel yönetim (merkezi yönetim ve taşra kuruluşları), özerk kurumlar, meslek kuruluşları, kamu iktisadi girişimlerinin denetim ve danışma kurumları girmektedir (Ergun 2000, s. 5). Bu tanıma uluslararası örgütlerin yönetimi de girmektedir. Bu tanım, kamu siyasetinin alanı içindeki tüm eylemlerin kamu yönetimi çerçevesinde incelenebileceğini göstermektedir. Bu çerçevede yasama erkinin yasa yapmak için yaptığı işlemler ya da yargı erkinin görevini yerine getirmek için yaptığı idari işlemler ve eylemler, geniş anlamda kamu yönetiminin alanına girebilmektedir (Ergun ve Polat, 1978, s. 6).

2. 1. Kamu Yönetiminde İş Süreçleri

Süreç kavramı, “belirli bir dizi girdiyi, müşteriler veya kullanıcılar için belirli bir dizi faydalı çıktıya dönüştüren; tanımlanabilen, sınırları konulabilen, tekrarlanabilen, ölçülebilen, sorumlusu olan, fonksiyonlar arası ve birbiriyle ilişkili, değer yaratan faaliyet zinciridir” şeklinde tanımlanmaktadır. Sürecin tanımlarından biri de, “Para, vakit, makine gibi araçların kullanılıp, istek ve taleplerin de göz önünde bulundurularak ürünün ortaya çıkarıldığı fiiller toplamıdır.” (Vanlı, 2012, s. 5).

İş sürecinin açıklayan ifadelerin bir kısmı aşağıdaki gibidir;

- Tüketici talepleri doğrultusunda ürün meydana getirilmesinin hedeflendiği, bir sistematik düzen içinde yapılan çalışmaların tümüdür.

- En mantıklı girdilerin seçilip, müşterileri en çok etkileyecek çıktılar elde edilmesi işlemlerinin tümüdür. Mesela; müşteri tarafından alınan bir sipariş, faaliyetin girdi aşamasını oluştururken, müşterinin talep edip sipariş verdiği ürün ise çıktıdır. Yani, tüketicilerin talep ettiği ürünlerin müşteriye temininin sağlanması, bu faaliyet zincirinin ortaya çıkardığı değerdir.

- Türk Standartları Enstitüsü'nde (2006) yer alan süreç tanımı ise şöyledir; “Girdileri kullanarak çıktı oluşturan, kendi aralarında iletişim halinde olan etkinlikler bütünü.”. Süreç kavramı içinde; girdiler, çıktılar ve gerek duyulan araçların hepsi bir arada yer alır.

- Merkezi New York'ta bulunan, dünyanın en büyük bilişim teknolojisi şirketi olan IBM'ye göre süreç, mevcut iç veya dış tüketici açısından fayda oluşturan ve devamlılık gösteren gayretlerin bütünüdür.

- Johansson (1993)'in süreç tanımı, mevcut bir girdiye katma değer katılarak, bunu çıktıya çeviren faaliyetler iken, iş süreci; pazarın taleplerini yerine getirmek amacıyla, birbirleriyle ilgili olan özelliklerin kullanılarak faaliyetlerin yürütüldüğü süreçtir (Cansız, 2011, s. 1).

Süreç yönetimi kavramı, “süreçlerin nasıl çalıştığını anlamak ve iyileştirebilmek için şirketin tüm süreçlerinin belirlenmesi, tanımlanması, belgelenmesi, sahip atanması, düzenli olarak süreç performans göstergelerinin izlenerek değerlendirilmesi ve gerektiği zaman küçük iyileştirmelerin ya da kökten tasarımların yapılmasıdır.” olarak tanımlanmaktadır (Vanlı, 2012, s. 5).

Kamu hizmetleri veya idarenin basitleştirilmesinde idari hedefler korunmakta ve uyuma ilişkin maliyetlerin azaltılarak mevcut iş düzenlemeleri yeniden yapılandırılmaktadır. Kamu alanında bürokrasiyi azaltmak ve gereken noktalarda yeniden yapılandırmayı sağlayarak hizmet kalitesini artırmak iş süreçlerinde modellemenin temel hedefidir. Süreç modelleri, kamu kuruluşlarının iş aşamalarını en baştan dizayn etmek, aktif hale getirmek ve bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak için kullanılan mühim araçlardır. Süreç modelleme metotları, olası süreçleri iyi analiz etmek ve problemleri ortadan kaldırmak için, kullanılması zorunlu olan uygulamalardır. Sadece özel sektörde değil, kamusal sektörde de bu metotlardan son zamanlarda yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır (Çetin, 2014, s. 3).

Kurumlardaki anlamsız işlerin ortadan kaldırılması ve işgücünün doğru

bir şekilde kullanılabilmesi için, kurumda yaşanan süreçlerin iyi idare edilmesi ve kurumun yeniliğe açık olması gerekmektedir. Yönetmelikler nedeniyle rekabet oluşmamakta, ülkenin yaşam kalitesi yükselmekte, zaman kaybı yaşanmakta ve elde bulunan kaynaklardan verimli bir şekilde yararlanılamamaktadır. Zaten toplumların da yeni yapılan değişikliklere uyumu zaman istemekte, bu da yasaların uygulanmasını güçleştirmektedir. İş süreçlerinin standart halde ifade edilmesi ve yürütülmesiyle, yasa ve yönetmeliklere paralel bir şekilde maksimum verimli ve bürokrasiyi azalttığı için yapılan hizmetlerin kalitesinde de bir artış olacaktır. Ülkemizde kamu kuruluşlarının iş süreçlerinde verimliliğin sağlanması ve daima geliştirilmesi arzu edilen bir durumdur. Ancak, bu durumun sağlanması için gerekli olan yeterli altyapısal metotların yeterli olmaması, çalışmalardan istenen verimin alınmamasına, bu da gereksiz iş tekrarlarına neden olmaktadır. Kamu kurumlarında gerçekleştirilen projeler dikkate alındığında süreç modellerinin farklı farklı ellerden ve değişik biçimlerde çıktığı görülmektedir. Yaptıkları işlere bakış açıları bireyleri bir işi yaparken etkileyen ve bu bakış açısına göre yol çizen bir faktördür. Farklı bakış açıları da sonuç olarak farklı iş çıktıları beraberinde getirmektedir. Ancak bu durumdan çıkılıp kurum içinde ortak bir dilin konuşulması ve ortak bir yol haritası çizilmesi halinde yürütülen iş süreci daha büyük başarı sağlayabilir. Sadece kurum içi değil, kurumlar arasında da bu durumu sindirebilmek oldukça önemlidir. Böylesi istenen bir sonucu elde edebilmek için kurumların en başta kendi mevcut durumlarına iyi bir şekilde hakim olması ve sonrasında bu süreçleri doğru bir şekilde analiz edebilmesi gerekmektedir. Bu durum gerçekleştirildikten sonra, kurumlar arasındaki çalışmanın nasıl yürütüleceği saptanabilecek ve sağlıklı bir etkileşim sağlanabilir. Kurumların yürüttüğü bütün işlerin kayıtlı olduğu Hizmet Envanteri Yönetim Sistemi (HEYS) bu noktada önemli bir yere sahiptir (Çetin, 2014, s. 3).

Kamuda harcama süreçleri, bütçe süreci, kamu personel giderleri süreci, harcırah ödemeleri, mal ve hizmet alım süreci, transfer harcamaları süreci ve ön mali kontrol süreci olmak üzere birçok iş süreci bulunmaktadır (Ertürk, 2009).

5018 sayılı Kanun doğrultusunda Türkiye'deki kamu kuruluşları stratejik planlamalarını belirli ilkelere göre hazırlamaktadır. Bütçe yönetimi de yine performans esaslı hazırlanmaktadır. Bu düzenlemelere göre iş süreçlerinin yönetilmesinde kamunun geniş bir vizyon oluşturduğu görülmektedir. Birçok kamu kurumu, iş süreçlerinin analizi sonucunda süreçlerin iyileştirilmesi, modellenmesi ve farklı birimler için farklı yazılımlar geliştirilmesi faaliyetlerini sürdürmektedir. Ancak Türkiye'deki kamu kurumlarının bu faaliyetlerine

rağmen iş süreçlerinin analizini ve iyileştirmelerini destekleyecek bir yönetsel yetersizliğin olduğu ve bunun sonucunda çalışmalardan istenen katkıların elde edilemediği ve iş tekrarlarına yol açıldığı belirlenmiştir. Süreçlerin modellenmesi farklı şekilde farklı kişiler tarafından gerçekleştirilebilecek bir aktivitedir. Süreç tanımları, tanımlamayı yapan kişinin bakış açısını yansıtmaktadır, dolayısıyla farklı noktalardan bakılan süreçler farklı şekilde tanımlanabilmektedirler (Yıldız, Demirörs, Çoşkunçay ve Aysolmaz, 2011, s. 182).

Kamuda iş süreçleri kurumsal stratejilerle, kalite yönetimi ve bilişim sistemleriyle entegre olmuş bir yapıdır. Yürütülen işlerin tanımının açık şekilde yapılması, iş süreçlerinin standartlaştırılması, kanun ve yönetmeliklere uygun hale getirilmesi ve sürekli iyileştirilmesi sayesinde bürokrasinin azaltılması, verimliliğin artırılması ve performans odaklı bir sistemin oluşturulması mümkün olmaktadır. Kamu kurumlarındaki sistemlerin şeffaflaşması ve hızlı hizmet verme gereksinimi, değişen yasa ve yönetmeliklere uyumu zorlaşmaktadır. Bu noktada süreçlerin birbiriyle çeliştiği ve hızla değişen sistemlere ayak uydurmanın ancak sürekli iyileştirme ile sağlanabileceği anlaşılmıştır.

Kamu kurumlarında iş süreçlerinin düzenlenmesinde bilgi sistemleri gereksinimi süreçlerin entegre olması açısından önemli bir zorunluluktur. İş süreçlerinin tanımlamalarının ortaya konmaması, süreçler için gerekli yazılımların eksikliği veya ihtiyaca uygun olmayan sistemlerin geliştirilmesi zaman ve maliyet kayıplarına yol açmaktadır. Burada ihtiyaca göre analizlerin yapılmaması durumunda satın alma birimlerinde doğru maliyetlemelerin yapılamamasına ve verimsiz planlamalara neden olmaktadır.

Süreçlerin analiz edilmesinde süreç tanımlamasında bulunan roller, girdiler, çıktılar ve sistemlerin belirlenmesi, gerekli iyileştirmelerin ise bu süreçlerdeki tutarsızlıklara göre yapılması önemlidir. İyileştirme önerilerinin kanunlar, yönetmelikler ve kılavuz dokümanlara göre listelenmesi de önem arz etmektedir. Süreçlerin modellenmesinde kamu kurumlarında çalışanların kendi uzmanlık alanları olan bölümlerde katılımının da süreçlerdeki eksiklikleri gidermede önemli rol oynayacağı savunulabilir.

2.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Performans yönetimi; çalışanları kendi potansiyellerinin farkına varmalarını sağlayacak şekilde motive ederek örgütlerden, takımlardan ve çalışanlardan daha etkin sonuçlar almak için üzerinde anlaşmaya varılmış amaçlar, performans standartları, hedefler, ölçüm, geri bildirim, ödüllendirme

vb. aşamalardan oluşan sistematik bir yönetim aracıdır. Bu çalışmada kamu yönetiminde performans denetiminin iş süreçleri üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, performans denetiminin iş süreçleri üzerindeki etkisi ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar incelenmiş olup, performans denetiminin iş süreçlerine etkisinin kamu yönetiminin karakteristik özellikleri ile uyumluluk düzeyi ve sistemin kamu yönetim kültürü açısından olumlu ve olumsuz yönleri ortaya koymaya çalışılarak sonuç kısmında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

2. 3. Kamu Yönetiminde Performans Denetiminin İş Süreçlerine Etkisi

Her dönemde önemli yer tutmuş bir kavram olan denetim, sanayi devriminin sonrasında bugünkü durumuna erişmiştir. İşletmelerde hızla artan hacim ve süreçlerdeki karmaşıklık denetim yapan kişinin çalışma alanını büyütüştür. Kamu denetimi anlamında da aynı durumu ifade etmek mümkündür. Denetimden sorumlu olan kişiler yalnızca hesaplarla ve doğruluğuyla ilgilenmeyip aynı zamanda gelir ve giderlerin kanunlar, kurallar ve muhasebe ilkelerine uygun olup olmadığının tespitini yapmışlardır.

Devletlerde modern anlamda denetim olgusunun ortaya çıkması demokratik sistemlerin kurulması ile mümkün olmuştur. İş dünyasında çalışma standartları oluşturulmuş ve denetim olgusu eğitimlerle birlikte belli bir olgunluğa erişmiştir. Denetim raporlarının kapsamı ve özelliği de hesap ve mali işlemlerin tek tek incelenmesinden, mali tablolar yolu ile bir kuruluşu tümünden ele alan bir sistem olarak evrilmiştir. Hükümet harcamalarının artması görünürde kontrolsüz izlenimine neden olmuş ve kamuoyunda endişeye yol açmıştır. Denetçilerin hesapların doğruluğu ve uygunluğu üzerine rapor yazmaları son derece zor olduğundan zamanla tüm gelir-gider belgelerini inceleme yerine örnekleme yoluyla denetime geçilmiştir. Örneklem temel alınarak kuruluşların mali durumları üzerinde görüş bildirilmesi, denetçinin yasal görevi olarak belirlenmiştir. Bu sayede kamu ve özel sektörde denetim ile amaçlanan tek tek hataların tespitinden mali tabloların doğruluğu ve tamlığı hakkında görüş oluşturmaya, denetim yaklaşımı da yüzde yüzlük incelemeden mali verilerin örnekleme yoluyla incelenmesine doğru evrilmiştir (Kubalı, 1999, s. 33-34).

Kamu sektörü dünyanın en eski ve büyük sektörü olma özelliğindedir. Ancak bu sektörün çalışması ile ilgili şikâyetler, hemen hemen her ülkede

giderek artmaktadır. İnsanlar arasında genel idare ve yerel yönetimlerle ilgili olumsuz düşünceler ve tutumlar sürekli artmaktadır. Özel sektörde gittikçe artan etkililik, verimlilik ve kalite endişeleri bu sektörde henüz kendini yeterince hissettirmemektedir.

İyi işleyen bir denetim sistemi, kamu yönetimine pozitif yansımakta ve yönetimi daha şeffaf ve saydam kılmaktadır. Bu süreç Kamu Yönetimi Temel Yasası Tasarısında “Kontrol; kamu kurum ve kuruluşlarının gösterdiği etkinlik ve işlemlerinde yanlışların önüne geçilmesinde yardımcı olmak, çalışanların ve kuruluşların ilerlemesine, idare ve denetim mekanizmalarının geçerli, güvenilir ve tutarlı şekilde sokulmasına öncülük etmek hedefiyle; hizmetlerin aşama ve sonuçlarını mevzuata, önceden belirlenmiş amaçlara performans kriterlerine ve kalite standartlarına göre; tarafsız olarak analiz etmek, kıyaslamak ve tartmak; delillere dayalı olarak gözden geçirmek, ortaya çıkan sonuçları rapor haline getirerek ilgililere ilan etmektir.” şeklindeki düzenlemeyle ifade edilmektedir. Ayrıca bu vurguyla kontrolün idareye rehberlik etme özelliği de vurgulanmaktadır (Kuluçlu, 2006, s. 5).

Kamu idaresinde etkili ve verimli şekilde işlerin yürütülmesi, kaliteli hizmetler sunması tüm ülke ekonomisini ve özel girişimleri direkt etkilemektedir. Ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinin zamanında karşılanması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gerektiği şekilde ve tatmin edici seviyede uygulanması, güvenlik hizmetlerinin sürat ve niteliği, yerel yönetimlerin hizmetlerinin yeterliliği diğer sektörlerin başarısında büyük ölçüde etkili olabilmektedir.

Kamu yönetimi, değişen beklentiler ile birlikte sürekli artan oranda kaliteli hizmet talebi ile karşı karşıya iken, bu hizmetleri yerine getirebilmek için gerekli olan mali gücü temin etmede zorlanmaktadır. Halkın değişen ve çeşitlenen daha kaliteli hizmet talepleri kamu yöneticilerini bu hizmetin maliyetlerinin nasıl karşılanacağı konusunda yeni arayışlara yönlendirmektedir. Gerçekte, devletlerin bu hizmet taleplerini karşılamak için çok fazla alternatifleri bulunmamaktadır çünkü büyük boyutlara varan bütçe açıkları ile baş edememektedirler. Bu konuda ya yeni vergiler koyarak ek gelir elde etme yoluna gidecekler veya mevcut imkânlarla daha iyi hizmet sunma yollarını arayacaklardır. Vergilerin artırılması hükümetler ve vatandaşlar açısından pek hoş karşılanmaz. Dolayısıyla geriye verimlilikte bir artışın nasıl sağlanacağını bulması kalmaktadır Verimlilikte artış veya aynı bütçelerle daha çok hizmet üretme düşüncesi etkin devlet arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu arayışlar içinde performansın ölçümü ve denetimi önemli bir yer tutmaktadır (Akçakaya, 2012, s. 190-191).

Performans denetiminin unsurları verimlilik, etkinlik ve tutumluluk olarak ifade edilmektedir. Tutumluluk kıstasına baktığımızda, kurumun amaçlarının göz önünde bulundurularak kaynakların uygun miktar ve kalitede, uygun zamanda ve uygun yerlerde en az maliyet oranı ile elde edilmesi anlamına gelmektedir. Tutumlulukta kalitenin korunması da önemli olarak ifade edilmektedir. Tutumluluk amaçlar ile koordineli bir şekilde değerlendirilmelidir. Tutumlulukta esas olan çok ya da az harcama değil amaçların gerçekleştirilmesinde gerekli olandan fazlasını harcamama anlamına gelmektedir. Verimlilik kavramına bakıldığında; girdi olarak kullanılan kaynaklar ile sağlanan çıktılar arasındaki ilişki olduğu görülmektedir. Kaliteyi de dikkate alarak belli düzeydeki çıktının en az girdi ile elde edilmesi ya da belli bir miktar girdi ile maksimum çıktının sağlanmasıdır. Performans denetim unsurlarından sonuncusu olan etkinlik; verimlilik kavramına göre daha geniş bir içeriğe sahiptir. Etkinlik, örgütlerin tanımlanmış amaçlarına ve stratejik hedeflerine ulaşmak hedefiyle gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda, bu amaçlara ve hedeflere ulaşma derecesini belirleyen bir performans ölçütüdür. Etkinliğin ölçülmesinde çıktı ve sonuçlar arasında ayırım yapıldığı görülmektedir. Çıktı, örgüt içerisinde belli girdilerin işlenmesi ile elde edileni belirtirken sonuç, dışsal dış çevrenin etkilerini belirtmektedir. Etkinlik kavramı iç ve dış çevrenin etkileşimi kapsamında değerlendirilmektedir (Kubalı, 1999, s. 37-39, Akçay, 2009, s. 92-93).

Performans denetimi ve ayırıcı özellikleri incelendiğinde; INTOSAI (Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Birliği)nin standartları yol gösterici olmaktadır: INTOSAI'e göre performans denetimi, kurumun sorumluluklarını yerine getirirken kaynaklarını tutumlu, verimli ve etkin kullanıp kullanmadığına ilişkin denetim şeklinde ifade edilir ve belirlenen unsurları kapsar (Akçay, 2009, s. 92-93):

a) Kurumlardaki etkinliklerin gereksiz israftan kaçınılarak yapıldığının, iyi bir idare prensibi ve yapılacak uygulamalarla kontrolünün sağlanması,

b) Ekonomik, insani ve diğer kaynaklardan yararlanırken ne oranda verim elde edildiğinin, teknolojik araçlar ve performans değerlendirme kriterleri ile takibinin yapılması,

c) Kurumda arzulanan amaçların gerçekleştirilmesi yolundaki işlemlerin faaliyetinin ortaya çıkardığı sonuçların, başta istenilen amaçlarla karşılanması ve denetiminin sağlanması (Akyel ve Köse, 2010, s. 19-23).

Kamuda performans denetimi esas amaç olarak kamudaki kaynakların yönetilmesi noktasında kaliteyi arttırmak, yönetim uygulamalarının daha iyi

olmasını sağlamak ve belirlemek amacıyla yöneticileri desteklemek, kamudaki hesap verme sorumluluğuna katkı sunmak, kamuda devamlı ilerlemeyi ve yenilikçi gayretleri ortaya çıkarması gibi hedeflerle yararlanılan bir denetim mekanizması olmuştur. Denetimi yapılan kuruluşlar denetlenen kurumlar perspektifinden yaklaşıldığında ise, performans denetiminin hedefleri, giderlerin minimumda tutulması veya israftan uzak durulması, sunulan hizmetlerin kalitesinin maksimumda tutulması, idaresel süreçlerin gelişiminin sağlanması, en etkin metotlarla kurumsal hedeflere ulaşılması ve yapılacak olan iyileştirmeler hususunda ışık tutarak yüksek performansa ulaşılmasının sağlanması olarak sayılabilir.

Performans denetimi geçmişle değil, gelecekle ilgilenmektedir. Hedeflenen, geçmişe yönelik kaynak kullanımının değerlendirilip bunun sonucunda verimsizlik, savurganlık, hedef dışı kullanım vb. yaklaşımlarla meydana çıkan kamu zararının meydana getirilmesi değildir. Performans denetiminin birincil görevi, kurumlara ve yöneticilerine geleceğe yönelik şekilde ışık tutmak ve rehber olmaktır (Akyel ve Köse, 2010, s. 19-23).

Performans denetiminin çeşitli açılardan gelişimi ve yeni perspektifler kazanması yeni stratejilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bugünün uygulama imkanları içerisinde incelendiğinde, performans denetimi ile daha çok mal ve hizmet üretimine ilişkin sistemlerin, stratejilerin, yapı ve süreçlerin geliştirilmesi, kamu sektörüne dinamizm kazandırılması, kurumsal amaçların en üst düzeyde gerçekleştirilmesi ve sonuçta sosyal barış, huzur ve refahın artırılması amaçlarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu hususta, performans kontrolünün hedefi ile devletin hedefi birbiriyle uyuşmakta; kontrolün içeriği de ekonomik işlem ve etkinliklerden, kurumların genişleyememiş kalıplarından, modern olmayan iletişimlerden daha mühim mana ifade etmektedir. Performans kontrolünün en temel görevi olan idarenin daha da ileriye götürülmesinin sağlanması, yüksek kontrol kuruluşları performans kontrolleri vasıtasıyla kamu piyasasında performans temelli idare yöntemlerinin kullanılması, yeniliklere açık olunması ve idarede etkinliğe mani olan her duruma müdahale edilmesi konularında mühim görevler düşmektedir (Akyel ve Köse, 2010, s. 19-23).

Performans denetimi, kamu maliyesi üzerinde yapıcı olmayan tesirlere sahip olan manasız ve verimsiz kaynak ulaştırmalarının engellenmesi, verimsiz yatırımların önüne geçilmesi, kamuda ortaya çıkan açıkların ortadan kaldırılması, borçlanma gereksinimi, borçlanma maliyetlerinin aşağıya çekilmesi dolayısıyla bütçeden yatırıma, büyümeye ve kalkınmaya daha çok kaynak aktarılabilmesi işlevleri ile kamu sektörü için çok önemlidir. Bu görevlerin yalnızca finansal ve mali özellikteki kazanımlarla kısıtlı olmadığı,

gelir dağılımının iyileştirilmesi, düşkünlerin koruma altına alınması, milli ve tarihi varlıkların diri tutulması, çevrenin korunması, kısacası sosyal ve kültürel kalkınmanın sağlanması noktasında da çok önemli ve belirleyici etkilere sahip olduğu unutulmamalıdır. Performans denetiminin güncel olarak artan oranda ön plana çıkan temel işlevi ise, hesap verme sorumluluğunu mecbur kılmasıdır. Esas olarak performans denetimi, hesap verme sorumluluğunu güçlendirme misyonunu gerçekleştirme ile en yüksek toplumsal değeri uygulamaktadır. Performans denetimi, kamudaki plan, program, proje ve faaliyetlerin performans ve işlevselliğinin artırarak kurumların güvenilirliğine ve itibarına katkı yaptığı gibi toplumun gelecekteki sorunlarla başa etme kapasitesini güçlendirmektedir (Akyel ve Köse, 2010, s. 19-23).

3. SONUÇ

Günümüzde devletlerin çağdaş denetim kavramına erişmeleri demokratik sistemler üzerinde temellendirilmektedir. Çalışma yaşamında oluşturulan iş süreçlerinin standartlaştırılması ve denetimi ön plana çıkmıştır. Kamu yönetiminde etkili ve verimli çalışmak yüksek kalitede hizmet verilmesi ve ülke ekonomisine katkı açısından doğrudan etkiye sahiptir. Kamu yönetimi, değişen beklentiler ile birlikte sürekli artan oranda kaliteli hizmet talebiyle karşılaşmıştır ve bu hizmetleri yerine getirebilmek için gerekli olan mali gücü temin etmede zorlanmaktadır. Özellikle kaynak planlama ve mali alanda denetimin ön planda olması da bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Performans denetimi, kamu maliyesinin verimsiz kaynak aktarımlarının engellenmesi, verimsiz yatırımların önüne geçilmesi, kamu açıklarının azaltılması, borçlanma ihtiyacı, borçlanma maliyetlerinin indirilmesi nedeniyle bütçeden yatırıma, büyümeye ve kalkınmaya daha çok kaynak aktarılabilmesi işlevleri ile kamu sektörü açısından önem arz etmektedir. İş süreçleri açısından değerlendirildiğinde, performans denetiminin “Daha az para harcanabilir miydi?” ve “İstenen sonuca ulaşıldı mı?” sorularına verilen yanıtları irdelemesi gereklidir. İş süreçlerinde ve faaliyetlerde verimliliği arttırmak ve mali süreç içerisinde muhasebe standartlarıyla birlikte hedeflere ulaşma yollarının aranması performans denetimi aracılığıyla gerçekleşebilir. Politika, süreç ve yönetim yapısında iyileştirmeler de bu performans denetimleri sonucunda sunulabilir.

Özetle, performans yönetim altyapısı ile iş süreçleri sisteminin sürekli takip edilebilmesi sağlanabilmektedir. Böylece kamu kurumlarının hesap verebilirlik ve performans odaklı işleyişleri sağlanmaktadır. İş süreçlerini barındıran sistemlerde eksikliklerin veya açıklıkların performans ölçümüyle

ortaya çıkarılabileceği görülmektedir. İş süreçlerinin modellenmesi ve sistematik olarak bu yöntemlerin, her kamu kuruluşunun kendi hedeflerine göre uyarlanması önemli bir gereksinim olduğu belirlenmiştir. Farklı kamu kuruluşlarında iş süreçlerinin modellenmesi sayesinde farklı gereksinimlere yönelik farklı iyileştirmeler sağlanabilecek ve tekrarlanabilir bir şekilde uygulanacaktır. İş süreçlerinin farklı yazılımlarla da desteklenmesi ve entegrasyonu ile kamu kurumlarında kısıtlı kaynakların etkin biçimde kullanılması mümkün olacaktır. Böylece sistemin iyileştirilmesi için gerekli kaynakların orta veya uzun vadede karşılığını verebileceği, faaliyetlere geniş ölçekli kaynakların tahsis edilmesine gerek kalmayacağı ve bunun sonucunda da bu kaynak tahsisinin farklı birimler veya ihtiyaçlar için kullanılarak sürekli gelişimin sağlanabileceği söylenebilir.

4. KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2012). Kamu sektöründe performans yönetimi ve uygulamada karşılaşılan sorunlar. *Karadeniz Araştırmaları*, 32: 171-202.
- Akçay, A. (2009). Kamuda stratejik plan amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik değerlendirme ve denetim modeli, *Tübav Bilim Dergisi*, 2(1). 82-98
- Akyel, R. & Köse, H. Ö. (2010). Kamu yönetiminde etkinlik arayışı: Etkin kamu yönetimi için etkin denetimin gerekliliği. *Türk İdare Dergisi*, 466 (9).
- Aysolmaz, B. Çoşkunçay, A. & Demirors, O. (2011). Kamuda iş süreçleri modelleme: Gereği ve yararları, 5. *Ulusal Yazılım Mühendisliği Sempozyumu*. :182-187.
- Cansız, S. (2018). *İş süreçlerinin yönetimi ve işletmelere faydaları*, <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/is-sureclerinin-yonetimi-ve-isletmelere-faydaları/182>, Erişim Tarihi: 28 Mart 2018
- Çetin, G. H. (2014). *Kamuda bürokrasinin azaltılması ve iş süreçleri analizinde hizmet envanteri yönetim sisteminin (heys) önemi*.
- Ergun, T. & Aykut, P. (1978). *Kamu yönetimine giriş*, Ankara: TODAİE Yayını.
- Ergun, T. (2000). *Kamu yönetimi ders notları*, Ankara
- Ergun, T. (2004). *Kamu yönetimi: Kuram/ siyasa/ uygulama*, Ankara, TODAİE
- Ertürk, E. (2009). Kamu harcama süreçleri ve bu süreçler hakkında iş akış şemalarının oluşturulması (Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu). *Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü*.
- Eryılmaz, B. (2001). *Kamu yönetimi*, İstanbul, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu yönetimi*, Güncellenmiş 3. Baskı, Okutman Yayıncılık, Ankara
- Gözübüyük, A. Ş. & Tekin, A. (1992). *Yönetim hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Kubalı, D. (1999). Performans denetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(1).

- Kuluçlu, E. (2006). Yönetimin denetiminden denetimin yönetimine. *Sayıştay Dergisi*, 63:3-34.
- Polatoglu, A. & Turgay, E. (2018). *Kamu yönetimine giriş*, Erişim Tarihi: 10.02.2018 [http:// www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/2bcb5159bd9bc9c_ek.pdf](http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/2bcb5159bd9bc9c_ek.pdf)
- Onar, S. S. (1966). *İdare hukukunun umumi esasları*, İstanbul: Halk Kitabevi
- Simon, H. A., Smithburg, D. W. & Thompson, V.A., (1966). *Kamu yönetimi* (Çev. Cemal Mıhçıoğlu). Ankara: TODAİE Yayını
- Vanlı, A. (2012). *Kamu kurumlarında süreç yönetimi: bir banka örneğinde süreç esaslı denetim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

OSMANLI'NIN KUZEY VE DOĞU POLİTİKASI ve RUSYA'NIN “SICAK DENİZLERE İNME POLİTİKASI” KAPSAMINDA ŞEKİLLENEN DOĞU SINIRLARI

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.02.2018

Yayına Kabul Tarihi: 14.03.2018

Haydar EFE
Doç.Dr, Erzincan
Üniversitesi Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi
Bölümü,
efehaydar@gmail.com,
orcid id: 0000-0002-3307-118

Murat KIZIL
Öğr. Gör. Kafkas
Üniversitesi, Kağızman
Meslek Yüksek Okulu,
muratkizil35@gmail.com ,
orcid id: 0000-0003-3362-1797

ÖZ Rusya'yla yapılan savaşlar ve mücadeleler Osmanlı tarihinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu çalışmanın konusu, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası ve Osmanlı Devleti'nin kuzey politikası bağlamında Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla mücadeleleri sonucunda Rusya'nın zaman içinde güneye ilerlemesiyle oluşan doğu sınırlarıdır.

Çalışmada Rusya'nın sınırlarını 15. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem içinde Osmanlı-Rus ilişkilerinde hangi mücadeleler sonrasında güneye doğru genişlettiği açıklanmıştır. Bu kapsamda, bu iki gücün politikaları, savaşları ve aralarındaki anlaşmalar ve bu anlaşmaların sonuçları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Doğu Sınırları,

JEL Kodu: F 50 F 51, F 53

Alanı: Uluslararası İlişkiler

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2018.013

Atıfta bulunmak için: Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın “sıcak denizlere inme politikası” kapsamında şekillenen doğu sınırları, *KAÜİİBFD* 9(17), 297-334.

**THE ESTABLISHMENT OF TURKEY'S
EASTERN BORDERS IN THE CONTEXT
OF NORTHERN AND EASTERN
POLITICS OF OTTOMAN AND
RUSSIAN'S POLICY OF REACHING
THE WARM SEAS**

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309-4289
E- ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.02.2018

Accepted Date: 14.03.2018

Haydar EFE. Assoc.
Prof. Dr, Erzincan
University, Department
of Political Science and
Public Administration
efehaydar@gmail.com

Murat KIZIL
Lecturer, Kağızman
Vocational School of
Higher Education,
muratkizil35@gmail.com

ABSTRACT | Wars and struggles with Russia constitute an important part of Ottoman history. The subject of this study is the formation of the eastern borders of Ottoman Empire, which was formed by the advance of Russia to the south as a result of the struggles of the Ottoman State with Russia in the context of Russia's access to the warm seas and the Ottoman state's northern politics

In this study, it was explained how the Russian borders enlarged to the southward from the period of 15th century to the First World War and which struggles in Russian-Ottoman relations extended the Russian borders. In this context, policies of these two powers, wars and the treaties between them that signed and the consequences of these treaties were analyzed.

Keywords: *Ottoman State, Russia, Eastern Borders,*

Jel codes: F 50 F 51, F 53

Scope: *International Relations*

Type: *Research*

Cite this paper: Efe, H. & Kızıl, M. (2018). The establishment of Turkey's eastern borders in the context of northern and eastern politics of ottoman and Russian's policy of reaching the warm seas, *KAÜİİBFD* 9(17), 297-334.

1. GİRİŞ

Rusya, Osmanlı Devleti'nin kuzeyinde belirlediği tarihten itibaren Osmanlı Devleti için bir sorun olmuş ve Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp yıkılmasında en temel aktörlerden biri olmuştur. Rus orduları, Osmanlı tarihinin son üç yüz yılında Osmanlı'yla girdiği savaşların büyük çoğunluğunu kazanmış, örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İstanbul surlarına kadar gelmiştir. Rusya, Osmanlı'ya karşı ittifakların en sağlam halkalarından biri olmuş, Osmanlı Devleti, Rusya karşısında ancak, Avrupa güç dengesinin bozulmasını ve boğazların Rusya gibi büyük bir devletin eline geçmesini istemeyen İngiltere gibi Avrupa'daki büyük devletlerle yürüttüğü diplomasi sayesinde ayakta kalabilmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti, yüzyıllar içinde Rusya'nın önce Karadeniz'e sonra Kafkasya'ya ilerlemesine engel olmamıştır. Osmanlı aleyhine Rus ilerleyişi, ancak 17 Ekim Devrimi'yle Çarlık Rusya'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan gibi Rus işgalinde olan bölgelerin kendi isteğiyle çekilmesi ve Atatürk önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketine destek vermesiyle oluşan dostça ilişkilerle durdurulmuştur.

Çalışmada Osmanlı-Rus ilişkileri iki dönemde incelenmiştir. Rusya ve Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişki kurmaya başladığı 1492 yılından başlayarak 17. yüzyılın ortalarına kadarki dönemde Rusya, kendini yeterince güçlü hissetmediğinden Osmanlı Devleti'nden çekinmiş ve ikili ilişkilerinde temkinli davranmıştır. 17. yüzyılın ortalarından başlayarak, Osmanlı Devleti'nin duraklamaya ve ardından gerilemeye başlamasıyla beraber Rusya'nın güneye doğru adım adım ilerlemesi Rus-Türk sınırının son şeklini aldığı Moskova Antlaşması'na kadar olan gelişmelerin incelendiği ikinci dönemde ise adım adım Rus ilerleyişi incelenmiştir. Bu dönemde yapılan savaşlar ve bu savaşlar sonucunda imzalanan antlaşmalar incelenmiş ve bu antlaşmalar sonucunda sınırlarda ortaya çıkan değişiklikler ve sonuçları ortaya konulmuştur.

2. RUSYA'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE YÜKSELİŞ DÖNEMİ OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ

Rus tarihi beşinci yüzyılda Slav kabilelerinin bugünkü Rus topraklarına yerleşmesiyle başlamış ve ilk Rus devleti dokuzuncu yüzyılda kurularak Kiev siyasal merkez haline gelmiştir. Onüçüncü yüzyılda Moğol istilasıyla yıkılan Kiev Knezliği yerine takip eden yüzyılda Altın Ordu Devleti'nin zayıflamasıyla Moskova Knezliği ortaya çıkmıştır. (Çemrek, 2010, s. 18). Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alması ve Karadeniz çevresinin Türklerin eline geçmesiyle birlikte Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkiler gelişmiş, Kırım Hanı Mengliçeray'ın desteğiyle III. İvan ve II. Beyazıt zamanında (1492)

siyasi ilişkiler de kurulmaya başlamıştır. Bu dönemde, yönü Akdeniz ve Orta Avrupa'ya dönük olan Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile fazla ilgilenememiştir (Kurat, 1990, s. 4).

Kurulduğu günden beri uluslararası ticaret merkezleri arasında yer alan ve Akdeniz ülkelerinin Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri ile yaptığı ticarete önemli bir yeri olan Kırım Limanları, İstanbul için de önemli bir yer teşkil etmekteydi (İnalçık, 1944, s.193). Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u alıp boğazlarda kontrolü sağladıktan sonra, daha önce Ceneviz ve Venediklilerin hâkimiyetinde olan ve ekonomik önemi bulunan Kırım limanlarını alarak Karadeniz'i Osmanlı Gölü haline getirme çabası içine girmişti. Bu amaçla, 1461 yılında Amasra, Sinop ve Trabzon'u fethetmiş, 1475 yılında Kefe, 1476 yılında da Boğdan'a seferler düzenlemiştir (İnalçık, 1944, s. 195). Osmanlı Devleti Karadeniz'de hâkimiyet kurabilmek ve aynı zamanda kuzeydeki ülkelere ilişkin politikalarına yön verebilmek için stratejik bir konumda olan Kırım Hanlığı'nın da Osmanlı himayesine girmesini sağlamış ve Kırım Hanlığı vasıtasıyla Rusya ile sınır komşusu olmuştur (Erdoğan Özünü, 2010, s. 490).

1475 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Karadeniz'in kuzeyindeki Ceneviz kolonilerini ele geçirmesiyle başlayan Osmanlı-Rus ilişkileri 1492 yılında III. İvan'ın İstanbul'a elçi ve mektup göndermesiyle devam etmiş (Binark, 1992, s.197) ve bu söz konusu ilişkileri sonraları genellikle ticaret ve savaş belirlemiştir (Ortaylı, 1992, s.125).

Aksak Timur'un Altın Ordu'yu iki defa yenip büyük tahribata yol açması ve askeri ve ekonomik gücünü kırması, Rusya'nın yükselmesinin sebeplerinden biridir. Altın Ordu'nun yerine kurulan Kırım Hanlığı, Nogay Ordası ve Kazan Hanlığı gibi yeni hanlıklardan hiçbiri Rusya'nın yükselişini önleyememiştir. İnalçık'ın ifade ettiği gibi, bu yükselişte Kırım Hanı Mengligerey'in İvan III ile işbirliğine ses çıkarmamış olması nedeniyle Osmanlı'nın da payı vardı (Kurat, 2011a, s. 15-16).

Rusya'nın 1552'de Müslüman Kazan Hanlığı'nı almasıyla Kafkaslardaki Çerkes Beylerinden bazıları Kırım Hanlarının baskılarından kurtulabilmek için Rus Çarının himayesini kabul ettiler ve oğullarını dahi Çar'ın yanında "terbiye" ve "tahsil için bıraktılar. Bu durum, Rusların Kuzey Kafkasya'da yayılması için uygun bir zemin sağladı. Ardından, Ruslar 1556'da Astarhan'ı aldılar (Kurat, 2011a, s. 55). Karadeniz'e, güneye doğru ilerlerken Rusların en çok çekindikleri güç, 1460'larda Hacıgereg tarafından kurulan Osmanlı Devleti'ne bağlı içişlerinde tamamen bağımsız olan Kırım Hanlığı'ydı. Kırım hanları, Osmanlı Devleti tarafından atanır ve görevden alınırlardı. Kırım

Hanlığı kuruluşundan beri kendini Altın Ordu'nun yegane varisi olarak görüyordu. Her yıl tekrarlanan Kırım akınlarında on binlerce Rus esir olarak alınıp Kefe ve Azak'ta Osmanlı tüccarlarına satılıyordu (Kurat, 2011a, s. 66).

Osmanlı Devleti, 1569 yılında hem Rusya'nın Ukrayna ve Kafkasya'da ilerlemesine engel olmak hem de Osmanlı donanmasını Hazar Denizi'ne taşıyarak Safeviler karşısında üstün konuma geçmek amacıyla Karadeniz'e dökülen Don Nehri'yle Hazar Denizi'ne dökülen Volga Nehri arasında bir kanal açma girişiminde bulundu. Ancak, Kırım Hanlığı'nın bu girişimi isteksizce desteklemesi sonucunda girişim başarısız olmuştur (Akşin, 2005a, s. 128) Bu girişimin başarısızlığı, Rusya'nın Hazar kıyısında Astarhan'a tamamen yerleşerek yavaş yavaş Kafkasya ve Hazar Denizi'ne hakim olmaya başlamasına neden olmuştur.

Bu dönemdeki Türk-Rus ilişkilerini incelerken Kazaklardan da bahsetmek gerekir. Rusya, Polonya ve Osmanlı ülkeleri arasında sıkışmış bu savaşçı ulusun vatani bugünkü Ukrayna'ydı ve devlet kurumlarını oluşturmadan dağınmış olarak yaşıyorlardı. 16. yüzyılın sonlarından beri Kazaklar, Kırım Tatarlarının karşıtı bir akıncı gücü oluşmaktaydılar ve Karadeniz'de güvenliği sarsan akınlar ve çapulculuk faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti, bu dönemde Karadeniz'e akan nehirlerin ağızlarına kaleler yaparak Kazak akınlarını durdurabilmiştir (Akşin, 2005b, 38).

Kafkaslarla ilişkilerde en önemli geçit olan Azak Kalesi'nin 1637'de Don Kazaklarının eline geçmesi (Kurat, 2011a, s. 171) sonrasında Osmanlı Devletiyle bir savaşı göze alamayan Rusya, Kazaklardan Azak Kalesini boşatmalarını istedi. Kazaklar, şehri tahrip edip çekildiler. Bu durum, Rusların Osmanlı Devleti karşısında kendilerini zayıf hissettiklerinin göstergesidir (Kurat, 2011b, s. 8). Öte yandan, Katolik Polonya baskısına karşı ayaklanan Ukraynalı Kazaklar, bir müddet Osmanlı himayesinde kaldıktan sonra, bu himayeden umduklarını bulamayınca 1654 yılında Rus Çarı'nın himayesine girdiler. Dinyeper Nehri'nin sol tarafındaki geniş bir alanı kaplayan ülke zahmetsizce Rusya'nın kontrolüne girdi. Rusya, Ukrayna'nın büyük kısmını ilhak etti (Kurat, 2011b, s. 8).

Ukrayna'ya egemenlik kurmak için sürekli mücadele içinde olan Ruslar ve Polonyalılar, 1667 yılında aralarında anlaşmaya vararak Dinyeper Nehri sınır olmak üzere, bölgeyi paylaştılar. Bu iki devlete karşı mücadeleye başlayan Kazaklardan Don Kazakları Rusya'ya karşı ayaklandı, ancak 1671'de ayaklanma bastırıldı. Polonya'ya bağımlı olan Dinyeper Kazakları ise Polonya'ya karşı Osmanlı'dan yardım istediler. Bu sayede Osmanlı da Polonya

ve Rusya'yla mücadeleye girişerek Ukrayna'da egemenlik kurmaya çalıştı. Dinyeper Kazaklarının reisi Doroşenko 1672 yılında Polonya'ya sefer açtı. Osmanlı akınlarından bıkan Polonya, 1676 yılında Podolya'yı Osmanlı'ya bıraktı. Ukrayna'dan çekildi. Ancak, hemen ardından savaşa Rusya dahil oldu. Rusların Osmanlı'ya saldırımları üzerine Doroşenko, Osmanlı desteğinin kendisine bağımsızlık getirmeyeceğini anlayıp Rusya'ya yöneldi. Rus askeri Çihrin'e savaşız girdi. Sonuçta, Ukrayna'nın kaypak siyasal yapısı dolayısıyla Kazak desteği olmadan bu bölgeyi elinde tutamayacağını anlayan Osmanlı, Çihrin kalesini yıkıp ardından geri çekildi (Akşin, 2005b, s. 39).

Kurat'a göre, Ruslar 18. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'yle askeri alanda boy ölçüşecek konumda değildiler ve Osmanlı'dan çekiniyorlardı (Kurat, 2011a, s. 5) Bu tarihten sonra, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle Rus Çarları Bizans'ın devamı oldukları iddiasını sık sık gündeme getirerek güneye doğru genişleme politikasını hayata geçirmek için daha fazla girişimde bulunmaya başladılar.

3. OSMANLI'NIN GERİLEME DÖNEMİNDE RUSYA'NIN GÜNEYE GENİŞLEMESİ

Ruslar, Türkleri Ukrayna'dan atmak ve buraya yerleşmek için Polonya ile ittifak yaparak Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu savaşı kazanınca barış yapmak zorunda kalmışlar, Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile barış yapmaya yanaşmayınca, Kırım Hanlığı ile Rusya arasında Bahçesaray Barışı 11 Şubat 1681 tarihinde imzalanmıştır (Gürsel, 1968, s. 42-43): Yedi maddeden oluşan ilk Türk-Rus Barış Anlaşması olma özelliğine sahip olan Bahçesaray Anlaşması'na göre (Kurat, 1993, s. 234-235): Dinyeper Nehri Kırım Hanlığı ile Rusya arasında sınır olacaktı; Dinyeper ve Aksu Nehirleri arasında Kırım Hanı ve Türkler hiçbir şekilde şehir kurmayacak ve mülteci kabul etmeyecekti; Kiev Moskova Hükümetinde kalacaktı; Zaporog Kazakları Çar'a tabi olacaklardı; Osmanlı Devleti ve Kırım Hanı, Çar'ın düşmanlarına yardım etmeyecekti. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'ne tabi olduğu için Osmanlı anlaşmayı onaylamış ve Türk-Rus ilişkilerinde Bahçesaray Anlaşması esas teşkil etmiştir (Kurat, 1990, s. 4). Bu antlaşma ile ilk kez Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ortak bir sınırın olduğu kabul edilmiştir (Oreshkova, 1999, s. 556).

Bu antlaşmayı iki taraf farklı yorumluyorlardı. Osmanlı Devleti, Dinyeper'e kadar olan Batı Ukrayna bölgesini kendi egemenlik alanında görürken, Rusya, aşağı Dinyeper Kazaklarının kendine bağlı olduklarını iddia ediyordu (Akşin, 2005b, s. 39). 1676'da Polonya ve 1681'de Rusya ile varılan

anlaşmalarla Osmanlı devleti Podolya ve Batı Ukrayna'ya yerleşmek istiyordu. Buralarda doğrudan Osmanlı yönetimi kurulursa, kuzeyden çevrelenecek Buğdan ve Kırım'ın da zamanla kesin Osmanlı toprağı olması hedefleniyordu(Akşin, 2005b, s. 40).

Avrupa'da en geniş sınırlara dayanan Osmanlı Devleti'ni sadrazam Kara Mustafa Paşa yeni fetihlere yöneltti. Ancak, Polonya, Venedik ve Rusya'ya karşı kazanılan zaferlere güvenerek başlatılan yeni seferler Osmanlı için tam bir felaket oldu (Akşin, 2005b, s. 39). Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatmasında yenilgiye uğramasıyla birlikte güç dengeleri de değişmeye başlamıştır. Önceleri sürekli gelişme politikası izleyen Osmanlı Devleti, 1683 yılındaki II. Viyana kuşatması sonrasında ilk defa kendini savunmaya ihtiyaç duymuş ve toprak kayıplarıyla beraber eski gücünü kaybetmeye başlamış, buna paralel olarak Rusya ise Doğu Avrupa'da oldukça güçlenmiştir. Onyedinci yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı dış politikasında kendini hissettirmeye başlayan Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı daha saldırgan bir tutum izlemeye başlamış(Özkan, 2007, s. 47), Avusturya, Polonya ve Venedik arasında kurulmuş olan Kutsal Haçlı İttifakına katılarak dengeleri kendi lehine çevirmiş ve bu sayede Kırım ve Azak Kalesi'ne taarruzlara başlamıştır (Hülagü, 2004, s. 13).

Viyana bozgunu öncesinde Papa'nın çabalarıyla oluşturulan Avrupa-Hristiyan Birliği'ne (Kutsal İttifak) katılan devletlerin hepsi Venedik, Polonya ve Rusya'nın savaşa girmesiyle Osmanlı Devleti dört cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Böylece, Osmanlılar, Viyana bozgununu izleyen yıllarda Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından izlemek gerektiğini acı bir şekilde anlamış oldular (Akşin, 2005b: 43). Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan ittifak içinde yer alan Rusya, dış politika stratejisi olarak benimsediğı bu durumu, güneye inme politikasında da kullanarak 1695 ilkbaharında Azak Kalesi'ni kuşatmıştır (Topsakal, 2016, s. 37).

Rusya'nın 6 Ağustos 1696 tarihinde fethedilmesi güç olan Azak Kalesi'ni alması Rusya'nın askeri bakımdan ne kadar güçlendiğini ortaya koymuş (Kurat, 1990, s. 13) ve bu sayede de Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Kafkasya ile irtibatını kesmiştir. Bunun neticesinde de bu alanda yaşayan insanlar Osmanlı Devleti'ne olan güvenlerini kaybederek siyasi açıdan Rusya'ya yönelmeye başlamışlardır(Hülagü, 2004: 13). Ayrıca, Rusya Azak Kalesi'ni almakla deniz ticareti için önemli bir üs kazanmış ve mallarını çeşitli pazarlara götürme imkanı yakalamıştır(Topsakal, 2016, s. 37).

II. Viyana Kuşatması sonrasında tam 15 yıl dört cephede savaşan

Osmanlı Devleti uğradığı kayıpları bağrına basıp anlaşmaya razı olmuştur. Zira, dört Avrupa devleti birlikte savaştığı müddetçe savaşa devam etmek imkansızdı. 1698-1699 kışında Osmanlı-Avusturya ülkeleri arasında ateşkes çizgisi üzerindeki Karlofça'da sürdürülen görüşmeler bir genel barış anlaşması ile sonuçlandı. Azak'ın, Ukrayna'nın, Podolya'nın, Erdel ve Macaristan'ın elde çıkması Osmanlı'da geniş yankılar uyandırdı (Akşin, 2005b, s. 45-46).

Viyana'da Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine, savaşı sürdürme ve Karadeniz'e çıkma planlarını ittifak devletlerine kabul ettiremeyen Rusya, aynı zamanda İttifak Devletlerinin Karlofça'da Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı anlaşma yapmalarına engel olamamıştır. Bu nedenle Rusya sadece mütareke imzalamış, Eylül 1699 tarihinde de barış görüşmelerine başlamıştır. Görüşmeler sırasında Rusya'nın Azak ve Taygan'dan İstanbul'a kadar Karadeniz'de Rus gemilerinin serbestçe dolaşmaları isteğini, Karadeniz'in Osmanlı iç denizi olduğunu ileri sürerek reddeden Osmanlı Devleti, Rusya'dan Azak Kalesi'nin geri verilmesini ve istihkâmların yıkılmasını istemiştir. Uzun süren görüşmeler sonunda Rus gemilerinin Karadeniz'de seyrüsefer yapması ve Dinyeper üzerindeki istihkâmların yıkılmaması isteğinden vazgeçmesi üzerine iki devlet arasında, 14 Temmuz 1700'de İstanbul Barış Antlaşması imzalanmıştır (Yüksel, 2011, s. 27).

Bu barışla Osmanlı Devleti, Azak kalesinin yanı sıra Don nehri kıyısındaki 100 km'lik sahili kaybetmiştir. Ayrıca, İstanbul'da daimi bir Rus elçisi olacaktı (Kurat, 2011b, s. 15). 14 Temmuz 1700 tarihinde İstanbul'da imzalanan antlaşmanın bazı hükümleri şu şekildedir(Köse, 2015, s. 206-207): “*Özi suyu civarında Rusların işgal ettiği Gazi Kerman, Doğan Kerman, Şahin Kerman ve Nusret Kerman kaleleri yıkılacak ve bir daha buralarda kaleler yapılmamak kaydıyla Osmanlı devletine teslim edilecektir. Özi nehri, civarında Rus sınırı içinde kalan Potkal şehrinde Özi kalesine kadar olan Özi nehrinin iki tarafında kalan yerler yerleşime açılmayacaktır. Yıkılan kasteller tekrar yapılmayacaktır. Boş kalması kararlaştırılan yerlerdeki kale ve kasteller yıkılacaktır... Rus tebaası ve Kazaklar, Osmanlı devletine tabi olan Kırım ve Taman'a saldırmayacaklardır. Kazaklar şayka ve kayıklar ile Karadeniz'e çıkmayacaklardır. Kırım hanları, Kalgayları, Nureddinleri ve diğer Tatar grupları anlaşmaya uyacaklar ve Rusya toprağına, Büyük ve Küçük Rusya topraklarına, Özi, Ten ve diğer nehirlerdeki Kazak varoşlarına ve semtlerine, Azak'ta olan varoşlara ve kastellere saldırmayacaklardır. Rusya bağımsız bir devlet olarak Kırım'a her sene ödediği vergiyi bundan sonra vermeyecektir; Osmanlı devleti ve Rusya arasındaki ticari konular bu antlaşmadan sonra görüşülüp karara bağlanacaktır; Rus tebaasına mensup olanlar ve rahipler*

ziyaret için Kudüs'e serbestçe gidip gelebileceklerdir. Onlardan vergi talep edilmeyecektir; Rus kapı kethüdasına, Osmanlı devletinde kaldığı süre zarfında diğer devletlere uygulanan prosedüre göre davranılacaktır. Mektuplarda ve tüm yazışmalarda iki devlet hükümdarlarının elkabı yazılacaktır”.

Rusya, Azak Kalesi gibi önemli bir stratejik ticari merkezi elinde tutmayı başararak dış politikada da önemli bir başarı sağlamıştır (Topsakal, 2016, s. 38). Karadeniz'deki Rus etkinliğinin artmasına neden olabilecek maddeler içeren bu antlaşma, aynı zamanda Kırım Hanlığı'nın savunmasını da güç duruma düşürmüş olup (Yüksel, 2011, s. 29), Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı ilk zafer olmuştur (Kurat, 1990, s. 13).

17. yüzyıl boyunca hem Balkanlarda hem de Kafkaslarda Osmanlı Ordusunun hafif çevik kuvveti olarak görev yapan Kırım atlıları, Polonya ve Rusya içlerine akınlar yapıp, ele geçirdikleri esirleri ve ganimetleri Osmanlı'da satıyorlardı. Önce Polonya ve Osmanlı Kırım Tatarlarını ve Kazakları dizginlemek konusunda anlaşmışlardı. Dolayısıyla, Kırım ordularının akın alanı daralmıştı. Karlofça Barışı ile Polonya'nın yanında Rusya da Osmanlı Devleti'ne Kırım akınlarını durdurması zorunluluğunu kabul ettirilmiştir. Osmanlı Devleti, Kırım hanlarına ve ileri gelenlerine maaş bağlayarak zararlarını tazmine yönelmiştir (Akşin, 2005b, s. 46).

İstanbul Antlaşması'yla Azak Kalesi'ni alsa da, Osmanlı Devleti ile Karadeniz'de mücadele edebilmek için güçlü bir donanmanın varlığının şart olduğu ve gerekli hazırlıkları yapmadan Osmanlı Devleti ile mücadeleye girmemesi gerektiğine inanan Rus Çarı I. Petro, Osmanlı ile dostça geçinip, Don ve Dinyeper nehirleri yakınında kale, Azak, Taygan ve Voronej'de de gemi yapımını başlatmıştı (Yüksel, 2011, s. 172). Bu dönemde Baltık Denizi'ne çıkma düşüncesinde olan Rusya, Danimarka ve Polonya ile birlikte İsveç'e savaş açmış (Yüksel, 2011, s. 172), Rusya ile savaşında yenilgiye uğrayan İsveç Kralı'nın Osmanlı'dan yardım istemesi üzerine Osmanlı, Rusya ile savaşa girmek zorunda kalmıştı. İki devlet arasında yapılan Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti Rusya'yı yenmiş ve Çarı bile tutsak etmek üzereyken Çariçe Catherina'nın akıllı diplomasisi ve ordu komutanına verdiği değerli armağanlar sayesinde çatışmalar durmuş ve 23 Temmuz 1711 tarihinde Prut Antlaşması imzalanmıştır (Sander, 2010, s. 199). Prut Antlaşması'nın şartları şu şekilde belirlenmiştir (Sertoğlu, 2011, s. 2402): Ruslar, Osmanlı Devleti'nde aldığı şehirleri iade edecektir; Yeni yapılan kaleler yıkılacak ve iki taraf da buraları işgal etmeyecektir. Her iki taraf da Polonya'nın işlerine karışmayacaktır; Her iki devletin tüccarları da birbirlerinin ülkesinde rahatça ticaret yapacaklardır; İsveç Kralı kendi memleketine dönebilecek, İsveç ve Rusya kendi arasında barış

yapabilecektir; İki taraf birbirinin halkını kıskırtmayacak ve zarar verici eylemde bulunmalarına izin vermeyeceklerdir.

Rusların Prut Savaşı'nda ne kadar zor duruma düştüklerinin göstergesi olan bu antlaşmayla Rusya, İstanbul Antlaşması'nın tüm kazançlarından vazgeçmiş(Yüksel, 2011, s. 48), Prut Savaşı'ndan sonra Azak Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ne iade ederek Karadeniz'den çekilerek yönünü Hazar Denizi ve Kafkasya'ya çevirmiştir (Uçarol, 2008, s. 64). Ancak Prut Antlaşması, Rusya açısından askeri bakımdan hezimet olmakla birlikte diplomasi açısından büyük bir zafer olmuştur. (Kurat, 1993, s. 234-235).

Osmanlı devlet adamlarının Prut Antlaşması'nın şartlarını hafif bulması ve Rusya'nın antlaşmaya aykırı hareketlerde bulunması üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Osmanlı Devleti, 24 Haziran 1713 tarihinde Edirne Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla İstanbul Antlaşması'ndan farklı olarak Polonya'nın Rusya tarafından iki ay içinde boşaltılacağı, Samara ve Orel Irmağı boyları Osmanlı Devleti ve Rusya arasında paylaşılacağı ve XII. Charles'ın serbestçe ülkesine döneceği maddeleri eklenmiştir(Köse, 1994, s. 154).

Rusya karşısında kazanılan başarılar üzerine Osmanlı, Mora'yı geri almayı amaçlamış, 1715 yılında Venedik'in elindeki Mora'yı ele geçirince işe Avusturya karışmıştır. Osmanlı'nın teke tek savaştıklarında kendisini yenebileceğini anlayan Avusturya, 1716 baharında Venedik ile anlaşıp, savaşa girmiştir. Belgrad'ı geçip Avusturya içine yürüyen Osmanlı ordusu Petervaradin Meydan Savaşı'nda yenilmiş ve Belgrad'a çekilmiştir. Böylece, Macaristan'ın Osmanlı elinde kalan son toprak parçası da Avusturya'nın eline geçmiştir. Osmanlılar kayıpları kabul edip, 1718 yılında Pasarofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar ve Tamişvar, Belgrad ve Eflak'ın batı bölümleri elden çıktı. Sonuçta, Karlofça'da kaybedilen yerleri geri alma girişimi Rusya ve Venedik cephelerinde başarılı olurken, Avusturya cephesinde başarısız oldu (Akşin, 2015b, s. 56).

Onaltıncı yüzyılda kendisine karşı haçlı seferlerinin örgütlenmesinin önüne geçmek isteyen Osmanlı Devleti, Viyana kuşatmasında başarısız olmasından sonra güç dengesini gözeterek İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmıştır. Bu arada Avrupa devletler sisteminin içinde ilk defa yer alan Rusya da Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyanların koruyuculuğuna soyunmuştur(İnalçık, 2009, s. 216-218). Osmanlı Devleti ise ilerleyen zamanlarda özellikle askeri gelişmelere ayak uyduramamış ve Rusya'nın isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. (Armaoğlu, 199, s. 43).

Öte yandan İran, 18. yüzyılın başından beri karışıklıklar içindeydi. Şah Abbas devrinde güçlenen yönetim zayıflamış, Safevi ülkesinin çeşitli yörelerinde savaşçı oymaklar İsfahan'ın buyruklarını dinlememeye başladılar. Sonunda Kandahar eyaletindeki oymaklar, Mahmut Han yönetiminde İsfahan'a yürüyüp 1722 yılında Safevi payitahtını ele geçirdiler. Şah Hüseyin, Mahmut Han'a esir düştü ama oğlu Tahmasb Kuzey'e çekilip Tebriz'de şahlığını ilan etti. Tahmasb ve Mahmut Han taht kavgası içindeyken, Kuzey Kafkasya bölgesine inmiş olan Rusya ile Osmanlı devleti, bir yandan İran'ın iç karışıklıklarında yararlanmak için fırsat kollarken diğer yandan birbirlerinin kazanımlarını sınırlandırmak gayreti içindeydiler. (Akşin, 2005b, s. 59-60).I. Petro'nun hazırlığını yaptığı İran seferinin amacı Hazar Denizi kıyılarını ilhak etmektir. Ruslar 1723 yılında Bakü'yü işgal ettiler. Rusların Kafkasya'ya yerleşmesinden endişe duyan Osmanlı Devleti harekete geçerek Gürcistan'ı işgal etti. 24 Haziran 1724 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla Rusya ve Osmanlı Devleti, Kafkasya'da stratejik olarak çok önemli toprakları aralarında paylaştılar. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Hazar Denizi boyunca elde ettiği toprakların Rusya'ya ait olduğunu kabul etti. Rusya da Osmanlı'nın Azerbaycan'da ve Gürcistan'daki fetihlerini tanıdı. Rusya, Osmanlı'nın ele geçirdiği toprakların Osmanlı'nın elinde kalması için Şahı ikna edecekti, buna karşılık Osmanlı da Rusya'nın ele geçirdiği toprakların Rusya'nın elinde kalmasına destek olacaktı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'ya girdi. Temmuz 1724'te Revan'ı ele geçirdi. Ardından, Tebriz, Gence ve Erdebil'i ele geçirdi. (Çaycıoğlu, 2017, s. 127-129)

Bu sırada, Tahmasb, 1725'te Mahmut Han'ın yerine geçen yeğeni Eşref Han'la giriştiği çatışmada Rusya'dan yardım istedi. Bu yardımın karşılığında Hazar Denizi'nin kıyılarını Rusya'ya bırakmaya razı oldu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin işine gelmeyince, Osmanlı bu anlaşmanın geçersiz olduğunu ileri sürdü, ancak 1725'te Kuzey ve Doğu Kafkasya'da Rusya'nın ilerlemesini kabul etmek zorunda kaldı. Öte yandan, İran seferinden önemli kazançlarla döndü (Akşin, 2005b, s. 59-60).

Rusya, Osmanlı-Safevi Savaşı dolayısıyla Kafkas cephesine olan Kırım kuvvetlerinin sınır aşığı iddiasıyla Osmanlı Devletini suçladı. Rusya, Prut yenilgisinden sonra varılan antlaşmayı değiştirmek, tekrar Azak'ı ele geçirip Karadeniz'e inmek amacındaydı. Üstelik, Osmanlılara karşı ortak hareket etmek için Avusturya'yla anlaştı (Akşin, 2005b, s. 59-60). Prut ve Edirne Antlaşmalarını hiçe sayarak Ukrayna ve Podolya sınırlarına yeni kaleler yaptıran, Azak Kalesi yakınlarına asker yığan ve (Danışman, 1965, s. 259)

Kırım üzerine yürüyen Rusya, Or Kapısını aldıktan sonra Kırım'a girerek Bahçesaray'ı yakıp, Özi ve Azak Kalelerini de işgal etti(Kurat, 1990:23). Bu sırada Avusturya'nın da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmasıyla birlikte Osmanlı Devleti iki devletle birden savaşmak zorunda kalmıştı (Danışman, 1965, s. 261). Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile barış yapmaması için uğraşan Rusya, Avusturya'yı bu fikrinden vazgeçirmek için Hotin Kalesini ve Yaş şehrini ele geçirmişti. Ancak, Avusturya'nın savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin bütün kuvvetlerini kendi üzerine göndereceğinden çekinen Rusya geri dönünce Özi tekrar Osmanlı eline geçmiş ve Osmanlı Devleti ile Rusya 18 Eylül 1739 tarihinde Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştır (Danışman, 1965, s. 268).

On beş maddeden oluşan antlaşmanın bazı maddeleri şu şekildedir(Sertoğlu, 2011, s. 2517): Azak Kalesi tamamen yıkılarak 1700 yılında tayin edilen sınırlarıyla her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp orada boş ve fasıla olarak kalacak; Osmanlılar eski Rus hududu olan Don Nehri üzerindeki Çerkovski Adasında ve Azak Denizi yanında yeni bir kale yaptırılabilirlerdi; Ruslar Azak Denizi ile Karadeniz'de ne savaş ne de ticaret gemisi bulunduramayacaklardı; Kırımlılar Rus topraklarına akın yapıp şehir ve kasabaları vurmuyacaklardı; Kafkasya'nın kuzeyindeki büyük ve küçük Kabartaylar hiçbir tarafa tabi olmayıp müstakil kalacaklar ve iki devlet arasında fasıla teşkil edileceklerdi. Ne Osmanlılar ne Ruslar ne de Tatarlar bunların işlerine karışmayacakları, Rus papazları Kudüs ile diğer ziyaret yerlerine serbestçe varabileceklerdi. Kendilerine vergi ve cizye teklif olunmayacaktı; Rusların Karadeniz ticareti, Osmanlı tebaasına ait gemilerle yapılacaktı; Ruslar Hotin ve Bağdan' ı terk edip eski sınırlarına çekileceklerdi.

Bu antlaşmayla Rusya'nın Karadeniz'e inmesi önlenmiş ancak, Osmanlı Devleti de Azak Kalesi'nin yıkılmasına onay vermek zorunda kalmış ve bu topraklar bir daha Osmanlı hâkimiyetine girmemiştir (Kurat, 1993, s. 23). Öte yandan, Avusturya'yla yapılan Belgrad Antlaşması ile de Avusturya, Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlı'dan aldığı Belgrad ve diğer toprakları geri vermiştir (Akşin, 2005b, s. 63).

1739 yılındaki başarılı Belgrad Antlaşması sonrasında 1768'de Rusya ile yeni bir savaş çıkana kadar Osmanlı Devleti ilk defa tam otuz yıl süren bir barış dönemi yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı birden çok devletle aynı anda savaşmanın tehlikeli olduğunun farkına varmıştır. Ancak, doğu siyasetinde Rusya ve Avusturya öncelikli rol oynuyorlardı ve 18. yüzyılın başından beri hükümdar aileleri de akraba olan bu iki devlet dış politika konularında işbirliğine gidiyorlardı. Osmanlı'ya karşı da ortak hareket ediyorlardı ve

Osmanlı için bu durum tehlikeliydi. Bu durum karşısında Osmanlı, bir yandan olabildiğince savaştan kaçınıyor, bir yandan da Fransa'yla dostluğunu güçlendirmeye çalışıyordu. Diplomasi yoluyla statükoyu ve barışı korumaya çalışıyordu (Akşin, 2005b, s. 65).

Uzun barış döneminde hazinesi dolan ve otuz yıl önceki Belgrad Antlaşması'nın başarısının özlemini çeken Osmanlı Devleti, Rusya'nın Polonya işlerine karışıp asker göndermesiyle tedirgin oldu ve savaşa hazır olmadığı halde Rusya'yı sert bir nota ile protesto etti. Rusya'nın geri çekilmemesi üzerine iki devlet arasında yeni bir savaş başladı (Akşin, 2005b, s. 65).

Rusya 1769 yılında Hotin Kalesi yakınlarında Osmanlı ordusunu yendikten sonra (Kurat, 1993, s. 289-290) Karadeniz'deki Osmanlı Devleti'nin savunma noktaları olan İsmail, Kili, Bender, Akkerman ve İbrail kalelerini ele geçirdikten sonra Buğdan ve Eflak'ı aldı (Yüksel, 2011: 71). İngilizlerin desteğiyle Akdeniz'e inen Rus donanması Mora sahillerine Yunanlıları isyana teşvik karaya asker çıkarma girişimleri Osmanlı orduları tarafından geri püskürtülmüştür. Ancak, Ruslar Akdeniz'de bazı adaları işgal ettiler. Osmanlı donanmasının olmaması nedeniyle boğazları saldırmayı düşünen Ruslar, Baron de Tott'un boğazı tahkim etmeye başlamasıyla bu fikirden vazgeçtiler (Kurat, 2011b, s. 27). 7 Temmuz 1770 tarihinde Çeşme'deki Türk donanmasını yaktıktan sonra 1771 yılında Kırım'ı işgal eden Ruslar'ın Kefe, Kerç ve Yenikaleyi de ele geçirmesi üzerine barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti, 21 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamıştır (Kurat, 1993, s. 289-290).

Söz konusu antlaşmanın bazı önemli maddeleri şunlardır(Uçarol, 2008, s. 65-66): Kırım, Kuban ve Bucak siyasi yönden bağımsız olup, dini yönden Osmanlı padişahına bağlı kalacaktı. Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak Kaleleri ile Özi ve Aksu arasındaki topraklar Rusya'ya bırakılacak, Aksu iki devlet arasında sınır olacaktır(madde 3);Rusya işgali altında bulunan Akdeniz Adaları ile Gürcistan, Besarabya, Eflak ve Buğdan'dan askerlerini çekecektir (madde 17/1, 23);Rusya Devleti, Osmanlı Devleti'nde daimi elçi bulunduracak ve gerekli gördüğü yerlerde konsolosluk açabilecekti; Osmanlı Devleti Hıristiyan dininden olanların haklarını ve kiliselerini koruyacaktı. (Madde 7); Rusya Devleti'nin rahipleri ve halkından olanlar Kudüs ile diğer kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebileceklerdi, diğer devletlerin uyruklarına fermanlarla verilen haklardan yararlanacaklardı ve bunlardan hiçbir vergi alınmayacaktı (Madde 8); İki Devlete ait tüm denizlerde taraflara ait ticaret gemileri ve tüccarlar serbestçe dolaşip ticaret yapabilecekler, Rus ticaret gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Osmanlı Devleti Rusya'ya, Fransa ve

İngiltere gibi en çok gözetilen ulus ayrıcalık hakkını verecektir (Madde 11).

Bu antlaşmayla Rusya Osmanlı topraklarında tam bir ticaret serbestliği elde etmiş ve başta Fransa ve İngiltere olmak üzere verilmiş olan kapitülasyonları da elde etmiştir. 11. maddeye dayanarak hazırlanan ilk Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması ile Osmanlı tarafından Fransa'ya tanınan 1740 yılındaki kapitülasyonlar örnek alınarak hazırlanmış ve aynı kapitülasyonlar Rusya'ya da verilmiştir (Kurat, 2011b, s. 30)

Toprak kayıplarına ve yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasına zemin hazırlayan anlaşmanın (Erim, 1953:139) en ağır maddesi Kırım'ın Osmanlı Devletinden ayrılması olmuştur. Böylece Kırım, Rusya'nın müdahalesine açık hale gelmiş (Köse, 1999, s. 545) ve bu statü ile Kırım'ın Rusya'ya katılması için ilk adım atılmıştır (Hülagü, 2004, s.14). Rusların tüm denizlerde ticaret yapma hakkını elde etmesiyle de Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkmış ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin karşısına Karadeniz'de bir rakip olarak çıkmıştır (Köse, 1999, s. 545).

Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre bağımsız olan Kırım, Rusya tarafından Kırım'ı kendisine bağlamak için geçici bir tedbir olarak düşünülmüştü (Erim, 1953, s.149). Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Kırım üzerindeki takip ettikleri siyaset nedeniyle Kırım Hanlığı üzerindeki Türk-Rus mücadelesi artmış ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmişti (Hülagü, 2004, s. 16). Rusya'nın 1777 tarihinde Şahin Giray'ı Kırım'a han olarak atmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nin de III. Selim Giray'ı han olarak tayin etmesi üzerine 1778 tarihinde Kırım'a giren Rusya bir sonuç alamamıştı (Dördüncü, 2001, s. 77). Ancak, iki taraf arasında savaş çıkma olasılığı artınca Osmanlı Devleti, Fransa'nın aracılığıyla 1779 yılında Aynalıkavak Sarayı'nda Rusya ile görüşmelere başlamış ve 10 Mart 1779 yılında Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmıştır (Hülagü, 2004, s. 16). Rusya'nın yeni bir diplomatik zaferi olan bu antlaşmayla (Dördüncü, 2001, s. 77) Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı maddeleri daha açık bir şekilde tekrarlanmıştır. Antlaşmaya göre (Erim, 1953, s.150): Rusya Kırım'dan askerini çekecek; Şahin Giray'ın hanlığı, Osmanlı tarafından kabul edilecek ve Kırım müstakil kalacaktı.

Şahin Giray'ı Osmanlı Devleti'ne han olarak kabul ettiren Rusya, bu antlaşma ile Kırım'ın ilhaki önünde hiçbir engel bırakmamış ve Kırım'ın Rus işgaline uğramasına zemin hazırlamıştır (Hülagü, 2004, s. 17). Daha sonra Avrupa'daki siyasi durumdan da faydalanan Rusya, 1783 yılında Kırım'ı işgal ederek Karadeniz'e inme hedefine ulaşmıştır (Dördüncü, 2001, s. 77). 1768-1774 savaşında çok kötü duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti, bu oldu bittiyi

kabul etmek zorunda kalmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin eski gücünün kalmadığını anlayan Rusya, bir taraftan Kafkaslar, Balkanlar ve Kuzey Karadeniz kıyılarında yeni hareketlerde bulunmaya, bir taraftan da Avusturya ile anlaşma yolları aramaya başlamıştır (Uçarol, 2008, s. 68). Bu amaçla, Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma konusunda gizli bir antlaşma yapan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunu sertleştirmiştir. İskenderiye'deki Rus konsolosunun bazı Kölemen beylerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması ilişkilerin tekrar sertleşmesine neden olmuş ve aynı zamanda Prusya ve İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaş açmaya teşvik etmesi üzerine Rusya'ya ultimatome veren Osmanlı Devleti isteklerinin kabul edilmemesi üzerine de 19 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiştir (Uçarol, 2008, s. 68-70). Bu arada, Avusturya'nın da Rusya'nın müttefiki olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılması, Osmanlı Devleti'nin kuvvetlerini bölerek iki cephede birden savaşmasına neden olmuştur.

Savaşın başlamasından sonra Yaş, Hotin ve Özi kalesi Rusların eline geçmiştir. Ağustos 1789 yılında Fokşani maglubiyeti ve ardından 22 Eylül 1789 Boze bozgunundan sonra Rusya, Akkerman, Basarabya ve Bender'i, Avusturya ise Belgrad ile Semendire'yi ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti de aldığı yenilgiler üzerine Rus tehlikesine karşı İsveçle, Rusya ve Avusturya'ya karşı ortak bir cephe oluşturmak için de Prusya ile ittifak antlaşması imzalamıştır (Kurtaran, 2015, s. 409-410).

Avusturya'ya karşı alınan Belgrad civarında Sebeş zaferine karşılık, Ruslar Buğdan (Moldavya) savunmasında önemli bir rolü bulunan Özi (Ocakof) ve Hotin kalelerini alınca I. Abdülhamit'e inme indi ve öldü. Onun yerine, 1789 yılında tahta III. Selim geçti (Akşin, 2005b, s. 77). Bir yandan Prusya'nın ittifak antlaşması imzaladıktan sonra Avusturya sınırına asker göndermesi bir yandan da Avusturya'nın iç isyanlarla uğraşması ve Yergöğü'nde de Osmanlı karşısında hezimete uğraması Avusturya'nın barış istemesine neden olmuştur (Uçarol, 2008, s. 75). Osmanlı Devleti, Avusturya ile Zıştovi Antlaşması'nı yaptıktan sonra bütün kuvvetleriyle Rusya üzerine harekete geçmek için planlar yaparken, Rusya da İsveç'le antlaşma yapmış ve Baltık kıyılarındaki kuvvetlerini Osmanlı sınırlarına kaydırmıştı. Prusya'yı da savaşa henüz ikna edemeyen Osmanlı Devleti'ni tek başına barış yapmaya zorlamak ve Besarabya'nın tamamını ele geçirmek isteyen Rusya, 1790 yılında İsmail Kalesi'ni, 1791 yılında da Anapa ve Soğucak kalelerini işgal etmişti. 1791 yılında yapılan Maçin Muharebesinden sonra da artık zafer ümidinin kalmadığı

anlaşılıştı (Uçarol, 2008, s. 77).

Osmanlı Devleti, Rusya ile 18 Ağustos 1791 tarihinde Kalas Mütarekesi, 10 Ocak 1792 tarihinde de Yaş Antlaşması'nı imzaladı. Yaş Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır (Uçarol, 2008, s. 78): 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile ondan sonra imzalanan 1779 antlaşması, 1783'teki ticaret antlaşması ve 1784'te Kırım ile Taman'ın Rusya'ya bırakılmasını Kuban nehrinin sınır olarak kabul edilmesini esas alan antlaşma yine eskisi gibi kalacaktı; Turla (Dinyester) nehri, iki devlet arasında sınır olacak, bu nehrin sol tarafındaki bütün topraklar yani Boğ ile Turla arasındaki Özi Kalesi Rusya'ya bırakılacak; buna karşılık Rusya da, nehrin sağ tarafında işgal ettiği yerleri yani Bender, Akkerman, Kili, İsmail Kalesi ile diğer kale ve şehirleri Osmanlı Devleti'ne iade edecekti; 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonradan yapılan antlaşmalarda Eflak ve Boğdan'a verilen haklar sürecekti.

Rusya'nın askeri üstünlüğünü ortaya çıkaran bu antlaşmayla Kırım'ın ilhakı hukuki bir statüye kavuşmuş ve artık Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı geri alamayacağı tescillenmiştir(Hülagü, 2004, s. 19) Daha önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sınır Aksu (Buğ) nehri iken bu antlaşmayla Dinyester nehri olmuş böylece Özi Kalesi ve arazisi ile Hocabey (Odessa) de Rusya'ya bırakılmıştır (Fedakar, 2015:132). Sonuç olarak, Rusya bu antlaşmayla hem Karadeniz'in kuzey sahillerini kontrol altına alarak sıcak denizlere inme politikasında bir adım daha atmış hem de Balkanlardaki nüfuzunu artırmıştır(Hülagü, 2004, s. 19).

Yaş Antlaşması'yla Rusya Osmanlı'dan aldığı yeni kıyılarda donanma yapacağı Odessa kentini kuracaktı. Kırım'ın ilhakını tanıyan Osmanlı, ayrıca, Rusya'nın Gürcistan üzerindeki süzerenliğini kabul ediyordu (Akşin, 2005b: 78) Rusların Kafkaslara girmelerinde İran ve Osmanlı'nın egemenliğinden çıkmanın ancak, Rusya'nın bölgeyi kontrolü altına almasıyla mümkün olacağını düşünen Gürcülerin önemli katkısı olmuştur(Kurat, 2011b, s. 35).

Avrupa'daki Napolyon tehdidi nedeniyle Fransa'ya karşı 1798 ve 1805 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ittifak ve karşılıklı yardım antlaşması yapılmasına rağmen Rusya, Balkanlardaki halkı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır (Teymurova, 2016, s. 46). Rusya'nın buradaki amacı bölgedeki Hıristiyan toplulukları ayaklandırmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni iç mücadelelerle zayıflatmak ve Eflak ve Boğdan'ı alarak bölgede kendi siyasetine uygun bir statü oluşturmaktı (Uçarol, 2008, s. 106). Avrupa'da askeri bir güç haline gelen Fransa'ya karşı, İngiltere, Avusturya, Rusya ve İsveç'ten oluşan Üçüncü Koalisyon mücadeleye girişmiş ve bu mücadele

sırasında iki taraf da Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekmeye çalışmıştı. Bu arada Ruslar da Osmanlı Devleti ile yaptığı 1798 ittifak antlaşması üzerinde değişiklik yaptırmayı başarmışlar ve 1805 yılında imzalanan ittifak antlaşması ile Rusya, Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçiş hakkını elde etmişti (Kurat, 1990, s. 48-49).

Rusya'ya karşı tek başına karşı duramayacağını bildiği için antlaşma yapan ve Rus tehlikesinin kalktığına inanmayan Osmanlı Devleti, Fransa'nın başarısı karşısında Napolyon'un imparatorluğunu tanımak suretiyle Fransa ile yakınlaşmaya başlamıştır. Rusya ile yaptığı ittifaka rağmen Fransa'nın isteği üzerine Eflak ve Boğdan beylerini azleden ve Boğazları Rus gemilerine kapatan Osmanlı Devleti'nin bu kararını Rusya hemen bir ultiमतomla protesto etmiş ve İngiltere de Rusya'ya destek vermiştir (Dördüncü, 2001, s. 80). Rusya ve İngiltere'nin baskısının artması üzerine eski statüye dönmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Eflak ve Boğdan beylerini tekrar atamış ve boğazları Rus gemilerine açmıştır. Ancak Rus Çarı I. Aleksandır'ın, hem Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamdan hem de Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olmasından yararlanarak ve isteklerinin kabul edilmesini de dikkate almayarak 1806 yılında Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş başlamış oldu (Uçarol, 2008, s.107).

14 Haziran 1807'de Napolyon, Rusya ile tuttuğu Friedland muharabesini kazanmıştır. Bu zaferin kazanılmasında Rus ordusunun önemli bir bölümünün Eflak ve Buğdan'da bulunmasının payı vardır. Buna rağmen, Fransa'nın Rusya ile 7 Temmuz 1807 tarihinde imzaladığı Tilsit Antlaşması'nda Fransa, Osmanlı Devleti ile birlikte davranmaktan vazgeçmeyi ve Osmanlı'yı barışa zorlamayı taahhüt ediyordu. Ayrıca, antlaşmaya göre, Osmanlı-Rus görüşmeleri bir sonuca ulaşmazsa Fransa, Osmanlı'ya karşı savaşa katılacaktı ve ülkesini Rusya ile birlikte paylaşacaktı. Rusya da Napolyon'un fetihlerini tanıyordu (Akşin, 2005b, s. 99).

Rus ve Fransız Dışişleri yetkilileri Osmanlı'yı bölüşme planına göre, Memleketeyn ve Bulgaristan Rusya'ya, Arnavutluk, Mora ve Girit, Fransa'ya Bosna, Avusturya'ya ve Sırbistan bağımsız olacaktı. Daha ayrıntılı bir plana göre ise Rusya, yukarıdaki topraklara ek olarak Trakya ve İstanbul'u ve Fransa da Ege Adaları, Suriye ve Mısır'ı alacaktı. Ancak, İstanbul'un Ruslar tarafından alınmak istenmesine karşı çıkan Napolyon, 1808'de Çar Aleksander ile Erfurt'ta yaptığı görüşmede Osmanlı'yı bölüşme tasarısını görüşmeye yanaşmadı (Akşin, 2005b, s. 99).

Rusya'nın 1806 yılında Hotin ve Bender kalelerini ele geçirmesiyle

başlayan bu savaşta Osmanlı Devleti, Rusların Tuna nehrine inmesini önlemek istemişse de bunda başarılı olamamış ve mağlup olmuştur(Kurat, 1990, s.50). Fransa'nın arabuluculuğunda 1807 yılında yapılan barış görüşmelerinde Slobozia Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmaya göre otuz beş gün içinde Eflak ve Buğdan'ın boşaltılması ve her iki devletin de savaş öncesi sınırlarına dönmesi kararlaştırılmıştı. Ancak, bu antlaşmadan memnun kalmayan Rusya'nın tutumu nedeniyle barış görüşmelerinden bir sonuç alınamamış ve iki devlet 1809 yılında üç yıl sürecek yeni bir savaşa girmişlerdi(Uçarol, 2008, s.110-113). 1811 yılına gelindiğinde Rusya'nın Napolyon tehlikesine karşı bütün dikkatini Fransa'ya vermek istemesi nedeniyle Osmanlı cephesini kapatmak, Osmanlı Devleti'nin de içişlerini düzenlemek ve Rusya tehlikesini barış yoluyla halletmek istemesi üzerine iki devlet 1811 yılında barış görüşmelerine başlamış ve 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşmasını imzalamışlardır(Aslantaş, 2013, s. 150-151). Bu antlaşmaya göre(Uçarol, 2008, s. 114): İki devlet arasında daha önce yapılmış bulunan antlaşmaların hepsinin yürürlükte olduğu yeniden onaylandı; İki devlet arasında sınır Prut, bu nehir Tuna'ya kavuştuktan sonra Tuna, sınır olacaktır. Rusya savaşta işgal ettiği yerlerden, Besarabya hariç, Eflak-Buğdan'ı ve Anadolu'daki yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verecekti; Osmanlı Devleti, Sırlara iç yönetimlerinde daha geniş ayrıcalıklar verecekti; Osmanlı Devleti'nin Rusya ile İran arasındaki savaş ve anlaşmazlığın giderilmesi ve barışın yapılabilmesi için iki taraf arasında iyi niyetle çalışma yapmasına Rusya razı olacaktır.

Osmanlı Devleti bu antlaşmayı oldukça az toprak kaybıyla sonuçlandırmasına rağmen(Uçarol, 2008:114) Rusya'nın Tuna nehrine kadar gelmesine ve Besarabya'yı idaresi altına almasına engel olamamıştır(Kurat, 1990, s. 51). On dokuzuncu yüzyılda ulus ve azınlık kavramları Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamış ve büyük devletlerin Osmanlı'yı parçalama ve paylaşma çalışmaları nedeniyle(Yıldız, Çaraçağıl, 2012, s. 275), Osmanlı Devleti'nin Sırlara iç yönetimlerinde özerklik vermesi onların siyasi varlığını tanımalarına neden olmuş ve imparatorluk içinde ulusçuluk hareketlerinin başlamasına da zemin hazırlamıştır(Uçarol, 2008, s. 114).

Bükreş Antlaşması'nın, Eflak ve Buğdan'a imtiyaz verilmesi, Osmanlı-Rus sınırı ve Sırlara tanınan imtiyazlar hakkındaki maddeleri anlaşmazlığa sebep olmuş ve Rusya antlaşmanın aceleye geldiğini ileri sürerek bu maddelerin açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. İki devlet arasında uzun süren müzakerelerden sonra 30 Eylül 1826 tarihinde müzakereler tamamlanmış ve 8 maddeden oluşan Akkerman Antlaşması imzalanmıştır. Bükreş Antlaşması'nın maddelerinin şartlarının takviyesine ve anlamlarının açıklığa kavuşturulmasına

hizmet etmesi amaçlanan söz konusu antlaşmanın bazı maddeleri şu şekildedir(Aslantaş, 2013, s. 163-164): *Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna nehrindeki sınırına dair ihtilaf konularını gidermek için iki taraf sahilinde belli bir mesafe aralık verilecektir; Osmanlı İmparatorluğu Eflak ve Boğdan'ın mevcut olan imtiyazlarını ve münferit senette belirtilen hususları andlaşmanın parçası olarak kabul eder; Bükreş Andlaşması'nın Sırlarla ilgili sekizinci maddesi 18 ay içinde tamamen uygulanacaktır.*” Sırlara verilecek imtiyazların söz konusu andlaşmaya bağlı münferit senede göre Sırlarla İstanbul'da karara bağlanıp, buna dair ferman çıkarılması ve bu fermanın andlaşmanın bir parçası sayılması kararlaştırılmıştır. Rus tebaasının Cezayir-i Garb korsanlarının gaspı, 1806 savaşı ve 1821 isyanından sonra meydana gelen müsadereleden doğan zarar ve ziyanların hakkaniyet üzere tazmin edilmesi ve Rusya bayrağı altındaki Rusya tüccar gemileri Osmanlı İmparatorluğu'nun sularında serbestçe seyrüsefer edebilmesi, bu tüccarların imtiyazlarının devam etmesi ve son olarak, Rus gemilerinin Boğazdan engellenmeden geçmesi kararlaştırıldı.

Bu antlaşmayla birlikte Bükreş Antlaşması değişikliğe uğramış, Eflak Boğdan ve Sırbistan üzerindeki imtiyazlar artarken(Turan, 1951, s. 112), Rusya'nın nüfuzu da Osmanlı Devleti ve Balkanlar üzerinde artmış ve bu antlaşma da 1829 yılında yapılan Edirne Antlaşması'nın iskeletini oluşturmuştur(Aslantaş, 2013, s. 164-165).

1821 tarihinde önce Boğdan'da daha sonra da Mora'da isyan çıkaran Rumlar 1822 tarihinde de Yunanistan'ın bağımsızlığı için isyan çıkarmışlar, Osmanlı Devleti isyanı bastırmasına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karışmasıyla mesele uluslararası bir nitelik kazanmıştır(Turan, 1951, s. 111). Bu sırada Yeniçeri ocağını kaldıran Osmanlı Devleti'nin yerine kurduğu yeni ordu yeterince hazırlıklı değildi ve 1827 yılında da Navarin'de Osmanlı donanması yakılmıştı. Ayrıca İngiltere ve Fransa ile arasının iyi olmaması ve Rusya'nın da bu devletlerle birlikte Avusturya'yı da sadece Yunan sorununu çözeceğine ve amacını Osmanlı Devleti'nden toprak kazanmak olmadığına inandırması da bu devletlerin tarafsız kalmasını sağlamış ve böylece Rusya amacına daha rahat ulaşma imkânına kavuşmuştu(Kara, 2005, s. 121). İngilizler ve Fransızlar, arabuluculuk teklifleri reddedilince, İstanbul'u terk ettiler. Rusya da 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan etti(Akşin, 2005b, s. 110). Rus ordusu Avrupa cephesinde Eflak, Boğdan ve Bükreş'i, Kafkas cephesinde ise Anapa, Ahıska, Poti ve Karadeniz kıyısındaki kaleleri alarak Kars'ı işgal etmiştir. Sürekli ilerleyen Rus ordusu, 1829 yılının yaz aylarında batıda Edirne, doğuda Erzurum'a kadar gelmiştir. Rusya'nın İstanbul'a yaklaşmasından tedirgin olan Avrupa devletleri II. Mahmut'a barış için baskı yaptılar. Bu durum karşısında

barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 14 Eylül 1829 tarihinde savaşı sona erdiren Edirne Antlaşması imzalanmıştır(Erim, 1953, s. 139).

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında dönüm noktası olaylardan biri olan antlaşma ile Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Batı'da Prut Nehri'nin yine sınır olarak kaldığı Edirne Antlaşması'yla Memleketyn içişlerinde bağımsız kaldı. Edirne Antlaşması'nın 4. maddesinde belirlenen doğu sınırimız şu şekilde çizilmiştir(Sertoğlu, 2011, s. 2913): “*Doğu hudutları; Gürcistan, İmere, Megril, Guril, ve Kafkasya taraflarında bulunan diğer yerler bir zamandan beri Rusya'ya katılmış olduğundan ve Rusya Devleti Türkmençay Antlaşması ile de İran'dan Erivan, Nahcivan hanlıklarını da aldığından, Osmanlı ve Rus Devletleri ileride bir nizaya meydan vermemek gayesiyle; Guril memleketinin Karadeniz'den şimdiki sınırı ile giderek İmere hududuna çıkıp oradan en doğru yolu takiben Ahıska ve Kars eyaletlerinin Gürcistan sınırına bitişik oldukları yerlere kadar olan hattı sınır tayin etmişlerdir. Buna göre Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek Ruslarda kalacak; Erzurum, Kars, Doğu Bayezid şehir ve eyaletleriyle Ahıska eyaletinin kalan kısmı, Osmanlılara iade olunacaktır.*” Böylece Kafkasya'da stratejik önemi olan yerleri ele geçiren Rusya, bu antlaşma ile biraz daha güneye inmiştir (Erim, 1953, s. 166). Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanan en ağır antlaşma olan Edirne Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Anadolu'da Anapa, Ahıska ve Poti'yi Ruslara bırakmıştır (Yılmaz, 2001, s. 1).

Osmanlı Devleti'nde 1832-1833 yılları arasında Mısır sorunu çıkmış ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın orduları Anadolu'ya kadar gelmişti. İngilizlerden yardım alamayan Sultan II. Mahmut, bunun üzerine Rusya'dan yardım istemiştir (İnalçık, 2009, s. 221). Kendi çıkarları açısından zayıf ve Rusya himayesinde bulunan Osmanlı Devleti'ni tercih eden Rusya bu teklifi kabul etmiş ve İstanbul'a bir filo ve kara ordusu göndermiştir. Böylelikle, Rusya Osmanlı Devleti üzerinde baskın konuma gelmiştir (Erim, 1953, s. 294).

Osmanlı Devleti'nin zor durumundan yararlanan Rusya, 1833 yılında Osmanlı Devleti ile Hünkar İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, Rusya'ya bir saldırı olursa Osmanlı İmparatorluğu Boğazları kapatacaktır. Yani Rusya, Boğazları kendine açarken, diğer devletlerin savaş gemilerine kapatıyordu. Avrupa devletleri bu antlaşmanın Boğazları Rusya'ya açtığını düşündükleri için İngiltere, başka devletlerin savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçmesi konusunu Osmanlı İmparatorluğu'nun yetkisinden alıp, bu konuyu milletlerarası bir statüye bağlamak istemiş ve buna da 1841 yılında Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasını sağlayarak başarmıştır. Sözleşmede

Boğazların kapalılığı ilkesi kabul edilmiş olup, bu ilkeye göre barış zamanında hiçbir yabancı devletin savaş gemisi boğazlardan geçmeyecektir. Eğer Osmanlı Devleti kendisi savaşa girerse Boğazları istediği devlete açıp kapayabilecektir (Armaoğlu, 1993, s. 52-53). Bu sözleşme ile hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerlik hakları zayıflatılmış hem de Rusya'nın savaş gemilerinin Boğazlardan geçmek suretiyle Akdeniz'e inmesi önlenmiştir. Bir süre sonra, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nde sağlanmış olduğu üstünlüğü uzun süre sürdüremeyeceğini anlayan Rusya da İngiltere'ye katılmıştır (Sander, 2010, s. 303).

1841 yılında imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'yle Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun azaldığını ve Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Fransa'ya yaklaştığını gören Çar Nikola, 1853'te İngiliz elçisiyle yaptığı görüşmede Osmanlı Devletini 'hasta adam' olarak niteleyerek mirasının gürültüsüzce paylaşılması önerisinde bulunmuştur. Rusya, Memleketeyn, Sırbistan ve Bulgaristan'ı Osmanlı'dan almak istiyordu (Akşin, 2005b, s. 131). Osmanlı'yı paylaşma teklifinin İngiltere tarafından kabul edilmemesi üzerine tek başına harekete geçmeye karar vermiş ve Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçi ile bazı isteklerde bulunmuştur. Rusya, 1849 yılındaki mülteciler sorununun kendisinde yarattığı ezikliği, kutsal yerlerde kazanacağı bir zaferle gidermek istiyordu (Akşin, 2005b, s.130). Kudüs ve çevresinde Ortodoks Kilisesine ayrıcalıklar verilmesi ve Ortodoks toplumların Rusya'nın koruyuculuğuna verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti egemenlik haklarına zarar verdiği için kabul etmemiştir. Rusya'nın bu istekleri İngiliz ve Fransız elçilerin yardımıyla kısa bir süre için çözümlenmiş görünse de Rusya tekrar aynı isteklerde bulunmuş ve 21 Mayıs 1853'de Rus elçisinin İstanbul'dan ayrılmasıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında siyasi ilişkiler kesilmiştir (Armaoğlu, 1993, s. 216-223).

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girmesi iki devlet arasındaki ilişkileri bozmuş ve Osmanlı Devleti, 4 Ekim 1853'de Rusya'ya savaş ilan etmiş, İngiliz ve Fransız filoları da İstanbul önlerine gelmişlerdir. Rus filosunun, Batum'a erzak ve savaş malzemesi götürürken fırtına sebebiyle Sinop'a sığınmış olan Osmanlı filosunu yakması üzerine Rusya'nın Karadeniz'deki gücünün farkına varan İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1854'de İttifak Antlaşması yapmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre İngiltere ve Fransa saldırıya uğramış olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını korumak üzere kara ve deniz kuvvetleri göndermeyi taahhüt etmişlerdir. 28 Mart 1854 tarihinde İngiltere ve Fransa, Rusya'ya savaş ilan ettiler. İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti, Rusya'nın askeri güçlerinin önemli bir kısmını bulundurduğu yer olan Kırım'a asker çıkararak savaşı burada sürdürmüşlerdir. Özellikle önemli bir liman olan

Sivastopol'u ele geçirmek isteyen müttefikler bunu başaramayınca asker sayısını daha da artırmışlar ve İtalya'nın (Piyemonte) da katılımıyla 9 Eylül 1855'de Sivastopol'u ele geçirmişlerdir. Rusya, Doğubeyazıt ve Kars'ı ele geçirmesine rağmen savaşa devam edecek durumu olmadığı için barış istemiş ve 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, 1993, s. 224-230). İngiltere için önemli olan Avrupa güç dengesiydi ve bu amaçla savaştı. Avrupa'daki herhangi bir değişiklik bir devletin tek yanlı iradesiyle değil, "Avrupa Uyumu" çerçevesinde diplomasi yoluyla yapılmalıydı. Bu kapsamda, Rusya'nın zorla değiştirmeye çalıştığı güç dengesi korunmuş oldu (Sander, 2010, s. 307).

Osmanlı Devleti dışında, İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya, Piyemonte ve savaşa katılmadığı halde Avrupa'da söz sahibi olmak için Prusya'nın katıldığı Paris Barış Antlaşması ile katılan devletler Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı duymayı yükümlenmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumuna katılması ve Avrupa hukukundan yani uluslararası hukuktan yararlanması kabul edilmiştir (Akşin, 2005b, s. 132).

Antlaşmanın ikinci maddesinde iki tarafın da işgal ettiği bütün arazileri boşaltacağı belirtilmiştir. Üçüncü maddesinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne ait Kars Kalesi ve diğer toprakları boşaltacağı buna karşılık dördüncü maddede de müttefiklerin Sivastopol, Balaklava, Kamış, Gözleve, Kerç, Yenikale ve Kılburun şehir ve limanları ile müttefik askerlerinin elinde bulunan diğer yerleri Rusya'ya geri verecekleri belirtilmiştir (Sertoğlu, 2011, s. 3078).

Antlaşmada doğu sınırimızda bir değişiklik olmamış ve Doğu Anadolu'da Edirne Antlaşması ile Rusya'ya bırakılan Anapa, Ahıska ve Poti yine Rusya'da kalmıştır. Bu antlaşmanın en önemli özelliği Karadeniz'in ticaret gemilerine açık harp gemilerine kapatılacak olmasıdır. Ayrıca, bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz'de tersane ve donanma bulundurmayacaklar, aralarında anlaşarak hafif savaş gemileri bulunduracaklardı (Yılmaz, 2001, s. 2).

Paris Barış Antlaşması sadece İstanbul ve Boğazları ele geçirme planları yapan ve Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzu artan Rusya'yı dizginlemişti (Erim, 1953, s. 373-374). 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı devletler tarafından garanti altına alınmıştı. Ancak Osmanlı'daki Hıristiyan azınlıkların korunması da bu anlaşma ile yabancı devletlere verildiği için Rusya antlaşmadaki bu maddeyi bahane ederek "Panislavist" politikalarını uygulamaya koyacak ve Balkanlardaki Slav topluluklarını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıracaktır (Erkan, 1996, s. 12).

Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra aynı antlaşmaya bağlı olarak Osmanlı Devleti ve Rusya arasında İngiltere ve Fransa'nın da katılımıyla 5 Aralık 1857'de, "Osmanlı Devleti-Rusya Sınır Antlaşması" imzalanmıştır(Apaydın, 2009, s. 94-97). Antlaşmanın birinci bendine göre Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki sınır, oldukça ayrıntılı bir şekilde çizilmiştir. Antlaşmanın ikinci bendinde ise birinci bende çizilen sınırın haritada kırmızı bir hat olarak gösterildiği belirtilmiş olup, dördüncü maddesinde iki ay içerisinde onaylanacağı belirtilmiştir(Apaydın, 2009, s. 97).

Rusya, Paris Antlaşması'nda geçen Karadeniz'in tarafsızlığı ve donanma bulundurulmayacağı maddelerini hiçe saymış ve ortaya çıkan fiili durumu da 1871 yılında imzalanan Londra Antlaşmasıyla Avrupa Devletlerine kabul ettirmiştir(İpek, 2002, s. 9). Osmanlı Devleti, 1876 yılının Mayıs ayında çıkan Bulgar isyanını bastırması, ardından aynı yılın Temmuz ayında Karadağ ve Sırbistan'ın açtığı savaşı kazanmıştı. Ancak, Avrupa Devletlerinin işe karışması ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için olayları kışkırtması üzerine Balkan sorununu çözmek isteyen Osmanlı Devleti Tersane Konferansı'nı toplamış, ancak Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği şartların ileri sürülmesi üzerine konferanstan sonuç alınamamıştır. Savaş çıkma olasılığının iyice yükselmesi üzerine Sırp ve Karadağ prensleriyle müzakere yapan Osmanlı Devleti Sırbistan'a Osmanlı Devleti'ne bağlı prenslik statüsü vermiş, ancak Karadağ ile anlaşmamıştır. Karadağ'ın Rusya'dan yardım istemesi üzerine Rusya, Avrupa devletleri ile 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolünü imzalamıştır. Rusya, Londra Protokolü ile Avrupa devletlerinin kendi yanında yer almasını sağlamış ve bu protokolde Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan toplumlara karşı vaat ettiği ıslahatları yapmasını, bu ıslahatların büyükelçiler aracılığıyla kontrol edilmesini ve silahlı kuvvetlerinin azaltılmasını istemiş, ancak Osmanlı Devleti'nin reddetmesi üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır(Durmaz, 2015, s. 110).

Savaş 24 Nisan 1877 tarihinde başlamış ve Batıda Tuna cephesi doğuda Kafkas cephesi olmak üzere iki cephede on ay kadar devam etmiştir(Yapıcı, 2012, s. 326). Rusya diğer devletlerin tarafsızlığını sağlamak suretiyle savaşı kazanacağını düşündüğünden Avusturya-Macaristan ve Romanya ile antlaşma imzalamıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın da tarafsızlığını ilan etmesi üzerine Osmanlı Devleti Rusya ile karşı karşıya kalmıştır(Durmaz, 2015, s. 113).

Rus kuvvetlerinin batıda Filibe ve Edirne'yi aldıktan sonra doğuda Kars Kalesi'ni alıp, İstanbul'a doğru harekete geçmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu barış istemek zorunda kalmış(Erkan, 1996, s. 12) ve 3 Mart 1878

tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. 29 maddeden oluşan antlaşmanın bazı önemli maddeleri şöyledir (Uçarol, 2008, s. 384-385): Osmanlı Devleti; Karadağ'ın, Sırbistan'ın Romanya'nın bağımsızlığını kabul edecektir. Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya verecek, buna karşılık Dobruca'yı alacaktır (Madde 1-5,19); Bulgaristan: Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi verir, özerk bir prenslik haline getirilecektir. Bulgaristan sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar olan alanı kapsayacaktır (madde 6);Doğu Anadolu'da Rusya askerinin işgali altında bulunup Osmanlı Devleti'ne geri verilecek yerlerin boşaltılması iki devlet arasındaki iyi ilişkilerde karışıklıklara yol açabileceğinden Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş olduğu eyaletlerde bölgenin gerektirdiği ıslahatlar ile düzenlemeleri geciktirmeden yapacak ve Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı koruyacaktır (Madde 16); Osmanlı Devleti Kotur'u İran'a verecektir (Madde 18).

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Kafkas sınırı yeniden çizilmiştir(Erim, 1953, s. 395-396): Antlaşmanın 19. maddesindeki *“Rusya İmparatoru hazretlerinin taleb ve Devlet-i Aliye'nin tediyelerini teahhüd eylediği tazminat-ı harbiye ve Rusya'nın uğradığı zaiyat atide muharrer hesaplardan mürekkebirdir. (evvela) dokuzyüz milyon ruble (ordunun idaresi, mühimmatın nakli ve edevati harbiye siparişi) gibi vukubulan muharebe mesarifinemahsusdur (saniyen) dört yüz milyon ruble memleketin sevahil-i cenubiyesine ve ihracat ticaretine be senayie ve demiryollara ika olunan hasaretmahsusdur (salisen) yüzmilyon ruble bihasbelistila Kafkasya'da idilan zararlara mahsusdur (rabian) on milyon ruble memalik-i Osmaniyede bulunan Rusya tebeasının ve tesisatının uğradığı zarar ve ziyana mukabildirki cümlesi bir milyar dört yüz on milyon ruble ider,Rusya İmparatoru Devlet-i Aliye'nin müşkilat-ı maliyesini piş-i nazarı dikkate alarak ve arzu-yıcanab-ı padişahiye imtisal eyleyerek yukarıdaki fıkra da münderiç mebaliğın kısm-ı azamını atide muharrer arazinin terki suretile tesviyeye muvafakat eyler...Ardahan ve Kars ve Batum ve Bayezid ile Soğanlı'ya kadar olan yerler terk edilecektir...”* ifadeleriyle suretiyle Kars, Ardahan, Batum, Bayezid ve Soğanlı savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmıştır.

Ayastefanos Antlaşması'nın bazı hükümleri çıkarlarına dokunan Almanya, İngiltere ve Avusturya bu antlaşmanın bazı hükümlerinin değiştirilmesi hususunda anlaşmaya varmışlar(Kurat, 1993, s. 355), Almanya'nın girişimleriyle Berlin Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Osmanlı Devleti savaş öncesi duruma geri dönülmesini istediye de, Almanya bu kongrenin Osmanlı Devleti'nin çıkarları için değil Avrupa'daki güç dengesinin yeniden tesis edilmesi amacıyla toplandığını belirtmiş ve Osmanlı Devleti

açısından küçük bir değişiklik yapılmıştır(Durmaz, 2015, s. 117). Berlin Antlaşması'na göre Rusya, Batum, Kars ve Ardahan çevreleri ile Tuna'nın sol sahil boyunu almış, Doğu Bayezid, Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, İngiltere ise Osmanlı'yı Rusya'dan korumak bahanesiyle Kıbrıs'a yerleşmiştir(Kurat, 1993, s. 355-356). Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız olmuştur. Rusya Besarabya, Kars, Ardahan ve Batum'u ve İran da Hotur'u almıştır. Makedonya Osmanlı'ya iade edilmiştir. Bosna, Avusturya işgal yönetimine bırakılmıştır. Ardından, 1881 yılında Fransa da Tunus'u almıştır. Osmanlı Devleti artık büyük devletlere de bel bağlayamayacağını anlamış, Kongrede kendisinden hiçbir toprak talebinde bulunmayan Almanya'ya dayanarak varlığını devam ettirme yollarını aramaya başlamıştır (Karal, 1962, s. 78-79).

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile Türk nüfusunun en yoğun olduğu Bulgaristan'da, Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasıyla Osmanlı egemenliğinden çıkarılmıştır. Bulgarlar, Türkleri göçe zorlamak için baskıya başladılar. Böylece, Anadolu'ya doğru Türk göçü hızlanmıştır.

1905 yılında Japonya ile yaptığı savaş sonunda yenilen Rusya, yeniden Boğazları almak ve Akdeniz'e inmek çabası içine girmiştir. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmek için İngiltere ve Fransa'nın desteğini alamayan Rusya, savaşa cesaret edememiş, bu defa da Avusturya-Macaristan ve İtalya ile anlaşma yollarını aramıştı. Bu nedenle Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesine ses çıkarmamış, İtalya'nın da Trablusgarp üzerindeki haklarını tanımıştı (Kurat, 1993, s. 408-410).

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE 17 EKİM DEVRİMİ'NİN OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa devletleri arasında sömürge kapma yarışı hızlanmış, İtilaf ve İttifak devletlerini oluşturacak iki gruplaşma ortaya çıkmıştır. 1872 ve 1881 yıllarındaki Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın oluşturdukları ve Birinci ve İkinci Üç İmparatorlar Birliği'nin başarısı olması üzerine ve 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında üçlü ittifak kurulmuş ve bu antlaşma 1892, 1907 ve 1912 yılında üç defa yenilenmiştir. Öte yandan, 1894 yılında Fransız-Rus, 1904 yılında İngiliz-Fransız ve 1907 yılında da İngiliz-Rus antlaşması yapılarak üçlü itilaf oluşturulmuştur(Tepkaya, 2002, s. 68). Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı İmparatorluğu savaşlardan yeni çıkmış, Trablusgarp Savaşı'nın üzerinden iki yıl Balkan Savaşları'nın üzerinden henüz bir yıl geçmişti. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşlarda hem büyük toprak kayıplarına uğramıştı, hem de

yorgun ve moral bozukluğu içindeydi (Karal, 1999, s. 373-379), Rusya'yı frenlemek amacıyla önce İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmanın yollarını aramışsa da bunu başaramamıştır (Eraslan, 2002, s. 610).

Sonunda, Rusya'ya 10 yıllık bir savunma anlaşması yapmayı teklif eden Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kafkaslarda askeri yığınak yapmama, Balkanlarda Rus çıkarlarına aykırı hareket etmeme, Boğazlar sorununu dostluk çerçevesinde çözme ve buna karşılık kendisinin de bazı adalar ile Bulgaristan topraklarının bir bölümünü alma önerisi (Karal, 1999, s. 383), İstanbul ve boğazları alma konusunda müttefikleri ile anlaşmaya varmış olan Rusya tarafından, Alman askeri heyetlerinin Türkiye'de olması bahane edilerek geri çevrilmiştir (Eraslan, 2002, s. 611). Bu teklifin Rusya tarafından kabul edilmemesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kalması, Kafkasya'yı, Rusları bölgeden çıkararak bir İslam Devleti kurmak isteyen Enver Paşa'nın uygulayacağı politikanın merkezine yerleştirmiştir (Yılmaz, 2008, s.125).

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 yılında Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Von Wangenheim'in katıldığı Osmanlı-Alman Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre (Uçarol, 2008, s. 568): Osmanlı Devleti ve Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta tarafsızlıklarını koruyacaklardır; Rusya, Avusturya'ya savaş açtığı zaman Almanya savaşa girerse, Osmanlı Devleti de savaşa girecektir; Osmanlı Devleti bir tehdit altına düşerse Almanya gerekirse silahla Osmanlı Devleti'ni koruyacaktır; Savaş olduğu takdirde Almanya askeri heyetini Osmanlı Devleti emrine verecekti.

Savunma antlaşması niteliği taşıyan antlaşmaya göre savaşa girmesi gereken Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını ilan etmesine karşın(Uçarol, 2008, s. 569) kendisine sığınan Alman savaş gemilerinin Karadeniz'e açılarak Rus kıyılarını topa tutmaları sonucu Rusya'nın, 2 Kasım 1914 tarihinde savaş ilan etmesi üzerine savaşa girmiş oldu. Görünürdeki neden bu olsa da asıl neden Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki istekleri, Almanya'nın Ortadoğu'ya açılma planları ve İngiltere ve Fransa'nın İmparatorluğu paylaşma kararlarıydı(Bilge, 1992, 6). Bu olay üzerine Rusya, Anadolu'nun kuzey-doğu sınırında saldırıya başlamış, Zivin, Doğu Beyazıt ve Diyadin'i ele geçirmiştir. (Karal, 1999, s. 414-422). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak, Kafkas halkını Rus boyunduruğundan kurtarmak ve Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek Turan planını gerçekleştirmeyi amaçlayarak (Durak, 2015, s. 511) Sarıkamış Harekâtı adını taşıyacak olan savaşa karar veren Enver Paşa, Osmanlı ordusunun sayıca üstün

olmasına soğuk kış şartları ve teçhizat eksikliği nedeniyle Sarıkamış'ta 90.000 civarında şehit verilmesi üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır (Karal, 1999, s. 414-422). Ruslar, 1915 yılından itibaren Doğu Anadolu'da karşı hücumu geçerek 1916 Ağustos ayına kadar Van, Erzurum, Muş, Bitlis ve Trabzon'u ele geçirmiştir (Bilge, 2005, s. 8).

Ekim 1917 de Rusya'da Lenin ve arkadaşları 17 Ekim Devrimi'ni yaptılar. Bolşevikler, Çarlık Rusyası'yla İngiliz ve Fransızlar arasında Boğazlara ilişkin gizli antlaşmaları açıkladılar. Bu antlaşmaları tanımadıklarını ve İstanbul'un Müslümanların (Türklerin) elinde kalacağını ilan ettiler (Kurat, 2011b, s. IX). 17 Ekim Devrimi'nden sonra Rus hükümeti barış imzalamaya hazır olduğunu ilan ederek daha önceden yapılan gizli anlaşmaların geçersiz olduğunu açıklamıştır. Bu barış çağrısı Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmış ve Rusya'nın galip gelmesi durumunda ne yapılacağı düşünüldüğü bir sırada bu çağrı Osmanlı Devleti'nin imdadına yetişmiştir. Bolşevik Hükümeti ile Almanya, Avusturya Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk'ta 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk Ateşkes Antlaşması yapılmıştır (Bilge, 1992, s. 10-18). Ateşkes Antlaşması'nda Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş haline son verileceği ve ateşkes hattının belirlenmesi iki devletin başkumandanlıklarının görüşmesi sonucunda olacağı belirtilmişti (Şahin, 2002, s.154). Bu anlaşmanın ayrıntılarının belirlendiği 18 Aralık 1917 tarihli Erzincan Mütareke'sine göre (Kurat, 1990, s.333-334):Karşılıklı olarak bütün düşmanca hareketler kesilecek ve sınır çizgisi tespit edilecekti. Antlaşmaya göre, Karadeniz sahilinden Dersim-Krandah Dağı ve Pohtur Dağına kadar olan bölgede her iki taraf için en ileri siper hattından geçen hatt-ı fasıl tespit edilmiş, böylece 29 Ekim 1914 yılında başlayan Türk-Rus Savaşı 18 Aralık 1917 tarihinde fiilen bitmiştir (Yavuz, 2013, s. 207-232).

Ateşkes antlaşmalarının yapılmasından sonra Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmeleri 20 Aralık 1917 yılında Brest-Litovsk'ta başlamıştır ve sonuçta 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır (Uçarol, 2008, s. 595-596).

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nda Müttefikler ile Sovyetler Birliği arasında Ortak Antlaşma metni imzalanmıştır. Ayrıca, aynı gün Sovyetler Birliği ve Müttefik devletler arasında ikili antlaşmalar da yapılmıştır. Taraflar arasında imzalanan Ortak Barış Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren IV. ortak maddesine göre Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği vilayetleri en kısa zamanda boşaltması ve ayrıca Rus askerlerinin de Kars, Ardahan ve Batum (Evliye-i Selase)

sancaklarından en kısa zamanda çekilmesi öngörülmüştü. Bu sancakların durumu ise antlaşmada şu şekilde belirtilmişti: “*Ardahan, Kars, Batum muntikalarından da hemen Rus askerleri boşaltılacaktır. Bu muntikaların yeni teşkil edilecek idari-hukuki ve milletlerarası hukuk nizamına Rusya karışmayacak ve bu muntikalar ahalisine, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle, yeni idare şeklini kurmasına muvafakat edilecektir*”(Kurat, 1967, s. 407).

Ortak metin haricinde SSCB ile her bir devlet arasında tamamlayıcı mahiyette ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştır. SSCB ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmanın birinci maddesi ortak metnin IV. maddesinde belirtilen yerlerin boşaltılması konusunu düzenlemiş ve SSCB bütün kuvvetlerini altı ile sekiz hafta içerisinde savaştan önceki sınırın öteki tarafına çekmeyi, işgal edilen yerlerin boşaltılması sırasında bu yerlerin Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmesine kadar emniyetini sağlamayı taahhüt etmiştir (Kurat, 1967, s. 408). Antlaşmanın 2. maddesinde ise sınırlar konusu ele alınmış ve sınırların belirlenmesi için iki komisyon kurulması ve birinci komisyonun Türkiye ile Rusya’yı birbirinden ayıran sınır hattını tespit etmesi kararlaştırılmıştır. İkinci komisyonun ise Kars, Ardahan ve Batum ile Rusya arasındaki sınırı tespit edeceği, bu sınır hattının ise 1877-1878 Türk Rus harbinden önceki sınırla aynı olacağı belirtilmiştir (Kurat, 1967, s. 409).

Antlaşmanın IV. Maddesine göre Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne ilhakı kabul edilmiş olduğu halde Bolşevik Hükümeti’nin, çekildiği bu bölgelere Ermeni ve Gürcü birlikleri yerleşmişlerdir (Kurat, 1990:490). Bu yüzden, Kafkas cephesinde (Şahin, 2002, s. 185)12 Şubat 1918 tarihinde ileri harekâta başlamış ve 13 Şubat 1918’de Erzincan’ı Rus işgalinden kurtarmıştır. Erzurum yönündeki harekâta öncelik verilmiş, doğuya kaçan Ermeni çeteleri takip edilerek 16 Şubat 1918 tarihinde Erzincan, Gümüşhane, Torul hattının doğusuna kadar olan topraklar Ermenilerden kurtarılmıştır. 17 Şubat tarihinde Akçaabat ele geçirilmiş, 20 Şubat 1918’de de Bayburt alınarak Trabzon’un batısına gelinmiş ve 24 Şubat 1918 tarihinde Trabzon Türk ordusu tarafından geri alınmıştır. Türk ordusu, 12 Mart tarihinde de Erzurum’u kurtarmıştır. 2 Mart 1918’de Rize, 37. Kafkas fırkası tarafından düşman işgalinden kurtarılmıştır (Şahin, 2002,s. 446-455). 6 Nisan 1918’de Van, Ermeni istilasından kurtarılmıştır (Şahin, 2002, s. 457-458).

Brest-Litovsk Barış Antlaşması’na dayanarak Elviye-i Selase’nin geleceğini belirlemek için harekete geçen Osmanlı Devleti, 7 Mart 1918 tarihinde Maveray-ı Kafkas Ordusu Kurmay Başkanına yazı göndererek bu vilayetlerin kısa sürede tahliye edilmesini istemiştir (Şahin, 2002, s. 446-257).

Bu konuların görüşülmesi için Trabzon'da toplanan konferansta Maveraya-yı Kafkasya Hükümeti'nin temsilcisi Transkafkasya heyeti ile Türk heyeti arasında yapılan görüşmelerde bir karar alınmadan toplantı sona ermiştir(Sürmeli, 2001, s. 73). 11 Mayıs'ta Batum'da görüşmeler tekrar başlamış, Türk heyeti 1829 Edirne Antlaşması'yla Ruslara bırakılan ve ahalisi Türk olup anavatana katılmayı arzu eden Ahıska ve Ahılkelek'in, Kars, Gümrü, Ecmiyadzin, Nahçıvan ve Culfa demiryolunu içine alan bölge ve bu bölge demiryolunun Osmanlı Devleti'ne bırakılması ve İngiltere ile savaşın sürdüğü müddetçe bütün Kafkas demiryollarının Osmanlı Devleti tarafından kullanılması isteğinde bulunmuştur(Yüceer, 2002, s. 30).Gürcü delegelerin bu isteği kabul etmemesi üzerine Osmanlı Devleti'nin, Maveraya-yı Kafkasya hükümeti üzerinde baskı oluşturması için 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 1. ve 2 Kolordulara Arpaçay'ın doğusuna geçmesi için emir vermiş bu harekât neticesinde Gümrü kuşatılmış, Türk birliklerine karşı duramayan Ermeni kuvvetleri geri çekilmiş ve Gümrü-Culfa ile Gümrü-Tiflis demiryolu kontrol altına alınmıştır. 16 Mayıs'ta Gümrü denetim altına alınmış, askeri harekâttan sonra Maveraya-yı Kafkas Hükümeti Elviye-i Selase'nin Osmanlı toprağı olduğunu resmen kabul etmiştir(Yüceer, 2002, s. 26-27).

Osmanlı Devleti'nin şartlarını ağır bulan Transkafkasya Seym'inin 26 Mayıs 1918'de kendini feshetmesi üzerine Gürcüler ve Ermeniler aynı gün Azerbaycan ise 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine 4 Haziran 1918 tarihinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalanmıştır (Şahin, 2002, s. 483). Ermenilerle imzalanan bu antlaşmayla Kars, Gümrü, Uluhanlı, Culfa demiryolu Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiş, Osmanlı Devleti de Ermenistan'ı resmen tanımıştı (Şahin, 2002, s. 612).Gürcülerle yapılan antlaşmaya göre, Gürcistan-Osmanlı Devleti arasındaki sınır Osmanlı Devleti lehine genişlemiş ve Batum'un yanı sıra Ahıska ve Ahılkelek kazalarının büyük kısmı Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devletiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasında yapılan antlaşmaya göre ise Gümrü-Culfa demiryolu Osmanlı Devleti'ne geçmiştir(Yüceer, 2002, s. 31).Ancak SSCB'nin Batum görüşmeleri sırasında alınacak kararları tanımayacağını ilan etmesi, Gürcistan ve Ermenistan parlamentolarında onaylanmaması nedeniyle Batum Antlaşması yürürlüğe girememiştir(Şentürk, 2010, s.16).

Kars, Ardahan ve Batum alınmış, sıra Brest-Litovsk Antlaşmasında belirtildiği üzere plebisit yapılmasına gelmişti. 1918 yılı Ağustos ayının ikinci haftasında açıklanan sonuçlara göre oy kullanan 87.048 kişi arasından 85.129 evet, 441 hayır oyu çıkmış ve sonuçlara göre Elviye-i Selase Osmanlı

Devleti'ne katılmıştır (Gül, 2012, s. 367-380).

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Birinci Mondros Mütarekesinin 15. maddesine dayanarak 24 Aralık 1918 tarihinde Batum'u işgal eden İngilizler bununla yetinmeyerek Kars ve Ardahan sancaklarının da işgal edileceğini söyleyerek boşaltılmasını istemiştir. Osmanlı birliklerinin Ocak 1919 tarihinde çekilmesiyle, Brest-Litovsk Antlaşması'yla kazandığımız Elviye-i Selase İngilizler tarafından işgal edilmiştir(Yüceer, 2002, s. 161).

5. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULMASIYLA SINIRLARIN SON ŞEKLİNİ ALMASI

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti kendi toprakları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş, doğan boşluğu ise işgalci devletler doldurmak için harekete geçmişler ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Atatürk önderliğinde harekete geçen Türk Ulusu da işgalcilerle mücadeleye başlamıştır(Armaoğlu, 2010, s. 64). Ermenilerin Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak için harekete geçmesi ve 1920 yılının Temmuz ayından itibaren Türk bölgelerine saldırılara başlaması üzerine Türk ordusu da Eylül ayı başlarından harekât yaparak Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü almış, Ermenistan barış istemek zorunda kalmıştır. 3 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile Gümrü Antlaşması imzalanmış ve böylece Ermenistan ile olan sınırimız belirlenmiştir(Sönmezoğlu, 1998, s. 61).

İngiltere ve yandaşlarına karşı giriştiği mücadelede Rusya'yı denge unsuru olarak kullanmaya çalışan Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli sınırlarının bütünlüğünü bu şekilde sağlamaya çaba göstermiştir. Bu dönemde SSCB de, gücünün doruğunda olan ve kendisini güneyden kuşatan İngiltere'ye karşı ve rejimin güvenliği açısından Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur(Sönmezoğlu, 1998, s. 58). Diplomatik ilişkilerin başlamasıyla birlikte devam eden zorlu görüşmelerden sonra Moskova'da Türkiye ve Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması imzalanmış ve böylelikle hem Türkiye'nin kuzey-doğu sınırları çizilmiş, hem de Rusya'nın yardımları Türkiye'ye ulaşmıştır.

Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Kars Antlaşması, daha önce Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında imzalanan Türkiye ve Sovyet Birliği Dostluk Antlaşması'nın Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından da teyit edildiği bir antlaşma

olmuştur. Böylelikle Türkiye'nin bu devletlerle olan sınırları kesin olarak çizilmiştir.

5.1. Gümrü Antlaşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Doğu sınırlarını Misak-ı Milli ilkelerine uygun olarak çizmek için Ermenistan'a karşı askeri harekât kararı alması üzerine Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Komutasında 28 Eylül 1920 tarihinde askeri harekât başlamıştır. İlk olarak Sarıkamış daha sonra Kars ve Gümrü alınmış ve Türk kuvvetleri karşısında mağlup olan Ermenistan barış istemek zorunda kalmış ve 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır(Soysal, 2000, s. 17).

On sekiz maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki savaş durumuna son verildiği açıklandıktan sonra ikinci maddesinde iki ülke arasındaki sınır belirlenmiştir(Soysal, 2000, s. 17-23). Antlaşmanın ikinci maddesinde sınırlar şu şekilde çizilmiştir: *“Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır (aşağı Karasunun döküldüğü yerden başlayarak, Aras Irmağı Kekaç kuzeyine dek Arpaçayı, daha sonra Karahan Deresi-Tiğnis batısı - Büyük Kımlı doğusu – Kızıtaş Büyük Akbaba Dağı) çizgisinden oluşur. “Kuki Dağı 10282-8022- Gamasur Dağı 8160-Kurdkulak köyü-Saat Dağı 7868- Arpaçay evleri 3080-Kemurlu Dağı 6930- Saraybulak 8071-Ararat İstasyonu – Aras ırmağı üzerinde Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden geçen çizginin güneyindeki (Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur) bölgesinde daha sonra bir plebisitle saptanacak yönetim biçimine ve bu yönetimin kapsayacağı topraklara Ermenistan karışmayacak ve işbu bölgede şimdilik Türkiye koruyuculuğunda bir yerel yönetim kurulacaktır.”*

İkinci madde ile Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır yeniden Türkiye topraklarına katılmış, ayrıca Ermenistan'ın güneyinde bulunan Nahçıvan, Şahtahtı-Şerur bölgesi geçici olarak Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılmıştır(Yılmaz, 2001, s. 107). Üçüncü maddesinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ikinci maddede sözü geçen sınır ile Osmanlı sınırı arasında bulunup antlaşma uyarınca Türkiye'de kalacak ve üzerinde Türkiye'nin tarihsel, etnik ve hukuki ilişkisi inkâr edilemez toprakların hukuksal durumu konusunda, antlaşmanın onaylanmasından sonra üç yıl geçince plebisite başvurmayı kabul edeceği belirtilmiştir(Soysal, 2000, s. 19). Bu madde ile de Ermenistan Türkiye toprakları içinde bulunan hiçbir yerde Ermeni çoğunluğun olmadığını kabul etmiştir.

2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü'de düzenlenen Gümrü Antlaşması'nın on sekizinci maddesine göre Antlaşma iki tarafın hükümetleri tarafından

onaylanacak ve suretleri Ankara’da teati edilecekti. Ancak antlaşmanın imzalanmasından sonra Ermeni Hükümeti düşürülmüş, Ermenistan Sovyetler Birliği’ne katılmıştır. Bu nedenle Gümrü Antlaşması onaylanamamış, ancak antlaşmada belirtilen sınırlar daha sonra imzalanan Moskova ve Kars antlaşmaları ile de doğrulanmıştır(Görgülü, 1999, s. 59).

5.2. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Sovyetler, Türk İstiklal harbine olumlu bakmışlar ve Anadolu’daki hareketi kendi devrimlerinin bir benzeri olarak görmüşlerdir(Yalçın, 2011, s.224). Misak-ı Milli’yi uygulamak için yönünü Sovyetlere çeviren Türkiye(Sonyel, 2003, s. 1-5) siyasi yalnızlıktan kurtulmak, Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak ve bu sayede Batı’da düşmanlara karşı daha rahat savaşabilmek için Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmayı istemiş, Sovyetler Birliği de bu siyasi atmosfer içinde Kafkaslarda İngiliz etkisini kırmayı ve Ankara Hükümetine yaptığı para ve lojistik destek sayesinde Türkiye’nin rejiminin komünizm olacağını ummuştur(Aydoğan, 2007, s. 338).Mustafa Kemal Atatürk 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin’e gönderdiği mektupta, askeri ve siyasi ittifak yapılmasını, emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesini önermesi ve Misak-ı Milli’ye dayanan politikayı açıklaması üzerine Sovyetler Birliği de 3 Haziran 1920 tarihinde mektup göndererek Ankara Hükümetini resmen tanımış ve diplomatik ilişkiler başlamıştır(Yalçın, 2011, s. 225).

Türkiye Batı’da savaşa devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu para ve savaş malzemesini Sovyetler Birliği’nden temin etmek amacıyla, dostluk antlaşması imzalamak için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Sovyetler Birliği’ne gönderdiyse de Sovyetlerin, Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenilere verilmesini istemesi üzerine görüşmeler kesilmiştir(Yalçın, 2011, s. 225). Kazım Karabekir Paşa komutasındaki kuvvetlerin Doğu Harekâtı’nı yaparak Ermenilere karşı büyük bir zafer kazanmış olması ve bu sayede Ankara Hükümetinin itibarının yükselmesi nedeniyle Rusya’nın isteği üzerine görüşmeler tekrar başlamış(Yüceer, 2011, s. 71) ve yapılan görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921 tarihinde iki ülke arasında Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. İki ülkenin imzaladığı bu antlaşmayla birlikte sınır meseleleri çözümlenmiş, Türkiye’nin doğu sınırları çizilmiştir(Yalçın, 2011, s. 226).

Onaltı madde ve üç ekten oluşan anlaşmanın başlangıç kısmında, “*iki hükümetin emperyalizme karşı mücadelelerindeki dayanışmaya*” atıf yapılması Türkiye’nin doğu sınırlarının güvence altına alınmasını ve İtilaf devletlerine karşı Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yardım etmesini garanti altına almıştır

(Çolak, 2010, s. 97).

Antlaşmanın birinci maddesinde SSCB, zorla kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşmasını reddetmiş ve ilke olarak Türkiye'yi Mısak-ı Milli sınırlarıyla tanımıştır. Birinci maddenin devamında ise iki ülke arasındaki sınır şu şekilde belirlenmiştir. "...Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta dağı -Şavşat dağında suların bölündüğü çizgi- Kani dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Su'yun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir"(Soysal, 2000, s. 27-38). Bu maddede belirtilen sınır Gümrü Antlaşması'nda belirlenen hat olup şu şekilde çizilmiştir: "...bu hat Sarp mevkiinde başlayarak Bediç ve Şavşat Dağları'ndan geçer ve Ardahan'la Ahıska arasındaki mülki sınırları izleyerek güneydoğuya döner, Çıldır Gölü'nün on kilometre doğusundan ve Gümrü'nün on kilometre batısından geçtikten sonra Arpaçay ve Aras Nehrini takiben Aşağı Karasu'yun Aras'la birleştiği yere kadar uzar"(Tugaç, 1965, s. 245).

İkinci maddede ise Türkiye antlaşmanın imzalanması için taviz vermek zorunda kalmıştır. Gürcistan'la olan sınırdaki Türkiye, Batum Sancağı ile 1918 yılında Batum Antlaşmasıyla Türkiye'de kalan Ahıska ve Ahılkelek'i Gürcistan'a bırakmıştır(Tugaç, 1965, s. 245). Ayrıca, Gümrü Antlaşmasının ikinci maddesi ile Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılan Nahçıvan'ın, Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge olması da antlaşmanın üçüncü maddesi ile kayıt altına alınmıştır(Soysal, 2000, s. 33). Antlaşmanın onay belgelerinin Kars'ta verişilmesiyle birlikte 22 Eylül 1921 günü yürürlüğe girmiştir(Soysal, 2000, s.31). Türkiye, bu antlaşmayla siyasi bir zafer kazanmanın yanı sıra Mısak-ı Milli'deki sınırları, doğuda büyük ölçüde gerçekleştirmiş ve doğudaki sınırları güvence altına almıştır(Sonyel, 2003, s. 57).

5.3. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Türkiye'nin Doğu sınırları Moskova Antlaşması ile çizilmiş olmasına rağmen antlaşmanın hem Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından tanınması hem de Moskova Antlaşması'nda halledilemeyen Batum limanının Türkiye tarafından kullanımı ve Acara muhtariyeti gibi meselelerin çözümü için bir konferansın yapılması gündeme gelmiştir(Sarı, 2010, s. 611). Rus, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcilerinin katıldığı bir konferans Kars'ta yapılmış (Çağlar, 2001, s. 284) ve Türkiye, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması imzalanmıştır(Sarı, 2010, s. 615).

Sovyetler Birliği ile imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'nın benzeri

olan Kars Antlaşması'nda Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları ve Sovyetler Birliği ile güney-doğu sınırları, bir, iki, dört ve altıncı maddelerde yer almıştır. Kars Antlaşması'nın dördüncü maddesinde Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı “...Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hedis-Meta Dağı-Şavyet Dağında suların bölündüğü çizgi- Kani Dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının eski yönetim sınırlarının kuzeyini ve Arpaçay ile Aras ırmaklarının talveğiniNizni- Kara Su 'yun döküldüğü yere dek izleyen çizgi ile belirlenmiştir...” şeklinde belirtilmiştir(Soysal, 2000, s. 39-47). Moskova Antlaşmasında da bulunan Batum'un Gürcistan'a bırakıldığına ilişkin hüküm Kars Antlaşması'nın altıncı maddesinde de yer almıştır(Soysal, 2000, s. 42-43).

Kars Antlaşması'nda tarafların hiçbirine ödün verilmemiştir. Ermeniler açısından, sadece Ermeni savaş tutsaklarının vatanlarına iade edilmesi kabul edilmiş, Sarıkamış ya da Oltu'da ekonomik haklar tanınması ve Ani Antik kentinin Ermenistan sınırlarına dâhil edilmesi isteği reddedilmiştir. Gürcüler ise Artvin ve Ardahan'ı yitirmiş ve Türkiye'ye, Batum Limanı'na ve kentine serbest giriş hakkı tanımak zorunda kalmıştır (Tuncer, 2008, s. 46). Bu antlaşmayla birlikte Ankara Hükümeti Kafkaslardaki durumunu sağlamlaştırmış ve aynı zamanda Misak-ı Milli'yi söz konusu üç devlete kabul ettirmeyi başarmıştır (Sonyel, 2003, s. 186). Kars Antlaşması'nın yirminci maddesine göre, antlaşmanın onay belgeleri 11 Eylül 1922 tarihinde Erivan'da verişilince yürürlüğe girmiştir (Soysal, 2000, s. 40).

6. SONUÇ

15. yüzyıldan itibaren kuzeyde güçlü bir Rusya'nın ortaya çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflatan nedenlerin en önemlilerinden biridir. Osmanlı Devleti, tarihinin son üç yüz yılında bu ülkeyle çok önemli askeri, siyasi ve diplomatik ilişkiler sürdürmüştür. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası kapsamında Osmanlı Devletiyle yaptığı savaşların büyük çoğunluğunu kazanmış ve sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine güneye doğru genişlemiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'yla mücadelesinde Avrupa güç dengesinin bozulmasını istemeyen Avrupa'nın büyük devletlerinin zaman zaman yardımını almıştır.

Osmanlı aleyhine Rus ilerleyişi, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da yaşanan 17 Ekim Devrimi'yle kurulan Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'sının işgal ettiği Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde pek çok şehirden çekilmesiyle durmuştur. Moskova, Kars ve Gümrü antlaşmaları sonucunda doğu sınırları bugünkü şeklini almıştır. Atatürk önderliğindeki ulusal

kurtuluş hareketine de destek veren Sovyetlerle İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dostça ilişkiler kurulmuştur.

7. KAYNAKÇA

- Akşin, S. (Ed.). (2005a). *Doğuştan yükselişe Osmanlı tarihi -1, 1300-1600*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
- Akşin, S. (Ed.). (2005b). *Zirveden çöküşe Osmanlı tarihi -2, 1600-1908*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
- Apaydın, B. (2009). 5 Aralık 1857 tarihli Osmanlı Devleti-Rusya sınır antlaşması, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, sayı: 5/18, 83-103.
- Armaoğlu, F. (2010). Tarihi perspektif içinde Misak-ı Millinin değerlendirilmesi, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Armaoğlu, Fahir, (1993). *20. yüzyıl siyasi tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslantaş, S. (2013). Osmanlı-Rus ilişkilerinden bir kesit: 1826 Akkerman andlaşmasının “müzarekeleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 9(36). 149-169.
- Aydoğan, E. (2007). Kliment Yefromoviç Vorosilovun Türkiyeyi ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerine katkısı, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (39). 337-357.
- Bilge, M. S. (2005). *Osmanlı devleti ve Kafkasya*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Bilge, A. S. (1992). *Türkiye- Sovyetler birliği ilişkileri 1920 – 1964 güç komşuluk*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Binark, İ. (1992). Başbakanlık Osmanlı arşivinde mevcut Name-i Humayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992*, s. 197-210.
- Çağlar, G. (2001). Türkiye-Sovyet Rusya arasında Türkiye'nin bugünkü kuzey - doğu sınırının belirlenmesi süreci ve Kars Antlaşması, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (17). s. 275-304.
- Çaycıoğlu, S. (2017) 18. yüzyıl başlarında Rusyanın Kafkasya siyaseti: 1. petronun iran seferi, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2 Kafkasya Özel Sayısı.
- Çemrek, M. (2010). Rusya Federasyonu hakkında genel bilgiler, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Rusya Raporu*, Ankara.
- Çolak, Ö. (2010). *Lenin döneminde Türk-Rus ilişkileri (1917-1923)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek lisans Tezi.
- Danışman, Z. (1965). *Osmanlı imparatorluğu tarihi X*, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından 1841 Londra sözleşmesine kadar Boğazlar meselesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:3, sayı:1, s.589-610.
- Durak, G. (2015). Birinci dünya savaşında Osmanlı devletinin Kafkas siyaseti ve

- Sarıkamış harekâtı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl:3, sayı:9, s. 506-520.
- Durmaz, F. (2015). 93 harbinde büyük güçlerin politikaları ve Osmanlı devletine etkileri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:5, sayı:2, s.103-122.
- Eraslan, C. (2002). I. Dünya savaşı ve Türkiye, *Türkler*, cilt:13,s. 608-644.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya göçleri 1878-1908*, Trabzon: Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Fedakar, C. (2015). 1787-1792 Osmanlı-Rus harplerinde Kılburun, Özi nehri ve Hocabey muharebeleri, *Karadeniz Araştırmaları*, sayı:46 (Yaz). s.119-136.
- Görgülü, İ. (1999). *Türk istiklal harbi*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Gül, M. (2012). Elviye-i selasenin Osmanlı Devletine iadesi ve bazı uygulamalar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/814/10330.pdf> (15.06.2012).
- Gürsel, H. F.(1968). *Tarih boyunca Türk Rus ilişkileri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Hülagü, M. M. (2004). Kırım Hanlığının kuruluşu ve Türk-Rus ilişkilerindeki yeri (1441–1783). *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı).
- İnalçık, H. (1944). Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidname meselesi, *Belleten*, 8(30). 188-229.
- İnalçık, H. (2009). *Türkiye ve Avrupa: Dün bugün, doğu batı makaleler 1*, Ankara: Doğu Batı Yayıncılık.
- Kara, A. (2005). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ve Anadolu'da alınan tedbirler, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:8, sayı:14(Aralık). 115-131.
- Karal, E. Z. (1962). *Osmanlı tarihi*, cilt.8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, IX. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köse, O. (1994). 1722-1776 Tarihli ecnebi defterine göre Osmanlı-Rus münasebetleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:9, s.152-166.
- Köse, O. (2015). Rusyanın karadenizle ilk buluşması: İstanbul antlaşması (13 Temmuz 1700). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:15, sayı:28, s.199-220.
- Köse, O. (1999). XVIII. yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri, *Osmanlı*, Cilt: 1.
- Kurat, A. N. (1990). Türkiye ve rusya, ankar: Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Kurat, A. N. (1967). *Brest- Litovsk müzakereleri ve barışı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Kurat, A. N. (1993). *Rusya tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Kurat, A. N. (2011a). *Türkiye ve İdil boyu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kurat, A. N. (2011b). *Türkiye ve Rusya, XVIII. yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk Rus ilişkileri (1798-1919)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kurtaran, U. (2015). Sultan Birinci Mahmut dönemi Osmanlı-Rus siyasi ilişkileri, *Belleten*, cilt:79, sayı:285, s. 589-610.

- Oreshkova, S. (1999). Rus-Osmanlı savaşları sebepleri ve bazı tarihi sonuçlar, *Osmanlı*, cilt:1.
- Ortaylı, İ. (1992). XVIII. yüzyıl Türk-Rus ilişkileri, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992*, s. 125-134.
- Özkan, S. H. (2007). XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı-Rus ilişkileri ve Karadenizin güvenliği meselesi, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:14(Yaz). 47-62.
- Özünü, E. (2010). Mühimme defterlerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Kırım hanlığı ilişkileri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:27, 489-503.
- Sander, O. (2010). *Siyasi tarih, ilk çağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi, 20 Baskı.
- Sarı, M. (2010). *Türkiye-Kafkasya ilişkilerinde Batum (1917-1921)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Sonyel, S. (2003). *Türk kurtuluş savaşı ve dış politika II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiyenin siyasi antlaşmaları cilt:1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (1998). Kurtuluş savaşı dönemi diplomasisi, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sürmeli, S. (2001). *Türk Gürcü ilişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahin, E. (2002). *Trabzon ve Batum konferansları ve antlaşmaları (1917-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tepekaya, M. (2002). Osmanlı-Alman ilişkileri, *Türkler*, 13, 57-91.
- Teymurova, G. (2016). 1806-1812 Osmanlı-Rusya savaşı ve Azerbaycan, *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, c(2). 45-99.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:2, s.33-53.
- Tugaç, H. (1965). *Türk İstiklal Harbi doğu cephesi*, cilt.3 Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Tuncer, H. (2008). *Atatürkçü dış politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turan, Ş. (1951).1829 Edirne antlaşması, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1.2, 111-151 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1004/12278.pdf>.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi tarih*, İstanbul, Der Yayınları.
- Yalçın, D. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi 1*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını
- Yapıcı, H. (2012). 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde yabancı devletlerin tutumu, *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt:5, sayı:5, s. 325-333.
- Yavuz, N. (2013). Erzincan mütarekesinin Türk tarihindeki yeri ve önemi, *Dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/24/113.pdf*(30.05.2013).
- Yıldız, Ö. & Karaçağlı, C. (2012). Kırım savaşı üzerine bir değerlendirme (1853-1856). *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt:5, sayı:1(Şubat). s. 273-285.

- Yılmaz, R. (2008). Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı devletinin Kafkasya siyaseti, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, sayı:3/6, s. 121-141.
- Yılmaz, İ. (2001). *Gümrü antlaşması*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yüceer, N. (2002). *Birinci dünya savaşında Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan harekâtı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yüceer, S. (2011). Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus ilişkilerinin siyasi boyutu, *Atatürkten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yüksel, S. (2011). *Rusya'nın Karadeniz devleti olma süreci ve bu süreçte Rus-Osmanlı ilişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜVENLİK ÇALIŞMALARINDA ÇEVRE GÜVENLİĞİ SORUNSALI

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 9, Sayı 17, 2018
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 15.02.2018

Yayına Kabul Tarihi: 23.05.2018

Damla KOCATEPE
Araştırma Görevlisi
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
dml.sahinn@gmail.com

orcid id: 0000-0002-1564-3995

ÖZ| Soğuk savaşın sona ermesi ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla her alanda olduğu gibi güvenlik alanında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Askeri güvenliğin başat rolünün etkisini yitirmesi ile yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir konu haline gelen çevresel güvenlik gelişen sanayileşme neticesinde önemini daha da artırmıştır. Yapılan çalışmada çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiden bahsedilerek, küresel ısınma, çevresel tehditler ve bu alanda yapılan uluslararası düzenlemeler çevresel güvenlik kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Güvenliği,
Küresel Isınma

Jel Kodu: q53,q54, f53

Alanı: uluslararası ilişkiler

Türü: derleme

DOI:10.9775/kauibfd.2018.014

Atıfta bulunmak için: Kocatepe, D. (2018). Güvenlik çalışmalarında çevre güvenliği sorunsalı, *KAÜİBFD* 9(17), 335-358.

ENVIRONMENTAL SECURITY PROBLEMATIC IN SECURITY STUDIES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 9, Issue 17, 2018
ISSN: 1309-4289
E-ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 15.02.2018

Accepted Date: 23.05.2018

Damla KOCATEPE
Research Assistant
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
dml.sahinn@gmail.com

ABSTRACT With the end of the Cold War and rise of globalizaitaion, important changes occurred in security studies as other areas. The dominant role of military issues in security studies has decreased and new security areas have emerged. Environmental security, which has become an important issue especially since the second half of the 20th century, has increased its importance in this sense as a result of increasing industrialization. In this study, global warming, environmental threats and international regulations on this area have been addressed in the context of environmental security through focusing on the relationship between environment and security.

Keywords: *Environmet, Environmental Security, Global Warming*

Jel codes: *Q53, Q54, F53*

Scope: *International Relations*

Type: *Review*

Cite this paper: Kocatepe, D. (2018). Environmental security problematic in security studies, *KAÜİBFD* 9(17), 335-358.

1. GİRİŞ

Doğadaki tüm canlılar için olmazsa olmaz bir yaşam alanı olan çevre, 1970'li yıllardan itibaren gündemdeki önemli meselelerden biri haline gelmiş ve özellikle Soğuk Savaş'tan sonra etkisini hızla hissettiren küreselleşme ile birlikte güvenlik bağlamında ele alınarak tartışılmıştır. Elbette bu durum çevresel güvenliğin daha önce konuşulmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat Soğuk Savaş'ın güvenlik merkezli bakış açısında realizmin ve dolayısıyla askeri güvenliğin ön planda olduğu gerçeği düşünüldüğünde, güvenlik tek boyutlu olarak hafızalarda yerini almış ve çevresel güvenlik de göz ardı edilen konulardan birisi haline gelmiştir.

ABD ve SSCB'nin iki ayrı kutbu oluşturduğu Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu dünya düzeni ortadan kalkmış ve dolayısıyla askeri güvenliğe atfedilen önem de azalmıştır. Küreselleşmenin artan bir ivmeyle etkisini hissettirmesiyle güvenlik kavramı genişlemiş ve derinleşmiş, yeni güvenlik alanları¹ ortaya çıkmıştır. Çevresel güvenlik de sanayileşmenin hız kazanmasına paralel olarak çevre sorunlarının giderek artması ve tüm canlı yaşamını ciddi şekilde tehdit etmesi nedeniyle bu güvenlik alanlarının en önemlileri arasına girmiş ve çeşitli platformlarda tartışma zeminine oturtulmuştur.

Bu makalede çevre ve ekoloji kavramları, çevresel akımların ortaya çıkışı ve küreselleşme kavramının etkisiyle önemi artan çevresel güvenlik ve çevre sorunları anlatılarak konuyla ilgili yapılan uluslararası düzenlemeler çerçevesinde sonuç ve önerilere yer verilmektedir.

2. ÇEVRE

Çevre kavramı, görünüşte tanımlanması kolay görülse de konunun genişliği ve derinliği, sınırlarının çizilmesinin zorluğu kavramı tanımlanabilir olmaktan uzaklaştırmış ve bu anlamda birçok değişik çevre tanımı ortaya çıkmıştır. En basit tanımıyla çevre “canlıların içinde yaşadığı ortam” olarak ifade edilmektedir. Geniş anlamda ise “canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan onları sürekli olarak etkileri altında bulunduran fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür” (Çepel, 2006, s. 5). Bu tanım ekologların üzerinde anlaşmaya vardıkları tanım olarak kabul edilir. Sosyologlar ise kendi pencerelerinden bakarak bir tanım geliştirmiş ve “Çevre, insanın durumunu ve gelişimini etkileyen ve insanın kendi etrafından kaynaklanan etkenler

¹ Birey güvenliği, ekonomi güvenliği, enerji güvenliği ve gıda güvenliği bahsi geçen yeni güvenlik alanlarından birkaçıdır.

topluluğudur” demişlerdir (Çepel, 2006, s. 6).

Keleş ve Hamamcı (2005, s.32) ise tanımı daha da genişletmiş ve çevre kavramının öğelerini açıklamışlardır. Buna göre çevre;

- *İnsanın diğer insanlarla olan karşılıklı ilişkilerini, insanların bu ilişkiler sürecinde birbirlerini etkilemesini,*
- *İnsanın kendi dışında kalan tüm canlı varlıklarla, yani bitki ve hayvan türleriyle olan karşılıklı ilişkilerini ve etkileşimini,*
- *İnsanların canlılar dünyası dışında kalan ama canlıların yaşamlarını sürdürdükleri tüm cansızlarla, yani hava, su, toprak, yeraltı zenginlikleri ve iklimle olan karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesindeki etkileşimini anlatır.*

Türk Çevre Kanunu’nda ise çevre “Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” (Çevre Kanunu, Madde 2) şeklinde tanımlanmaktadır.

Çevre sözcüğü 1970’li yıllardan itibaren toplumların günlük dillerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamış ve ilerleyen dönemlerde kavrama çeşitli anlamlar yüklenmiştir.²

2.1. Ekoloji

Çevre kavramı tanımlanırken sık sık ikamesi olarak da kullanılan ekoloji kavramından da bahsetmek yerinde olacaktır. Ekolojinin farklı tanımları olmakla birlikte genel olarak “doğanın yapı ve fonksiyon bilimi” olarak literatüre geçmiştir. Bu kavram ilk defa 1870’te Alman Biyolog Ernest Haeckel tarafından kullanılmış olup; eski Yunanca Oikos (evcik, konut) ve logos (bilim) kökeninden türetilmiştir. Sözcük anlamı “konut bilimi” olan ekoloji, ilk gelişim evrelerinde “canlıların yaşadığı yer” olarak tanımlanmıştır (Ertürk, 2011, ss. 54-55).

Son 30-40 yıl içinde hızlı bir şekilde ilerleyen teknoloji ve bunun doğal sistemlerde yaratmış olduğu dengesizlikler insanoğluna önemli bir rol biçmiş ve ekoloji kavramında da bu duruma bağlı olarak anlam genişlemesi olmuştur. Ortaya çıkan ekolojik sorunlar neticesinde çözüm için doğadan yararlanma bilinci gelişmiş ve çağdaş bir tanım ortaya çıkmıştır: “Ekoloji, canlıların yaşam

² Bunlardan bazıları: “Bir bilim dalı”, “Yeni bir hak”, “Doğa sevgisi”, “Hippilerden kalma karşıt bir akım”, “Zengin ülkeler için lüks bir uğraş” (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 32).

temellerini, dolayısıyla doğayı koruma ilkelerini öğreten bilim dalıdır. Aynı anlamda, tüm canlıların geleceğini sigortalamaya çalışan aktiviteler bilimi ve doğa bilimleri ile sosyal bilimleri birbirine bağlayan köprüdür.” (Çepel, 2006, ss. 5- 6).

Keleş ve Hamamcı (2005, s. 39) ise ekolojinin canlı varlıkları doğal ortam içinde ve “bu ortam ile organizmalar arasında kurulan ilişkiler bağlamında” incelediğini ve canlı varlıklardan kasıt olarak yalnızca bitki ve hayvanın anlaşıldığını, dolayısıyla insanı da “yapay ya da doğal ortam içinde inceleyen” çevre kavramının ekolojiye göre çok daha geniş kapsamlı olduğunu vurgulamışlardır.

1800’lü yılların son yarısında ekoloji bilim dünyasındaki yerini alırken, ilgi alanı insan dışındaki canlılardan oluşmaktaydı. İnsanın ekoloji kitaplarında yel alması bitki ve hayvan topluluklarının incelenmesinde insanın da yadsınamaz ve hatta büyük bir rolünün olduğu gerçeğinin anlaşılması ile gerçekleşmiştir. Özellikle 1970’li yıllar ekolojinin insanı kavramaya başladığı dönemdir. UNESCO’nun çalışmalarını yürüttüğü “İnsan ve Biyosfer” (Man and Biosphere) bu anlamda anlamlı gelişmelere yol açmıştır (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 39). Ekolojinin insanı da içine katan bir yapıya bürünmesi neticesinde, ekoloji ve çevre bilimleri olarak ayrılan alanları tek bir çatı altında birleştirip “çevre bilimi” olarak adlandırmak da bilimselliğin bütünlüğü açısından anlamlı bir hareket olacaktır. Zira canlı yaşamları incelenirken ve özellikle doğa ile bağlantısı tartışılırken insanın bu inceleme dışında kalması sağlıklı sonuçlar vermeyecektir.

2.2. Çevresel Akımlar

İnsan, yaratılışından itibaren çevresi ile iç içe olmuş ve etrafındaki diğer canlı ve cansız varlıklarla sürekli bir etkileşim halinde varlığını sürdürmüştür. İlkel insan çevresine karşı tamamen savunmasız ve baş eğmek durumunda kalmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde insanoğlunun yerleşik tarım toplumuna geçmesi ve çevresine kendi inisiyatifiyle şekil vermeye başlamasıyla insan da edilgen durumdan etken duruma geçmiş ve belki de yaratılışının da bir “gereği” olarak “hegemon” konuma yükselmiştir.

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, hızlı kentleşme ve bunlara bağlı olarak artan çevre kirliliği çevreye olan ilgiyi artırmıştır. 1960’lı yıllarda fiziki çevrenin korunması ve iyileştirilmesi konuları ön plandayken; 1970’li yıllar ABD ve Avrupa’da çevreci akımların öne çıktığı ve 1970’li yılların sonu ile 1980’li yıllar ise çevreci akımların siyasallaşmaya başladığı yıllar olmuştur (Ertürk, 1998, s. 171). 1968’de tüm dünyada etkili olan

toplumsal hareketlerin çevre konusuna yansımaları çevrenin siyasallaşma sürecinin temelini oluşturmuştur. Nitekim 1968 öğrenci hareketlerine katılan ABD'deki gençlerden bir kısmı "ekoloji" ile "gerilla" sözcüklerini birleştirerek "eko-rilla" kavramını ortaya çıkarmışlardır (Ertürk, 1998, s. 174). Ayrıca kapitalizmin her türlü sömürsüne karşı çıkararak tüketim toplumu olmanın eleştirisini yapmışlardır. ABD'deki bu toplumsal çıkışa paralel olarak Avrupa'da da benzer hareketler boy göstermiştir. Merkezîyetçiliğe karşı olan ve bireylerin özgür bir platformda seslerini dile getirmelerini savunan "Alternatif Hareket" ve Batı Almanya'da ortaya çıkan "Yurttaş İnisiyatifleri Hareketi" bu yapılanmalara verilecek örnekler arasındadır (Ertürk, 1998, s. 174).

Son otuz yılda çevreci akımların gelişmesinde büyük etkileri olan birkaç çalışmaya burada değinmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır:

Bunlardan ilki "Büyümenin Sınırları" (Limits to Growth) adını taşıyan rapordur. Artan boyutlarda ilerleyen çevre sorunlarının çağdaş toplumların geleceğini tehdit edeceğini düşünen bir grup sanayici, iş adamı ve ekonomist birleşerek Roma Kulübü'nü kurmuş ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden çevrenin kalkınması ve gelecekte nelerin yaşanabileceğine dair tahminlerde bulunmalarını içeren bir rapor hazırlamalarını istemişlerdir. Dünya kamuoyuna 1972'de sunulan bu rapor geleceğe dair iç açıcı olmayan bir senaryo çizmekteydi. Buna göre, doğal kaynaklar hızlı tüketim neticesinde sona erecek ve önümüzdeki 150 yıl içinde çevre yaşanabilirliğini kaybedecektir. Bu nedenle teknolojik gelişmelerin hızında bir yavaşlamaya gidilmeli ve hatta durdurulmalıydı. "Sıfır Büyüme" diye bilinen bu "abartmalı" öneri birçok ülke tarafından tepkiyle karşılanmış ve kalkınma yolunda atılan adımlara bir darbe olarak nitelendirilmiştir (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 39).

İkincisi, İngiliz toplumunun geleceğini daha sağlıklı temellere oturtabilmek için önerilerde bulunan ve İngiltere'de yayınlanmış olan "Ekolojistin Yaşam Şablonu" (The Ecologist's Blueprint for Survival) adlı yapıttır. Çevrenin en iyi şekilde korunması için gerekli tedbirlerin alınması ve doğal kaynakların ve enerjinin en sağlıklı şekilde korunması bu yapıtın en önemli amaçları arasında olmuştur. Ayrıca bu amaçların gerçekleştirilmesi için de insan ile doğa arasında bir uyumun olması ve bu uyumun mega kentler yerine daha küçük yerleşim yerlerinde uygulamaya geçirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü burada yazarlar daha küçük yerleşim yerlerinde insanların çevrelerinin kıymetini daha iyi anlayacağı, çevresel değerleri daha büyük bir istekle koruyacakları ve söz sahibi olacakları tezini benimsemiştir (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 39).

Üçüncü bir çalışma ise E. F. Schumacher'in "Küçük Güzeldir" (Small is Beautiful) adlı kitabıdır. Schumacher kar ve ilerleme peşinde koşan insanların dev şirketlere ve kapitalizme hizmet ettiğini fakat bu hizmetin çevre kirliliğini, ekonomik verimsizliği ve insanlık dışı çalışma koşullarını da beraberinde getirdiğine işaret etmektedir. Doğanın sağlamış olduğu sermayenin insanoğlu tarafından hızla tüketildiğini söyleyen yazar, bu gidişata son vermek için de açgözlülüğün bir kenara bırakılması ve küçük işyerleri, yöresel iş gücü ile kaynakların kullanılması yoluyla bir orta teknoloji sistemi kurulmasını önermektedir (Schumacher, 1973).

Çevreci düşüncelerin oluşmasında etkili olan bir diğer örnek ise Brundtland başkanlığında toplanan Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı rapordur. 1987 yılında kaleme alınan bu yazıda dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlar, ekosistem, nüfus ve beşeri kaynaklar, sanayileşme, barış ve güvenlik kavramları üzerinde durulmuştur. Raporda ön plana çıkan nokta, çevreden bir "insan hakkı" olarak bahsedilmesi ve sağlıklı bir çevrede yaşamının herkesin hakkı olduğu anlayışıdır. Ayrıca devletlerin hem çevreyi hem de doğal kaynakları sadece içinde buldukları nesil için değil, gelecek kuşaklar için de dikkatli ve özenli korumak zorunda oldukları düşüncesi de vurgulanmıştır (Keleş & Hamamcı, 2005, ss.233-237).

3. KÜRESELEŞME VE YENİ GÜVENLİK ANLAYIŞI

3.1. Güvenlik

"Güvenlik" batı geleneğinde "zihnin felsefi ve psikolojik durumunu ifade eden" bir kavram olarak ilk defa Cicero ve Lucretius tarafından "securitas" olarak kullanılmış ve 1.yy'dan itibaren de siyasi bir terim şeklinde karşımıza çıkmıştır (Brauch, 2008, ss. 1-3). Modern anlamda ise terim konusunda ciddi anlamda tartışmalar mevcuttur. Genel olarak temel değerlerin tehditlerden uzak olması noktasında bir uzlaşma bulunsa da "ulusal", "uluslararası" ya da "bireysel" olarak kategorize edildiğinde çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Büyük oranda askeri güvenlikle ilişkilendirilen ve temel odak noktası devletlerin tehdit ve tehlikelerden uzak tutulması olarak görülen ulusal güvenlik kavramı özellikle Soğuk Savaş döneminde realistlerin savunduğu en önemli konu olmuştur (Baylis, 2008, s. 73). Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güvenlik konusundaki tek yönlü bakış açısı genişletilmiş ve farklı güvenlik alanları ortaya atılmıştır (Lietzmann & Vest, 1999, s. 35). Örneğin Barry Buzan güvenliğin uluslararası ilişkilerdeki temel sorunları anlayabilmek için çok daha kapsamlı düşünülmesi gerektiğini söyleyerek; siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları da güvenlik

analizlerine dahil etmiştir. (Buzan, 1984, ss. 109-124.).

Güvenlik konusunun muğlak olması yukarıda da değinildiği gibi terimin tanımlanması sorununu da beraberinde getirmiş ve farklı bakış açılarını yansıtan bir dizi tanımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Helga Haftendorn güvenliği askeri tehditlerin olmadığı ve bir ulusun herhangi bir dış saldırıya maruz kalmadığı bir durum (Levy, 1995, s.39) şeklinde tanımlarken; Richard Ulmann tanımı daha da genişletmiş ve güvenliği; bireylerin, grupların, devletlerin ya da hükümet dışı örgütlerin sahip oldukları değer veya hayat standartlarına yönelik bir tehdit veya saldırının olmadığı durum olarak tanımlamıştır (Karabulut, 2011. s. 8). Arnold Wolfers güvenliği bir ulusun az ya da çok sahip olabileceği ve buna bağlı olarak da önlemler alabileceği bir değer olarak görürken; Bernard Brodie güvenliğin derecelendirilemeyeceğini, yani “az güvenlik” veya “çok güvenlik” durumlarının olmayacağını altını çizmektedir. Brodie’ye göre güvenliğin öznesi olan herhangi bir birim ya güvendedir ya da güvende değildir (Baldwin, 1997, s.14).

Güvenlik genel olarak “tehditlerden, tehlikelerden ve korkulardan uzak olma”, birey ya da toplumun huzur içinde yaşaması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bir kimsenin ya da birimin güvende olmasının iki temel koşulu vardır. “Ya eldeki değerlere yönelik bir tehdidin olmaması” ya da “böyle bir tehdit varsa bile tehdide maruz kalanın rasyonel bir maliyetle bu tehdidi savuşturma kapasitesine sahip olması gerekmektedir” (Karabulut, 2011. s.7.)

Kavram literatüre geçtiğinden beri birçok akım ve kişi tarafından tanımlanmış, sınırlarının genişliği nedeniyle de birbirinden farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında realistlerin bakış açısıyla ele alınmış ve askeri güvenlik, güç maksimizasyonu ve başat aktör olarak devletlerin ön plana çıkarıldığı bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve iki kutuplu yapının dağılması salt askeri güvenliğin ön plana çıkarılması anlayışını zayıflatmış ve küreselleşme kavramının da ete kemiğe bürünür bir hale gelmesi ile yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır.

3.2. Küreselleşme

Kavram en genel haliyle zamanın ve mekânın anlamsız hale gelerek malların, sermayenin ve kültürel değerlerin bir yerden diğer bir yere kolayca aktarılması şeklinde tanımlanabilmektedir. Küreselleşme sadece varlıklar arasındaki bağ değil aynı zamanda bir nüfuz etme biçimi olarak insanların ve fikirlerin de sirkülasyonudur (Cha, 2003, ss. 391-403). Kavramın başlangıç tarihi hakkında yoğun tartışmalar yapılmakla birlikte esas itibarıyla Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte anlam kazanmıştır. Bu durum küreselleşme

kavramının tarihi bir geçmişi olmadığı anlamına gelmemekte ve fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle önem kazandığı gerçeğini yansıtmaktadır. Zira iki kutuplu yapının dağılması devletler ve bireyler arasındaki etkileşimi her anlamda giderek hızlandırmış ve küreselleşme kavramının vücut bulmasına zemin hazırlamıştır. Küreselleşmenin tarihsel süreçte bir dönüm noktası olarak bireyi sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta çok daha etkin ve girişken, kimliğini belirlemede bir devletin tebaası olmanın dışında çok daha özgür ve kıtalararası etkileşim ve iletişimde çok daha yetkin bir duruma getirdiği söylenebilir. (Erdoğan, 2013, s. 276).

Siyasi yapıda meydana gelen bu önemli değişiklik (Soğuk Savaş'ın sona ermesi) her alanda olduğu gibi güvenlik alanında da önemli kırılmalar meydana getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte Soğuk Savaş'ın güvenlik anlayışı “demode” olup yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır. 1990'lardan itibaren küreselleşme olgusunun hız kazanmasıyla “artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” sözünü doğrularcasına, her alanda çok hızlı ve geri dönüşü olmayan değişim süreci yaşanmıştır. Böylece önceki dönemde benimsenen ekonomik, politik ve güvenlik stratejilerinin dayandığı parametreler önemini yitirmiş (Erdoğan, 2013, s. 276) ve dünyada olup bitenlerin yeni bakış açılarıyla anlam kazanmaya başladığı bir sürece girilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme sürecinin itici gücüyle güvenlik ve tehdit olgularında niceliksel ve niteliksel boyutlarda değişim gözlenmiştir. Bu yeni dönemde askeri güvenliğin yanında ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik, çevresel ve toplumsal tehdit unsurları da önem kazanmaya başlamıştır. Ayrıca tehdit, devletten devlete olan tek boyutlu özelliğini kaybederek asimetrik ve çok boyutlu olan bir konuma yükselmiştir. Böylece ortaya çıkan riskler mevcut gelecek krizlerini öngörülebilir olmaktan uzaklaştırmış (Beck, 2011, s. 80), tehditlerin kaynağının kestirilebilir olma özelliği güçleşmiş ve hatta imkansız hale gelmiş ve yeni tehdit ve güç mücadelelerinin hakim olduğu bir düzene geçilmiştir (Erdoğan, 2013, s. 5).

Geleneksel güvenlik anlayışı güvenliği devlet merkezli, askeri tehdit odaklı bir bakış açısıyla yorumlamış ve büyük ölçüde suni tehditlerin yaratıldığı bir algıyla hareket etmiştir. Soğuk Savaş döneminin “suni” korkular üzerine kurulmuş olan güvenlik anlayışı küreselleşmenin etkisiyle yerini “gerçek” tehditlere bırakmıştır. Genişleyen ve derinleşen güvenlik kavramı bu sayede geleneksel çerçevesinden çıkmış ve yeni bakış açılarıyla değerlendirmeye alınmıştır. Değişim ve dönüşüm sürecinin hızlanmasında en etkili faktörlerden biri olan küreselleşme, güvenlik kavramında yaşanan bu değişikliği de adeta bir zorunluluk haline getirmiştir (Karabulut, 2009, ss. 2-6).

Ortaya çıkan tehdit alanlarının en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz çevresel tehditlerdir. Küreselleşme ve çevre bağıntısı düşünüldüğünde birtakım çevre sorunlarını doğrudan küreselleşmenin tetiklediği, bir kısım çevre sorunlarını ağırlaştırdığı bir kısmının ise etkilerini büyüttüğü söylenebilir (Erdoğan, 2013, s. 21). 1980'lerin sonlarından itibaren çevre ve güvenlik bağlantısı kamu tartışmalarında öncelikli sıraya yükselmiş ve çevresel bozulmanın ciddi güvenlik tehdidi ortaya çıkaracağı tartışmaları yapılmıştır (Levy, 1995, s. 9). Yeni dünya düzenindeki gerçek tehditlerin temelinde çevre temelli tehditler yatmaktadır (Thompson, 1998, ss. 117-122).

3.3. Çevresel Güvenlik

Çevre ile güvenlik arasındaki ilişki son yıllarda birçok araştırma ve yayının konusu olmakla beraber esas olarak uluslararası çevresel politikaların odak noktasını oluşturmaktadır (envirosecurity, 2017). Çevresel değişimler, ozon tabakasındaki aşınmalar ve sınıraşan kirlilik gibi sorunların küresel anlamdaki etkileri, çevresel konuların güvenlik boyutunun ele alınması sonucunu doğurmuştur. Güvenliğin çevresel yönünü ele alan siyaset bilimciler çevre üzerindeki birçok etkiyi güvenlik meselesinin bir parçası olarak tanımlamışlardır. 1980'lerin başında Bağımsız Güvenlik ve Silahsızlanma Sorunları Komisyonu (ICSDI) ulusal güvenlik kavramını daha kapsamlı bir perspektif haline getirerek çevresel güvenlik gibi yeni alanları güvenlik çalışmalarına dahil etmiştir (Kirchner, 2015).

Çevresel güvenlik konusundaki en önemli sorunlardan birisi tanım sorunudur. Çok geniş ve kapsamlı bir tanım yapılırsa "sürdürülebilir kalkınma" ile aynı anlamı verecek bir tanım riskiyle karşılaşılabilir. Bu nedenle belki de en iyi sonuç karşıt anlamına referans yapılan tanımlamayla elde edilecektir. Yani çevresel güvensizlik³ tanımlanırsa çevre güvenliği de tam zıttı düşünülerek anlaşılabilir (Graeger, 1996, s. 106).

Çevre güvenliği ile ilgili önemli çalışmalar yapan Marvin S. Soroos çevresel güvenlik çalışmalarının dört argümana işaret ettiğini savunmaktadır (Soroos, 1994, s. 3-4):

Soroos'a göre ilk argüman kavramsal argümandır. Kavramsal güvenlik kavramı güvenliğin özünün yeniden düşünülmesi gerektiğini savunur. Güvenlik özgürce yaşanılan bir dünyaya ve genel anlamda insana yönelik her türlü tehditten korunmaya işaret etmektedir.

³ "Çevresel problemlerin şiddetli çatışmalara neden olduğu durum"

İkinci argüman olan kuramsal argümanda kuramsal güvenlik genel olarak deneysel nedenler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Büyük çaplı çevresel değişikliklerin devletler arasında çatışmalar meydana getireceğini ve ağır sonuçlara yol açacağını savunmaktadır. Örneğin küresel ısınmaya bağlı olarak azalan su kaynakları devletler ve çeşitli gruplar arasında çatışmalara neden olacaktır. “Çevresel mülteciler” (environmental refugees) hareketleri ortaya çıkacak, deniz seviyelerindeki yükselmeye veya kuraklığa bağlı olarak birbirlerinin sınırlarına girebileceklerdir.

Üçüncü argüman, çevresel değişikliklerin bir güvenlik tehdit biçimi olarak değerlendirilip bu değişikliklerin ülkelerin “yüksek politika” (high politics) konuları arasına alınmasını ve yerel zemine oturtulması gerektiğine işaret eden politik argümandır.

Soroos’un işaret ettiği dördüncü ve son argüman ise normatif argümandır. Bu argüman çevresel değerlerin üstünlüğünü varsayar ve modern uygarlıklar için önemli bir tehdit yarattığını söyler. Ekosistemi korumadaki başarısızlık insanlığın diğer tüm değerlerine yavaş yavaş zarar vermektedir. Özellikle askeri ve ekonomik güvenlik çalışmalarının çevresel değerlere çok az önem atfederek tek tip bakış açısıyla hareket etmelerini eleştirmektedir.

Nina Graeger de güvenlik ile çevresel değişiklikler arasında en az 4 açık neden-sonuç ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır (Graeger, 1996, s. 115):

Öncelikle, çevresel tahribat dünya üzerinde yaşayan tüm canlılar için ciddi bir tehdittir. Hava ve su kirliliği, ormanların yok olması, enerji kaynaklarının tükenmesi gibi etkenler hayat şartlarını son derece olumsuz etkilemekte/etkileyecek ve giderek dünya üzerinde yaşanılabilir bir alan bırakmayacaktır. Bu nedenle çevresel güvenlik üzerine yapılan birçok tanım sürdürülebilir kalkınmayı da beraberinde getirmiş ve çevrenin korunması çerçevesinde şekillenmiştir.

İkinci olarak çevresel değişiklikler ve meydana gelen tahribat devletler ve çeşitli gruplar arasında çatışmalara neden olabilir. Artan nüfus ve kaynakların aynı şekilde artmaması ve hatta azalması, kaynaklar üzerinde yönetim sorununu ortaya çıkaracak ve bu durum şiddetli gerilim ortaya çıkaracaktır.

Graeger üçüncü olarak tahmin edilebilirlik ve kontrol mekanizmasının askeri güvenlik için önemli elementler olduğuna benzer şekilde çevresel güvenlik için de önemli argümanlar olduğuna dikkat çekmektedir. Burada altı çizilmesi gereken nokta sürdürülebilir kalkınma veya güvenli çevreden ziyade

olası en küçük riskleri ortadan kaldırmaktır. Onarılamaz çevresel tahribat veya ekosistemdeki ciddi değişiklikler şiddetli çatışma ihtimallerini güçlendirebilir. Ayrıca çevre sorunlarına bağlı olarak yaşanan göçler de sosyal gerilimlere ve siyasi istikrarsızlığa neden olabilir ve iki veya daha çok devlet arasında gerilim ortamı yaratabilir.

Greager, çevre ile güvenlik arasında kurduğu son nedensel ilişkiyi ise aralarındaki zihinsel bağ üzerinden anlatmaktadır. Çevresel temelli güvenlik politikaları özellikle son dönemlerde politikacılar için meşru ve çekici bir slogan haline gelmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik bu bağlamda çeşitli Batı ülkelerinin “yüksek politika” konuları arasına girmeyi başarmıştır.

4. ÇEVRE SORUNLARI

Başlıca çevre sorunları tartışıldığında en önemli sorun çevrenin kirlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle çevre kirliliğinin ne olduğunu açıklamak yerinde olacaktır. Genel olarak çevre kirliliği “Çeşitli insan etkinlikleri yoluyla çevresel döngülerin bozulması ve bu bağlamda doğal çevre sistemlerinin, ortaya çıkan sorunları kendiliğinden giderme yeteneğini yitirerek dengesinin bozulmasıdır” (Ertürk, 1998, s. 62). Diğer bir açıdan çevre kirlenmesi; “Toprak, su ve havanın fiziksel, kimyasal veya biyolojik özelliklerinde insan etkinlikleriyle ortaya çıkan ve arzu edilmeyen değişimler olarak, doğal dengeyi bozan, fizyolojik ve psikolojik etkiler yoluyla canlılar ve cansızlar üzerinde olumsuz etkiler yaratan bir olgu” olarak tanımlanabilir” (Ertürk, 1998, s. 62).

Doğayla insanoğlu arasındaki ilişkilerde dengeler doğanın aleyhine bozulmaya başlamış, ilerleyen teknolojik hıza paralel olarak insanoğlunun elindeki üretim, yöntem ve mekanizmalar karşısında doğanın kendini koruma, yinleme olanakları elinden alınmış ve dünyanın bazı bölgelerinde geri dönülemez tahribatlar oluşmuştur. Dünya Bankası'nın 2008 yılında açıklamış olduğu verilere göre mevsim değişikliklerinin tarım ürünlerindeki üretkenliği düşürdüğü ve 2080 yılına kadar bu oranın yüzde 15'ten fazla olacağı ve insan sağlığını ciddi oranlarda etkileyeceği bildirilmiştir (Baykal, H. & Baykal, T., 2008, ss. 2-4).

Diğer bir taraftan dünyada çevresel tehditler ve bu tehditlere neden olan başlıca çevre sorunları tartışıldığında *iklim değişikliği, orman tahribatı, nükleer atıklar, çölleşme, denizlerin doğrudan akıtma veya boşaltma ile kirlenmeler, genetik kaynaklar ve biyolojik çeşitlilikteki kayıplar, seller, kuraklıklar, fırtınalar ve stratosferik ozon parçalanması* gibi genel olarak üzerinde uzlaşma sağlanmış belli başlı çevre sorunlarından bahsedilmektedir (Baykal, H. &

Baykal, T., 2008, ss.5-7). Ancak adı geçen bu çevresel sorunların hepsinden bahsetmek makalenin kapsamını aşacağından küresel tehdit kapsamına girmiş ve ciddi boyutlara ulaşmış olan küresel ısınma sorununa değinmemenin önemli olacağı kanaatindeyim.

4.1. İklim Değişikliği ve Küresel Isınma

Küreselleşme süreci ile hız kazanan nüfus artışı ve sanayileşme atmosfere bırakılan kirleticilerin etkisini artırmıştır. “*Belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesi*” (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 101) olarak tanımlanan hava kirliliğinin başlıca iki küresel etkisi vardır. Birincisi “atmosferdeki karbondioksitin artması sonucunda dünyanın “sera etkisi” şeklinde ısınması”, ikincisi ise “ozon tabakasının incilmesi neticesinde, mor ötesi ışınların canlılar üzerinde bırakmış olduğu olumsuz etki”dir (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 109).

Küresel ısınma insan aktiviteleri neticesinde atmosferde bulunan ve sera etkisi yaratan gazların gereğinden fazla artmasıdır. Sanayileşmeye bağlı olarak hızlı kentleşme, hızlı tüketim ve yaşam standartlarının yükseltilme çabaları sera gazlarının miktarında aşırı bir artışa neden olmuştur/olmaktadır. Bu artış küresel ısınmayı beraberinde getirerek özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta insan olmak üzere bütün canlı yaşamı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Akın, 2006, s. 32).

Sera gazlarının atmosferdeki oranları normalde %0,1’den azdır. Ancak bu oran yeryüzündeki iklim sistemlerinin dengede kalmaları için büyük önem taşımaktadır. Zira dünyadaki genel sıcaklık ortalaması 15 °C civarındadır, ancak bu gazlar olmasaydı dünya şu an ki sıcaklığından 33 °C daha soğuk olacaktı ve canlı hayatı olumsuz etkilenecekti. Dolayısıyla doğanın dengesi açısından sera gazlarının bu oranda tutulması önemlidir. Atmosferdeki sera gazlarının oranlarının artması buzulların erimesine, aşırı sıcaklıklara ve büyük felaketlere yol açacaktır. Yaklaşık olarak son 150 yıldır kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların hızlı tüketilmesine bağlı olarak zararlı gaz ve parçacıklar atmosfere salınmaktadır. Bunun sonucunda karbondioksit (CO_2), ozon (O_3), metan (CH_4) ve diazot monoksit (N_2O) gibi sera gazlarının miktarında ciddi artışlar yaşanmaktadır. (Kadıoğlu, 2007).

Son yıllarda küresel iklim değişikliğinden dolayı hava ve iklim parametrelerinde gözlenen değişimlerden bazıları şunlardır (Özmen, 2009, s. 43-44):

- *Buharlaştırma ve yağmur miktarının artması*
- *Yağmurların büyük bir kısmının sağanak şeklinde olması.*
- *Tundraların erimesi. (Kuzey Kutbu Bozkırı)*
- *Mercanların beyazlaşması. Yeryüzünde 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar olan süre içinde küresel ortalama hava sıcaklığı 0,3 – 0,6 derece artmıştır. Araştırmalara göre gelecek 40 yıl içindeki her 10 yılda 0,1 dereceden daha fazla miktarda küresel ısınmanın devam edeceği tahmin edilmektedir.*
- *Buzulların erimesi.*
- *Denizdeki buzulların küçülmesi ve deniz su seviyesinin yükselmesi.*
- *Orman yangınlarının artması.*
- *Fırtına ve sel hasarlarının artması*

Dünya geneline bakıldığında küresel ısınmanın işaretleri ise şu şekilde özetlenebilir (Özmen, 2009, s. 43-44):

- *Yüksek dağların tepelerindeki buzulların ve kar örtüsünün azalması.*
- *Denizlerdeki su seviyelerinin yükselmesi.*
- *Sıcak havayı ve suyu seven tropikal bitki ve balıkların kutuplara doğru yayılması. Artan iklim göçmenleri ve mülteci problemleri.*
- *Havadaki kirleticilere karşı hassas olan narin kuş türlerinin azalması.*
- *Ağaçlardaki yaş halkalarının daha hızlı bir büyüme göstermesi.*
- *Son 1400 yılın dünyanın en sıcak yılları olarak kabul edilen 1990'lı yılların ardı sıra gelmesi.*

Sıralanan bu değişimler bağlamında iklim değişikliğinin toplumların hayat standartlarında ciddi bir düşüşe neden olduğu/olacağı yorumları yapılmaktadır. Öncelikle iklim değişikliği özellikle tarım toplumlarında su kaynaklarına erişimi kısıtlayacağından önemli hasarlara neden olacak ve bu yoksunluk ciddi hastalıkları da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla geçim kaynakları üzerindeki kısıtlılık hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde yaygınlaşarak önemli bir probleme dönüşecektir. İkinci olarak doğal sermayeye erişimi engelleyeceğinden mutlak ve görel yoksulluğu doğrudan artıracaktır. Bu durum devletlerin vatandaşları lehine kaynak yaratma özgürlüğünü elinden

alacak ve yeni duruma adapte olmalarını zorlaştıracaktır. Ve son olarak iklim değişikliği geçim kaynakları bu değişikliklerle zarar gören insanlarda göç etme eğilimini tetikleyecek ve ev sahibi topluluklarla göç eden insanlar arasında kaynakların paylaşılması noktasında ciddi çatışmalara neden olabilecektir (Barnett & Adger, 2007, s. 643).

4.1.1. Küresel ısınmanın Türkiye'ye olası etkileri

Küresel iklim değişikliğinden tüm dünya ülkeleri olduğu gibi Türkiye de olumsuz etkilenecektir. Bulunduğu enlem dolayısıyla maruz kalacağı hava akımlarından yağış rejimindeki düzensizliklere ve bunlara bağlı olarak canlı hayatını olumsuz etkileyecek birçok etken küresel ısınmanın Türkiye üzerindeki doğrudan sonuçları olacaktır (Özmen, 2009, s. 44-45)⁴.

Ayrıca hava kirliliği sonucunda ozon tabakası zarar görmekte ve mor ötesi ışınlar insan sağlığı üzerinde onarılmaz etkiler bırakmaktadır. Dünyayı çevreleyen ozon katmanının incelmesinde temel etken, klorflor-karbon gazlarının atmosfere yayılması olmaktadır. Ozon katmanının en büyük özelliği tüm canlı varlıkların sağlığını etkileyen güneşin zararlı ışınlarını tutmasıdır (Keleş & Hamamcı, 2005, s.108). Tabakadaki inceme özellikle kanser riskini tetiklemekte ve sağlıksız nesillerin yetişmesine neden olmaktadır.

4.1.2. İklim değişikliği konusunda yapılan düzenlemeler

İklim değişikliği, olası etkileri ve alınacak önlemlerle ilgili 1970'li yılların sonlarından itibaren dünya kamuoyunun dikkatini çekecek önemli adımlar atılmaktadır. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) öncülüğünde 1979 yılında ilki gerçekleştirilen Dünya İklim Konferansı'nda konunun önemi dikkatlere sunulmuştur. Sonrasında 1985 ve 1987 yıllarında Avusturya'da, 1988'de Toronto'da düzenlenen konferanslarla konuya yönelik siyasi adımların atılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. 1988'de düzenlenen Değişen Atmosfer Toronto Konferansı'nda ülkelerin 2005 yılına kadar karbondioksit salınımlarını %20 oranında azaltmaları ve konuyla ilgili bir çerçeve iklim sözleşmesi yapılması kararlaştırılmıştır (Türkeş, 2001, ss. 1-2).

⁴ Yazın yağışlarda büyük azalma olacak, buharlaşma artabilecek; 1987 den beri ortalamanın altında gerçekleşen kar örtüsü, daha da azalabilecek; Akım, miktarları azalacak ve pik zamanları değişebilecek; Kuraklığın sıklığı ve şiddeti artabilecek, Uluslararası, ulusal ve yerel su kaynağının paylaşımında sorunlar çıkabilecek; Yüksek basınç kuşağının kuzeye kayması ile ülkemizde hakim olabilecek tropikal iklime benzer bir kuru hava; daha sık uzun süreli kuraklıklara, orman yangınlarına ve tropikal hastalıklarda artışlara neden olabilecek; Milli parklar, çevre ve canlılar zarar görebilecektir”

İklim değişikliğine neden olan sera gazı salınımlarını azaltmayı amaçlayan çerçeve sözleşmesi 3-14 Haziran 1992 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (Rio Dünya Zirvesi) Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) adıyla imzaya açılmıştır (www.enerji.gov.tr). Sözleşmenin temel amacı "Atmosferdeki sera gazı birikimlerini, insanın iklim sistemi üzerindeki tehlikeli etkilerini önleyecek bir düzeyde durduracaktır" (UNFCCC, 2006, s. 21).

11 Aralık 1997 tarihinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne ilişkin olarak Japonya'nın Kyoto şehrinde sera gazı salınımlarını azaltmaya yönelik bağlayıcı hedefler içeren Kyoto Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolde yer alan Ek-1⁵ ülkelerinin 2008-2012 yılları arasında insan faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan karbondioksit salınımlarını 1990 yılındaki seviyeden en az %5 aşağısına çekecekleri ve 2005 yılına kadar bu tarafların protokolde yer alan taahhütlerini gerçekleştirme konusunda kanıtlanabilir bir ilerleme kaydetmiş olacakları belirtilmektedir. Kyoto Protokolü fiili olarak 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Türkiye OECD ülkesi olduğu için Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin hem Ek-1 hem de Ek-2⁶ kısmında yer almıştır. Türkiye bu durumun değiştirilmesi için uzun süre mücadele etmiş ve sonunda 2001 yılında Fas'ın Marakeş kentinde düzenlenen 7. Taraflar Konferansında "Türkiye'nin isminin Ek-II'den silineceği ve özel şartları tanınarak Ek-I'de yer alacağı" yönünde karar alınmıştır. Türkiye bu kararın üzerine 24 Mayıs 2004 tarihinde BMİDÇS'ye, 26 Ağustos 2009 tarihinde ise Kyoto Protokolü'ne resmen taraf olmuştur (Korkmaz, 2014).

⁵ Ek-I Ülkeleri: "Bu grupta yer alan ülkeler, sera gazı emisyonlarını sınırlandırmak, sera gazı yutaklarını korumak ve geliştirmek, ayrıca, iklim değişikliğini önlemek için aldıkları önlemleri ve izledikleri politikaları bildirmek ve mevcut sera gazı emisyonlarını ve emisyonlarla ilgili verileri iletmekle yükümlüdürler. Bu grup iki ülke kümesinden oluşmaktadır. Birinci grupta 1992 yılı itibarıyla OECD üyesi olan ülkeler (bunların içinde Türkiye de vardır) ve AB, ikinci grupta ise Pazar Ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler yer almaktadır. Ek-I'de toplam 42 ülke ve AB bulunmaktadır." (www.mfa.gov.tr)

⁶ Ek-II Ülkeleri: "Bu gruptaki ülkeler, birinci grupta üstlendikleri yükümlülüklere ilaveten çevreye uyumlu teknolojilerin özellikle gelişme yolundaki taraf ülkelere aktarılması veya bu teknolojilere erişimin teşvik edilmesi, kolaylaştırılması ve finanse edilmesi hususlarında her türlü adımı atmakla sorumlu kalmışlardır. Ek-II'de 23 ülke ve AB yer almaktadır." (www.mfa.gov.tr)

Kyoto Protokolü'nün 2005 yılında yürürlüğe girmesinden itibaren taraf ülkeler düzenli aralıklarla konferanslar düzenlemektedirler. 2015 yılının Aralık ayında Paris'te düzenlenen 21. Taraflar Konferansı'nda 2020 yılında devreye girecek olan yeni anlaşmanın müzakerelerine başlanmış ve iklim değişikliği konusunda önemli bir mihenk taşı olan “ Paris Anlaşması” kabul edilmiştir. 5 Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşması'nı Türkiye de dahil BMİDÇS'ye taraf olan 197 ülkenin 127'si onaylamış durumdadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

4.2. Çevre Güvenliği Konusundaki Uluslararası Düzenlemeler

1960'lı yılların sonundan itibaren önem kazanmaya başlayan ekolojik kriz gerek bilimsel gerekse siyasi çalışmalarda dile getirilmeye başlanmıştır. 1970'lerde siyasi bir içerik kazanmış ve 1980'lerde ise akademik çalışmaların ilgi noktası olmuştur (Ertürk, 2011, s. 185).

Uluslararası alanda çevre ile ilgili ilk kapsamlı adım BM tarafından atılmıştır. 5 Haziran 1972'de Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı uluslararası düzeyde çevre konusunda yapılan ilk büyük konferanstır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 113 ülke konferansa katılmış ve insan çevre ilişkileri, insan faaliyetlerinin çevreye olumsuz etkileri, ülkelerin iktisadi gelişme sorunları ve yaşam koşulları konferansta değinilen konular arasında yer almıştır (Ertürk, 1998, ss. 214-220).

BM Stockholm Konferansı'ndan önce de kimi uzmanlık kurumları çevreyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenmiştir. UNESCO, FAO, WHO bu uzmanlık kuruluşlarından bazılarıdır. Örneğin, UNESCO 1970 yılında Man and Biosphere adlı özel araştırma programını başlatmış, 1972 yılında ise sulak alanların korunması ve kültürel ve doğal dünya varlıklarının korunmasına dair iki uluslararası antlaşma hazırlamıştır (Ertürk, 1998, s. 216).

Stockholm Konferansı'ndan sonra BM'nin doğrudan çevre işlerini yönetmekten sorumlu olan kurumu Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)⁷ adı altında yaşama geçirilmiştir. UNEP 1974'ten beri “Bölgesel Denizler Programı” kapsamında bazı etkinlikleri birer eylem planı olarak düzenlemekte ve bu eylem planlarını değişik kıyı bölgelerinde uygulamaya geçirebilmektedir⁸ (Ertürk, 1998, ss. 214-220):

⁷ 1972'de kurulmuştur ve merkezi Nairobi'dir. Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>

⁸ Bahsi geçen eylem planları: Akdeniz Eylem Planı, Vancouver İnsan Yerleşmeleri (Habitat I) Konferansı, Sistem Çapında Orta Vadeli Çevre Programı ve BM Dünya

BM Örgütü 1980'li yıllara gelindiğinde çevre ile ekonomik gelişme arasındaki artan çatışmaya uluslararası platformda dikkat çekmek adına 1983 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasını sağlamış ve başkanlığına Gro Harlem Brundtland'ı getirmiştir. Komisyon çalışmalarını "Ortak Geleceğimiz" adlı bir rapor ile 1987 yılında tamamlamıştır. Komisyon başkanının adıyla da anılan rapor temel olarak çevre ile kalkınma arasında var olan uyumsuzluktan bahsederek, kalkınma uğruna çevresel değerlerin arka planda tutulmasını eleştirmektedir.

14-16 Mayıs 1990'da BM ve Avrupa Ekonomik Komisyonu Norveç'in bir şehri olan Bergen'de "Ortak Bir Gelecek İçin Eylem" konulu bir konferans düzenlemiş ve "Sürekli ve Dengeli Gelişmeye İlişkin Bergen Bakanlar Bildirisi" yayımlanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde çevre güvenliği alanında atılan diğer önemli küresel adımlar: 1985 yılında "Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Konvansiyonu" (Karabulut, 2011, s. 134), 1987 yılında "Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü" (Ertürk, 2011, s. 204) ve 1989 yılında "Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi"dir (Çırak&Yörür, 2017, s. 500).

Stockholm Konferansı'nın 20. yıl dönümü nedeniyle BM yeni bir Dünya Çevre Konferansı hazırlamıştır. 3-14 Haziran 1992'de Rio'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiş ve geçen 20 yılın genel bir değerlendirmesi yapılarak geleceğe yönelik politikaların belirlenmesi amaçlanmıştır. Konferans çalışmaları sonucunda 5 temel belge ortaya çıkmıştır: Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi. Rio Bildirgesi'nde ise aralarında "Tüm insanlar için daha yüksek bir yaşam kalitesi belirlenmelidir." maddesinin de olduğu 27 ilke benimsenmiştir (Ertürk, 1998, ss. 214-220).

Rio Konferansı'nda tartışmaya açılan konular ve eylem izlencesi "Gündem 21" olarak sunulmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren hükümetlerin, uluslararası örgütlerin, BM kuruluşlarının yapması gereken etkinlikleri tanımlayan bir eylem planıdır. Uluslararası ve ulusların kendi içinde var olan eşitsizliklere, açlık, hastalık ve cehalete ve ekosistemdeki dengenin bozulmasına dikkat çeken izlenim, çözüm yolu olarak ise daha güvenli bir gelecek için "küresel ortaklık" kavramını önermektedir (Mewa, 2018).

Çevre ve Gelişme Komisyonu

Rio Konferansı'ndan on yıl sonra 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Johannesburg Doruğu toplanmıştır, Gündem 21'deki önerilerin ne kadarının hayata geçirildiğinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Göze çarpan önemli özelliği küreselleşmenin etkilerine geniş yer verilmesidir (Keleş & Hamamcı, 2005, s.198-207).

İklim Değişikliği Üzerine BM Çerçeve Sözleşmesi kapsamında sözleşmeciler devletler tarafından 1995 yılından beri düzenli aralıklarla toplanan Taraflar Konferansı'nın 23.sü 6-17 Kasım 2017 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlenmiştir. Paris Anlaşması maddelerinin tartışıldığı konferans ABD Başkanı Trump'ın Haziran ayında aldığı ABD'yi Paris Anlaşması'ndan çekme kararının gölgesinde yapılsa da küresel ısınma konusunda alınan kararlar yaşanılabilir bir dünya için önemli bir adım olmuştur (Hürriyet, 2018).

4.3. Çevre Güvenliği İle İlgili Öne Çıkan Tespitler

1970'li yıllardan beri tartışılmaya başlayan çevre güvenliğinin literatürde öne çıkan birkaç spesifik özelliği ve alınabilecek önlemler şu şekilde özetlenebilir:

Çevre güvenliğine yönelik tehditler sadece bir kişiyi veya grubu etkilememekte, yaklaşık 7,6 milyar (worldometers, 2018) olan dünya nüfusunun tamamını ve diğer canlı ve cansız varlıkları da etkilemektedir. Geleneksel güvenlik tehditleri devletlere ve ittifaklara yönelik iken çevresel güvenlik tehditleri küreseldir. Dolayısıyla çevresel önlemler ittifaklar yoluyla ve dünya çapında alınmalıdır.

Çevresel konular insan sağlığına bir tehdit olmadan önce uzun bir "kuluçka" dönemi geçirirler ve eğer gereken tedbirler acilen alınmazsa gelecek nesiller için geri dönüşü olmayan tahribatlara neden olabilirler (Barney, 2006, s. 94).

Çevresel problemler ile güvenlik problemleri doğaları gereği birbirinden ayrılamaz ve birbirlerinden beslenirler. 1980'lerden itibaren neler yapılabileceği konuşulmuş, "yeni" bir konu olduğu yazılmış ve fakat artık bu durum geride kalmıştır. Bundan sonra "yeni bir düşünce" ortaya atmak gereksiz tartışmalar doğuracaktır. Bunun yerine etkili çözümler sunmak konunun ciddiyeti açısından önemli olacaktır (Levy, 1995, s. 27).

Nobel Barış Ödülü'nün 2004'te Wangari Maathai⁹ ve 2007'de Al Gore'a¹⁰ verilmesi, çevre güvenliğinin uluslararası alandaki önemini göstermektedir (Brauch, 2008, s. 48).

Çevreye yönelik tehditlerin büyük çoğunluğu insanlardan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda toplum bireylerinde çevreyi koruma yönünde artan bilinç düzeyi oluşturulan politikaların etkinliği açısından önemli rol oynayacaktır (Ertürk, 1998, s. 258).

Gelişmiş ülkeler artan sanayilerine bağlı olarak ülkelerini korumak için kirlilik yaratan endüstrilerini geliştirmekte olan ülkelere transfer etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu "kirlilik ithali"ne karşı çıkmaları gerekmektedir (Baykal, 2008, s. 14).

Artan nüfus ve azalan kaynakların yanına çevresel güvenlik problemlerinin de eklenmesi, kırılgan bir yapı (Ulmann, 1983, ss. 129-153) ortaya çıkarmakta ve bu durumdan en fazla 3.dünya ülkeleri etkilenmektedir. Ekonomik olarak çöküşte olan bu ülkeler için durum aynı şekilde devam ederse çok kısa bir zaman sonra artık önlenemez problemler ortaya çıkacaktır. Bu nedenle çevresel önlemler, yerel toplulukların kaynaklarının ve değerlerinin kültürel emperyalistler tarafından işgaline karşılık küresel ölçekte değerlendirilmeli ve gerekli tedbirler bu minvalde alınmalıdır (Girdner, 1998).

Çevre güvenliği diğer güvenlik alanlarına kıyasla daha fazla sivil toplum örgütünün savunuculuğunu yaptığı bir alandır ve bu konuda verilebilecek en güzel örnek "Greenpeace"(Yeşil Barış)'tır (Karabulut, 2011, s. 145).

Çevresel güvenlik algılamaları ülkelerin içinde buldukları coğrafi, ekonomik ve sosyal koşullara göre değişiklik göstermekte ve bu güvenlik çevresel etkilere daha açık olan ülkeleri özellikle ilgilendirmektedir. Örneğin küresel ısınma sonucu suların yükselecek olması İngiltere ve Endonezya gibi ülkeleri ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Yine aynı şekilde küresel ısınma sonucu meydana gelen kuraklık ekonomisi tarıma dayalı olan ülkeler için

⁹ 2004 yılında sürdürülebilir kalkınma, barış ve demokrasiye yapmış olduğu katkılardan dolayı Nobel Barış Ödülü'ne layık görülen ilk Afrikalı kadın olmuştur.

¹⁰ 2000 yılında ABD başkanlığını kaybettikten sonra siyasetten çekilmiş ve çalışmalarını küresel ısınma üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu konuda yaptığı "Uygunsuz Gerçek" adlı belgesel film 2007 yılında Akademi Ödülü'ne layık görülerek "en iyi belgesel" Oscar'ını almıştır. Bu filmin yanı sıra yapmış olduğu diğer çalışmaları sayesinde de 2007'de Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneliyle Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür

tehlikeli sonuçlar doğuracaktır (Karabulut, 2011, s. 147).

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler çatışan enerji hedeflerine sahiptirler. Gelişenler artan sanayi hızlarına paralel olarak daha fazla enerjiye ihtiyaç duymakta, gelişmekte olan ülkeler ise gelişmiş ülke seviyelerine ulaşabilmek için yeni enerji yolları aramakta ve hızla endüstrileşme yoluna gitmektedirler. Bu durum var olan küresel çevre sorunlarına yeni sorunlar ekleme riski taşımaktadır. Bu nedenle hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler küresel çevre sorunları yaratmamak adına fosil yakıt kullanımlarını azaltmalı ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidirler. Ayrıca var olan enerji kaynakları kullanılırken gelecek kuşaklar da göz önünde bulundurularak daha dikkatli adımlar atılmalıdır (Baykal, 2008, s. 14). Bu anlamda geleceğe ilişkin kaygıların artması ile doğa insan ilişkileri çerçevesinde gelecek kuşaklara ilişkin belli bir sorumluluk taşıma bilincinin oluşması atılan adımların daha verimli olmasını sağlayacaktır (Kılıç, 2013, s. 134).

5. SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve buna paralel olarak küreselleşme sürecinin artan bir hızla tüm dünyada etkisini hissettirmesi var olan düzenin sorgulanmasına yol açmış, her alanda olduğu gibi güvenlik alanında da önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. İki kutuplu dünyada popüler akım olan realizmin savunduğu askeri güvenlik ve devlet merkezli bakış açısı kutupların dağılması ile yaygınlığını yitirmiş ve askeri güvenliğin başat rolü azalarak eskiden gündemi çok fazla meşgul etmeyen ancak küreselleşme sürecinin etkisiyle varlıklarını hissettirmeye başlayan yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır. Bu güvenlik alanlarının en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz çevre güvenliğidir.

En genel şekilde çevresel tehdit ve tehlikelerin olmadığı bir ortam olarak tanımlanabilen çevre güvenliği, başta insanoğlu olmak üzere tüm canlı hayatı için olmazsa olmaz bir güvenlik alanıdır. Zira yaşanabilir bir çevre olmadan hedeflenen tüm planlar ve önem verilen diğer güvenlik alanları anlamsız hale gelmektedir.

Çevre ile güvenlik arasında kurulan doğrusal ilişki çevresel sorunların artmasına bağlı olarak çevresel güvensizlik riskini de artırmaktadır. Bu güvensizlik riskinin artmasında ise ne yazık ki en önemli rolü insanoğlu oynamaktadır. Zira doğanın genel işleyiş düzenine aykırı hareket eden tek canlı olan insan, gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakmamak adına adeta elinden geleni yapmaktadır. Sınırsız isteklerin sınırlı kaynaklarla karşılanmaya çalışıldığı dünyada, çevresel tahribatlar elde olan kaynakları da yok etmektedir.

1970’li yıllardan itibaren akademik ve siyasi alanda dikkat çekilen bir konu olmasına rağmen, özellikle gelişmiş ülkelerde artan sanayileşme hırsı çevresel güvenlik konusunda istenilen adımların atılmasına engel olmaktadır. Uluslararası örgütlerin ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının birtakım rapor ve araştırmalarla dikkatleri üzerine çekmek istediği çevre güvenliği, bireylerin kişisel çabaları ve devletlerin konuyla ilgili ortaya koyacakları genel politikaları olmadan çözülemeyecektir. Ancak burada da uluslararası işbirliğinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira şimdiye kadar atılan bireysel adımlar çevresel güvensizlik ile ilgili yeterli çözümler ortaya koyamamıştır. Özellikle uluslararası sistemi yönlendiren başat güçlerin çevre güvenliği ile ilgili ortak bir paydada buluşarak karşılıklı güvene dayalı bir politika geliştirmeleri, ortaya konulan politikalar için gerekli ödenekleri ayırmaları ve konuyla ilgili atılan adımları şeffaf bir şekilde dünya kamuoyuyla paylaşmaları çevresel güvenliğin sağlanmasında önemli birer kilometre taşı olacaktır.

6. KAYNAKÇA

- Akın, G. (2006). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46, (2).
- Çırak, A. & Yörür, N. (2017). Türkiye’de korunan alanlara yönelik politikalar ve kurumsal yapılanma konusundaki değişiklikler üzerine kronolojik bir değerlendirme. M. Aydın. (Ed). *Current Debates in public finance public administration & environmental studies*. (497-521). London: IJOPEC Publication.
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, (23), 5-26.
- Baykal, H. & Baykal, T. (2008). Küreselleşen dünyada çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (9), 1-17.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 69-85.
- Barnett, J. & Adger, W. N. (2007). Climate change, human security and violent conflict. *Political Geography*, 26(6), 639-655.
- Barney, G. O. (2006). Ecological security: A ‘more imaginative’ response involving youth. *ISYP Journal on Science and World Affairs*, 2(2), 93-97.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu, başka bir modernliğe doğru*, Özdoğan, K., Doğan, B. (Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bilgin, P. (2003). Individual and societal dimensions of security. *International Studies Review*, 5(2), 203-222.
- Birleşmiş Milletler çevre programı (UNEP) 10.01.2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> adresinden erişilmiştir.
- Brauch, H, G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: barış, güvenlik; kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 1-47.

- Buzan, B. (1984). Peace, power, and security: contending concepts in the study of international relations". *Journal of Peace Research*, 21(2).
- Cha, V. D. (2003). Globalization and the study of international security. *Journal of Peace Research*, 37(3).
- "COP23-Bonn İklim Değişikliği Konferansı başladı." 18 Ocak 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/cop23-bonn-iklim-degisikligi-konferansi-basladi-40635638> adresinden erişildi.
- Çepel, N. (2006). *Ekoloji, doğal yaşam dünyaları ve insan*. Ankara: Palme Yayıncılık. Çevre Kanunu, 2872, 5 (22).
- Enerji, Çevre ve İklim Değişikliği 15.01.2018 tarihinde http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FEnerji_-_%C3%87evre_ve_%C4%B0klim_De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_G%C3%9CNCEL+2017.pdf adresinden erişildi.
- Erdoğan, İ. (2013). Küreselleşme olgusu bağlamında yeni güvenlik anlayışı. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6(12), 1-28.
- Ertürk, H. (1998). *Çevre bilimlerine giriş* (3.b). Bursa: Vıpaş A.Ş.
- Ertürk, H. (2011). *Çevre politikası*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Girdner, E. (1998). Wasting the world: enclosure, accumulation and local environmental struggles on a global scale. *The Turkish Yearbook*, (28).
- Graeger, N.(1996). Environmental security?, *Journal of Peace Research*, 33(1), 109-116.
- Günden 21 ve Yerel Gündem 21, 10 Ocak 2018 tarihinde http://arsiv.uclg-mewa.org/doc/rio-20_GrSon.pdf adresinden erişildi.
- Enerji- çevre ve iklim değişikliği 8 Ocak 2018 tarihinde http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FEnerji_-_%C3%87evre_ve_%C4%B0klim_De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_G%C3%9CNCEL+2017.pdf adresinden erişildi.
- Current World Population, <http://www.worldometers.info/world-population/> adresinden 15 Ocak 2018 tarihinden erişildi.
- Kadioğlu, M. (2007). İklim değişiklikleri ve etkileri: meteorolojik afetler, *TMMOB Afet Sempozyumu*.
- Karabulut, B. (2011). *Güvenlik: Küreselleşme sürecinde güvenliği yeniden düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Keleş, R. & Hamamcı, C. (2005). *Çevre politikası* (5.b). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2013). *Çevre etiği* (2.b). Ankara: Orion Kitabevi.
- Kirchner, A. (2015). Environmental security. *Fourth UNEP Global Training Programme on Environmental Law and Policy*.
- Korkmaz, M. (2014). Küresel ısınma hakkında uluslararası düzenlemeler 05.01.2018 tarihinde <http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2014/09/Ara%C5%9F-G%C3%B6r.-Mukaddes-Korkmaz-S%C3%BCrer.pdf> adresinden erişildi.
- Levy, M. A.(1995). Is the environment a national security issue. *International Security*, 20 (2).
- Lietzmann, K., M. & Gary D. V. (1999). Environment and security in a international

- context. *Environmental Change & Security Project Report CCMS Pilot Study* (5).
- Özmen, M. T. (2009). Sera gazı, küresel ısınma ve kyoto protokolü 10.01.2018 tarihinde http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16154_50_07.pdf adresinden erişildi.
- Schumacher, E.F. (1973). *Small is beautiful*. New York: Harper & Row Publishers.
- Soroos, M. S. (1994). Global change, environmental security and prisoner's dilemma. *Journal of Peace Research*, 31(3). 317-332.
- Thompson, M. (1998). The new world disorder: is environment security the cure. *Mountain Research and Development*, 18 (2).
- Türkeş, M. (2001). Küresel iklimin korunması, iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi ve Türkiye. *Tesisat Mühendisliği, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın* (61).
- Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International Security*, 8(1),129-153.
- United nations framework convention on climate change 03.01.2018 tarihinde <https://unfccc.int/resource/docs/publications/handbook.pdf> adresinden erişildi.
- What is Environmental Security, Institute for Environmental Security. 12 Aralık 2017 tarihinde http://www.envirosecurity.org/activities/What_is_Environmental_Security.pdf adresinden erişildi.